

รายงานการวิจัย

พรมแดนความรู้ทางด้านจิตวิญญาณและสุนทรียภาพ
กับสุขภาพในกระบวนทัศน์ใหม่

**Knowledge Frontiers of Spiritual, Aesthetic and Healthiness
in New Paradigm**

นายนิพนธ์ แจ่มดวง และคณะ ผู้วิจัย

สนับสนุนโดย
แผนงานวิจัยและพัฒนากระบวนทัศน์ทางสุขภาพไทย
ชุดโครงการวิจัยสังคมและสุขภาพ

โครงการวิจัยพรมแดนความรู้ทางด้านจิตวิญญาณและ สุนทรียภาพกับสุขภาพในกระบวนทัศน์ใหม่

หลักการและเหตุผล

กระบวนทัศน์สุขภาพ

แนวความคิดเรื่องสุขภาพในปัจจุบัน ถูกกำกับไว้ด้วยกระบวนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ที่พัฒนามาอย่างต่อเนื่องมานับตั้งแต่ศตวรรษที่ ๑๖ เป็นกระบวนทัศน์ที่เน้นการศึกษาปรากฏการณ์สุขภาพโดยทำความเข้าใจผ่านกรอบวิธีคิดแบบวัตถุนิยมกลไก ซึ่งกระบวนทัศน์ดังกล่าวนี้ได้อิทธิพลทางความคิดอย่างสูงในช่วงศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมาและได้เข้าไปกำหนดแบบแผนการศึกษา การวิจัยและการสร้างความรู้ในวิทยาศาสตร์สาขาต่างๆ รวมทั้งวิทยาศาสตร์การแพทย์ โดยลักษณะที่สำคัญของกระบวนทัศน์ดังกล่าวก็คือ การมองจักรวาลวิทยาแบบนิวตันและเป็นการแยกระหว่างกายกับจิตออกจากกันอย่างเด็ดขาดซึ่งเป็นอิทธิพลทางความคิดของเดส์คาตส์ ลักษณะวิธีคิดดังกล่าวได้ทำให้วิทยาศาสตร์การแพทย์ให้ความสำคัญกับปรากฏการณ์ทางด้านชีวภาพเป็นสำคัญ ซึ่งก็เป็นเช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์สาขาอื่นๆ ที่มักให้ความสำคัญทางด้านกายภาพมากกว่ามิติอื่นๆ ของปรากฏการณ์ธรรมชาติ

ด้วยเหตุนี้การแพทย์แผนปัจจุบันจึงได้ละเลยมิติต่างๆ ที่หลากหลายของชีวิตจนทำให้ขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องความเชื่อมโยงหลากหลายมิติชีวิตกับสุขภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมิติทางด้านจิตวิญญาณและทางด้านสุนทรียภาพซึ่งเป็น ๒ มิติที่มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันอยู่และเป็นลักษณะสำคัญของการมีชีวิตอยู่ ซึ่งเรามักพบว่าในศาสนาต่างๆ ทุกศาสนาได้ย้ำให้เห็นถึงการมีชีวิตที่มากกว่าการกินนอน ขับถ่าย สืบพันธุ์ ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ทางด้านชีววิทยาโดยได้ชี้ให้เห็นว่า ชีวิตที่ดีนั้นจำเป็นที่จะต้องมีความสมบูรณ์ในทางจิตวิญญาณด้วย ซึ่งแนวความคิดดังกล่าวอาจจะปรากฏเป็นรูปธรรมหรือสื่อผ่านภาษาและสัญลักษณ์ที่แตกต่างกันในระบบศาสนาหรือในระบบวัฒนธรรมที่ต่างกัน สำหรับทางด้านสุนทรียภาพนั้นหากกล่าวถึงที่สุดแล้ว ความรื่นรมย์และการดื่มด่ำกับความดี ความงามหรือความจริงของชีวิต อันเป็นพื้นฐานของสุนทรียศาสตร์นั้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับการมีสุขภาพะคือสภาวะที่เป็นสุขของมนุษย์ หากเราพิจารณาว่า ชีวิตมีมากกว่าการเป็นปรากฏการณ์ทางด้านกายภาพจะสามารถที่จะมีความละเอียดลึกซึ้งทางด้านสุนทรียภาพด้วย ความเข้าใจในเรื่องสุนทรียภาพจึงเป็นมิติใหม่ที่สำคัญในกระบวนทัศน์สุขภาพอย่างใหม่

การเคลื่อนย้ายความคิดแม่บทร่วมสมัย

ในช่วง ๒ – ๓ ทศวรรษที่ผ่านมามีความเคลื่อนไหวในการนำเสนอกระบวนทัศน์สุขภาพใหม่มาอย่างต่อเนื่อง กระแสสำนึกขององค์ความรู้ที่ไหลย้อนกลับไปตระหนักในความสำคัญของภูมิปัญญาของบรรพชนจากอดีต ปรากฏให้เห็นชัดเจนยิ่งๆ ขึ้นในสังคมตะวันตก หากเปรียบเทียบยุคแห่งการปฏิวัติวิทยาศาสตร์ซึ่งนับถือกันว่าเป็นยุคสมัยแห่งแสงสว่าง(The Enlightenment) ว่าเป็นอิฐก้อนแรก

ของกระบวนทัศน์เดิมที่เป็นตัวกำหนดความเป็นไปของสังคมและโลกในปัจจุบัน ขบวนการทางสังคมของยุคแสวงหาหรือขบวนการทางความคิดที่เริ่มขึ้นจากโลกตะวันตกแล้วแผ่ไปทั่วโลก ซึ่งถูกเรียกอย่างคลุมเครือว่า นวยุค (New Age) ก็ได้เริ่มต้นตำนานของกระแสสำนึกดังกล่าว โดยค่อยๆ ก่อตัวเป็นความคิดแม่บทอย่างใหม่โดยอาจนับตั้งแต่งานวิจัยภาคสนามของคาร์ลอส คาสตาเนด้าเรื่องการใช้สมุนไพรบางอย่างของอเมริกันพื้นเมือง เรื่อยมาจนถึงงานเขียนนวนิยายเชิงสัญญาของอัมเบอโต้ เอโก ที่ได้รับการเรียกขานว่าเป็นสดมภ์หลักของแนวคิดแบบพหุสมัยใหม่ออกไป (Post Modern) ในปัจจุบัน

หากสิ่งที่กระบวนทัศน์หรือความคิดแม่บทเดิมภายหลังการ"รู้แจ้ง"ของวิทยาศาสตร์ของตะวันตก (Enlightenment) เมื่อราวคริสต์ศตวรรษที่ 1600s-1700s ได้สร้างคือ สามเสาทางความคิดที่มี ประวัติศาสตร์ (History) ประยุกต์วิทยา (Technology) และ เหตุผล (Reason) เป็นฐานโดยทั้งหมดอยู่ภายใต้ความคิดวิทยาศาสตร์แบบเดิมแล้ว สิ่งที่นักเคลื่อนไหวแห่งนวยุคเมื่อปี 50s-60s ก็ได้สร้างสามเส้าในมุมใหม่ที่จัดวางในตำแหน่งอย่างไขว้กันกับของกระบวนทัศน์เดิมอย่างสิ้นเชิง โดยมีเสาอันประกอบด้วย อภิปรัชญา หรือ ปรัชญา (เทพปกรณัม ตามแต่จะเรียก คือ Myth) อุปเทห์วิธี (หรือไสยเวทวิทยา คือ Magic) และ रहस्य (Mystery) ขึ้นมา เพื่อใช้ยืนยันและก่อร่างความคิดแม่บทอย่างใหม่ สิ่งเหล่านี้ปรากฏขึ้นเพื่อใช้ให้คำอธิบายแก่จิตอันแสนจะยุ่งยากที่กระบวนทัศน์แบบเดิมไม่อาจสะสางคลี่คลายให้เข้าใจได้

โครงการวิจัยพรมแดนความรู้ด้านจิตวิญญาณและสุนทรียภาพกับสุขภาพในกระบวนทัศน์ใหม่นี้เป็นความพยายามที่จะประมวลสถานะความรู้ที่มีอยู่ในสังคมไทยและในระดับสากลที่เกี่ยวข้องกับมิติทางด้านจิตวิญญาณและสุนทรียภาพที่เชื่อมโยงกับเรื่องสุขภาพโดยจะให้ความสำคัญกับการเปรียบเทียบทัศนะในกระบวนทัศน์เก่ากับกระบวนทัศน์ใหม่ และการเคลื่อนย้ายความคิดแม่บทร่วมสมัยที่กำลังก่อตัวเป็นต้นธารของตำนานสำนึกใหม่

วัตถุประสงค์

1. เพื่อประมวลและประเมินสถานภาพขององค์ความรู้ที่เกี่ยวกับเรื่องสุขภาพทางจิตวิญญาณและสุนทรียภาพภายใต้ความคิดแม่บทที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเน้นการเปรียบเทียบระหว่างทัศนะแม่บทก่อนและหลังยุคสมัยใหม่
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลแนวความคิดและปฏิบัติการเชิงสังคมที่เกื้อหนุนหรือขัดขวางการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์แม่บทของสังคมสยามในส่วนที่เกี่ยวข้องกับจิตวิญญาณ สุนทรียภาพ และสุขภาพในยุคก่อนและหลังยุคสมัยใหม่
3. เพื่อทำความเข้าใจเรื่องสุขภาพทางจิตวิญญาณและสุนทรียภาพ รวมทั้งให้ข้อเสนอต่อแนวทางการเคลื่อนไหวเพื่อปรับกระบวนทัศน์ของสังคมสยาม

เนื้อหาและขอบเขตแนวความคิดของโครงการ

เนื้อหาหลักของการประมวลและประเมินแนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องจิตวิญญาณ สุนทรียภาพและสุขภาพ จะประกอบด้วย

1. เป็นการสร้างความชัดเจนในแนวคิด(concept) ในเรื่องจิตวิญญาณและสุนทรียภาพที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับเรื่องสุขภาพ โดยจะทำการทบทวนแนวคิดเรื่องจิตวิญญาณและสุนทรียภาพที่มีอยู่ในสังคมไทยเทียบเคียงไปกับที่มีปรากฏอยู่ในกระแสสากลและสำหรับในสังคมไทยนั้น จะมีการประมวลคำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับจิตวิญญาณ เพื่อให้เห็นความเชื่อมโยงและมีความชัดเจนในเรื่องของคำและความหมายที่เกี่ยวข้องมากขึ้น
2. จะทบทวนในเชิงประวัติศาสตร์เพื่อให้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้เห็นมิติทางจิตวิญญาณและสุนทรียภาพลดทอนความสำคัญลงไปในโลกยุคสมัยใหม่ โดยจะเห็นเหตุปัจจัยของวิคิด ๒ ประการ คือ
 - (1) การเปลี่ยนแปลงของวิคิด โดยเฉพาะวิคิดที่เกี่ยวข้องกับเหตุผลในทางวิทยาศาสตร์ และการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์แม่บทที่นำมาสู่วิคิดแบบสมัยใหม่
 - (2) ทบทวนในเรื่องของการจัดรูปองค์กรในสังคมยุคสมัยใหม่ที่จะชี้ให้เห็นว่า รูปแบบองค์กรในสังคมสมัยใหม่นั้นมีส่วนที่ทำให้มิติทางจิตวิญญาณและสุนทรียภาพลดทอนลง หรือมีความสำคัญในการมองสุขภาพอย่างไร
3. ประมวลผลกระทบของการปรับเปลี่ยนทัศนะแม่บทที่ทำให้มิติทางจิตวิญญาณ สุนทรียภาพ และสุขภาพเปลี่ยนแปลงไปว่า ส่งผลกระทบที่สำคัญ ๆ ต่อสังคมในด้านใดบ้าง เช่น การเปลี่ยนแปลงไปของวัฒนธรรมท้องถิ่น การถูกรบอบงำของวัฒนธรรมข้ามชาติ หรือการทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นหมดความสำคัญลง
4. ประมวลความเคลื่อนไหวที่ปรากฏอยู่ทั้งในระดับสังคมและในระดับท้องถิ่นในการฟื้นฟูมิติทางจิตวิญญาณ สุนทรียภาพและสุขภาพ ทั้งนี้ในระดับสากลนั้นจะทำการทบทวนจากเอกสาร ส่วนการเคลื่อนไหวในระดับท้องถิ่นนั้นจะทำการศึกษาจากกรณีตัวอย่าง

การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องเบื้องต้น

๑. อนิจลักษณะของความคิดแม่บท

ในห้วงเวลาปัจจุบัน เริ่มตระหนักถึงข้อจำกัดทางความคิดแบบวิทยาศาสตร์อย่างนับได้ว่าเป็นย่างก้าวอันสำคัญในพรมแดนทางความรู้ ซึ่งเคยแบ่งแยกเป็นสาขาวิทยาการต่างๆ ออกจากกัน มาบัดนี้ ฟิสิกส์ซึ่งพบจุดบรรจบกันเข้ากับชีววิทยาได้พลิกมุมมองจักรวาลวิทยาแบบนิวตันแต่เดิม อันนำไปสู่ทฤษฎีการระเบิดครั้งยิ่งใหญ่ หรือ Big Bang ของปฐมจักรวาลซึ่งลบล้างเส้นแบ่งระหว่างผู้สังเกตกับสิ่งที่ถูกสังเกต สิ่งเหล่านี้เชื่อมโยงเอาคณิตศาสตร์เชิงซ้อนให้เข้ามาแนบชิดสนิทแนบกับสังคมศาสตร์ ส่งผล

ผลสะท้อนต่อสำนักในทางประวัติศาสตร์ของเราอย่างถึงรากโคน แม้วงวิทยาการปัจจุบันจะยังคงมีนักวิทยาศาสตร์เพียงจำนวนน้อยที่สำนึกถึงความเปลี่ยนแปลงทางภูมิปัญญาครั้งยิ่งใหญ่นี้ แต่ก็มีความเริ่มตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องทบทวนความคิดแม่บทหรือกระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์ใหม่โดยการพิจารณาที่ประเมินแหล่งหลักฐานต่างๆ และพยายามที่จะผนวกเอากิจกรรมของมนุษย์เข้ากับวิวัฒนาการของความจริงทางวิทยาศาสตร์ที่เพิ่งค้นพบ เพื่อที่จะได้จัดวางความคลี่คลายขยายตัวของมนุษย์นับแต่เมื่อเริ่มอุบัติขึ้นอย่างสอดคล้องกับระบบของจักรวาล ระบบชีววิทยาและระบบสังคม (William H. McNeill --*Passing Strange: The Convergence of the Sciences in the Twentieth Century*, February, ๒๐๐๐) โดยนักคิดบางคนได้เรียกขานสิ่งใหม่ อย่างอาศัยนัยย้อนกลับว่าประวัติศาสตร์ในห้วงนี้หรืออภิปรัชญาของเผ่าพันธุ์มนุษย์ (Metahistory of the human race) เลยทีเดียว

การณี่ดังว่่านี้กำลังสั่นคลอนทุกๆ สดมภ์ความรู้หลักที่ค้ำยันสังคมสมัยใหม่อยู่ แม้กระทั่งเศรษฐศาสตร์ซึ่งเคยถูกถือเป็นหัวใจของรัฐ ดังถ้อยคำของ David C. Korten นักเศรษฐศาสตร์กระแสทางเลือกชั้นนำที่ได้พยายามค้นหาทัศนะความหมายใหม่ทางด้านจิตวิญญาณกับชีวิตมนุษย์ สำหรับการวางรากฐานสถาบันทางเศรษฐกิจให้อยู่ในที่ที่ควรจะเป็นในประชาคม เพื่อที่สถาบันเหล่านี้จะเชื่อมโยงเป็นเนื้อเดียวกับชีวิตของผู้คนที่ว่า

อันที่จริง ญาณทัศนะที่ว่่านี้ก็ไม่ได้เป็นการค้นพบที่น่าประทักใจอะไรนัก สิ่งที่พวกเราบรรลุถึง แท้ที่จริงก็เป็นเพียงการค้นพบภูมิปัญญาที่มีแต่อดีต อันได้แก่ การเผชิญหน้าอย่างลึกซึ้งระหว่างธรรมชาติของจิตวิญญาณของเรา และชีวิตทางเศรษฐกิจของเรา ตลอดจนการค้นพบว่า สุขภาพของสังคมและจิตวิญญาณจะเป็นไปได้ ต้องขึ้นอยู่กับการรักษาทั้ง ๒ สิ่ง ให้อยู่ในดุลยภาพและที่ทางอันเหมาะสมและที่เห็นความสำคัญของประชาสังคมก็ไม่ได้มีอะไรใหม่ ซึ่งประชาสังคมนี้ได้ทำหน้าที่เป็นเสาหลักของประชาธิปไตยมาโดยตลอด [When Corporations Rule the World (เมื่อบรรษัทครองโลก, 1995)]

โดยที่นักเศรษฐศาสตร์ผู้นี้ยังได้นำเสนอต่อไปด้วยว่า ภายในพรมแดนความรู้ใหม่นี้ ประชาสังคมโลกหรือถิ่นฐานทางวัฒนธรรมต่างๆ จะต้องมีการรังสรรค์ กฎของ“ศีลธรรม”ขึ้นมาซ้อนทับเหนือไปกว่ากฎบัตรกฎหมายเพราะกฎธรรมชาติของความคิด ความงาม และความจริงนั้น ไม่อาจลำดงออกได้ โดยกระบวนการนิติบัญญัติตามนัยยะอย่างแคบของการแบ่งแยกอำนาจอธิปไตยแบบเก่า หากต้องแปรออกมาในวิถีชีวิตลึกลงไปในระดับจิตสำนึกอีกด้วย

๒. การเปลี่ยนแปลงวิธีคิดอันเกิดจากกระบวนทัศน์แม่บท

มีบุคคลจำนวนไม่น้อย ที่ผลงานของเขาสร้างความสั่นสะเทือนอย่างใหญ่หลวงในฐานะของผู้วางศิลาฤกษ์ให้กับสิ่งนี้ในโลกปัจจุบัน บุคคลเหล่านี้ล้วนต่างสร้างผลงาน ถือกำเนิดหรือเติบโตขึ้นในนยุคแพททั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็น ฟรีดจอฟ คาปรัว(ฟิลิกส์) บอบ ดีเลน(ศิลปิน) อลัน กินส์เบิร์ก(กวี) ที่โอดอร์ โรสส์

(สังคมวิทยา) เปาโล โคเอโย(นักประพันธ์) อุมเบรโต เอโก(นักประพันธ์) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คาร์ลอส คาสตาเนด้า(มานุษยวิทยาและนักเขียนเรื่อง บทเรียนจากหมอผีดอนฮวน) ซึ่งนักประวัติศาสตร์สังคมยุคใหม่บางคนยกให้เป็นครูแห่งยุคเลยทีเดียว

การก่อร่างความคิดแบบทออย่างใหม่ปรากฏขึ้นเพื่อใช้ให้คำอธิบายแก่จิตอันแสนจะยุ่งยากที่กระบวนทัศน์แบบเดิมไม่อาจสะสางลงได้ แม้โดยรวมๆ ฐานะของมันจะยังดูคลุมเครือและถูกจ้องเล็งเพ่งร้ายจากสถาบันเดิม หากแนวคิดใหม่ๆ เหล่านี้กลับให้ผลในทางปฏิบัติ เมื่อวิธีการแบบเดิมๆ ถูกหยิบออกมาใช้จนหมดสิ้นแล้ว แสดงให้เห็นว่าสถาบันนั้นๆ กำลังสูญเสียพลังทางวัฒนธรรมของตนลงไปเรื่อยๆ เมื่อโครงสร้างทางสังคมและแบบลักษณ์ทางพฤติกรรมแบบเก่ากลายเป็นของตายตัวจนไม่สามารถปรับตัวให้รับมือได้กับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป ขบวนการใหม่ๆ ที่กำลังค่อยเติบโตขึ้นได้แสดงออกถึงความยืดหยุ่นและสามารถในการปรับตัว สถาบันเดิมก็ยึดถือรูปแบบที่ตายตัวและขาดพลังสร้างสรรค์ที่ค้นคิดวิธีการใหม่ๆ ขึ้นมาแก้ปัญหา ดังที่ฟริตซ์ จอฟ คาปรัลกล่าวไว้ว่า

แม้กระนั้น สถาบันที่ทรงอำนาจในสังคม (the dominant social institutions) ก็จะไม่ยอมส่งมอบบทบาทในการที่สำคัญๆ ให้แก่พลังทางวัฒนธรรมกลุ่มใหม่ แต่สถาบันเหล่านั้นก็ต้องเสื่อมโทรมและดับสลายไป และพลังสร้างสรรค์ของคนกลุ่มน้อย (the creative minorities) ก็อาจจะสามารถเปลี่ยนแปลงบางอย่างในสังคมเก่ามาใช้ในรูปแบบใหม่ๆ ได้ ขบวนการวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมก็จะเคลื่อนต่อไปได้ แต่เป็นไปในสิ่งแวดล้อมใหม่

บุรพนิมิตและข้ออุปสรรคเช่นที่ว่ามานี้ มิเพียงแต่จะได้รับการยอมรับในหมู่นักคิดนอกกระแสเท่านั้น เพราะแม้แต่ชนชั้นนำบางคนในสังคมกระแสหลักก็ยังจับความเคลื่อนไหวอันน่าตื่นใจเช่นนี้ได้ ดังที่ประธานาธิบดีของสาธารณรัฐเช็กคนปัจจุบันได้กล่าวว่า

ข้าพเจ้าคิดว่ามีเหตุผลที่ดีเพียงพอที่จะกล่าวว่า โลกยุคใหม่ได้สิ้นสุดลงแล้ว ทุกวันนี้ทุกสิ่งทุกอย่างชี้ให้เห็นว่าพวกเรากำลังเดินทางสู่ช่วงเวลาของการเปลี่ยนผ่าน ที่ดูเสมือนหนึ่งว่าบางสิ่งบางอย่างกำลังหมดสมัยไป ในขณะที่บางสิ่งบางอย่างกำลังจะเกิดขึ้นมาด้วยความยากลำบาก และเจ็บปวด ดูเสมือนหนึ่งว่าบางสิ่งบางอย่างกำลังพังทลาย ผุพังและค่อยๆ หมดเรี่ยวแรง ในขณะที่บางสิ่งบางอย่างที่ยังไม่ชัดเจนนัก กำลังโผล่ขึ้นมาจากซากปรักหักพัง

๓. รูปแบบองค์กรทางสังคมกับกระบวนทัศน์กับทัศนะแม่บท เมื่อบรรษัท(Corporation) แห่งโลก เผชิญหน้ากับ สหกรณ์ (Cooperative) แห่งท้องถิ่น

สังคมโลกในช่วงระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ จนกระทั่งถึง ๑๙ ได้บังเกิดมีความเปลี่ยนแปลงขึ้นอย่างมหาศาล โดยอาศัยเหตุแห่งพัฒนาการเหล่านั้นได้ส่งผลเต็มที่ต่อสถานะทางสังคม วิถีชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งรูปการณ์จิตสำนึกของผู้คนในศตวรรษถัดมาและยังคงอิทธิพลอย่างเต็มที่ต่อความคิด

กระแสหลักภายหลังสหัสวรรษใหม่ในทุกวันนี้ ท่ามกลางการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์และพัฒนาทางสังคมที่ก่อรูปขึ้นมานับแต่ 1700s เป็นต้นมาสิ่งที่นับได้ว่าสำคัญที่สุดย่อมได้แก่สิ่งที่เรียกว่าองค์กร หรือ กายภาพพทางสังคมที่กฎหมายของแต่ละประเทศและกฎหมายระหว่างประเทศได้บัญญัติและกำหนดพิธีการตลอดจนเงื่อนไขสถานะของความเป็นนิติบุคคล ซึ่งในบรรดานี้ที่โดดเด่นเป็นอย่างยิ่งเห็นจะได้แก่องค์กรรัฐประชาชาติ และหุ้นส่วนบริษัทเอกชนที่มีวิวัฒนาการอย่างซับซ้อนต่อเนื่องไปในรูปลักษณะของบรรษัทที่มีขนาดใหญ่โตจนข้ามพ้นบริบทของรัฐชาติแต่เดิมตั้งออกไป

แนวความคิดเรื่องรัฐและองค์กรซึ่งทำหน้าที่ดูแลหรือรัฐบาลและที่เป็นเอกชนนิติบุคคลอื่นๆ ในห้วงศตวรรษดังกล่าว ได้คลี่คลายอย่างสอดคล้องอยู่ภายใต้ยุคสมัยใหม่ของการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตยตะวันตก และในทางวิทยาการก็ได้มีการคิดค้นวิชาความรู้ใหม่ในแทบทุกด้าน ที่ปัจจุบันเรียกกันตามสาขาใหญ่ๆ กันว่า วิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ ฯลฯ บรรดาวิทยาการใหม่ๆ เหล่านี้คือพลังขับเคลื่อนให้การปกครองดูแลประเทศเป็นแบบใหม่ยิ่งขึ้น โดยการสร้างนโยบายบนความคิดแม่บทหรือองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่ได้ถือกำเนิดขึ้นในทวีปยุโรปนับแต่ยุคแห่งแสงสว่าง (Age of Enlightenment) คือแต่ศตวรรษที่ ๑๗ เป็นต้นมา

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การกำเนิดของรัฐประชาชาติ บริษัทเอกชน ระบบราชการอย่างใหม่ กระบวนการสร้างกฎหมาย และระบบเศรษฐกิจ ฯลฯ และวิชาการฝ่ายสังคมศาสตร์ทุกๆ สาขา มีลักษณะผูกติดอยู่กับความคิดแม่บททางวิทยาศาสตร์ยุคเหตุผลอย่างแยกกันไม่ออก โดยเฉพาะยุโรปในกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ การรวบรวมเรื่องราวเล่าขานและสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านเพื่อประโยชน์ในการดูแลปกครองรัฐ อาทิ การสร้างเป็นประมวลกฎหมายได้เริ่มต้นขึ้น (มี นิทานพื้นบ้านของพี่น้องตระกูลกริมส์ เป็นต้น) เป็นบ่อเกิดของการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามเพื่อสร้างองค์ความรู้เรื่องคติชาวบ้าน(folklore) อันได้วิวัฒนาการไปสู่ความคิดเรื่อง ศาสตร์แห่งรัฐ(*Staatswissenschaft* หรือ *Staatskunde*--science of the state) และสถิติ (statistics -- *statistik* ในภาษาเยอรมัน) ที่ความหมายในขั้นนั้นคือการสำรวจศึกษาถึง ความคิด วิถีทางดำเนินชีวิต คติความเชื่อ การทำมาค้าขาย ขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี ตลอดจนนิสัยใจคอ ฯลฯ ทั้งนี้เพื่อใช้เป็น“ศิลปศาสตร์การปกครอง”(the art of governing) จนกระทั่งล่วงมาภายใต้รัฐสมัยใหม่ที่เศรษฐกิจระบบทุนมีอิทธิพลยิ่งๆ ขึ้น นโยบายต่างๆ จึงดำเนินไปบนทางทฤษฎีที่เชื่อมั่นว่าบรรดาชาวบ้านและสังคมจะก้าวหน้ายิ่งกว่าที่เคยเป็นมาในอดีต หากว่าทุกคนและทุกองค์กรดำเนินชีวิตและทำการผลิตไปตามระเบียบวิธีทางวิทยาศาสตร์ หลักสถิติศาสตร์แต่ดั้งเดิมจึงถูกทำให้เป็นวิทยาศาสตร์ยิ่งๆ ขึ้น โดยการทำให้แม่นยำจำเพาะด้านลงไปเรื่อยๆ อันได้กลายมาเป็นประชากรศาสตร์และการทำสำมะโนประชากร ซึ่งต่อไปยังมีความเกี่ยวพันกับพัฒนาการของวิทยาการตะวันตก โดยเฉพาะในเรื่องมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา ด้วยการถือการตรวจพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ว่าด้วยอายุของหลักฐานโบราณคดี(สสารวัตถุ)และสายเลือดที่บ่งบอกถึงเชื้อชาติและพันธุกรรม(เนื้อตัวร่างกายมนุษย์)อีกด้วย

ในศตวรรษที่ ๑๙ การเก็บประมวลสถิติสำมะโนประชากรในสังคมทุนนิยมในตะวันตกมีเป้าหมายแจ่มชัดในการกำหนดนโยบายเรื่องเศรษฐกิจ เพื่อเพิ่มพูนความมั่งคั่งพร้อมเป็นหัวใจของระบบเศรษฐกิจและความก้าวหน้าทางสังคมทั้งมวล เหล่านักเศรษฐศาสตร์และนักสถิติทั้งหลายมีความเชื่อว่า ตัวเลขข้อมูลของประชากรที่เพิ่มหรือลดคือตัวบ่งบอกว่าสังคมหรือประเทศนั้นเจริญรุ่งเรืองขึ้นหรือว่าเสื่อมโทรมลง ตามตรรกวิธีวิทยาศาสตร์เดิมที่มีโลกทัศน์อย่างย่นตรรกกรรม ซึ่งในศตวรรษและสหัสวรรษถัดมา ได้รับการยืนยันมากยิ่งขึ้นทุกทีๆ แล้วว่าไม่เป็นความจริง สภาพการณ์อันยุ่งเหยิงและสลับซับซ้อนของวิกฤตการณ์ในโลกได้กระหน่ำและทำลายองค์ความรู้เดิมอย่างต่อเนื่อง บุคลากรในวงการวิทยาศาสตร์นั้นเริ่มตระหนักว่า ศาสตร์ดังกล่าวมิได้ให้อรรถาธิบายใดๆ(explain) ในเรื่องราวของสรรพสิ่งเลย เท่าที่ผ่านมาวิทยาศาสตร์เพียงแค่บรรยาย(describe)ถึงมันเท่านั้น ส่วนวงการสังคมศาสตร์ก็ได้ค้นพบเช่นกันว่า รัฐประชาชาติไม่อาจทำหน้าที่เป็นหน่วยปกครองที่มีประสิทธิภาพได้อีกต่อไป เนื่องจากมันใหญ่เกินไปสำหรับปัญหาในระดับท้องถิ่น พร้อมกันนั้นก็ถูกจำกัดด้วยแนวคิดที่คับแคบเกินไปสำหรับการแก้ปัญหา(ซึ่งส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจากบรรทัดขนาดใหญ่ว่า) ที่มีความโยงใยถึงกันในระดับโลก

๔. การเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นสมัยใหม่ของสังคมไทย

เมื่อหันกลับมาพิจารณาดูในฝ่ายสังคมของเราเอง ก็เห็นว่าชนชั้นนำไทยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.๒๔๗๕ นั้น นายปรีดี พนมยงค์ จะเป็นบุคคลเดียวที่มองไปยังการเปลี่ยนแปลงในทางเนื้อหาสาระ ดังเมื่อเขาเสนอเค้าโครงการเศรษฐกิจ ภายหลังการมีรัฐธรรมนูญฉบับแรกของสยาม ซึ่งนับเป็นเพียงขั้นตอนแรกที่เปรียบประดุจกุญแจที่จะไขประตูเพื่อเปิดออก “เมื่อประตูที่กีดกันอยู่ได้เปิดออกแล้ว รัฐบาลก็ต้องนำราษฎรผ่านประตูนั้น เข้าไปสู่ชัยภูมิแห่งความสุขสมบูรณ์ มิใช่ให้นำราษฎรเดินถอยหลังเข้าคลอง” ซึ่งในทัศนะของปรีดีการจะกระทำเช่นนั้นให้ได้ผลอย่างที่สุดก็ต่อเมื่อราษฎรสามารถหาคำตอบให้กับตัวของตัวเองได้โดยวิธีรวมตัวกันคิดค้น โดยพื้นฐานความสนใจศึกษาในเรื่องกฎหมายและเศรษฐศาสตร์อย่างมีปฏิสัมพันธ์กับความคิดทางสังคม ปรีดีให้ความสำคัญกับองค์พหุหรือกายทางสังคม ที่เกิดจากการร่วมมือสัมพันธ์กันของมนุษย์ว่าสามารถก่อให้เกิดเป็นกายอีกกายหนึ่ง ต่างหากจากกายของบุคคลที่ร่วมกันนั้น จนได้เขียนวิทยานิพนธ์ ดุษฎีบัณฑิตกฎหมายฝ่ายนิติศาสตร์ พร้อมๆ กับการสอบได้ประกาศนียบัตรการศึกษาชั้นสูงในทางเศรษฐกิจเมื่อสำเร็จการศึกษาหัวข้อเรื่องวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้จึงแสดงถึงความใส่ใจเป็นพิเศษในเรื่ององค์การประชาชนระดับรากหญ้า (ชื่อวิทยานิพนธ์คือ **ในกรณีที่หุ้นส่วนคนหนึ่งถึงแก่ความตาย ฐานะของห้างหุ้นส่วนส่วนบุคคลจะเป็นอย่างไร (ศึกษาตามกฎหมายฝรั่งเศสและกฎหมายเปรียบเทียบ)** อันที่สุดได้นำมาสู่แนวคิดกรรมตัวแบบจำลองตามที่ปรากฏเป็นข้อเสนออยู่ในสมุดปกเหลือง กับทั้งยังเป็นพื้นฐานความคิดในบทวิเคราะห์สังคมเศรษฐกิจการเมืองต่างๆ ขึ้นโดยท่านผู้นี้อีกด้วย

สำหรับนายปรีดี พนมยงค์ แม้ขณะที่คณะราษฎรที่ตนเองเป็นมันสมองจะกุมอำนาจการปกครองไว้เบ็ดเสร็จ ปรีดีก็ได้ตระหนักดีแล้ว ถึงข้อจำกัดของรัฐประชาธิปไตยในฐานะองค์กรอันจะยังความสุขสมบูรณ์แก่ราษฎร (พร้อมๆ กับที่ไม่สามารถปกปิดตนเองจากมหาอำนาจจากภายนอกได้ด้วย จนมีการคิดเรื่องการรวมกลุ่มประเทศเป็น “สมาคมสหชาติแห่งเอเชียอาคเนย์”) เขาเห็นว่าสหกรณ์ที่“หมุนรอบตัวได้ครบรูป”จะกระจายอยู่ตามท้องที่ จัดตั้งและปกครองโดยราษฎรเอง และจะเป็นพื้นฐานเอื้ออำนวยให้แก่การปกครองแบบเทศบาล(Municipality) ซึ่งปรีดีได้นิยามความพยายามครั้งนั้นอย่างน่าสนใจในเวลาต่อมาว่า

คำว่ารัฐ ณ ที่นี้คงหมายถึงองค์การปกครองที่เกิดขึ้นด้วยราษฎรเขาเลือกตั้งมาทางผู้แทน แล้วรัฐนี้มีรัฐบาล หรือองค์การของรัฐที่มีอำนาจปกครอง ส่วนสหกรณ์ไปอยู่ตามท้องที่ ตามวิธีของผมนั้นผมก็เปลี่ยนสภาพการปกครองของตำบลให้เป็นสหกรณ์หมด...ถ้าจะพูดโดยสรุป ผมปรารถนาจะให้เป็น'สหกรณ์สังคมนิยม'...Socialist Cooperative ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของปรัชญา'สังคมนิยมวิทยาศาสตร์ประชาธิปไตย'(Democratic Scientific Socialism)...(แต่)เราจะพูดไปเวลานั้นคนก็จะปฏิเสธ มันเป็นหัวต่อที่กำลังหนักมือจากระบบศักดินากับระบบทุนนิยม เพียงเท่าที่ผมทำนั้นก็อยู่ไม่ได้แล้ว

และเมื่อมองดูโดยรอบของชนชั้นนำรุ่นใหมในยุคสมัยนั้นทั้งหมด นายปรีดี พนมยงค์ก็ยังคงยืนยันความสำคัญของราษฎรซึ่งดำรงอยู่อย่างรวมตัวกันเป็นประชาสังคม ซึ่งโดยเนื้อหาสาระแล้วมีความสอดคล้องกับสังคมนิยมในพุทธศาสนา แต่เขาก็ยอมรับข้ออ่อนด้อยขององค์กรนำในขบวนการทางสังคมนั้นครั้งกระโน้น โดยเฉพาะคณะราษฎรซึ่งกระทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ ว่า "สมาชิกหลายคน แม้มีความรู้ทางทฤษฎีเกี่ยวกับการสถาปนาประเทศ แต่ก็ขาดความชำนาญในการปฏิบัติและขาดความชำนาญในการติดต่อกับราษฎรอย่างกว้างขวาง"

๕. เมื่อสยามใหม่(Young Siam) ปะทะกับ สยามเก่า(Old Siam)

แทบไม่ต้องเอ่ยอีกแล้วว่า สังคมไทยได้เริ่มเปิดรับกระแสลมของอารยธรรมตะวันตกมาแต่ตอนปลายรัชกาลที่ ๔ และตอนต้นรัชกาลที่ ๕ ของกรุงรัตนโกสินทร์ แม้จะมีสัญญาณเคาะที่ประตูมาก่อนหน้านั้นแล้ว โดยอาจถือเอาการก่อตั้งชัดเจนของกลุ่มสยามหนุ่ม ที่มี ดร.โณวาท (อาวาทของของผู้เวย) เป็นปากเป็นเสียงเพื่อประกาศชัดเจนถึงกรอบวิธีคิดในการดูแลบริหารบ้านเมืองที่ต่างกันระหว่างกลุ่มขุนนางเดิมที่กุมอำนาจมาเกือบจะตลอด ๔ รัชกาล กับพระยุวกษัตริย์พระองค์ใหม่กับบรรดาพระอนุชาและขุนนางหนุ่มๆ อีกจำนวนหนึ่ง โดยเราอาจขีดเส้นแบ่งบางๆ ลงไปที่การสิ้นสุดแผ่นดินรัชสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๓ โดยอาศัยดูจากพระดำรัสสุดท้ายของกษัตริย์พระองค์นี้ ที่ปรากฏในพงศาวดารรัชกาลที่ ๓ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์(ข้า บุนนาค) ซึ่งมักมีการหยิบยกขึ้นมาทบทวนให้ได้ยินได้ฟังกันบ่อยๆว่า “การศึกสงครามข้างญวน ข้างพม่า ก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ก็แต่พวกข้างฝรั่ง ให้

ระวังให้ดี อย่าให้เสียที่แก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่คิดควรรำเรียนเอาไว้ ก็ให้เขาอย่างเขา แต่อย่าให้
นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว”

ผลกระทบอันเนื่องมาแต่วิถีวิทยาแบบตะวันตกที่มีต่อกระบวนทัศน์ไทยซึ่งเชื่อกันว่าสืบสว
มายาวนานจนถึงยุคสยามเก่านั้นเป็นไปอย่างทั่วถึงและมากมายมหาศาล โดยอาศัยการพิจารณาแบบ
สามเส้าดังที่ได้กล่าว เราจะสามารถสังเกตเห็นอย่างชัดเจนด้วยเป็นปรากฏการณ์อันสะท้อนออกแม้ใน
ชั้นที่ผิวเผินและเป็นรูปธรรมที่สุด

ท่ามกลางลัทธิล่าอาณานิคมจากซีกโลกตะวันตก เพื่อการสร้างเสริมรัฐ(ชาติ)ใหม่ให้เข้มแข็งขึ้น
โดยเร็วชนชั้นนำสยามยอมรับเอาวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลข้อเท็จจริง(เหตุผล) และการพิสูจน์โดยเครื่อง
มีวิทยาศาสตร์(ประยุกต์วิทยา)มาใช้กับเรื่องราวในทางตำนาน พงศาวดารรวมถึงพุทธประวัติเพื่อสร้าง
ประวัติศาสตร์ของชนชาติสยามขึ้นอย่างมีความสอดคล้องกับกระบวนทัศน์แบบตะวันตกนั้น จึงเป็น
ความจำเป็นที่จะต้องมียุทธศาสตร์ที่รวมตัวกันเป็น “สมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศไทย”
(Investigation Society of Archaeological Finds in Siam) ทั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ “...ค้นหาข้อความ
เรื่องราวของประเทศไทย ไม่ว่าเมืองใดชาติใดวงศ์ใดสมัยใด รวบรวมเรียบเรียงขึ้นเป็นเรื่องราวของ
ประเทศไทย จวบแต่ตั้งแต่ ๑๐๐๐ ปีลงมา...” กล่าวได้ว่าการกำเนิดขึ้นของ สมาคมสืบสวนของโบราณ
ในสยาม(ร.ศ.๑๒๖) ไปจนถึงหอพระสมุดสำหรับพระนคร(พ.ศ.๒๔๔๔) ที่ขยายขอบเขตความสนใจไปถึง
เรื่องไทยศึกษาและเอเชียอาคเนย์ศึกษา ตลอดจนพุทธศาสนาในสายตาตะวันตก โดยต่อมากิจกรรม
เหล่านี้ได้ถูกรวบรวมขึ้นเป็นราชบัณฑิตยสภา(พ.ศ.๒๔๖๙) อันเป็นการนำเอากรมราชบัณฑิตยแต่ครั้ง
เก่ามาฟื้นฟูบทบาทขึ้นใหม่ และภายหลังแผนกวรรณคดีของราชบัณฑิตยสภาก็ได้ขยายเป็น วรรณคดี
สโมสร เมื่อปีที่เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง(พ.ศ.๒๔๗๕)

โดยทรงเชิญผู้ที่มีงานทำให้เกิดประโยชน์แล้วมาเป็นกรรมการ มีนักปราชญ์ราชบัณฑิตของเรา และ
เชิญคนนอก...มาประชุมได้ถามกันและกันตามความปรารถนา...เป็นชั้นทดลอง ถ้าจะตั้งติดได้อย่าง
French Academy ของเมืองปารีสแล้ว จะมีกรรมการจริง ๆ เพียง ๔๐ คนและจะต้องคัดเอาพระภิกษุกับผู้
หญิงออกเป็นกรรมการพิเศษ ถ้าทำได้อย่างนี้คำว่าราชบัณฑิตยสภาก็จะอยู่ตลอดไป...แต่ยังไม่ตั้งอย่าง
เป็นทางการ...ก็มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ราชบัณฑิตยสภาก็พลอยสูญไปโดยปริยาย (สมเด็จพระ
ยาดำรงราชานุภาพ,ม.จ.พูนพิศมัย ดิศกุล)

๖. ความรู้ใหม่กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทย

นวัตกรรมการเก็บรวบรวมข้อเท็จจริงต่างๆ กับองค์กรหน่วยงานขึ้นมามีการจัดระบบเพื่อสร้างเป็น
องค์ความรู้ใหม่อย่างวิไลซ์ทำนองนี้ ในแง่หนึ่งได้ยังผลให้เกิดการแบ่งแยก ปรัชญาปฏิบัติ อันเป็นพื้นฐาน
โลกทัศน์ความเชื่อเดิมของคนไทย กับ ประวัติศาสตร์ใหม่ อย่างไม่อาจลงรอยกันได้ ดังกรณีของพระพุทธ
ประวัติเป็นอุทาหรณ์ที่เห็นได้ชัดเจนที่สุด แม้เมื่อยกเรื่องอภินิหารอันมหัศจรรย์ทั้งปวงเสียแล้ว คนยุค

ปัจจุบันไม่รับรู้เลยว่า ในคติความเชื่อแบบเดิมนั้นให้ความเคารพนับถือสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหลายพระองค์พร้อมๆกัน ถึงผู้ที่รู้ก็ไม่เข้าใจว่าเหตุใดพระประวัติของแต่ละองค์จึงไม่แตกต่างกันเลย นี่ยังไม่จำเป็นต้องเอ่ยถึงว่าในภูมิปัญญาดั้งเดิมนั้น พระพุทธเจ้าบางพระองค์ คือพระโสดาปัตติผลหรือพระอรหันต์ที่บรรลุธรรมในทางรักษาเยียวยาความป่วยไข้แม้ทางร่างกายก็ได้ โดยพระกริ่งที่ใช้ในการโลภจสงทำน้ามนต์รักษาโรค หรือบำบัดภัย ดังถ้อยคำอาราธนาพระปริตรนั้น ก็คือสัญลักษณ์ของพระโสดาปัตติผลนั่นเอง “เมื่อได้ความตามตำราดังนั้นก็เข้าใจตลอดไปถึงเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประดิษฐ์พระกริ่งตรึงไว้ในชั้นครอบ ซึ่งโปรดฯให้พระมหาเถระระดับเทียบทำน้ามนต์ถวายในมณฑลราชพิธี เช่นงานเฉลิมพระชันษา เป็นต้น”(ความทรงจำ, สมเด็จพระบรมราชินีนาถราชานุภาพ) ต่อเมื่อขาดความเข้าใจแท้จริงในเหตุและปัจจัยของการทำน้าพระพุทธรูปเช่นนี้เสียแล้ว คุณค่าความขลัง(myth) ในทางการบำบัดโรคภัย ทุกข์ ภัย จึงพลอยหมดสิ้นไปด้วยในสายตาของคนรุ่นต่อๆ มา

เพื่อให้ได้ ประวัติศาสตร์ที่บริสุทธิ์นั้น จำต้องมีการตรวจสอบเพื่อสกัดเอา ประมวลปฏิบัติ ออกไปเสียไม่ให้มาเป็นมลทินโดยกรมราชบัณฑิตยสถานใด อุปเทห์วิธีในทางไสยเวท(magic) ก็ถูกขัดเกลากอกจากประยุกต์วิทยาต่างๆ(technology) โดยจำต้องมีหน่วยงานทำหน้าที่จำเพาะทางดังกล่าวฉนั้น กรมหมอมอ เป็นหน่วยงานหนึ่งซึ่งได้เข้ามามีบทบาทในการเผชิญหน้ากับการระบาดของอหิวาตกโรคในสมัยรัชกาลที่ ๕ แทนวิธีการทางศาสนา วิธีการก็คือ

คิดปรุงยารักษาโรคเป็นอย่างฝรั่งขึ้นใหม่ ๒ ขนาน ยืมเอายาวิเศษยาใหญ่ตามตำราไทย กับด้วย กอฮอร์ ๑ ทำเป็นยาหยดในน้ำชาน ๑ เอาการบูรทำเป็นยาหยดเช่นนั้นเรียกว่าน้ำการบูรอีกชาน ๑ สำหรับรักษาอหิวาตกโรค และแนะนำให้ใช้การบูรโรยเสื้อผ้าเป็นเครื่องป้องกันเชื้อโรคอีกอย่าง ๑ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสขอแรงเจ้านาย และข้าราชการผู้ใหญ่ รับยาหลวงไปตั้งเป็นทำนองโอสถศาลา ขึ้นตามวังและบ้าน หรือตามที่ประชุมชน รักษาราษฎรทั่วทั้งพระนคร (ความทรงจำ, สมเด็จพระบรมราชินีนาถราชานุภาพ)

ได้เคยมีผู้ให้ข้อสังเกตว่า ในทุกสังคมนอกเหนือไปจากระบบการแพทย์พื้นบ้านแล้ว ยังมีสิ่งที่เรียกว่าระบบเวชศาสตร์มูลชน อันได้แก่ความเชื่อและการบำบัดรักษาที่กระทำกันในครอบครัวหรือชุมชนซึ่งสืบทอดกันมาโดยคำบอกเล่า ตัวผู้ปฏิบัติมิใช่ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะและมักเป็นสตรี ภูมิปัญญาไทยในอดีตเรียกขานบุคคลเหล่านี้ว่า แม่หมอ หรือแม่มด (คำท้องถิ่นทางภาคใต้ของไทยยังคงเรียกหมอตำแยว่า แม่มด ดังนั้นคำว่า “มดหมอ” จึงน่าจะเป็นคำๆเดียวกันในชั้นเดิม) ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะสังคมเดิมเชื่อว่าศิลปะแห่งการบำบัดในครัวเรือนเป็นบทบาทหน้าที่ของสตรี และจิตวิญญาณแห่งความเป็นแม่ โดยแม่หมอเหล่านี้อาจวินิจฉัยสมุฏฐานตลอดจนอุบายวิธีในการเยียวยาต่างไปจากหมอกลางบ้าน (ซึ่งเป็นที่พึ่งทั้งหญิงและชาย) ซึ่งก็มักมีอำนาจในการติดต่อกับโลกแห่งจิตวิญญาณด้วยกันทั้งสิ้น “คนที่

เป็นหมอจะต้องรู้การเสกเป่านั่นแน่ คำ(ว่า)หมอ เราก็ใช้ไม่ว่าอะไร ไม่ใช่แต่แพทย์ หมอก็เป็นอันที่ต้องรู้การเสกเป่าทั้งนั้น” (บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ, สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร)

คงต้องยอมรับว่า การคิดค้นพิธีกรรมและวิธีการบำบัดรักษาเป็นอันมาก เพื่อจัดการกับความเจ็บป่วย มีความเชื่อเรื่องหมอเวทมนต์ทรงเจ้า แม้ในปัจจุบัน อย่างน้อยมีความคล้ายคลึงกับจิตบำบัดสมัยใหม่อยู่มาก ประเพณีหมอเวทมนต์ทรงเจ้ามีขึ้นนับแต่ยุคกรุงอรุณแห่งประวัติศาสตร์ โดยยังคงมีความสำคัญอยู่ในหลายวัฒนธรรมทั่วโลกและเพราะบรรดาบุคคลเหล่านี้มีการติดต่อสัมพันธ์กับโลกของจิตวิญญาณโดยตรง จึงมีสิทธิอำนาจในการบำบัดรักษา โดยไม่ต้องอาศัยการรับรองจากสถาบันรัฐ ด้วยการสวดมนต์ประกอบโรคศิลป์ แต่ประการใด

ความเชื่อในเรื่องประยูกต์วิทย์ในแง่ของการรักษาพยาบาลผู้ป่วยนี้ มีความน่าสนใจในแง่ความหลากหลายในภูมิปัญญาของเดิมอยู่ไม่น้อย โดยขอให้ศึกษาจากข้อความอย่างน้อยจาก ๒ แหล่ง ดังนี้

หมอแพทย์ทายว่าไข้	ลมคุม
โหรว่าเคราะห์แรงรุม	โทษให้
แม่หมอว่าผีกุม	ทำโทษ
ปราชญ์ว่ากรรมเองไซ้	ก่อสร้าง มาเอง

(โคลงโลกนิติ)

จะกล่าวคัมภีร์ชั้นศาสตร์บรรพที่ครูสอน เสมอดวงทินกร แลดวงจันทร์กระจ่างตา ส่องสัตว์ให้สว่าง
กระจ่างแจ้งในมรรคา หมอนวดแลหมอยา ผู้เรียนรู้คัมภีร์ไสย เรียนรู้ให้ครบหมด จนจบบทคัมภีร์ใน
ชั้นศาสตร์ท่านกล่าวไซ้ สิบสี่ข้อจงควรจำ...

(ตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์)

จะเห็นได้ว่าระบบการแพทย์พื้นบ้านและเวชปฏิบัติมวลชนแต่ดั้งเดิมนั้นแสดงออกซึ่งความหลากหลาย อย่างไม่กีดกันความรู้กระแสอื่นเอาเลย หากว่าสามารถนำมาใช้แก้ปัญหาคือรักษาโรคพยาธิต่างๆให้หายปราศไปได้ โดยข้ามพ้นข้อจำกัดของสถาบันกุมอำนาจในทางโลกออกไปจริง

๗. การวิจัยทางเลือก พรมแดนความรู้ทางด้านจิตวิญญาณและสุนทรียภาพ ภายใต้กระบวนทัศน์ใหม่

หากได้วิเคราะห์ถึงเหตุปัจจัยที่สร้างแรงกดดันบีบคั้นต่อภาวะชีวิต ซึ่งปรากฏออกมาในรูปแบบของความทุกข์หรือความยากจนกันอย่างแท้จริงแล้ว เราจะพบว่ามนุษย์ในทุกๆระดับล้วนถูกบั่นทอนทาง “สุขภาวะ” ด้วยกันทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นชาวชนบทหรือชาวเมือง เกษตรกรหรือพ่อค้า คนยากจนหรือคนมั่งมี ราชนิกหรือรัฐบาล รัฐประชาชาติหรือองค์กรสถาบันระหว่างประเทศ ปัจจัยลิดรอนซึ่งสุขภาวะของคน

เราไม่ว่าจะอยู่ในสถานะใดๆ นั้น อาจสรุปลงแล้วเหลือ ๒ ประการ นั่นคือ หนึ่ง ความบีบคั้นหรือความยากจนทางกายวัตถุ และ สอง ความบีบคั้นหรือความยากจนทางจิตวิญญาณ หากแต่ว่าในอุดมการณ์ทางสังคมของกระบวนทัศน์เก่า เน้นที่ความมีอำนาจและการได้มาซึ่งวัตถุ การมีวิถีชีวิตในแบบเมืองใหญ่ โดยกีดกันคนที่ไม่สนใจในอำนาจ สิ่งสมวัตถุน้อยกว่า และผู้อยู่ปลายอ้อปลายแฉก ออกไปในฐานะที่ไร้คุณค่า และแพร่อุดมการณ์เช่นนี้ผ่านทางระบบการศึกษา สื่อสมัยใหม่และวัฒนธรรมบริโภคที่ครอบงำ โดยชนชั้นนำเองก็ได้อาศัยการศึกษาและวัฒนธรรมบริโภคเหล่านี้เป็นเครื่องกลบเกลื่อนจิตใจได้สำนึกที่คอยเตือนตนเองว่า พวกเขา ก็รู้สึกด้อยกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับบรรดามหาอำนาจตะวันตก ซึ่งมีบรรษัทข้ามชาติอยู่บนสุดในโลกใบนี้

เมื่อพิจารณาถึงวิธีการสร้างศูนย์อำนาจของรัฐประชาชาติที่ขยายต่อมาเป็นการพัฒนาประเทศในเชิงบวก เราอาจพบผลกระทบหรือความทุกข์บีบคั้นที่มาสาเหตุมาแต่การนั้นได้ก่อให้เกิดบทสรุปที่ต่อเนื่องมาเป็นความพยายามเรียนรู้และร่วมตัวกันแก้ไขปัญหามาของตนเองโดยเฉพาะในภาคราษฎรระดับรากหญ้า ผู้เป็นเหยื่อของการพัฒนาชนิดนี้โดยตรง ด้านหนึ่งได้ก่อให้เกิดเป็นขบวนการองค์กรพัฒนาเอกชน หรือ NGO แขนงต่างๆ ซึ่งสามารถจับตัวเป็นเครือข่ายกว้างขวางแล้ว ส่วนในด้านของราษฎรรากหญ้าเองก็ยังได้ค้นพบภูมิปัญญาและศักยภาพของตน โดยอาศัยเรียนรู้ผ่าน “กระบวนกรปฏิบัติการทางสังคม” และสั่งสมส่งต่อข้อสรุปนั้นแก่กันและกัน ทั้งในรูปแบบและที่ไม่เป็นทางการอย่าง “กระบวนกรการศึกษาทางเลือก” จนสามารถสร้างสรรคขึ้นเป็นนวัตกรรม ทั้งทางด้านการศึกษา การรักษาสุขภาพ ยาและอาหาร การออมทรัพย์ การเกษตรธรรมชาติ และอุตสาหกรรม อย่างสอดคล้องอย่างน่าหลงใหลกับตัวแบบของ “สหกรณ์ที่หมุนรอบตัวได้ครบรูป” ดังข้อเสนอของนายปรีดี พนมยงค์ และสังคม “สังฆะ” ในวัฒนธรรมฝ่ายพุทธ ทั้งหมดนี้เป็นกระบวนกรกิจกรรมที่มีสัมพันธ์ภาพกับระบบนิเวศน์ โดยมีศาสนาธรรมเกี่ยวข้องในแทบจะทุกมิติ ก่อรูปคุณค่าในเชิงกระบวนทัศน์อันใหม่ สภาพการณ์ดังกล่าวกำลังปรากฏขึ้นทั่วทุกภูมิภาค ไม่ว่าจะเป็นในเมือง หรือชนบท จนถึงกลุ่มชนชายขอบ ไม่ว่าจะเป็น สมัชชาคนจน และชาวบ้านลุ่มแม่น้ำมูล ราษฎรชาวจังหวัดสงขลาที่รวมตัวกันคัดค้านโครงการวางท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย ชาวบ้านบ่อนอกหรือบ้านหินกรูด จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ฯลฯ และในทางกลับกันด้วยการฟื้นคืนกำลังกันขึ้นมาในทางภูมิปัญญาเหล่านี้ ได้ย้อนเป็นบทเรียนสำคัญให้แก่การพัฒนากระแสหลักด้วย

แนวทางการวิจัย

ภายใต้แนวทางไปสู่กระบวนทัศน์อันใหม่นี้ โดยการโยงใยบทเรียนจากกลุ่มรากหญ้าอื่นๆ นอกพื้นที่ตำบลนั้นๆ จนกระทั่งระหว่างประเทศ สิ่งที่น่าสนใจเป็นพิเศษคือ กระบวนกรของคนรุ่นใหม่ที่เปลี่ยนวิถีชีวิตโดยละทิ้งเมืองหลวงออกไปฝังตัวเองอยู่ในท้องถิ่นเพื่อเรียนรู้จากชาวบ้าน โดยพวกเขาได้เรียนรู้จากกันและกัน แสวงหาหนทางร่วมมือกันแก้ไขปัญหาคอขวดข้อใหญ่ๆ ขึ้นไป อย่างสมานฉันท์

ไปพื้นผิฝ้ายและคู่ขัดแย้งระหว่างเมือง-ชนบท, คนรวย-คนจน ฯลฯ โดยกระบวนการสันติวิธีที่สำแดงผ่านทางมิติวัฒนธรรมและวิถีชีวิต ด้วยวิธีการวิจัยทางเลือกที่เป็นการลดระดับฟังเสียงที่แท้จริงของราษฎร และสะท้อนเสียงนั้นออกมา เพื่อเป็นสื่อกลางให้สังคมส่วนอื่นๆ ได้รับเอาความรู้ทางเลือกนั้นๆ ไปใช้สมทบส่วนเข้าในองค์ความรู้ของตน เพื่อสร้างสรรค์ให้เกิดเป็นองค์ความรู้ของสังคมทั้งกระบวนการสืบต่อไป โดยอาจเริ่มต้นวิจัยจากหัวข้อยุทธศาสตร์การเยียวยาเพื่อฟื้นฟูตนเองของชุมชนรากหญ้าที่ถูกผลกระทบจากการรวมศูนย์อำนาจและการพัฒนา ในท้องถิ่นต่างๆ ที่มีความติดต่อสัมพันธ์กันในลักษณะข้ามพื้นที่การรวมศูนย์อยู่ ณ เมืองหลวง ทั้งทางภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ อาทิ สถาบันขวัญเมือง เชียงราย สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมฯ และ วัดป่าแดด เชียงใหม่ กลุ่มวิถีชีวิตทางเลือก นครสวรรค์-พิจิตร ชุมชนคนสวน นครราชสีมา โรงเรียนชุมชนอีสาน บุรีรัมย์ และกลุ่มนาครบรรพรัตน์ นครศรีธรรมราช ฯลฯ โดยมีขอบเขตเนื้อหาของการวิจัยดังนี้

- 1) การผลิตชีวปัจจัยเชิงอาหาร ที่ผัก เสื้อผ้า และยารักษาโรค
- 2) การเสริมสร้างสภาวะแวดล้อมหรือนิเวศวิทยา
- 3) การปลดสภาวะหนี้ของราษฎร ตลอดจนกองทุนส่งเสริมสัมมาชีพ
- 4) การศึกษา วัฒนธรรม กระบวนการสร้างสื่อของชุมชนรากหญ้าเอง
- 5) การสร้างเครือข่ายการรับส่งข่าวสารข้อมูลในระหว่างท้องถิ่นด้วยตนเอง

ขั้นตอนการดำเนินงาน

1. ศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่ว่าด้วยความคิดแม่บทของจิตวิญญาณและสุนทรียภาพ ที่ปรากฏอยู่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งในระดับโลกและเฉพาะสังคมไทยโดยภาพรวม
2. เก็บข้อมูลภาคสนามตามพื้นที่ที่กำหนด ภายใต้กรอบการมองเรื่องจิตวิญญาณและสุนทรียภาพ
3. วิเคราะห์และประมวลผลข้อมูลจากการวิจัยและ/หรือแลกเปลี่ยน ตลอดเชื่อมโยงความสัมพันธ์ต่างๆ เข้ากับข้อมูลเอกสาร เพื่อจัดระบบเป็นแผนภูมิความคิดแม่บทเรื่องจิตวิญญาณและสุนทรียภาพในมิติของสุขภาวะ
4. จัดประชุม workshop ระดมสมองเพื่อรับฟังข้อเสนอแนะความเห็นของโครงการ
5. จัดทำรายงานฉบับร่างเพื่อเสนอในงานครบทศวรรษ สวรรค์ ภายในเดือนกรกฎาคม จำนวน ๕๐-๑๐๐ หน้า
6. จัดทำเป็นรายงานฉบับสมบูรณ์ ความหนาประมาณ ๒๐๐ หน้า

วิธีดำเนินงาน

1. สํารวจข้อมูลเอกสารจากงานด้านมานุษยวิทยาวัฒนธรรม นิรุกติศาสตร์ ของเสฐียรโกเศศ ด้านพุทธศาสนาของ ท่านพุทธทาสภิกขุ พระธรรมปิฎก ส.คิวัรักษ์ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ฯลฯ
2. เก็บข้อมูลภาคสนาม โดยคัดเลือกพื้นที่สำหรับการศึกษาอย่างเจาะในระดับลึก ระยะต้นเน้น ความสำคัญในประเด็นหลัก เช่น ตัวบุคคลและวิธีการรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้าน ในภาคอีสานตอนใต้ แถบจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ และขอนแก่น
3. วิเคราะห์และสังเคราะห์ความเชื่อมโยงแนวคิดและกระบวนการวิธีของสุขภาวะในมิติของจิตวิญญาณและสุนทรียภาพ เพื่อรวบรวมให้สามารถแลเห็นภาพของความคิดแม่บทเก่า-ใหม่ และที่เคลื่อนย้ายไปในเรื่องดังกล่าว

ระยะเวลา ระหว่างเดือนมีนาคม ๒๕๔๕ – ตุลาคม ๒๕๔๕ เป็นเวลา ๘ เดือน

การดำเนินงาน	มี ค.	เมย.	พค.	มิย.	กค.	สค.	กย.	ตค.
๑.ศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสาร								
๒.เก็บข้อมูลภาคสนามตามพื้นที่ที่กำหนด								
๓.วิเคราะห์และประมวลผลข้อมูล								
๔.จัดประชุม workshop								
๕.จัดทำเป็นรายงานฉบับร่างเพื่อเสนอในงานครบรอบศวรรษของสวรส.								
๖.ปรับข้อมูลและสังเคราะห์เพื่อจัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์								
๗.จัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์								

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. รายงานพรมแดนความรู้ด้านจิตวิญญาณและสุนทรียภาพกับสุขภาพในกระบวนการทัศน์ใหม่ ๒ ชุด ชุดแรกเป็นรายงานเบื้องต้น เป็นความคืบหน้าของโครงการ ความหนาประมาณ ๕๐ -๑๐๐ หน้าภายในเดือนกรกฎาคม ๒๕๔๕ ชุดที่สองเป็นรายงานฉบับสมบูรณ์ภายในเดือนตุลาคม ๒๕๔๕ ความหนา ๒๐๐ หน้า
2. ฐานข้อมูลหรือแผนที่ความรู้ที่เกี่ยวกับเรื่องสุขภาวะในมิติของจิตวิญญาณและสุนทรียภาพที่จะสามารถนำไปผลิตเป็นสื่อเพื่อเผยแพร่ให้กับผู้สนใจในระดับต่าง ๆ

3. เกิดเครือข่ายของบุคคลและองค์กรที่เกี่ยวกับสุขภาวะในมิติของจิตวิญญาณและสุนทรียภาพ

ผู้รับผิดชอบโครงการ

นายนิพนธ์ แจ่มดวง

นายวรพงษ์ เวชมาลีนนท์

หัวหน้าโครงการ

กิตติกรรมประกาศ

ไม่มีข้อความใดในบทประพันธ์นี้ได้้อธิบายมาแล้ว
ทั้งข้าฯ เองก็เป็นผู้ด้อยในศิลปะแห่งภาษา
ดังนั้น ข้าฯ จึงมิได้ตั้งความปรารถนาเพื่อผลประโยชน์แก่ผู้อื่น
ข้าฯ รจนงานนี้ไว้เพื่อทบทวนความเข้าใจของตนเอง

โพธิสัตว์จรรยาเวทาสสูตร

ศานติเทวะ รจนา

งานวิจัยเรื่อง พรมแดนความรู้ทางด้านจิตวิญญาณและสุนทรียภาพกับสุขภาพในกระบวนทัศน์ใหม่ ก็เป็นเช่นเดียวกับผลงานการศึกษาค้นคว้าทั้งหมดทุกชิ้น ทุกหัวข้อเรื่อง เท่าที่มีผู้ดำเนินการมาก่อนหน้านี้ ที่ทั้งบรรดาความคิดและการกระทำ ตั้งแต่ขั้นตระเตรียมการ เริ่มต้นลงมือทำวิจัย กระทั่งรวบรวมเรียบเรียงจนสำเร็จออกมาเป็นรูปเล่มได้ ก็ด้วยการผลักดัน ความร่วมมือช่วยเหลือ รวมถึงประสานงานและออกเห็นอย่างเต็มที่และดียิ่งจากบุคคลมากมาย ที่จำเพาะงานวิจัยชิ้นนี้ สามารถนับได้ตั้งแต่คุณนงลักษณ์ ตรงศีลสัตย์ ที่เริ่มต้นปรารถนาหัวข้อเรื่องจิตวิญญาณและสุนทรียภาพกับกระบวนทัศน์ใหม่ ให้ผู้วิจัยได้รับทราบจนบังเกิดเป็นความสนใจ ทั้งยังช่วยติดต่อกับได้มีโอกาสเข้าร่วมการประชุมสัมมนาและพบปะเสวนาในหัวข้อทำนองนี้อีกหลายๆ ครั้ง จนถึงแก่นัดหมายและกระตุ้นเตือนให้นำเสนอร่างโครงการเพื่อการพิจารณาอย่างเป็นทางการ กระทั่งได้รับการสนับสนุนจากแหล่งทุน ทั้งนี้ไม่จำเป็นต้องเอ่ยถึงความเอาใจใส่ติดตามความคืบหน้าของโครงการวิจัยอย่างถี่ถ้วนและขยันขันแข็งเสมอมาอย่างน่าขอบคุณ

ผู้วิจัยขอขอบคุณนายแพทย์โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ ที่มอบความวางใจโดยสมบูรณ์ให้ดำเนินการศึกษาค้นคว้าในหัวข้อข้างต้น แม้ว่าผู้วิจัยจะไม่เคยมีผลงานในขอบเขตที่ได้รับการสนับสนุนทั้งในแง่ของรูปแบบและเนื้อหาเช่นนี้มาก่อนเลย โดยที่คุณหมอยังได้แสดงความกรุณายกย่องประทับใจในการแนะนำ ทักท้วง ตีติง ตั้งแต่ขั้นของการปรับปรุงแก้ไขเค้าโครงเริ่มต้นการวิจัยจนกระทั่งอยู่ในรูปลักษณะอันชัดเจนและถูกต้องทางวิชาการจนกระทั่งถึงร่างงานวิจัยขั้นสุดท้าย ยิ่งไปกว่านี้ผู้วิจัยยังได้รับความกรุณาจากคุณหมอ ทั้งในเรื่องของเวลาและความคิดความอ่าน อย่างไม่จำกัดว่าจะต้องเกี่ยวข้องกับงานวิจัย หรือว่าเป็นวิทยาทานอันอยู่นอกเหนือเกณฑ์นี้ออกไป

ในการเริ่มต้นลงมือวางแผนเค้าโครงความคิดเพื่อการวิจัย ผู้วิจัยขอขอบพระคุณอาจารย์ณฤมล ปราชญ์โยธิน แห่งสาขามรรณารักษ์และสารนิเทศศาสตร์ ธรรมศาสตร์ ที่ให้คำปรึกษาและกำลังใจอย่างเต็มที่ รวมทั้งยังอื้อเพื่อสถานที่พบปะพูดคุย ขนมนมขี้ยว เครื่องดื่ม และมื้อกลางวันแก่คณะผู้วิจัย

เสมอมาโดยไม่คิดมูลค่า โดยอาจารย์ยังช่วยเป็นธุระจัดแจงให้นักศึกษาบรรณารักษ์ศาสตร์ได้มาร่วมสืบค้นข้อมูลสำคัญเพื่อนำมาใช้ในการวิจัยขึ้นนี้อีกด้วย

ในเรื่องของประวัติศาสตร์และวาทกรรมทางการเมือง ผู้วิจัยขอขอบคุณอาจารย์ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ สาขาประวัติศาสตร์ ธรรมศาสตร์ ที่ได้ให้ข้อคิดสะกิดใจทั้งยังกรุณาอธิบายขยายความเกี่ยวกับการก่อรูปของรัฐสยามใหม่และแนวความคิดของนักทฤษฎีการเมืองตะวันตกคนสำคัญให้ได้เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง

สำหรับการเก็บข้อมูลในภาคสนาม ผู้วิจัยขอแสดงความขอบคุณอาสาสมัครในคณะวิจัย อันประกอบด้วย คุณสมศิริ ยิ้มเมือง คุณบุญเหลือ เบญจศีล คุณเพชรลัดดา ซึ่งจิตรลี้โรจน์ และคุณภาณุพงศ์ สุวรรณประทีป ที่ติดต่อประสานงานจนได้เข้าถึงแหล่งข้อมูลสำคัญๆ ในท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็น “เปาะจิ” นายดีอราแม่ ดาราแม่ ครูศักดิ์ศิริ มีสมสืบ คุณวีระเดช และคุณศิริวรรณ ธนธีรโชติ ญาติธรรมชาวพุทธสถานศาลือโคก พระทองหยด พระมหาวั่ง และนายสุดใจ คณะสงฆ์และญาติโยมวัดดอนบุบผารามและวัดชีสุกเกษม ที่สุดจนคุณอภิชาติ เจริญมา ซึ่งบรรดาท่านที่เอ่ยนามมาในส่วนหลังนี้ขอได้โปรดรับความขอบพระคุณจากผู้วิจัยไว้ ณ ที่นี้เป็นอย่างสูงเช่นกัน

ผู้วิจัยขอขอบคุณผู้ร่วมงานในขั้นตอนของการลงมือรวบรวมข้อมูลเพื่อการวิเคราะห์และวิจัยการจัดประชุมคณะทำงาน และการจัดเตรียมเอกสารบรรดามี รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญหาลุप्तรรคทุกๆ ประการในขั้นตอนของการผลิต ซึ่งได้แก่ คุณวรพงษ์ เวชมาลินนท์ คุณณนนาท อนุพงศ์พัฒน์ คุณวัศมีพรหมสว่าง และเพื่อนๆ น้องๆ ที่มีได้เอ่ยนามอีกเป็นอันมาก

ขอขอบพระคุณ นายแพทย์ประสาน ต่างใจ คุณวิศิษฐ์ วังวิญญู คุณเมธาวี เลิศรัตน และเพื่อนพ้องน้องพี่ในโครงการบุพพนิมิตกระบวนทัศน์ใหม่ที่ช่วยให้ผู้วิจัยมีโอกาสขบคิดและทำกิจกรรมในเรื่องของกระบวนทัศน์ใหม่เป็นพิเศษอย่างเฉพาะเจาะจง

ที่สุดจน ผู้วิจัยขอแสดงความขอบคุณท่านเจ้าหน้าที่ของสำนักงานนโยบายและยุทธศาสตร์กระทรวงสาธารณสุขทุกๆ ท่าน ที่มีส่วนช่วยเหลือให้การดำเนินงานโครงการวิจัยพรมแดนความรู้ทางด้านจิตวิญญาณและสุนทรียภาพกับสุขภาพในกระบวนทัศน์ใหม่ ดำเนินการอย่างราบรื่นจนลุล่วงลงโดยขอขอบคุณในความสนับสนุนซึ่งได้รับจากแผนงานวิจัยและพัฒนากระบวนทัศน์ทางสุขภาพไทย ชุดโครงการวิจัยสังคมและสุขภาพ เป็นอย่างสูงต่างหากออกไป

นิพนธ์ แจ่มดวง
และคณะผู้วิจัย

บทคัดย่อ

ด้วยทัศนะพื้นฐานของมนุษย์ที่มองเห็นชีวิตตนเองและโลกรอบตัวในทิศทางแห่งการวิวัฒน์ไปเบื้องหน้า จากความต่ำต้อยไปสู่ความสูงส่ง ความสับสนไปสู่ระเบียบแบบแผน ความมืดมิดไปสู่แสงสว่าง และความล้าหลังไปสู่ก้าวหน้า ที่สุดจนยุคของกอนหินไปสู่ดวงดาว หรือยุคแห่งห้วงอวกาศ อันเป็นไปในลักษณะการเปรียบเทียบอย่างคู่ตรงกันข้าม หรือทวิลักษณ์ ทั้งปวงนี้ได้ช่วยให้เผ่าพันธุ์มนุษย์ในฐานะที่เป็นสิ่งมีชีวิตผู้รู้จักคิดใช้เหตุผล สามารถสรรค์สร้างความสำเร็จรุดหน้าต่างๆ ในทางวัตถุเพื่อแก้กฎแกชีวิตขึ้นในท่ามกลางแวดลอม ประกอบกับในสายความความแบบกรีก-ยิว-คริสเตียน ซึ่งเป็นต้นธารของกระแสอารยธรรมตะวันตกซึ่งมีอิทธิพลอย่างสูงในปัจจุบันนั้น มีความเชื่อในเรื่องความสำเร็จอย่างเป็นเส้นตรง อันจะนำเราไปสู่ยุคทองของพันปีอันไพบูรณ์(millennium) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรอบแห่งสหัสวรรษอันได้เริ่มต้นขึ้นใหม่ภายหลังคริสต์สมภพ ๒,๐๐๐ ปี ดังเมื่อถึงวาระโอกาสดังกล่าว เพราะว่าเป็นความคิดกระแสหลักของยุคสมัย ผู้คนแทบทั่วทั้งโลกจึงพากันฉลองรื่นเริงต้อนรับการก้าวเข้าสู่ยุคใหม่ อันมีนัยยะของความก้าวหน้าทั้งทางวัตถุและจิตวิญญาณ ทว่าจากสภาพของความเป็นจริงในโลก สังคม ตลอดจนวิถีชีวิตผู้คนนับแต่ปี ค.ศ.2001 ก็ถูกพิสูจน์ในกาลต่อมาว่าจะเป็นยุคทองที่ไพบูรณ์ดังความคิดความฝันแต่ก่อนหน้านั้นก็หาไม่

ในขณะที่ความคิดความเชื่อในสายตะวันตก มุ่งมองไปยังเบื้องหน้าอย่างเป็นเส้นตรง ทัศนะรากฐานของการมองชีวิตและโลกในฝ่ายตะวันออก ดังกระแสพุทธและกระแสพราหมณ์นั้นกลับแลเห็นว่า สรรพสิ่งล้วนดำเนินไปตามยุคสมัยของโลกที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นรอบๆ ไม่ว่าจะเป็นรอบของโลก วิชาในทางวัตถุ(physical destruction) หรือรอบความวินาศทางศีลธรรมของมนุษย์ในโลก(moral destruction) ก็ตาม โดยเฉพาะในสังคมแถบเอเชียใต้และตะวันออกเฉียงใต้ มีความเชื่อถือที่พ้องต้องกันในเรื่องพุทธศาสนายุคกว่ามีประมาณ ๕,๐๐๐ ปี อันเนื่องกันอยู่กับการอายุกาลของโลกและการอุบัติของพระอนาคตพุทธอารยเมตไตรย คติข้างต้นนี้มีอิทธิพลต่อวิถีปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนในภาคส่วนดังกล่าวอยู่เป็นอันมาก เฉพาะอย่างยิ่งคือสมมติฐานความเชื่อที่ว่าพระสัทธิธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบันจะค่อยๆ เสื่อมถอยลงจากความรู้ความเข้าใจในหมู่ศาสนิก ซึ่งเรียกกันว่าเป็นอาการเรียวลงของยุคสมัย(degeneration of time) อันได้รับอิทธิพลมาจากจารีตแบบพราหมณ์ ปรารภเหตุดังกล่าวนี้เองที่ทำให้พุทธศาสนิกจำนวนไม่น้อยพากันตื่นเต้นเป็นพิเศษกับการมาถึงของกึ่งพุทธศาสนายุคกาล หรือ ๒,๕๐๐ ปีแห่งอายุพุทธศาสนา

ไม่ว่าจะบนทัศนะพื้นฐานที่ว่าสิ่งทั้งหลายวิวัฒน์ขับเคลื่อนไปข้างหน้าอย่างไม่หยุดยั้ง หรือด้วยการแลเห็นว่าทั้งหมดทั้งสิ้นนี้แปรเปลี่ยนหมุนเวียนเป็นวัฏฏะสงสารของการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ เสื่อมทรามลง แล้วมลายหายสูญไปในที่สุด (ชาติ ชรา มรณะ) ก็ตามที มีการค้นพบว่าในทั้งสองทัศนะท่าที หรือกระบวนทัศน์หลักๆ เหล่านี้ได้ปรากฏความคิดในทางทวนกระแสขึ้นอย่างน่าสนใจ ดังในข้างฝ่ายความ

เชื่อในเรื่องวิวัฒนาการอันไม่สิ้นสุดของมนุษย์นั้น ผู้คนจำนวนหนึ่งได้ตระหนักว่าความหมายของอาการก้าวหน้าที่แท้จริงมิใช่ความจำเริญในทางสร้างสรรค์วัดขึ้นมาประคับประหม่อมทางร่างกาย หากอยู่ที่การประคับประคองจิตใจให้มีความละเอียดละเมียดสูงส่งยิ่งๆ ขึ้นไปต่างหาก ส่วนในกระแสความเชื่อที่ว่าโลกมีรอบเจริญและเสื่อมลงเป็นคราวๆ ภายใต้ธรรมชาติของ ชาติ ชรา มรณะ นั้น ก็ได้มีคนบางกลุ่มที่ไม่เห็นว่าควรท้อแท้ ทอดอาลัย หากควรนำมาพิจารณาเป็นเงื่อนไขในมุมกลับในทางธรรมสังเวช อันจะช่วยให้เร่งชวนขวยทำการเพื่อปลดปล่อยตนเองและผู้อื่นในฐานะเพื่อนร่วมทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย จนอาจที่จะข้ามพ้นวงวัฏนี้เสียได้แม้ในปัจจุบัน ตัวอย่างของนักคิดในฝ่ายทวนกระแสชั้นนำเหล่านี้ย่อมได้แก่ อาเธอร์ ซี คลาร์ก และสแตนลีย์ คูบริก ซึ่งยืนโดดเด่นอยู่ในสายวัฒนธรรมหนึ่ง และท่านพุทธทาสภิกขุกับขบวนการสวนโมกขพลารามที่มีความโดดเด่นอยู่ในอีกสายวัฒนธรรมหนึ่ง

สภาพความเป็นจริงแห่งการดำรงอยู่ของทัศนคติแม้จะดูประหนึ่งว่าป็นกระแสรอง แต่ก็แสดงออกอย่างมีนัยสำคัญภายใต้ทัศนะกระแสหลักของสังคมหนึ่งใดนั้น มีความสอดคล้องกับพระพุทธรูปที่ตรัสรับรองว่า แม้ในหมู่ประชาชนทั้งหลายจะมีความพอใจ ยินดี บันเทิง อยู่ในกามคุณ การถือตัว ความวุ่นวายไม่สงบ และประกอบอยู่ด้วยความไม่รู้ นั้น แต่กระนั้นเมื่อได้รับรู้ธรรมะที่ไม่เกี่ยวข้องกับกามคุณ กำจัดการถือตัว ที่เป็นไปเพื่อความสงบ และเป็นธรรมะที่กำจัดอวิชชาอันพระตถาคตเจ้านำมาแสดงแล้ว ประชาชนเหล่านั้นก็พึง เงี่ยหูฟัง เพื่อให้เข้าใจอย่างทั่วถึงอย่างน่าอัศจรรย์

ในโลกซึ่งวัตถุพัฒนาจนก้าวหน้า แต่วิถีชีวิตผู้คนภายในสังคมกลับมิได้สุขสมดังหวัง เช่นเดียวกับสาขาวิทยาการที่มุ่งหน้าค้นคว้าหากฎธรรมชาติในด้านต่างๆ ให้ได้จนตายตัว เพื่อนำมาปรับใช้มนุษย์อย่างเต็มที่ จนกลายมาเป็นเครื่องกักขังความคิดของมนุษย์มิให้ขยายขอบเขตกว้างไกลไปกว่านั้นได้ และด้วยแบบแผนการดำเนินชีวิตที่วางอยู่บนทฤษฎีที่ผิดพลาด ไม่เหมาะสมสอดคล้องกับสภาวะแท้จริงของกฎธรรมชาติชั้นที่อยู่ลึกซึ้งลงไป ภายใต้สภาวะการณ์นี้ได้ก่อให้เกิดแรงเสียดทานบีบคั้นขึ้นแก่ชีวิต ทั้งในระดับของปัจเจกบุคคล สังคมและระบบนิเวศ กลายเป็นการเสียสมดุลอย่างลึกซึ้งทางวัฒนธรรมที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพในความหมายกว้าง

แต่พร้อมๆ กันนั้น ภาวะกดดันบีบคั้นก็ได้ก่อให้เกิดแรงปฏิกิริยาขึ้นในหมู่คนกลุ่มเล็กๆ ผู้ต้องการก้าวไปให้พ้นสภาวะทุกข์ที่เป็นผลผิดพลาดทางทัศนะของยุคสมัยที่คนส่วนใหญ่มีความสำคัญมั่นหมายอยู่ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องวิทยาการความรู้ แบบแผนการดำเนินชีวิต กระทั่งความเป็นตัวตนในทางอัตลักษณ์ ภายใต้วิกฤตการณ์กว้างใหญ่นี้ การดิ้นรนชวนขวยเพื่อแสวงหาทางออกดำเนินไปพร้อมๆ กันทั้งกระบวน ในทิศทางที่เชื่อมโยงถึงกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นวงการวิทยาศาสตร์ ศาสนา ศิลปะ วรรณกรรม วัฒนธรรม ตลอดจนขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม เช่น ชนกลุ่มน้อย ผู้หญิง ตลอดจนไปถึงสิ่งแวดล้อม ต่างล้วนดำเนินไปในทิศทางของทัศนะอันเดียวกัน

นักฟิสิกส์บางพวกบางเหล่า กวีศิลปินบางกลุ่ม นักปฏิรูปศาสนาตลอดจนนักเคลื่อนไหวทางสังคมบางคนที่ถูกสั่นคลอนในทางความเชื่ออย่างรุนแรง ต่างก็เริ่มตั้งคำถามในความถูกต้องสอดคล้อง

กับความจริงภายใต้ทัศนะอันตนมีต่อชีวิตและโลกแบบเดิมๆ เขาเหล่านี้ตระหนักถึงความจำเป็นและ
อานิสงส์ของการพลิกมุมมอง ตลอดจนการวางท่าทีต่อความจริงแท้ในโลกเสียใหม่ทั้งหมด โดยนัยนี้พวก
เขาเริ่มต้นแสวงหาแนวความคิดทัศนะใหม่ ภาษาใหม่ หรือวัตรปฏิบัติอย่างใหม่ที่อาจนำพาพวก
เขาให้เข้าถึงและแสดงออกถึงความจริงอย่างใหม่ได้

อย่างไรก็ตาม วิกฤตการณ์ที่ก่อให้เกิดผลสั่นสะเทือนความสำคัญมั่นหมายในแบบเดิม ย่อมก่อ
ให้เกิดผลกระทบขึ้นได้ทั้งนัยลบและนัยบวก ทำลายล้างหรือสร้างสรรค์ อย่างไม่อาจปฏิเสธ ด้วยเหตุที่
ว่าแม้จะถูกกดดันบีบคั้นจากปัญหาใหม่ๆ ที่ยุ่งยากซับซ้อน และกำลังสูญเสียพลังและบทบาทของตนลง
ไปเรื่อยๆ แต่สถาบันที่ทรงอำนาจในสังคมเดิมก็หาได้ยอมรับถึงความอดตันในภาคส่วนของตน แล้วยิน
ยอมส่งมอบบทบาทการนำให้แก่พลังสร้างสรรค์ของคนในฝ่ายกระแสรองไปได้ง่าย ๆ ไม่ แต่จะยังดิ้นรน
เพื่อเกาะกุมสถานะเดิมไว้อย่างเหนียวแน่นและโดยมากมักใช้วิธีการอันรุนแรง แต่สถาบันและทัศนะ
กระแสหลักเหล่านั้นก็ต้องเสื่อมโทรมลงจนถึงที่สุดจนปลาสนากรไป โดยฝ่ายกระแสรองย่อมทำการ
เปลี่ยนแปลงบางอย่างในสังคมเดิมสำหรับมาไว้ในรูปแบบใหม่ได้ด้วย เพื่อที่วิถีวัฒนธรรมจะ
เคลื่อนไหวต่อไปได้ในท่ามกลางสิ่งแวดล้อมอย่างใหม่

ภายใต้ความล้ำก้ำกันอยู่ของแม่บททางทัศนะอันแตกต่าง ซึ่งแสดงออกผ่านทางกิจกรรมของ
สถาบันหรือขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อจัดการกับปัญหาบรรดาที่มีรุมเร้าเข้ามา จะยังคงไม่ปรากฏถึงผล
สุดท้ายที่สิ้นเสร็จเด็ดขาด อันได้แก่การก่อปรากฏขึ้นของทัศนะใหม่อันแจ่มชัดทั้งชุดกระบวน สังคมจะ
ยังคงมีภารกิจอีกมากมายในการคลี่คลายความขัดแย้งในตัวเองเพื่อไปสู่จุดแห่งดุลยภาพ ซึ่งบนเส้น
ทางดำเนินสายนั้น ยังคงมีปัญหาของ “สิ่งที่ไม่อาจแสดงออกอย่างเป็นรูปธรรมได้ว่าดำรงอยู่ และไม่แน
ใจว่าจะมีอยู่ด้วย” ที่รอคอยให้ “นักประวัติศาสตร์ผู้จริงจังและมีจิตสำนึก” ให้มา “จัดการราวกับว่ามันมี
อยู่” เพื่อการเข้าไปใกล้กับการดำรงอยู่และการเกิดที่เป็นไปได้” ซึ่งก็คือการก่อปรากฏของทัศนะอันมีต่อ
ความจริงแท้อย่างใหม่ หรือกระบวนทัศน์ใหม่นั้นเอง

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ

Abstract

Confrontation of two concepts on human civilization has been more imminent in this era. While the west represents linear evolution, the east represents circular development of human history.

But in the world with material development, the way of life of the people is not as happy as they deemed to be. The rigidity of knowledge that used for human development has become cage to imagination. Thus freezing the thought so that it is not corresponding to reality of nature. This brought about suffering on the lives of individuals and societies and also the deeper unbalance in ecology causing the problem culture that lead to the problem of health.

In this wider crisis, there struggles to find solution. This happened in various fields of knowledge and activities as in science, religion, culture, art and social movements. Whether physicists or artists both have realized the necessity to find new perspectives. They realized the necessity to find a new manner toward the world. They need new ideas and new language and new practice to suit the new reality.

Surely, there will be resistance from the people and the systems of the old paradigm. But this paradigm change is not the replacement of new idea for the old one. For it will include and transcend the old world and integrate it to the new one. It will find new way of management and politics combining truth with beauty transcending any violence causing by the limits of the old paradigm. Combining the east and west concept of human development in the most creative way imaginable. Instead of circle or linear we will come up with spiral dynamics with corresponding to the form of life force.

สารบัญ

โครงการ	(1)
กิตติกรรมประกาศ	(16)
บทคัดย่อภาษาไทย	(18)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(21)
สารบัญ	

บทที่ ๑ เกริ่นนำ

๑.๑ รุ่งแสงของเผ่าพันธุ์มนุษย์.....๑	
๑.๒ รุ่งแสงทางจิตวิญญาณ.....๖	
๑.๓ รุ่งแสงทางการเรียนรู้.....๑๐	

บทที่ ๒ กระบวนการต่อต้านการเรียนรู้.....๒๓

บทที่ ๓ ก้าวพ้นภาษาคน สู่ภาษาธรรม.....๔๐

บทที่ ๔ ความจริง ความงาม กับกระบวนการทัศน์ของยุคสมัย.....๕๔

๔.๑ ขา ๒ ข้างทางวาทกรรม.....๕๔	
๔.๒ ทางสายกลางทางวาทกรรม.....๕๘	
๔.๓ จักรวาลทัศน์ กับกาลเวลา ความฝันและความเป็นจริง.....๖๒	
๔.๔ อไทวธรรม: ความว่างกับรอยเชื่อมต่อของจักรวาล.....๖๔	
๔.๕ เมื่อก่อนหินละเมอ หากเด็ดดอกไม้ก็สะเทือนถึงดวงดาว.....๗๒	

บทที่ ๕ จาก องค์อินทรีย์ สู่ จิตวิญญาณ.....๗๙

๕.๑ บทสนทนาของ ๓ พี่เลี้ยง.....๘๒	
๕.๒ สามเหลี่ยมแห่งเหตุผล.....๘๕	
๕.๓ สามเหลี่ยมแห่งรหัสลับ.....๙๖	
๕.๔ การหลอมซ้อนกันของรูปสามเหลี่ยม.....๙๘	

ภาคผนวก I นายดีอราแม ดาราแม(เปาะจิ)

กับการสร้างสันติสุขในชุมชนมุสลิมด้วยจิตวิญญาณ.....๑๐๕	
---	--

ภาคผนวก II วิธีชีวิตทางเลือกที่นครสวรรค์.....๑๑๐

ภาคผนวก III พระหมอมืองสุพรรณฯ.....๑๑๖

ภาคผนวกVI สาระสังเขป..... ๑๒๒

บรรณานุกรม.....๑๔๓

รายงานการวิจัยพรมแดนความรู้ทางด้านจิตวิญญาณและสุนทรียภาพ กับสุขภาพในกระบวนทัศน์ใหม่

บทที่ ๑ เกริ่นนำ

๑.๑ รุ่งสาขของเผ่าพันธุ์มนุษย์

“ในการออกสำรวจ พวกเขาประสบกับชีวิตในหลากหลายรูปแบบ เฝ้ามองดูโลกธาตุนับจำนวนพันมีวิวัฒนาการบังเกิดขึ้น หลายๆ ครั้งที่พวกเขาได้แลเห็นประกายสติปัญญาสว่างวาบขึ้นแต่แล้วก็ดับหายไป ในอนาคตแห่งห้วงหาว เพราะเหตุว่าไม่มีสิ่งใดในห้วงจักรวาลนี้มีค่าควรยิ่งไปกว่า จิต (Mind) อีกแล้ว พวกเขาจึงเพียรเจียรระในสิ่งนี้ให้เปล่งประกายยิ่งขึ้น คล้ายดังชาวไร่ในท้องฟ้าที่เกี่ยวหว่านโปรยอรุณรุ่งแห่งจิตไปทั่วทุกหนแห่ง แล้วคอยเก็บเกี่ยว หากบางทีก็เก็บกวาดวัชพืชที่ขึ้นคลุมทิ้งอย่างอารมณ์เย็น

“ณ โลกพิภพ ยุคที่น้ำแข็งเป็นผู้ครอบครองมาถึงแล้วก็ผ่านพ้นไป สายธารอารยธรรมกระเพื่อมขึ้นและลงไปในจักรวาลด้วยจังหวะสลับที่เชื่องช้าว่าการละลายตัวของขั้วน้ำแข็งบนโลก มีบรรดาอาณาจักรมากมายที่แปลกประหลาด ดงาม และน่าเกรงขาม รุ่งเรืองขึ้นแล้วดับสูญไป โดยมอมมรดกทางปัญญาให้ไว้แก่ชนชั้นหลังๆ ทว่าพิภพดวงนี้ก็มีได้ถูกทิ้งลืม เพราะแม้จะเป็นดวงดาราหนึ่งท่ามกลางจำนวนนับล้านที่ไร้ลุ่มเสี่ยง แต่ในบรรดานี้ก็มีเพียงหยิบมือเดียวที่พอจะรู้จักเปล่งถ้อยคำ เมื่อครั้งที่พวกผู้สำรวจรุ่นแรกเดินทางมาถึงโลกนั้น เพราะพวกเขาารู้ดีถึงข้อจำกัดของร่างกายและดวงจิตตน จึงได้ปลูกถ่ายภูมิปัญญาของตนไว้ในเครื่องมืออันพิเศษที่เสกสร้างขึ้น แต่มาบัดนี้พวกเขาก้าวพ้นขีดจำกัดในทางชีว-สรีระนั้นไปนานแล้ว

“*บุพวัตติกาล*: ในห้วงสุดท้ายปลายยุคสมัยอันแห่งแล้งที่ครอบงำทั่วทั้งพื้นพิภพ ราวสิบล้านปีนับแต่ความสิ้นสูญลงของเผ่าพันธุ์ไดโนเสาร์ ณ ผืนทวีปบริเวณเส้นศูนย์สูตร ที่ซึ่งนานเนิ่นต่อมาจะรู้จักกันในนามว่าแอฟริกา ผูกปี(man-apes)ที่ระหยาบและกำลั้งค่อๆ ล้มตายลง วันและคืนผ่านพ้นไปโดยไม่มีความเป็นเปลี่ยนแปลงแปลกใหม่ กระทั่งราตรีหนึ่งกรายเข้ามาภายหลังแสงลำสุดท้ายของวันอันน่าหดหู่หายนระอรุณรุ่งต่อมาผูกปีก็ได้พบพานกับแท่งสีดำสนิทแต่โปร่งใส(black Monolith) ส่งเสียงกระหึ่มระรัว(ครั้งนี้เป็นครั้งแรก และอาจเป็นครั้งสุดท้ายในเวลาสามล้านปีที่ได้ยินเสียงย่ำกลองในแอฟริกา) พร้อมเปล่งประกายปรากฏเป็นรูปทรงต่างๆ ในภายใน ณ บัดนี้บทเรียนแรกเรื่องการอยู่รอดได้เริ่มต้นขึ้นแล้ว... พร้อมทั้งวิถีชีวิตของเหล่าปีก็ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไป จนกระทั่งสี่ล้านปีล่วงต่อมาเมื่ออารยธรรมมนุษย์ก้าวเข้าสู่ยุคเริ่มต้นสหัสวรรษที่ ๒ ของคริสต์ศักราช”

2001: A Space Odyssey

เมื่อสแตนลีย์ คูบริก ผู้สร้างผู้กำกับภาพยนตร์ร่วมมือกับนักประพันธ์นิยายวิทยาศาสตร์ อาเธอร์ ซี. คลีก เพื่อเขียนและถ่ายทำเป็นภาพยนตร์พร้อมๆ กันไป เรื่อง 2001: A Space Odyssey และต่อมาได้นำออกฉายในฤดูใบไม้ผลิของปี ค.ศ.1968 นั้น ในฉากเปิดเรื่องที่มีชื่อว่า “The Dawn of Man” ผู้สร้างได้เลือกบทซิมโฟนี Also sprach Zarathustra ซึ่งเป็นผลงานประพันธ์ของ ริชาร์ด สเตร้าท์(1864-1949) ¹ มาใช้ถ่ายทอดอารมณ์ของภาพแทนด้วยคำบรรยาย และสามารถกระทำอย่างได้ผล จนกระทั่งท่วงทำนองแรกของบทเพลงนี้กลายเป็นตำนานเล่าสืบต่อ มา เพราะนอกเสียงซิมโฟนีของสเตร้าท์จะสื่อถึงห้วงสำนึกอันไร้ขอบเขตสิ้นสุดของอวกาศแล้ว ดนตรียังให้อารมณ์อัศจรรย์บรรยายในฉากเหตุการณ์ที่มนุษย์-กบฏตนแรกเอื้อมมือหยิบเอาท่อน กระดุกซึ่งกองเกลื่อนอยู่ขึ้นมาพิจารณาอย่างสนใจใคร่รู้ ค่ะเน้าหนักด้วยมือ แล้วลองหวดลงบน ซากกองกระดูกของสัตว์ที่ล้มตายลงเพราะความอดอยากเบื้องหน้าจนแตกกระจาย ณ จุดนั้น บรรพบุรุษของมนุษย์ได้ค้นพบปฐมเครื่องมือที่จะนำพาชีวิตให้รอดพ้นจากความหิวโหยและความ ตายแล้ว พร้อมกันนั้นบทบาทของ “นายเหนือโลกธรรมชาติ” ก็ได้เริ่มต้นขึ้น

¹ ชื่อของ **ซาราทูสตรา** มีที่มาจากภาษากรีกว่า โซโรอัสเตอร์ อันหมายถึงศาสนาที่มีกำเนิดในดินแดนเปอร์เซีย ศาสนาแห่งศาสนานี้คือ **ซาราทูสตรา** ซึ่งตรึงตรองแสวงหาแนวทางดำเนินชีวิตหรือข้อวัตรที่เหมาะสมกับลักษณะของความเป็นมนุษย์ ในที่สุดก็ค้นพบว่าโลกมนุษย์ประกอบขึ้นด้วยคู่ปรปักษ์ที่สัประยุทธ์กันอยู่ คือวิญญาณแห่งความดีและวิญญาณแห่งความชั่ว ฝ่ายแรกนั้นเขาให้นามว่า **มาซดา** หรือ **อหุรมาซดา** แปลว่าเจ้าแห่งความรู้ สว่าง ที่มี **มิถรัส** หรือความสว่างเป็นผู้ช่วย ฝ่ายที่อยู่ตรงข้ามกับซึ่ง **อหุรมาซดา** คือ **อหริมัน** หรือ**อันโรว์โมเนยู** (อัน โหย-สันสกฤต) ซึ่งอหริมันนี้ได้รับการเรียกขานในนามของมาร ซาตาน ตามศาสนา ยิว คริสต์ และอิสลามต่อมา หลักปฏิบัติประการหนึ่งของศาสนาโซโรอัสเตอร์คือการนับถือบูชาไฟ อันเป็นเครื่องหมายของความดีและความ สว่างของชนเผ่าอารยันแต่ดั้งเดิม (ดูเพิ่มเติม **ลัทธิของเพื่อน**, เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป พิราบ, ๒๕๔๐, หน้า ๔๓-๔๗)

Also sprach Zarathustra เป็นวลีที่ริชาร์ด สเตร้าท์ หยิบยืมมาจากชื่อของงานเขียนของนักปรัชญาชาวเยอรมัน ฟรีดริช นิทเช่ (1844-1900) เรื่อง *Thus Spake Zarathustra* (เขียนเสร็จ ค.ศ.1885) ซึ่งอาจแปลได้ว่า “ซาราทูสตราว่าไว้ดังนั้น” โดยสังเขปข้อเขียนชิ้นนี้เป็นการกล่าวถึงเจตจำนงต่ออำนาจ (The Will-to-Power)ซึ่งจะนำพาสิ่งมีชีวิต โดยเฉพาะมนุษย์ไปสู่ความเป็นสภาวะในขั้นที่สูงส่งขึ้นไปกว่า(superman หรือ bermensch-เยอรมัน) ซึ่งปรัชญาของนิทเช่เช่นนี้เองที่ต่อมาถูกนำไปปรับใช้แนวคิดอุดมการณ์เรื่องเผ่าพันธุ์อารยันของนาซีเยอรมันอย่างน่าเศร้าใจ (ดูเพิ่มเติม **วิถีสู่อิทธิมนุษย์** ตัดตอนจาก *Thus Spake Zarathustra*, กิรติ บุญเจือ, วิชาการ 2524. และ **เทวสาณันท์** เรียบเรียงจาก *Twilight of the Idols, The Anti-Christ*, เฉลิมเกียรติ ผิวนวล, ดวงกมล 2519.)

จะอย่างไรก็ตาม เมื่อภาพยนตร์เรื่องนี้ถูกนำออกฉาย แม้จะเป็นภายในห้วงแห่งความระส่ำระสายของสังคมอเมริกัน ภาพเหตุการณ์ความรุนแรงระหว่างการเดินขบวนประท้วงสงครามเวียดนามระหว่างการประชุมใหญ่ของพรรคเดโมแครต ในนครชิคาโก ที่นำโดยอัลลัน กีนส์เบิร์ก กวีและนักเขียนกลุ่มบีท(Beat) ถูกเผยแพร่ไปทั่วสหรัฐอเมริกาทางสื่อโทรทัศน์ การลุกฮืออย่างขนานใหญ่ของกลุ่มอัฟริกัน-อเมริกันเพื่อต่อต้านการเหยียดผิว โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ รายงานข่าวการลอบสังหารมาร์ติน ลูเธอร์ คิงส์ จูเนียร์ และโรเบิร์ต เคนเนดี แต่กระนั้น 2001: A Space Odyssey ก็ยังได้แสดงพลังดึงดูดความสนใจจากประชาชนได้อย่างน่าประหลาดใจ ด้วยโครงเรื่องและการนำเสนอที่แหวกออกไปจากแนวจารีตเดิมๆ มีบางข้อสังเกตกล่าวว่า 2001 เป็นเสมือนดินแดนต่อเชื่อมระหว่างวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีสมัยใหม่ กับโลกฝ่ายจิตอันลึกสุดหยั่งคาด จากการสำรวจย้อนหลังกลับไปในช่วงสามทศวรรษ ได้พบว่า 2001 มีอิทธิพลผลกระทบต่อเด็กอเมริกันซึ่งเกิดและเติบโตในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ หรือ Baby Boom Generation เป็นอย่างสูง²

อาจกล่าวได้ว่าคุณลักษณะในทางทวนกระแสของ 2001 อยู่ตรงที่การเปิดพื้นที่ว่างไว้ให้คนดูได้แปลความหมายด้วยตนเอง(subjective interpretation) อย่างที่ไม่มีผู้สร้างภาพยนตร์คนใดเคยทำได้มาก่อน ผลการสำรวจทั่วไปพบว่า มีการตีความภาพยนตร์เรื่องนี้ในเชิงวัฒนธรรมกันต่างนานา นับตั้งแต่ เทคโนโลยี จิตวิญญาณ กระทั่งพาดิชนิยมภายใต้โลกทัศน์แบบอเมริกัน โดยเฉพาะในเรื่องของจินตนาการล้ำหน้าไปในอนาคตนั้น 2001 ได้ทิ้งคำถามการรับรู้เรื่องสถานะอวกาศเอาไว้ก่อนที่โลกจะก้าวสู่ยุคอวกาศอย่างเต็มตัว ที่สำคัญก็คือ นวนิยายและภาพยนตร์ได้กล่าวถึงสมองกลที่มีสำนึกในตัวเลียนแบบมนุษย์ และอาการทางจิตของคอมพิวเตอร์(digital psychotic) ตลอดจนถึงโปรแกรม“หนอน”หรือพยาธิใบไม้ ที่ใช้ลดหน่วยความจำคอมพิวเตอร์ไว้ล่วงหน้าการคิดค้นเรื่องปัญญาประดิษฐ์และไวรัสคอมพิวเตอร์ อย่างไรก็ดีตาม ประเด็นหลักในข้อโต้แย้งคำทำนายข้ามกาลเวลาข้างต้นซึ่งยังคงถกเถียงกันอยู่ หรือยังหาข้อพิสูจน์ไม่ได้จนกระทั่งล่วงพ้นห้วง

² เหตุปัจจัยประการสำคัญที่ทำให้ “สารคดีในทางเทพปกรณัม”เรื่องนี้ เป็นเสมือนตำนานการก่อรูปจิตสำนึกแห่งแสวงหาของคนหนุ่มสาวครั้งกระโน้น อาจพิจารณาจากคำกล่าวของสแตนลีย์ คูบริก ว่า

"I tried to create a visual experience, one that bypasses verbalized pigeonholing and directly penetrates the subconscious with an emotional and philosophical content...I intended the film to be an intensely subjective experience that reaches the viewer at an inner level of consciousness, just as music does...You're free to speculate as you wish about the philosophical and allegorical meaning of the film."

Playboy กันยายน 1968 สัมภาษณ์โดย Eric Nordern

ตีพิมพ์ซ้ำใน *Stanley Kubrick: Interviews (Conversations With Filmmakers Series)*

Stanley Kubrick, Gene D. Phillips Univ. Press of Mississippi (Trd);2001, p.p.47-74

เวลาสหัสวรรษมาแล้วย่อมได้แก่ ทฤษฎีวิวัฒนาการของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทรงสติปัญญานอก
เอกภพ ผู้เป็นสรรพสัตว์แห่งรังสีที่ละทิ้งรูปขันธ์อันไม่เที่ยงแท้ คงเหลือไว้แต่เพียง“จิต” (creature of
radiation, free at last from the tyranny of matter) เป็นเจ้าแห่งดาราจักรที่อยู่เหนือกาลเวลา
(Lords of the galaxy, and beyond the reach of time) ³ ในสถานะของผู้จุดประกายการเรียนรู้
ขึ้นในจิตของบรรพบุรุษเราแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ จนก้าวขึ้นไปสู่ภพภูมิที่สูงกว่า โดยมีแท่งหินสี
ดำหรือ“ศิลาปราชญ์” (Philosopher’s Stone) เป็นเครื่องมือชิ้นสำคัญ

ในโลกที่เป็นจริง การก้าวผ่านเข้าสู่สหัสวรรษใหม่ในทางคริสตกาลนั้น โดยเฉพาะภายใต้
กระแสวัฒนธรรมตะวันตก ได้มีการเฉลิมฉลองด้วยความยินดีปรีดาเป็นพิเศษ ตามความเชื่อแต่
ดั้งเดิมในเรื่องรอบพันปีแห่งความไพบูลย์(millennium) “พวกเขาได้ฟื้นคืนชีวิตและได้ครอบครอง
ร่วมกับพระคริสต์เป็นเวลาหนึ่งพันปี” ⁴ มา ณ วันนั้นมนุษย์จะไม่สิ้นสูญเผ่าพันธุ์ไปเพราะความอด
อยากเนื่องจากขาดแคลนสติปัญญาความคิดที่จะแสวงหาอาหาร หรือประโยชน์อย่างอื่นจากธรรมชาติ
อีกต่อไปแล้ว หากความอยู่รอดของเรา กำลังถูกบั่นทอนด้วยช่องโหว่บนบรรยากาศชั้นโอโซน
เรื่อยลงมาถึงการคุกคามทางพันธุกรรมที่ถูกตัดแต่งโดยเทคโนโลยีชีวภาพต่างหาก ดังเมื่อตอน
เริ่มต้นปีแรกหลังพิธีการรื้อเงินนั้นเอง(ค.ศ.2001) วิกฤตการณ์เหล่านี้ถูกตอกย้ำเมื่อประเทศอุตสาหกรรม
ยักษ์ใหญ่ปฏิเสธอย่างไม่ไยดีที่จะรับรองมติดและเลิกใช้ก๊าซที่ก่อให้เกิดสภาวะเรือนกระจก
แม้ว่าปัญหาการแข่งขันกันสะสมอาวุธนิวเคลียร์ถูกพักเอาไว้ชั่วคราวเมื่อสิ้นสุดยุคแห่งสงครามเย็น
แต่ผู้คนก็ยังคงหวาดต่ออาวุธเคมีและเชื้อโรคอยู่ดี บุคคลอย่างฟรานซิส ฟูกูยาม่า ผู้เคยมอง
โลกภายหลังชัยชนะของค่ายทุนนิยมไว้ในแง่ดี กลับแสดงความเดือดเนื้อร้อนใจในความก้าวหน้า
ปราศจากการควบคุมของลัทธิวิทยาศาสตร์ จนกระทั่งถึงเหตุการณ์ร้ายแรงซึ่งเกิดขึ้นกับตึกศูนย์
การค้าโลกอันใหญ่ยิ่งของสหรัฐอเมริกาเมื่อวันที่ ๑๑ กันยายนในปีนั้น ก็ชวนให้มนุษย์สมัยใหม่
กังวลใจกับมิดกริดกระดาศ พอปฏักกับชีปนาวุธที่ใช้ยิงข้ามทวีป

อาศัยความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีกระแสหลัก มนุษย์เราอาจสามารถออก
เดินทางสำรวจจนทั่วทั้งระบบสุริยะได้ภายในชั่วสหัสวรรษนี้ หรือต่อไปในอีกรอบพันปีข้างหน้า
พร้อมกันนั้นก็คงปล่อยขยะอวกาศให้ลอยล่องไปทั่วด้วย ทว่าในแง่ของอายุขัยพื้นพิภพแล้ว กาล
เนิ่นนานเพียงไหนก็แทบจะไม่มี ความแตกต่างกันเลย และมนุษย์เราจะยังคงเฝ้าถามใจตนเองอยู่

³ คล้าก, อาร์เธอร์ ซี., 2001 **จอมจักรวาล** (2001 : A space odessey), ดาวเกษ. แปล, กรุงเทพฯ: ดวงกมล,
2521. หน้า 228-229 และดูเพิ่มเติมใน คล้าก, อาร์เธอร์ ซี. 2010 **จอมจักรวาล 2** : นิยายวิทยาศาสตร์ค
สสิก (2010 odyssey two: the galactic science fiction) ฤดีดวง ศาสตร์ส่องวิทย์., วิชัย เชิดชูศาสตร์. แปล,
กรุงเทพฯ: Science Fiction Publishing House, 2526. หน้า9-16

⁴ วิจารณ์ 20:1-15

อย่างซ้ำซากว่า“เราเป็นใคร” “เราอยู่ที่ใดในมณฑลอันกว้างใหญ่ไพศาลของจักรวาลนี้ (และยังจะมีชีวิตในรูปแบบอื่นๆ อยู่ร่วมอีกหรือไม่)” และ(เมื่อตายแล้ว) “เราจะไปไหน”

๑.๒ รุ่งสาขทางจิตวิญญาณ

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระจันทร์และพระอาทิตย์ยังไม่เกิดขึ้นในโลกเพียงใด ความปรากฏแห่งแสงสว่างแจ่มจ้าอย่างมากมายยังไม่มีเพียงนั้น เวลานั้นมีแต่ความมืดมิด มีแต่ความมัวเป็นหมอก กลางคืนกลางวันไม่ปรากฏ เดือนหนึ่งและกึ่งเดือนก็ไม่ปรากฏ ฤดูและปีก็ไม่ปรากฏ เมื่อใดพระจันทร์พระอาทิตย์เกิดขึ้นในโลก เมื่อนั้นความปรากฏแห่งแสงสว่างแจ่มจ้าอย่างมากมายย่อมมี เวลานั้นไม่มีความมืดมิด ไม่มีความมัวเป็นหมอก กลางคืนและกลางวันปรากฏ เดือนหนึ่งและกึ่งเดือนก็ปรากฏ ฤดูและปีก็ปรากฏ ฉะนั้น เหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ายังไม่อุบัติขึ้นในโลกเพียงใด ความปรากฏแห่งแสงสว่างแจ่มจ้าอย่างมากมายยังไม่มีเพียงนั้น เวลานั้นมีแต่ความมืดมิด มีแต่ความมัวเป็นหมอก การบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนก การกระทำให้ง่าย ซึ่งอริยสัจ ๔ ก็ยังไม่มี เมื่อใดพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก เมื่อนั้นความปรากฏแห่งแสงสว่างแจ่มจ้าอย่างมากมายย่อมมี เวลานั้นไม่มีความมืดมิด ไม่มีความมัวเป็นหมอก การบอก การแสดง การกระทำให้ง่าย ซึ่งอริยสัจ ๔ ก็ย่อมมี”

สุริยปมาสูตร

สังยุตตนิกาย มหาวรรค

ในการมองกลับไปทบทวนถึงแรงบันดาลใจ ที่ในกาลต่อมาได้กลายเป็นความเคลื่อนไหวของบุคคลคณะหนึ่งจนก่อรูปขึ้นมาเป็นส่วนโมกขพลาารามขึ้นทางอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี นับแต่ปี พ.ศ.๒๔๗๕ นั้น ท่านพุทธทาสภิกขุ(เงื่อม อินทปัญโญ) ได้กล่าวถึงมูลเหตุอันเนื่องมาจากคติความเชื่อในเรื่อง “กึ่งพุทธกาล” ซึ่งจะรายมาถึงในปี พ.ศ.๒๕๐๐ ว่ามีส่วนอย่างสำคัญของการรู้สึกรับผิดชอบให้มุ่งกระทำการเพื่อยังประโยชน์แก่อุบัติธรรมตั้งอยู่ และความเจริญของงามของพระพุทธศาสนา

“เรารู้สึกกันว่า เรานี้ทำไมมันบังเอิญอะไร ที่มาเกิดขึ้นมาในโลก ในยุคที่เราสมมติกันว่า กึ่งพุทธกาล, เวลานั้นยังอีก ๒๕ ปีจะถึง พ.ศ.๒๕๐๐ ก็เรียกว่าอยู่ในขอบเขตของกึ่งพุทธกาลแล้ว ต้องมีเวลาเผื่อไว้ ทั้งข้างหน้าและข้างหลัง เอา พ.ศ.๒๕๐๐ เป็นจุดศูนย์กลางแล้ว พ.ศ.๒๔๗๕ นี่มันก็เข้าเขตของกึ่งพุทธกาลแล้ว ยึดถือเวลาที่สมมติกันว่าเป็นกึ่งพุทธกาล นี่มันก็เป็นไสยศาสตร์แหละ แต่มันไม่ใช่ไสยศาสตร์อย่างมลายูไว้ประโยชน์ พระพุทธเจ้าก็ไม่

ได้ตรัสเรื่องกึ่งพุทธกาล, แต่ว่ามีคนกล่าวขึ้นมาทีหลัง เป็นที่ยึดถือกันทั่วๆ ไปในหมู่พุทธบริษัท จะทุกประเทศก็ว่าได้, เราก็เลยผสมโรงเข้ากับเขาด้วย เรียกว่ากึ่งพุทธกาล”⁵

นับแต่ส่วนโมกขพลารามได้ก่อกำเนิดขึ้น ท่านพุทธทาสภิกขุกับขบวนการสวนโมกข์ ได้แสดงทัศนะที่มีต่อสังคม การเมือง ระบบเศรษฐกิจ และการศึกษามาอย่างต่อเนื่อง และในช่วงที่เกิดกระแสการตื่นตัวในเรื่องสันติภาพของโลกภายหลังการสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ ๒ อันถือเป็นจุดเริ่มต้นของแบ่งค่ายทำสงครามเย็นระหว่างมหาอำนาจใหญ่ในโลกนั้น ท่านพุทธทาสได้นำมุมมองทางศีลธรรมมาตีประเด็นเรื่องการเมืองระหว่างประเทศซึ่งผูกโยงอยู่กับการพัฒนาในทางวัตถุอย่างถึงรากถึงโคนว่า

“จากข้อสังเกตในเหตุการณ์ของโลก มาตั้งแต่สมัยโบราณเท่าที่ประวัติศาสตร์จะบอกเราได้ มาจนกระทั่งถึงสมัยปัจจุบัน โดยเฉพาะคือสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๑ ครั้งที่ ๒ และเมฆหมอกแห่งครั้งที่ ๓ อันกำลังมีดครึ้มอยู่ทั่วไป ทำให้เรามองเห็นข้อเท็จจริงว่า มนุษย์ไม่มีหวังที่จะจัดโลกให้มีสันติภาพอันถาวรได้ด้วยการเมือง...”

โดยก่อนหน้านี้ท่านได้กล่าวว่า

“ทั้งหมดนี้ ตรงกันข้ามจากสมัยอื่น ซึ่งเป็นอีกอย่างหนึ่งโดยประการทั้งปวง สรุปความตามนัยนี้ว่า นี่แหละโลกแห่งยุคกึ่งพุทธกาล ซึ่งเราพอจะกล่าวได้ว่า ยุคกึ่งพุทธกาลนี้ เป็นยุคร้อนระอุอย่างยิ่งของโลกทั่วไปจริงๆ เป็นยุคที่การเมืองครองโลก มีไช้ธรรมะหรือศาสนาครองโลก เหมือนอย่างยุคที่สงบเย็น, เป็นยุคที่วัตถุนิยมครอบงำมนินิยม ทำให้ใช้ความฉลาดแสวงสุขกันแต่ทางวัตถุ และถือเป็นมาตรฐานกลางทั่วไปของโลก, แต่อย่างไรก็ตาม ขอให้เราหวังและเชื่อมั่นว่าสิ่งอันไม่พึงปรารถนาเหล่านี้ จะสิ้นสุดลงในปีกึ่งพุทธกาลนี้ คือปี ๒๕๐๐ ที่กำลังมาถึงนี้ แล้วปี ๒๕๐๑ แห่งกึ่งหลังจักเป็นปีเริ่มแรกที่ธรรมะ หรือศาสนา จักเข้ามาครองโลกแทนสืบไป จนกว่าจะกลับเป็นยุคที่เยือกเย็น และเป็นสุขยิ่งกว่ายุคไหนๆ. ยุคต้นพุทธกาล ก็มีแต่มนินิยมล้วน คือมีแต่สุขเย็น ไม่มีความสดวก เพราะวัตถุยังไม่เจริญ ยุคกึ่งพุทธกาลนี้ วัตถุเจริญขึ้นจนท่วมมนินิยม ทำให้ร้อนเป็นไฟ. ต่อไปถึงยุคปลายพุทธกาล

⁵ พุทธทาสภิกขุ (เงื่อม อินทปัญโญ) *ฟ้าสาगरระหว่าง 50 ปีที่มีสวนโมกข์ ตอนที่ 1* กรุงเทพฯ: สวนอุสม, 2529.

ความเมาในวัตถุจกลดตัวลงไปอยู่ใต้มนินยม ทำให้มีทั้งความสุขเย็น และความสดวกสบายควบกันไปด้วย เพราะมีความเจริญทางวัตถุเป็นบ่าวรับใช้เต็มที่ ในเมื่อมนุษย์เอาชนะใจตัวเองได้โดยเด็ดขาดเพราะรู้จักโลก หรือชีวิตอย่างถูกต้องเพียงพอ.”⁶

เมื่อเป็นเช่นนี้ การตั้งคำถามของพระภิกษุรูปหนึ่งตอนนโยบายเรื่องความด้อยพัฒนาล้าหลังที่เต็มไปด้วยโรคภัยไข้เจ็บและความไม่รู้หนังสือ ด้วยการสร้างความเจริญทางด้านวัตถุ ตลอดไปถึงการสร้างโบสถวิหารอันโอฬารในเวลานั้น โดยจุดใหญ่ใจความก็เท่ากับเป็นการวิจารณ์ต่อ “สิ่งที่เรียกว่าการเมืองอันมีเศรษฐกิจและการทหารเป็นบริวาร โดยปราศจากธรรมะเป็นดวงวิญญาณอยู่ด้วย” ในห้วงเวลาที่เชื่อกันว่ากึ่งพุทธศาสนายุกาล

ข้อความข้างต้น หากพิจารณาตามทฤษฎีสังคมศาสตร์และประวัติศาสตร์ตะวันตก อาจตีค่าบันทึกนี้ไปในท่วงทำนองของลัทธิพระศรีอารียะ (millennialist style) ที่เกิดมีขึ้นคล้ายกันทั่วโลก⁷ แต่เมื่อได้พิจารณาทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุมีต่อเหตุการณ์ร่วมสมัยอย่างถี่ถ้วนแล้ว ย่อมแลเห็นถึงความเชื่อมโยงอย่างเป็นปฏิสัมพันธ์และสมเหตุสมผลภายใต้กาลเทศะของสังคมไทยยุคหลังสงครามโลก ที่มีลักษณะ “..บูชาความสุขทางเนื้อหนัง กันยิ่งกว่าพระเป็นเจ้าหรือปูชนียธรรมใดๆ. การร่วมมือกันปราบปรามฝ่ายปรปักษ์ของพวกเขาตัว เป็นงานที่มีเกียรติ และมีค่ายิ่งกว่างานใดๆ ทั้งสิ้นในโลก. ทั้งโลกต้องการความรอดพ้นกันแต่ในทางกาย ถึงกับยอมตายในทางวิญญาณ” (คณะธรรมทาน, ๒๕๐๐ หน้า ๔๕)

บทบาทความคิดของท่านพุทธทาสภิกขุไม่อาจแยกออกจากกระบวนการเยียวยาเพื่อฟื้นคืนโลกโดยรวมที่กำลังตกอยู่ภายใต้ลัทธิเรื่อง ‘การอยู่ดีกินดี’ อันไม่มีขอบเขต หรือ ‘อารยธรรมที่บูชาความเริ่ดอร่อยทางเนื้อหนังเป็นสาระ’ ...เป็นมูลเหตุอันสำคัญแท้จริงแห่งความปั่นป่วนของโลก และเป็นอยู่ในส่วนลึกอันมองเห็นยาก” โดยอาศัยธรรมะซึ่งลงมือกระทำได้ทันทีในทางปฏิบัติและ

⁶ ธรรมทาน, คณะ “บันทึกเปิดผนึกยุคกึ่งพุทธกาลในนามชาวคณะธรรมทานถึงเพื่อนพุทธบริษัททั่วไป” **พุทธศาสนา** ฉบับมาฆบูชา ป.25 ล.1 กุมภาพันธ์ 2500 หน้า 68-69, 46-47

⁷ แม้เอกสารของคณะผู้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ปี ๒๔๗๕ ของไทยก็มีการเอ่ยถึงเรื่องทำนองนี้เช่นกัน “สิ่งที่ทุกคนพึงปรารถนาคือความสุขความเจริญอย่างประเสริฐ ซึ่งเรียกกันเป็นศัพท์ว่า ‘ศรีอารียะ’ นั้นก็จะพึงบังเกิดขึ้นแก่ราษฎรถ้วนหน้า” --ประกาศของคณะราษฎร ฉบับที่ ๑ (ดูเพิ่มเติม สุลักษณ์ ศิวรักษ์. **หนังสือสนุก** กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2540. หน้า 188-191)

ให้ผลอย่างไม่จำกัดกาลเป็นพื้นฐานทางความคิด อันแสดงให้เห็นถึงทัศนะที่แหวกออกจากจารีตเก่าแก่ที่เชื่องตามๆ กันมาอย่างตลกทอด⁸ แต่ตรงกันข้ามกับคำอ้างเช่นนั้น ท่านพุทธทาสภิกขุกลับเห็นว่า ในการเผชิญกับกระแสการพัฒนาที่เน้นการขยายตัวในทางวัตถุนั้นอาจจะทำได้โดย “โลกเราจะต้องรื้อปรับหรือสร้างสิ่งที่อำนวยความสะดวกให้มนุษย์หรือเข้าถึงสิ่งที่จำเป็นต้องรู้และเข้าถึง ก่อนการสร้างสิ่งที่เพียงแต่จะทำให้คนรู้หนังสือหรือรอดตาย...ซึ่งได้ก้าวหน้าเกินไปจนถึงกับกลายเป็นความยุ่งยากดังที่เป็นอยู่โดยรีบร้อนเกิด, เพราะสิ่งนี้เป็นการกุศลขั้นสูงสุดจริงๆ และวิญญานทุกวิญญานกำลังต้องการอยู่อย่างรีบร้อน”(คณะธรรมทาน,๒๕๐๐ หน้า ๒๐-๒๑)

ในการมองปัญหาพื้นฐานที่แท้จริงของชีวิต ได้มีการสะท้อนถึงปัญหาระดับโครงสร้างดังเราจะพบอยู่ในเรื่องการบังเกิดขึ้นและขยายตัวของสถาบันอย่างใหม่ว่า

“การสร้างโรงพยาบาล เพื่อช่วยชีวิตคนอย่างกว้างขวาง จนกระทั่งคนเกเรเกมมะเหวก ก็ได้รับการทะนุถนอมในการรักษาพยาบาล เช่นเดียวกับสุภาพบุรุษนั้น จัดว่าเป็นการกุศลที่แท้จริงได้โดยไม่มีปัญหา แต่หาใช่การกุศลอย่างสูงไม่ เพราะเป็นเพียงการรักษาให้รอดตายเพื่อมีชีวิตอยู่สำหรับทนทุกข์อีกแบบหนึ่งต่อไปตามเดิมเท่านั้น. มันยังมีค่าเท่ากับขังคนไว้ให้ทนทรมานอยู่ในวิภวภูมิต่างๆ ด้วยการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ไปตามเดิมและเท่าเดิม ยังมีภาวะที่น่าทุเรศในทางจิตหรือวิญญาน ตามทัศนะของพระอรหันต์เท่าเดิม, แม้จะมีความไม่น่าทุเรศทางกายหรือวัตถุ พอเป็นเครื่องสลายตาอยู่บ้าง. แต่ถ้าคนเหล่านั้นได้สนใจในการรักษาพยาบาล แล้วมัวเมาในความไม่มีโรคเป็นต้น ฝ่าแต่ประมาทหลงระเหิงปราศจากความสลัดใจ ในการที่มนุษย์อยู่ในโลกกันอย่างเป็นหมั่นต่อสันติสุขแล้ว ก็คือยืนอยู่ด้วยความมัวเมายิ่งขึ้นไปอีกนั่นเอง หาสามารถช่วยกันทำโลกให้สงบได้ไม่เลย. ฉะนั้นการช่วยคนให้รอดตายทางกาย ทำนองนี้ น่าจะรู้สึกชอบใจก็แต่พวกที่ต้องการจะได้มัวเมาทางเนื้อหนังต่อไปเท่านั้น”

(คณะธรรมทาน,๒๕๐๐ หน้า ๑๕)

⁸ นักวิชาการพุทธศาสนาชาวตะวันตก สตีเฟน แบทช์เลอร์ ได้ให้ข้อสังเกตในเรื่องนี้ไว้ว่า

“ครั้นเมื่อพุทธธรรมถูกตีกรอบให้กลายเป็นสถาบันทางศาสนา การตื่นรู้ก็กลับกลายเป็นสิ่งที่เข้าถึงได้ยากยิ่ง ฝ่ายที่กุมอำนาจในสถาบันเหล่านั้นต่างก็ยืนยันว่า การตื่นในธรรมเป็นเรื่องพิเศษที่เข้าถึงได้เฉพาะนักบวชผู้เข้มงวดในศีลวัตรและชำระจิตใจจนหมดจดแล้วเท่านั้น แม้กระนั้นแล้วก็ยังเป็นเรื่องที่ยากลำบากอยู่แน่นอน บรรดาคนพวกนี้จึงหันกลับไปฉวยเอาแนวคิดของอินเดียแต่เดิมที่เชื่อใน ‘ความเรียวลงของยุคสมัย’ (degeneration of time) มาสนับสนุนข้ออ้างดังกล่าว เพื่อใช้คติทำนองนี้ชี้ให้เห็นว่า มนุษย์ในสมัยพุทธกาลมีความเสื่อมน้อยกว่า ด้วยอยู่ในบรรยากาศทางจิตวิญญาณ ยิ่งกว่าเราๆ ที่เกลือกกลั้วอยู่ในความมัวหมองอย่างเช่นโลกยุคปัจจุบัน” (Batchelor,1997 p.p.12)

ในขณะที่จารีตของพุทธศาสนานิกายเถรวาทแทบจะตลอดมา การนำเสนอแบบอย่างวิถีดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องโดยมีพุทธธรรมเป็นพื้นฐานนั้น มักเน้นความสำคัญอย่างลงลึกในระดับศีลธรรมส่วนบุคคล ยิ่งกว่ามติดีกว้างทางด้านสังคม แต่ท่านพุทธทาสภิกขุกลับมีทัศนะที่เลเยอร์สภาวะของปัจเจกออกไป ดังท่านให้ความสนใจในประเด็นเรื่องการเมืองและเศรษฐกิจ โดยพิจารณาไปถึงระบบโครงสร้าง ว่าหากแก้ไขโดยอาศัยวัตถุดิบอย่างปราศจากความเห็นที่ถูกต้องเสียแล้ว “เราก็จะต้องสร้างเรือนจำและโรงพยาบาลเพิ่มขึ้นตามส่วน” (คณะธรรมทาน, ๒๕๐๐ หน้า ๒๐) และที่ยิ่งไปกว่าก็คือท่านมิได้หยุดอยู่เพียงในแค่ระดับสังคมเท่านั้น หากยังพิจารณาครอบคลุมไปถึงความเป็นไปของธรรมชาติทั้งหมดทีเดียว อันเป็นการมองความเคลื่อนไหวของมนุษย์ สังคม และโลกหรือระบบธรรมชาติอย่างมีปฏิสัมพันธ์หรือพลวัตเชื่อมโยงกัน และเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น ก็ย่อมต้องมีการดิ้นรนขวนขวายเพื่อหาทางแก้ไขปัญหา หากจะกล่าวอย่างย่อๆ ก็คือ ปัญหาเรื่องความทุกข์และการพ้นทุกข์ ทั้งนี้ย่อมเป็นไปตามพุทธดำรัส ที่ตรัสแก่ภิกษุว่าหากธรรมชาติ ๓ อย่างอันได้แก่ **ชาติ ชรา มรณะ** ไม่มีอยู่ในโลก พระพุทธองค์ก็ไม่ต้องเกิดขึ้นในโลก ธรรมวินัยที่ประกาศแล้ว ก็ไม่ต้องรุ่งเรืองไปในโลก^๙ ซึ่งท่านพุทธทาสได้นำมาประยุกต์อธิบายในเรื่องวิกฤตการณ์และทางออก อย่างครอบคลุมถึงทุกๆ มิติในทางธรรมชาติอย่างเป็นสากล ไปพันทุกๆ ลัทธิความเชื่อหรือศาสนาเลยทีเดียว

“ในยุคที่เราร้อนเป็นกสิณคนนั้น เกิดมีผู้เกลียดร้อนกันขึ้นอีกพวกหนึ่ง ค่อยๆ คืบหาวิธีดับร้อนกันเรื่อยๆ มา จนกระทั่งมียอดของบุคคลประเภทนี้คือพระพุทธเจ้า ได้พบและสอนผู้อื่นให้ดับร้อนได้ด้วยนิพพาน อนัตตาธรรมก็เริ่มส่องแสงจ้า สลับกันไปไม่สิ้นสุดอีกเหมือนกัน. เราพอที่จะมองเห็นและกล่าวได้ว่า เมื่อโลกมืดมัวและเราร้อนกันจนถึงที่สุดและนานพอสมควรแล้ว ก็บังคับให้มีการค้น จนเกิดมีบุคคลผู้พบวิธีดับร้อน คือพระพุทธเจ้าขึ้นในโลกเสียคราวหนึ่งๆ ทะยอยกันไป เกิดเป็นอายุกาลหนึ่งของโลก ชนิดหนึ่งๆ ขึ้นในโลก. ฉะนั้นพุทธศาสนายุกาลหนึ่งๆ ก็คือห้วงหนึ่งๆ แห่งอายุกาลของโลก คือห้วงที่มีอนัตตาธรรมฉายแสงอยู่ในโลกนั่นเอง แม้ว่าบางระยะจะถูกวัตถุนิยมกลบแสง ก็ยังคงฉายแสงอยู่อย่างเร้นลับอีกลักษณะหนึ่งไม่ขาดสูญญ”

(คณะธรรมทาน, ๒๕๐๐ หน้า ๔๘)

“(เมื่อทำได้ดังนี้)...ศาสนาต่างๆ ในโลกก็จะเลื่อนเข้ามาหาตนเอง แล้วผสมเป็นศาสนาเดียวกัน คือเป็นศาสนาของสิ่งที่มีชีวิตที่กำลังต้องการจะรอดพ้นจากความทุกข์หรืออันตราย ที่

^๙ อ. ทสก. 24/154/76

ตนกำลังได้รับทุกข์อยู่ทุกๆ ชีวิตทีเดียว นับตั้งแต่พืชพันธุ์พฤกษชาติขึ้นมาถึงสัตว์น้อยใหญ่ กระทั่งขึ้นมาถึงมนุษย์ ซึ่งก็ล้วนแต่มีความรู้สึกในการที่จะรอดพ้นจากอันตรายทางกายและทางจิต แล้วแต่กรณีด้วยกันทั้งนั้น”

(คณะธรรมทาน, ๒๕๐๐ หน้า ๖๔)

และในบทสรุปสุดท้ายของ “บันทึกเปิดผนึกยุค ‘กึ่งพุทธกาล’ ในนามชาวคณะธรรมทาน” ท่านผู้เขียนได้ขมวดความคิดในเวลานั้นของท่านไว้เป็นข้อเสนอมว่า

“โลกนี้เป็นโลกของสิ่งที่มีชีวิตทุกชีวิต ทุกระดับ ความสุขของโลกก็คือความปลอดภัยของสิ่งที่มีชีวิตนั้นอีกเหมือนกัน. เพราะฉะนั้นเราไม่ควรทำการเคลื่อนไหวใดๆ อันกระทบกระทั่งต่อสิ่งที่มีชีวิตไม่ว่าชนิดใด และเราจะทำเช่นนั้นได้ก็ด้วยการเลิกเพ่งการเมือง แล้วบำเพ็ญการกุศลชนิดที่แท้จริงและสูงสุดให้สมบูรณ์ พร้อมกับการเสริมสร้างกำลังอาวุธทางศีลธรรม เพื่อปราบปรามเสนียดของโลก ด้วยการแสดงฝีมือลายมือของพุทธบริษัทกันให้ถึงที่สุด ในยุคที่สมมติกันว่าเป็นกึ่งพุทธกาลนี้ จนกระทั่งสามารถทำให้ความดีงาม ซึ่งเป็นตัวแท้ของศาสนาทุกศาสนา หลอมตัวเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยแท้จริงดังกล่าไปแล้ว ด้วยฝีมือของมนุษย์ทุกคน เพื่อความรอดของมนุษยชาตินั่นเอง.”

อุทิศเป็นพุทธบูชา

วิสาขบูชา ๒๔๙๕

(คณะธรรมทาน, ๒๕๐๐ หน้า ๗๒)

๑.๓ รุ่งสว่างทางการเรียนรู้

“ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่ตถาคต ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะเกิดขึ้น จึงเกิดมีของนาคัจฉรรยไม่เคยมี สี่อย่างนี้ปรากฏขึ้น. สี่อย่างเป็นอะไรเล่า

“ภิกษุทั้งหลาย ประชาชนทั้งหลายพอใจใน**กามคุณ** ยินดีในกามคุณ บันเทิงอยู่ในกามคุณ, ครั้นตถาคตแสดงธรรมที่ไม่เกี่ยวข้องกับกามคุณ ประชาชนเหล่านั้นก็ฟัง เงี่ยหูฟัง เพื่อให้เข้าใจทั่วถึง. ภิกษุทั้งหลาย นี่คือนาคัจฉรรยไม่เคยมี อย่างที่หนึ่ง, มีขึ้นมา เพราะการบังเกิดของตถาคต ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ

“ภิกษุทั้งหลาย ประชาชนทั้งหลายพอใจใน**การถือตัว** ยินดีในการถือตัว บันเทิงอยู่ในการถือตัว, ครั้นตถาคตแสดงธรรมที่กำจัดการถือตัว ประชาชนเหล่านั้นก็ฟัง เงี่ยหูฟัง เพื่อให้เข้าใจทั่วถึง. ภิกษุทั้งหลาย นี่คือนาคัจฉรรยไม่เคยมี อย่างที่สอง, มีขึ้นมา เพราะการบังเกิดของตถาคต ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ

“ภิกษุทั้งหลาย ประชาชนทั้งหลายพอใจในความวุ่นวายไม่สงบ ยินดีในความวุ่นวายไม่สงบ บันเทิงอยู่ในความวุ่นวายไม่สงบ, ครั้นตถาคตแสดงธรรมที่เป็นไปเพื่อความสงบ ประชาชนเหล่านั้นก็ฟัง เงี่ยหูฟัง เพื่อให้เข้าใจทั่วถึง. ภิกษุทั้งหลาย นี่คือของน่าอัศจรรย์ไม่เคยมี อย่างที่สาม, มีขึ้นมา เพราะการบังเกิดของตถาคต ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ

“ภิกษุทั้งหลาย ประชาชนทั้งหลาย ประกอบอยู่ด้วย**อวิชชา** เป็นคนบอด ถูกความมืดครอบงำเอาแล้ว, ครั้นตถาคตแสดงธรรมที่กำจัดอวิชชา ประชาชนเหล่านั้นก็ฟัง เงี่ยหูฟัง เพื่อความเข้าใจทั่วถึง. ภิกษุทั้งหลาย นี่คือของน่าอัศจรรย์ไม่เคยมี อย่างที่สี่, มีขึ้นมา เพราะการบังเกิดของตถาคต ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ”

อัจฉริยสูตร

อ. จตุกก. ๒๑/๑๙๗/๑๖๐

การค้นพบความจริงอันน่าตื่นใจในตอนปลายของคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ เมื่อได้มีการศึกษาเจาะลึกลงไปในระดับที่เล็กกว่าอนุภาค โดยเฉพาะเหตุการณ์ที่เฮอร์เนส รัทเธอร์ฟอร์ด และเฟรดเดอริก ซอดดี้ ทำการยิงอะตอมด้วยอนุภาคแอลฟา ผลที่เกิดขึ้นเหนือความคาดหมายจนทำให้เขาถึงกับอุทานออกมาว่า “คุณพระช่วย!, ซอดดี้, พวกเขาจะต้องหาว่าเราเป็นพวกเล่นแร่แปรธาตุ (alchemist) แน่เลย” ถือได้ว่าเป็นการเผชิญหน้าครั้งแรกของนักฟิสิกส์ตะวันตกกับความจริงของอนุจักรวาลในโลกของวัตถุสาร ซึ่งก่อให้เกิดการพลิกมุมมองของมนุษย์มีต่อโลกต่อๆมาอย่างขนานใหญ่ เป็นจุดเริ่มต้นของการดึงเอาวิทยาศาสตร์กับศาสนา คณิตศาสตร์กับสังคมศาสตร์ ชีววิทยากับวิชาประวัติศาสตร์ หรืออรรถวิสัยกับภาววิสัย เข้ามาใกล้ชิดเกี่ยวพันกันมากขึ้น กระทั่งอาจกล่าวได้ว่า ตะเข็บต่อเช่นนี้เป็นการก้าวข้ามพรมแดนความรู้ที่ไปไกลกว่าสหวิทยาการ (interdisciplinary) ในความหมายดั้งเดิมเสียอีก

ภายใต้กระบวนทัศน์ในทางฟิสิกส์แผนใหม่ หลักความจริงที่พิสูจน์โดยอาศัยทฤษฎีควอนตัม และทฤษฎีสัมพัทธภาพได้รับการนำมาใช้อธิบายปรากฏการณ์ความเป็นจริงในโลก ว่าการเห็นหรือการสังเกตของมนุษย์ได้สร้างความจริงอย่างที่เรารู้จักขึ้นมา ทฤษฎีควอนตัมชี้ว่าทันทีที่มีการสังเกตเกิดขึ้น ผู้สังเกตก็จะกลายเป็นปัจจัยที่มีความเกี่ยวข้องกับสิ่งที่ถูกสังเกต ดังนั้นเมื่อมีการทดลองในห้องปฏิบัติการแต่ละครั้ง นักวิทยาศาสตร์ผู้ทำการทดลองจะเข้าไปมีส่วนร่วมในผลการทดลองทุกครั้ง เนื่องจากจักรวาลทัศน์ตามทฤษฎีควอนตัมนั้นเป็นจักรวาลอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยไม่สามารถย่อยโลกออกเป็นหน่วยที่เล็กที่สุดซึ่งแยกกันอยู่ ซึ่งเมื่อเจาะลึกลงไปวัตถุสารธรรมชาติก็ได้แสดงให้เห็นว่ามี“หน่วยพื้นฐาน”(fundamental building block) ทั้งหมดปรากฏเป็นข่ายโยงใยอันสลับซับซ้อนของความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่างๆ ซึ่งล้วนเป็นองค์รวมที่มีลักษณะเคลื่อนไหว ไม่อาจแบ่งแยกได้ โดยรวมผู้สังเกตอยู่ด้วยเสมอไป หลักความจริงอย่างใหม่นี้

ถึงจะทำให้รู้สึกเหลือเชื่อ แม้ในหมู่นักวิทยาศาสตร์ส่วนมากที่มีหัวในทางปฏิกิริยา จนถึงแก่กล่าวกันว่าแปลกประหลาดยิ่งกว่านวนิยาย ดังที่ได้มีผู้นำมาสะท้อนความตระหนกตกใจข้อนี้ไว้อย่างมีสีสันในเรื่องราวอันว่าด้วย “วิทยาศาสตร์ยุคสุดท้ายปลายศตวรรษ”ว่า

เมื่อกาลร้อยปีล่วงมาแล้ว ในยามที่ศตวรรษที่สิบเก้าจะสิ้นสุดลง บรรดานักวิทยาศาสตร์ทั่วทั้งโลกพากันกระหึ่มใจว่า พวกเขาได้รู้ถึงโฉมอันชัดเจนแม่นยำของโลกทางฟิสิกส์ เจกที่นักฟิสิกส์อย่าง Alastair Rae ได้กล่าวว่า “ในห้วงสุดท้ายปลายศตวรรษที่สิบเก้า ดูราวกับว่ากฎในทางธรรมชาติพื้นฐานบรรดามี ที่ควบคุมบังการพฤติกรรมของจักรวาลนั้นได้ถูกไขชานจนหมดสิ้นแล้ว” ที่จริงนักฟิสิกส์เป็นอันมากได้พากันพูดว่า การศึกษาค้นคว้าในเรื่องราวของฟิสิกส์เกือบจะเสร็จสิ้นสมบูรณ์แล้ว: กล่าวคือจะไม่มี การค้นพบยิ่งใหญ่ใดๆ หลงเหลือไว้ให้กระทำกันอีกต่อไปแล้ว นอกเสียจากเรื่องราวละเอียดยิบๆ ย่อยๆ เพื่อตกแต่งให้เกิดความสมบูรณ์ขึ้นเท่านั้นเอง

แต่แล้ว ในห้วงทศวรรษสุดท้ายนั่นเอง สิ่งสะกิดใจของสามประการก็ปรากฏชัดขึ้น การที่ Roentge ค้นพบแสงซึ่งสามารถส่องผ่านเนื้อหนังได้; เพราะเหตุที่ไม่รู้ว่าจะอธิบายได้อย่างไร เขาจึงเรียกชื่อแสงนี้ว่า X-rays ชั่วสองเดือนต่อมา Henri Becquerel ก็ค้นพบโดยบังเอิญว่าก้อนแร่ยูเรเนียมนั้นแผ่รังสีบางชนิดออกมาทำให้ฟิล์มถ่ายภาพเกิดเป็นรอยหม่นมัว และอิเล็กตรอนซึ่งเป็นตัวนำพากระแสไฟฟ้าก็ถูกค้นพบในปี 1897

แต่ทั้งหลายทั้งปวงนี้ นักฟิสิกส์ก็ยังคงไม่ออกอาการวอกแวกให้เห็น เนื่องจากพวกเขาคาดหวังว่า ในท้ายที่สุดแล้วความแปลกประหลาดเหล่านี้ย่อมอาจอธิบายได้ด้วยทฤษฎีเท่าที่มีอยู่ ไม่มีใครแม้สักคนที่จะทำนายทายทักว่า ภายในห้าปีข้างหน้าโลกทัศน์อันไพบูลย์จะถูกลั่นคลอนอย่างน่าตกใจ ซึ่งก่อให้เกิดแนวคิดใหม่ในเรื่องจักรวาลและประยุคดีวิทยาใหม่ทั้งกระบวนการ ที่พลิกโฉมวิถีประจำวันของมนุษย์ศตวรรษที่ยี่สิบอย่างคาดไม่ถึงเลยทีเดียว

....

จึงไม่เป็นการเกินเลยที่จะกล่าวว่า แม้กระทั่งนักฟิสิกส์ที่มีข้อมูลมากที่สุด ผู้มีชีวิตอยู่ในยุครอยต่อของศตวรรษที่ยี่สิบเอง ก็ยังนึกไม่ออกว่าอะไรที่จะบังเกิดขึ้นบ้างในวันข้างหน้า

แล้วเราก็มายืนอยู่ ณ ธรณีประตูของศตวรรษที่ยี่สิบเอ็ด เหตุการณ์ข้างละม้ายคล้ายคลึงกัน
อย่างน่าประหลาดนัก นักฟิสิกส์มีความสำคัญมันหมายความว่าโลกแห่งฟิสิกส์ถูกอธิบายได้แล้ว
และจะไม่มีปฏิวัติทางความคิดใดเกิดขึ้นได้อีกในอนาคต หากเพราะบทเรียนจากอดีต
พวกเขาจึงไม่แพร่กระจายความเชื่อมั่นข้อนี้ไปสู่สาธารณชนวงกว้าง แต่ในใจนั้นก็ว่ามันก็
เหมือนๆ เดิมนั้นแหละ มีนักสังเกตการณ์บางคนไปไกลถึงขนาดยืนยันกรานว่า วิทยาศาสตร์ใน
ฐานะสาขาวิทยาการหนึ่งได้ทำหน้าที่ของมันสิ้นเสร็จสมบูรณ์แล้ว โดยจะไม่มีสิ่งสลักสำคัญ
ใดให้ศาสตร์นี้ค้นพบกันอีก

แต่ก็ดูจะเดียวกับในปลายศตวรรษที่สิบเก้าซึ่งส่งสัญญาณถึงสิ่งซึ่งกำลังจะเกิดติดตามมา
ห้วงแห่งปลายศตวรรษที่ยี่สิบมีการบ่งชี้ถึงสิ่งซึ่งจะบังเกิดขึ้นในอนาคต เรื่องสำคัญสุดก็คือ
ความสนใจในสิ่งที่เรียกว่าประยุกต์วิทยาศาสตร์ มีการทุ่มเทความเพียรพยายามสร้าง
สรรค์ประยุกต์วิทยาใหม่ที่อาศัยกฎธรรมชาติพื้นฐานของความจริงระดับอนุภาคที่เล็กยิ่ง
กว่าปรมาณู ซึ่งนำพาเราไปสู่การพลิกมุมมองความเข้าใจในเรื่องของความเป็นไปได้

ประยุกต์วิทยาศาสตร์ข้างขัดแย้งกับสามัญสำนึกเกี่ยวกับวิถีดำเนินในโลก เป็นการก่อ
กำเนิดโลกที่คอมพิวเตอร์ทำงานได้โดยไม่ต้องเปิดเครื่อง และการพบวัตถุสารโดยไม่ต้องค้น
หา

...

ที่ลอส อะลามอส นักฟิสิกส์วัดความหนาของเส้นผมคนโดยใช้แสงเลเซอร์ที่ไม่ต้องส่องถูก
เส้นผมนั้นเลย เพียงแต่ทำให้ถากๆ ไปเท่านั้น ความแปลกประหลาดของผลอัน “สวนทางกับ
ความเป็นจริง”(counterfactual)นี้ก่อให้เกิดความรู้ใหม่ว่าด้วยการตรวจพบโดยไม่ต้องมีปฏิ
สัมพันธ์ต่อกัน(field of interaction-free detection) เป็นสิ่งที่เรียกขานกันว่า”การค้นพบสิ่ง
นั้นๆ โดยไม่ต้องค้นหา”¹⁰

หลักความจริงใหม่อาจนำมาใช้อธิบายสภาพการณ์ของโลกอย่างสอดคล้องในลักษณะของ
ความเชื่อมสัมพันธ์กันและกันอย่างเป็นอทิปปัจเจกตา ทั้งในห้องปฏิบัติการและสังคมที่กำลัง
เคลื่อนไหว ไม่ว่าจะเป็นภายในหรือภายนอกโลก กับสิ่งมีชีวิตหรือว่าสภาวะนิเวศน์ ตั้งแต่เส้นผม

¹⁰ ¹⁰ Crichton, Michael. *Timeline* Ballantine Books, October 24, 2000. p.p. IX-XII

ไปจนถึงจักรวาล ทั้งที่เป็นข้อเท็จจริง และที่เป็นระบบคุณค่าเช่นจริยธรรมและสุนทรียธรรม “ดังเราอาจค้นพบความสุขได้ในเม็ตทรายเม็ตเดียว ... เพราะเม็ตทรายคือช่วงขณะแห่งการสร้างสรรค์ และจักรวาลก็ใช้เวลานับล้านปีสร้างเม็ตทรายขึ้นมา...” โดยการ “..ใส่ใจกับทรายเพียงเม็ตเดียว แล้วเจ้าก็จะมองเห็นความมหัศจรรย์ของโลก”¹¹

การที่นักบินอวกาศเช่น เอ็ดการ์ มิทเชลล์ มองจากห้วงอวกาศภายนอก แลเห็นโลกในฐานะดวงดาวขาวแกมน้ำเงินลอยสถิตอยู่ท่ามกลางจักรวาลอันกว้างและมืดสนิท แล้วสัมผัสถูกต้องถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของอัตรภาวะกับเอกภพ ภาวะการณ์เช่นนี้เป็นความจริงเท่าๆ กับสัมผัสแห่งห้วงยามที่นักเดินทางในเพือกเขาหิมาลัยต้องประสบ ขณะเฝ้ามองอรุณทัยฉายจับ ณ จุดนั้นของขอบโลก เป็นประสบการณ์ซึ่งก่อปรด้วยห้วงขณะอันเหมาะสม เชื่อมสัมพันธ์กับตำบลและอัตรนัยของผู้สัมผัสเป็นหนึ่งเดียวกัน เช่นดังคำของนีตเช่ที่กล่าวว่า “There is no form in nature, because there is no inner and no outer. All depends upon the mirror of the eyes.” ทั้งสองสถานะนี้มีได้แตกต่างไปกว่านักนิเวศวิทย์ฟิสิกส์ผู้กำลังตรวจสอบผลการกระเจิงของอนุภาคเล็กกว่าอะตอมจากเครื่องบับเบิล แชมเบอร์ในห้องปฏิบัติการ และเป็นบทเรียนเดียวกับที่คาลอส คาสตาเนด้า นักมานุษยวิทยาจากมหาวิทยาลัยคาลิฟอร์เนีย ได้รับจากหมอผี(sorcerer)แห่งทะเลทรายซอนอรา ประเทศเม็กซิโก ในเรื่องของการ“หยุดโลก” ว่า “สำหรับผม โลกเป็นสิ่งที่ลึกลับ มหัศจรรย์ เพราะมันใหญ่โตมหึมา น่ากลัว ลึกลับ และไม่อาจหยั่งถึงได้ ความสนใจของผมอยู่ที่ จะโน้มน้าวให้คุณเชื่อว่า คุณต้องทำตัวให้เป็นผู้มีความรับผิดชอบในการอยู่ที่นี่ อยู่ในโลกอันน่ามหัศจรรย์นี้ ในทะเลทรายอันสวยงามนี้ และอยู่ในยุคสมัยอันน่าพิศวงนี้ด้วย ผมอยากจะโน้มน้าวคุณว่า คุณต้องเรียนรู้ที่จะทำให้การกระทำทุกชนิดมีความหมายขึ้นมา เพราะเหตุว่าคุณจะอยู่ในโลกนี้ชั่วระยะเวลาอันสั้น สั้นนิดเดียวเท่านั้นที่จะได้ทัศนความมหัศจรรย์ของมัน”¹² และดูทีเดียวกับที่ มาร์เซล พรุสต์ กวีชาวฝรั่งเศสได้เอ่ยถึงรหস্যนัยข้อนี้เอาไว้ว่า

The real voyage of discovery consists not in seeking new landscapes but in having new eyes.

(ความวิเศษอย่างแท้จริงของการค้นพบ ไม่ได้อยู่ที่การแสวงหาทัศนียภาพใหม่ๆ หากแต่อยู่ที่การมีสายตาเพื่อการมองอย่างใหม่ต่างหาก)

¹¹ โคเอโย, เปาโล. **ขุมทรัพย์ที่ปลายฝัน** ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. แปล, กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2542. หน้า 106-107

¹² คาสตาเนด้า, คาลอส. **หยุดโลก: บทเรียนชีวิตจากดอนฮวน** (Lessons of Don Juan) พยับแดด แปล. กรุงเทพฯ: เกล็ดไทย 2538. หน้า 113-114

ในแง่มุมทางมานุษยวิทยานั้น ผลจากการศึกษาค้นคว้าอย่างเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป พบว่า ปัจจัยที่สร้างความแตกต่างระหว่างมนุษย์กับเผ่าพันธุ์สิ่งมีชีวิตอื่นๆ ได้แก่ความสามารถในสัญลักษณ์เพื่อสร้างโลกของอารมณ์และความจำได้หมายรู้ร่วมกันขึ้น แล้วมนุษย์จึงดำเนินชีวิตอย่างสอดคล้องกันบนความหมายร่วมกันนั้น กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือจิตใจของมนุษย์ได้สร้างโลกภายในทางอัตวิสัยที่สามารถสะท้อนความเป็นจริงภายนอก ซึ่งมีการดำรงอยู่อย่างเป็นภววิสัย โดยอาจที่จะผลักดันบุคคลหรือสังคมให้กระทำต่อโลกภายนอกได้อย่างถูกต้องเหมาะสม มนุษย์จึงสามารถดัดแปลงโลกแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพด้วยการอธิบายโลกเป็นสัญลักษณ์ท่าทางและถ้อยคำ อันความหมายอย่างไหลเลื่อนจากปัจจุบันย้อนถอยไปยังอดีต หรือจะหยั่งคาดไปในอนาคตก็เป็นเวลาราว ๕๕,๐๐๐ ปีมาแล้วที่วิวัฒนาการทางสรีระของมนุษย์สิ้นสุดลง ในขณะที่สภาพของชีวิตเปลี่ยนแปลงอย่างลึกซึ้งมาตลอดช่วงเวลาที่เหลือ ในการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงนี้ เผ่าพันธุ์ของมนุษย์เราได้ร่วมมือกันเพื่การดำรงชีวิตให้รอดปลอดภัย โดยที่ความรู้และทักษะใหม่ๆ อันเกิดมีขึ้นย่อมได้รับการถ่ายทอดออกไปโดยอาศัยความจำได้หมายรู้ร่วมกัน ทั้งที่เป็นศัพท์สำเนียงและอากัปกิริยาร่ายรำทำเพลงเพื่อบอกเล่าความคิด จินตนาการ และความฝันหรือแรงบันดาลใจ นับเป็นการเลื่อนขั้นจากวิวัฒนาการของมนุษย์จากขั้นพันธุ์กรรมไปสู่วิวัฒนาการทางสังคม โดยมีผลอย่างลึกซึ้งหลากหลาย และรวดเร็ว เมื่อเทียบกับการผ่าเหล่าหรือคัดเลือกพันธุ์ตามธรรมชาติในทฤษฎีชีววิทยาเดิมๆ อย่างไรก็ตาม การวิวัฒนาการแห่งความหมายร่วมกัน ยังถือว่าเป็นส่วนขยายในทางชีวภาพที่ติดอยู่กับสัจชาติญาณดั้งเดิมของสิ่งมีชีวิต นับเนื่องจากวิวัฒนาการขั้นแรกในทางชีวเคมีและกายภาพตั้งแต่โลกถือกำเนิดขึ้นเมื่อราว ๕,๐๐๐ ล้านปีก่อน เมื่อเป็นเช่นนั้น การปรับตัวในทางความคิด การพูดจา และการกระทำ จึงยังคงมีความบกพร่องไม่สมบูรณ์ และบ่อยครั้งที่สิ่งเหล่านี้กลายมาเป็นอุปสรรคในการที่มนุษย์เผชิญการทำลายจากสิ่งแวดล้อมในสมัยปัจจุบัน

เมื่อฟริตซ์ จ็อบ คาปรั นักนิเวศวิทยาฟิสิกส์ผู้ตระหนักในความสำคัญเรื่องการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ในทางฟิสิกส์และโลกสังคม เริ่มต้นสะท้อนทัศนะในเรื่องนี้ของเขาไว้ใน **เต้าแห่งฟิสิกส์** เป็นประเดิมนั้น ผู้เขียนมีความพยายามอย่างต่อเนื่องที่จะแสดงให้เห็นข้อจำกัดในวิธีการมองโลกที่มีวิทยาศาสตร์แบบเดิมเป็นตัวกำหนด ดังที่เขาได้ให้คำนิยามว่าโลกทัศน์แบบนิวตัน-เดการ์ตที่มีอิทธิพลครอบงำความคิดจิตใจของสังคมร่วมสมัยโดยรวม โดยเริ่มต้นที่ชุมชนของนักวิทยาศาสตร์ จนนำมาสู่วิถีปฏิบัติในชีวิตอย่างไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงนั้น ได้ก่อให้เกิดเป็นวิกฤตการณ์ที่ขยายตัวไปในระดับโลก โดยใน **จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ** ผลงานชิ้นถัดมานั้น เขาได้พิจารณาถึงปัญหาในยุคสมัยปัจจุบันอันมีต้นเหตุเนื่องมาแต่ความสำคัญมั่นหมายในกระบวนการทัศน์แบบเดิม ที่ยังให้เกิดความเสียหายอย่างลึกซึ้งในทางวัฒนธรรม กระทั่งกลายเป็นวิกฤตแก่โครงสร้างทางสังคมและการเมือง และอื่นๆ อันส่งผลกระทบต่อสุขภาพในความหมายกว้าง ซึ่งเกี่ยวโยง

ใกล้ชิดกับชีวิตทั้งมวล นับเป็นวิกฤตการณ์ที่คุกคามต่อสุขภาวะทั้งสุขภาพของบุคคล สังคม และระบบนิเวศที่มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งอยู่ในนั้นด้วยอย่างรุนแรง¹³

อันที่จริง เมื่อก่อนหน้าจะเกิดความตื่นตัวเรื่องการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์อย่างมีนัยยะสำคัญในสมัยปัจจุบัน โดยเฉพาะช่วงระหว่างมหาสงครามทั้ง ๒ ครั้ง นักคิดในโลกตะวันตกจำนวนหนึ่งก็ได้เคยตั้งข้อสงสัยต่อวิธีการค้นหาความจริงด้วยวิธีการแบบปฏิฐานวิเคราะหฺ์(positivistic) มาแต่เนิ่นๆ ไนน์แล้ว ดังนั้นนักปรัชญากลุ่มหนึ่งมองเห็นว่า ความคิดแบบตะวันตกซึ่งเริ่มแต่สมัยการตื่นตัวของยุโรปหรือ The Age of Enlightenment (ยุคแห่งพุทธิปัญญา) ที่เน้นในเรื่องการใช้หัวสมองเป็นตัวกำหนดทางการศึกษานั้น ได้ถึงแก่กาลอวสาน เบอทรัน รัสเซลล์ และ อัลเฟรด นอร์ท ไวท์เฮด เห็นว่าเป็นเรื่องจำเป็นที่จะต้องไปให้พ้นความคิดเรื่องตรรกะ โดยที่ศิษย์ของเขา คือ ลูดูวิก วิทเจนสไตน์ ได้มองลึกลงไปกว่านั้น ดังถ้อยคำของเขาที่รู้จักกันดีว่า “ทัศนะในการมองโลกทั้งมวลอย่างสมัยใหม่นั้นวางอยู่บนภาพลวงตาที่ว่ากฎธรรมชาติ (laws of nature) คือสิ่งที่จะนำมาใช้อธิบายปรากฏการณ์ของธรรมชาติ (natural phenomena) ได้” และยิ่งไปกว่านั้น นอกจากปัญหาในเรื่องการเข้าถึงความจริงทางธรรมชาติแล้ว วิทเจนสไตน์ยังได้ให้ทัศนะในเรื่องของความดี และความงามไว้ด้วยว่า

ชัดเจนแล้วว่าจริยธรรมแสดงออกไม่ได้

จริยธรรมเป็นเรื่องที่อยู่เหนือเหตุผล

(จริยธรรมกับสุนทรียะ หรือความดีกับความงามเป็นอันเดียวกัน)

It is clear that ethic cannot be expressed.

Ethics is transcendental.

(Ethics and aesthetics are one.)¹⁴

ทัศนะของวิทเจนสไตน์ดังได้ยกมาข้างต้นนี้เอง ที่ป็นต้นตอที่มาของวลีอันเลื่องลือที่ว่า “วิทยาศาสตร์ไม่เคยให้คำอธิบายในอะไรได้เลย วิทยาศาสตร์เพียงแค่บรรยายถึงมันเท่านั้น” (Science does not really explain things—it just describes them) โดยที่นักเศรษฐศาสตร์ชาวอังกฤษในยุคถัดมา เอิร์นสต์ ฟรีทริช ชูแมกเกอร์ ได้ขยายความเรื่องนี้ไปถึงข้อจำกัดของเทคโนโลยีกับจริยธรรมว่า

¹³ คาปรั้า, ฟรีดริช. **จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ ทัศนะแม่บทเพื่อการปฏิวัติวัฒนธรรมแบบใหม่** เล่ม 1 พระปรีชา ปสันนธัมโม. และคนอื่นๆ. แปล, กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2544. หน้า 29

¹⁴ Stroll, Avrum. **Wittgenstein** Oneworld Publications Ltd, July 2002. p.p. 65

“คำถามในลักษณะที่ว่า ‘ข้าพเจ้าควรจะทำอะไรดี’ หรือ ‘ข้าพเจ้าจะต้องทำอะไรจึงจะรอดพ้นจากบาป’” นั้นเป็นคำถามที่มีลักษณะแปลกประหลาด เพราะเป็นคำถามที่เกี่ยวข้องกับเป้าหมายปลายทาง ไม่ใช่คำถามที่เกี่ยวกับบรรทัดวิธี ด้วยเหตุนี้คำตอบทางประยุกต์วิทยาจึงไม่สามารถช่วยอะไรได้ เพราะถ้าต้องการคำตอบทางประยุกต์วิทยา ผู้ที่จะตอบก็ต้องถามเราก่อนว่า ‘ขอให้ท่านบอกให้ชัดเจนลงไปเลยว่า ท่านต้องการอะไร และข้าพเจ้าจะบอกแก่ท่านว่าจะได้สิ่งนั้นมาได้อย่างไร’ แต่ที่สำคัญที่สุดก็คือข้าพเจ้าไม่รู้ว่าข้าพเจ้าต้องการอะไร ถ้าสิ่งที่ข้าพเจ้าต้องการคือความสุข ก็ยังจะต้องถามอีกว่า ‘ท่านต้องการอะไรล่ะจะทำให้ท่านมีความสุขได้ และข้าพเจ้าก็จะบอกแก่ท่านว่าจะได้สิ่งนั้นมาได้อย่างไร’...นี่ก็ไม่ช่วยอะไรเลย เพราะข้าพเจ้าไม่รู้ว่าอะไรที่จะทำให้ข้าพเจ้ามีความสุข และถ้ามีคนหนึ่งแนะนำว่า ‘ท่านจะมีความสุขได้ถ้าท่านมีสติปัญญา’ แต่สติปัญญานี้คืออะไรล่ะ และถ้าแนะนำว่า ‘ท่านจะมีความสุขได้ ถ้าท่านสามารถค้นพบสัจจะที่ทำให้ท่านเป็นอิสระ’ แต่อะไรล่ะคือสัจจะที่ทำให้เราเป็นอิสระ”¹⁵

สิ่งหนึ่งซึ่งน่าสังเกตก็คือ กว่าที่ฉันรู้ตัว ในระยะแรกของการนำเสนอการมองความจริงในทัศนะใหม่นั้น พริตจ็อฟ คาปรั้า สารภาพว่าตนเองก็ติดอยู่ในกับดักทางความคิดของฟิสิกส์ใหม่อย่างลึกซึ้งเสียเอง อันได้แก่ทฤษฎีควอนตัม ทฤษฎีสัมพัทธภาพ ทฤษฎีนิวตัน ฯลฯ ว่านี่แหละคือภาษาของจักรวาล อันจักสามารถนำไปใช้กับศาสตร์อย่างอื่นดังสูตรสำเร็จเพื่อค้นหาสัจจะในแต่ละภาคส่วนของตนได้จนหมดสิ้น คาปรั้าเพิ่งจะมาเรียนรู้หลังจากได้เสวนาวิสาสะกับนักคิดร่วมสมัยหลายคน กอปรกับความเข้าใจในความจริงทางฟิสิกส์ใหม่ว่า ถึงที่สุดแล้วไม่มีหน่วยที่เป็นพื้นฐาน (building block) ทำให้เขาตระหนักถึงเรื่องนี้และกลับมาแก้ไขความเข้าใจใหม่ จนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนมุมมองที่มีต่อธรรมชาติและความหมายของความเป็นชีวิตโดยสิ้นเชิง ดังที่เขาเรียกความเข้าใจใหม่นี้ในเวลาต่อมาว่า “ชีวทัศน์แบบกระบวนระบบ” (the systems view of life)¹⁶ ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดเชิงระบบหรือ System Thinking โดยได้พัฒนาเป็นผลงานต่อเนื่องมาถึงเรื่อง *The Web of Life* (ข่ายใยชีวิต) 1996 ที่พริตจ็อฟ คาปรั้าได้นำเอากระบวนทัศน์ใหม่มานำพิจารณาเรื่องราวทางชีววิทยา โดยการประมวลองค์ความรู้ทั้งหมดในเรื่องราวว่าด้วยชีวิต ตั้งแต่สิ่ง

¹⁵ ชูเมกเกอร์, อี. เอฟ. *แผนที่คนทุกข์* (A Guide for the Perplexed.) วิศิษฐ์ วัจนบุญ, แปล, กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2524. หน้า 9

¹⁶ Capra, Fritjof. *Uncommon Wisdom: Conversations with Remarkable People* Flamingo, 1988 p.p.74

มีชีวิตเซลล์เดียวภายใต้สิ่งแวดล้อมไปจนถึงโลกพืชหรือระบบนิเวศที่นักวิทยาศาสตร์บางกลุ่มถือว่าก็คือหน่วยหนึ่งของชีวิตเช่นกัน

ในปาฐกถาซเรอติงเจอร์ เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๙๗ พริตจ็อฟ คาปรั้า ได้แสดงบรรยายในชื่อหัวข้อเดียวกับหนังสือของเขา โดยพยายามตอบโจทย์ที่เออร์วิน ซเรอติงเจอร์ ตั้งไว้ในปี ๑๙๔๓ ว่า “ชีวิตคืออะไร” ซึ่งเขาได้ให้คำตอบว่า ชีวิตคือเครือข่ายที่มีคุณสมบัติในทางสร้างปฏิสัมพันธ์กับเครือข่ายรอบๆ ซึ่งก็คือสิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศ เรื่อยต่อไปจนถึงระดับจักรวาล และเครือข่ายหรือระบบชีวิตนี้มีความสามารถในการจัดการตนเองเพื่อการทรงตัวอยู่ อย่างเคลื่อนไหวเป็นจังหวะ ระบบชีวิตเผชิญและตอบสนองกับสิ่งแวดล้อมด้วยการเปลี่ยนโครงสร้างตนเองโดยการสร้างสรรค์แบบแผนใหม่ขึ้น พร้อมกันนั้น ระบบชีวิตก็กำหนดด้วยว่าจะให้ปัจจัยทางสิ่งแวดล้อมใดบ้างกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้าง โดยอาศัยการรับรู้-เรียนรู้ที่เกิดขึ้นภายใต้ภาวะสมดุลที่ห่างไกลจากดุลยภาพ ดังนั้นระบบชีวิตจึงไม่มีลักษณะเชิงเส้น

แนวคิดนี้ให้ความสำคัญกับการเคลื่อนไหวเป็นจังหวะอย่างสั่นไหว หรือ rhythmic patterns เมื่อเขากล่าวถึงชีวิตที่แบบกระบวนการ คาปรั้าเห็นว่าหน่วยชีวิตนั้นโดยเนื้อแท้แล้วเป็นสิ่งไม่หยุดนิ่ง รูปทรงที่แลเห็นเป็นการปรากฏแสดงที่ทรงตัวอย่างสม่ำเสมอของกระบวนการพื้นฐาน กระบวนการและเสถียรภาพจะไปด้วยกันได้ ก็ต่อเมื่อกระบวนการก่อเกิดความเคลื่อนไหวเป็นจังหวะในลักษณะต่างๆ เช่น แปรผันขึ้น-ลง เคลื่อนไป-มา สั่นไหวและก่อตัวเป็นคลื่น ชีวิตวิทยาแนวใหม่แบบกระบวนการแบบนี้ได้ชี้ว่าการแปรผันขึ้นลงอย่างเป็นวัฏจักรมีความสำคัญต่อการปรับตัว ป้อนกลับ และจัดระเบียบตัวเอง อันเป็นระเบียบความสัมพันธ์ในโลกธรรมชาติอันมีชีวิต (คาปรั้า; ๓ : ๕๒) ซึ่งจังหวะสั่นไหวนี้ยังคงความสำคัญแม้ในพัฒนาการลำดับขั้นสูงๆ ขึ้นไปของระบบชีวิต ดังที่รู돌์ฟ สไตเนอร์ แห่งสำนักการศึกษาวอลดอร์ฟมองเห็นว่า ชีวิตมนุษย์ก็ดูเดียวกับธรรมชาติ โดยเขาให้ความหมายของจังหวะในชีวิตมนุษย์ว่า “จังหวะถูกฝังไว้ในกายมนุษย์โดยจิต” กล่าวคือมนุษย์มีจังหวะเป็นมรดกจากต้นกำเนิดของตนที่อยู่ในโลกจิตวิญญาณ วิธีการเติบโตของมนุษย์ไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่ ได้ดำเนินไปตามจังหวะของโลก การหมุนเวียนของน้ำขึ้นน้ำลง การเคลื่อนไหวของดาวนพเคราะห์ การโคจรของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ทั้งปวงนี้มีอิทธิพลต่อการพัฒนาการของชีวิต¹⁷

ในการถอยห่างออกมาเพื่อให้สามารถมองเห็นถึงชีวิตที่ประกอบกันขึ้นเป็นภาพในระดับสังคม นักเขียนที่ให้ความสนใจกับลีลาดนตรีในฐานะของความหมายของจักรวาลที่ “เกิดจากกฎซึ่งหยั่งรากอยู่ในความเป็นหนึ่งเดียวอันล้ำเลิศ ความเป็นหนึ่งเดียวอันล้ำเลิศสร้างขั้วขึ้นสองขั้ว

¹⁷ Peg Lopata. "Don't Miss a Beat: Why Rhythm is Used in Waldorf Education." *Paths of Learning* Spring 2000.

และชั่วสองชั่วนี้ทำให้เกิดพลังแห่งความมืดและความสว่าง” เช่น เฮร์มานน์ เฮสเส ได้กล่าวถึงอิทธิพลของจังหวะที่เกี่ยวข้องกับความรุ่งเรืองและความเสื่อมโทรมของสังคมบ้านเมืองว่า

“ดังนี้ ในยุคที่บ้านเมืองเป็นระเบียบเรียบร้อย ดนตรีก็สงบประโลมใจ รัฐบาลก็ทำนองเดียวกัน ยุคใดยุ่งยาก ดนตรีก็ตื่นเต้นดุจัน รัฐบาลวิปริต ดนตรีในรัฐที่กำลังเสื่อมมักเศร้าร่ำอารมณ์ รัฐบาลกำลังเผชิญอันตราย

“ถ้อยคำของนักเขียนชาวจีนผู้นี้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนถึงที่มาและความหมายอันแท้จริงของดนตรีที่เราใกล้จะลืมเลือน ในยุคก่อนประวัติศาสตร์ ดนตรีก็เช่นเดียวกับระบำรำฟ้อน หรือความเพียรพยายามทางศิลปะทั้งหลาย เป็นสื่อของการใช้เวทมนตร์ เป็นเครื่องมือเก่าแก่และขอบธรรมที่สุดของการทำปาฏิหาริย์ แคเคาะจังหวะ(ตบมือ กระแทบเท้า ตีเกราะ เคาะไม้) นั้นก็กลายเป็นเครื่องมืออันทรงพลังแท้จริง ทำให้คนจำนวนมากๆ ‘อยู่ในร่องในรอย’ เดียวกันได้ เกิดอารมณ์เดียวกัน หัวใจเต้นและหายใจจังหวะเดียวกัน กระตุ้นให้พวกเขาเรียกหาและฝันถึงพลังอันมีรูปร่าง ทำให้พวกเขาแข่งกัน ให้เขาทำสงคราม และให้เขาบูชา และดนตรีก็ยังรักษาที่มาเดิม รักษาความบริสุทธิ์ รักษาลักษณะทรงพลังดั้งเดิมไว้ได้ มนต์วิเศษของดนตรีนี้มีมายาวนานกว่าศิลปะแขนงใด”¹⁸

ระบบชีวิตไม่ว่าจะในระดับใดตั้งแต่ใหญ่สุดจนกระทั่งเล็กที่สุด ย่อมดำเนินไปโดยการเคลื่อนไหวรับรู้-เรียนรู้ พร้อมๆ กับโต้ตอบกับโลกจนสามารถสร้างขอบเขตของการสำนึกในโลกลที่ไหลเลื่อน (process of bringing forth a world) ขึ้น เพื่อใช้เป็นมณฑลแห่งการรับรู้-เรียนรู้ สำหรับที่จะตอบคำถามว่าตนเองคืออะไร ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าการมีชีวิตคือการเรียนรู้ อันเป็นความหมายต่อมาที่ว่า “ชีวิตคืออะไร”

ในการไขปริศนาว่าด้วยชีวิตนั้นพระพุทธศาสนามองเห็นว่า โดยทั่วไปสำหรับมนุษย์นั้น สิ่งที่ทำให้ความหมายแก่ชีวิตคือการติดต่อเกี่ยวข้องกับโลก และการที่ชีวิตจะดำเนินไปได้ย่อมต้องมีการรับรู้และการแสดงออกหรือปฏิกิริยาโต้ตอบเคลื่อนไหว¹⁹ ในการเผชิญกับประสบการณ์ใหม่ๆ ปัญหาใหม่ๆ ชีวิตต้องทำความรู้จัก เข้าใจ หรือแก้ไขโดยการปฏิบัติหรือจัดการอย่างใดอย่างหนึ่ง

¹⁸ เฮสเส, แฮร์มาน. **เกมลูกแก้ว**: เรื่องราวสังเขปเกี่ยวกับชีวิตของโยเซฟ คเนชท์ นายแห่งเกมลูกแก้ว พร้อมงานเขียนซึ่งตีพิมพ์หลังมรณกรรมของท่าน สดใส ชันติวรพงศ์. แปล, กรุงเทพฯ: แพรว, 2545. หน้า 45-46

¹⁹ ธรรมปิฎก, พระ (ป.อ.ปยุตโต). **พุทธธรรม** กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543. หน้า 33

เพื่อสภาพปัญหาที่ปรากฏอยู่เฉพาะหน้าจะได้หมดไป ความจริงข้อนี้สะท้อนอยู่ในคำอุปมาว่า “ชีวิตก็คือการสืบทอดชีวิตอยู่ต่อหน้าบรรดาผู้ฟัง พร้อมๆ กับเรียนรู้เจ้าเครื่องดนตรีชิ้นนั้นไปด้วย” (Samuel Butler) ชีวิตจึงต้องเรียนรู้ พิจารณาแก้ไขปัญหาลดเวลา ทำที่ของชีวิตในการรับรู้-เรียนรู้และการปฏิบัติต่อโลกนั้นได้รับการวางไว้บนระบบความประพฤติปฏิบัติที่เรียกว่าศึกษา หรือ ไตรสิกขา ซึ่งก็คือการศึกษานั้นเอง จนเมื่อดำเนินไปในครรลองนี้อย่างถึงที่สุดแล้ว ชีวิตก็จะพบกับความจริงแท้ของโลกคือการรู้แจ้งโลก(โลกวิทู)ภายในตัวชีวิต ซึ่งก็คือการค้นพบตนเอง ดังพุทธวจนะตรัสเรื่องโรหิตัสสเทวบุตร ว่า

โรหิตัสสเทวบุตรได้กล่าวกะเราว่า น้าอัศจรรยนักพระเจ้าข้า สิ่งไม่เคยมีได้มีขึ้น พระเจ้าข้า เท่าที่พระผู้มีพระภาคตรัสพระดำรัสที่ว่า สัตว์ย่อมไม่เกิด ย่อมไม่แก่ ย่อมไม่ตาย ย่อมไม่จุติ ย่อมไม่อุบัติ ในโอกาสใดแล เราย่อมไม่กล่าวโอกาสนั้นว่าเป็นที่สุดแห่งโลก ที่ควรรู้ ที่ควรเห็น ควรถึง ด้วยการไป เป็นอันตรัสดีแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เรื่องเคยมีมาแล้ว ข้าพระองค์เป็นฤาษีชื่อโรหิตัสสะ เป็นบุตรนายบ้าน มีฤทธิ์ไปในอากาศได้ ความเร็วของข้าพระองค์นั้น เปรียบได้กับนายขมังธนูผู้มีธนูอันเหมาะ ศึกษาดิแล้ว เคยแสดงให้ปรากฏแล้ว พึงยังลูกศรอันเบาให้ผ่านเงาตาลด้านขวางไปได้โดยไม่ส่ายยาก ฉะนั้นการยกย่างเท้าแต่ละก้าวของข้าพระองค์ เปรียบด้วยสมุทрд่านตะวันตกไกลจากสมุทрд่านตะวันออก ฉะนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความปรารถนาเห็นปานนี้ว่า เราจักถึงที่สุดแห่งโลกด้วยการไป ดังนี้ ได้เกิดขึ้นแก่ข้าพระองค์นั้น ผู้ประกอบด้วยกำลังเร็วเห็นปานนั้น และด้วยการยกย่างเท้าเห็นปานนั้น ข้าพระองค์นั้นแล เว้นจากการกิน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม เว้นจากการถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ เว้นจากการหลับและการบรรเทาความเหน็ดเหนื่อย เป็นผู้มีชีวิตอยู่ตลอดร้อยปี ไปตลอดร้อยปี ไม่ทันถึงที่สุดแห่งโลก ได้ทำกาลละเสียในระหว่างทางทีเดียว น้าอัศจรรยพระเจ้าข้า สิ่งไม่เคยมีได้มีขึ้นพระเจ้าข้า เท่าที่พระผู้มีพระภาคตรัสพระดำรัสที่ว่า ดูกรอาวุโส สัตว์ย่อมไม่เกิด ย่อมไม่แก่ ย่อมไม่ตาย ย่อมไม่จุติ ย่อมไม่อุบัติ ในโอกาสใด เราไม่กล่าวโอกาสนั้นว่าเป็นที่สุดแห่งโลก ที่ควรรู้ ควรเห็น ควรถึง ด้วยการไป ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อเทวบุตรกล่าวอย่างนี้แล้ว เราได้กล่าวกะเทวบุตรว่า ดูกรอาวุโส สัตว์ย่อมไม่เกิด ย่อมไม่แก่ ย่อมไม่ตาย ย่อมไม่จุติ ย่อมไม่อุบัติในโอกาสใด เราไม่กล่าวโอกาสนั้นว่าเป็นที่สุดแห่งโลก ที่ควรรู้ ควรเห็น ควรถึง ด้วยการไป และเราย่อมไม่กล่าวการกระทำที่สุดแห่งทุกข์ เพราะไปไม่ถึงที่สุดแห่งโลก แต่เราย่อมบัญญัติโลก เหตุเกิดแห่งโลก ความดับแห่งโลก ปฏิปทาเครื่องให้ถึงความดับแห่งโลกในอรรถภาพอันมีประมาณว่าหนึ่ง มีสัญญาและมีจิตนี้เท่านั้น²⁰

²⁰ อ.จตุกก. 21/45/62

จากการค้นพบข้อพิสูจน์ในทางชีววิทยากระบวนระบบ ซึ่งมีความสอดคล้องกับปรากฏธรรม
ตะวันออกยืนยันว่า ชีวิตก็คือเครือข่ายของการรับรู้-เรียนรู้อย่างเลื่อนไหล แผ่ขยาย และต่อเนื่อง
และชี้บ่งว่าโลกของสิ่งมีชีวิตรวมถึงโลกของมนุษย์ด้วยนั้น หาใช่โลกตามภาวะวิสัยหรือโลกภาย
นอกที่ดำรงอยู่อย่างเป็นเอกเทศไม่ หากเป็นโลกที่มีความหมายขึ้นจากผัสสะหรือการสัมผัส
สัมพันธ์จนเกิดการรับรู้-เรียนรู้ระหว่างเครือข่ายชีวิตเท่านั้น ซึ่งในสำนึกนี้รู้ตามความเคยชินย่อมได้
แก่ตัวมนุษย์เองกับสิ่งแวดล้อม แต่ในความเป็นจริงไม่ว่าคน สัตว์ พืช กระทั่งระบบนิเวศน์ ย่อมมี
โลกที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งเมื่อพิจารณาในมุมกลับกัน ระบบนิเวศหรือที่เรียกกันว่าสิ่งแวดล้อมนั้น
ก็คือเครือข่ายที่มีชีวิตในระดับโลก ซึ่งไหลเลื่อนและเปลี่ยนแปลง ทั้งยังมีคุณสมบัติในการจัดการตัว
เองได้ด้วย อาศัยฐานะเช่นนี้ โลกพิภพก็คือหน่วยหรืออินทรีย์องค์หนึ่งที่มีคุณสมบัติของการรับรู้-
เรียนรู้ในตัวของตัวเองเช่นเดียวกัน ดังที่ทฤษฎีกายา(GAIA) ซึ่งวิลเลียม โกลดิง นักเขียนรางวัล
โนเบลผู้ประพันธ์เรื่อง *Lord of The Flies* ตั้งให้กับเจมส์ เลิฟล็อก นักเคมีบรรยากาศผู้สรรค์สร้าง
ทฤษฎี ตามนามของพระแม่อรธนีแห่งตำนานกรีกโบราณ วางสมมติฐานเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

“การท่องออกไปในอวกาศ ทำให้เรามีมุมมองใหม่ต่อโลกมากกว่าที่เคยมี เมื่อนักบินอวกาศ
ส่งข้อมูลเกี่ยวกับบรรยากาศและสภาพพื้นทีของโลกมาให้เราครั้งแล้วครั้งเล่า มันก็ก่อให้เกิด
การหยั่งรู้ใหม่ต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับส่วนต่างๆของโลก จากจุดนี้ได้ก่อให้เกิดสมมติ
ฐานขึ้นมาว่า สิ่งต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นอวกาศ มหาสมุทร ผืนแผ่นดิน ที่เป็นระบบและสลับซับซ้อน
นั้นล้วนแล้วแต่มีชีวิต โลกนี้จึงเป็นชีวอินทรีย์ภาพหนึ่งดำรงอยู่อย่างเด่นชัด”²¹

จากการศึกษาธรรมชาติสิ่งแวดล้อมโลกเรายังพบด้วยว่า บรรยากาศบนโลก ปริมาณเกลือ
ในมหาสมุทร การกระจายของสารที่จำเป็นต่อการเจริญเติบโตของพืชและสัตว์ ทั้งหมดนี้อยู่ภายใน
ระบบเปิดที่ห่างไกลจากดุลยภาพ ซึ่งมีการแปรเปลี่ยนไปตามการเคลื่อนไหวไหลเวียนของสาร
และพลังงานไม่เคยหยุดนิ่ง เป็นลักษณะของการจัดระเบียบตัวเอง โลกรักษาดุลยภาพที่ผันผว
อย่างสม่ำเสมอมาตลอดช่วงวิวัฒนาการของชีวิต คุงเดียวกับที่มนุษย์รักษาความสม่ำเสมอของ
ดุลยภาพในร่างกายไว้ได้ “โลกมิได้มีหน้าที่เพียงแค่ว่า คล้าย หน่วยชีวิต หากดูเหมือนว่าจะ เป็น
หน่วยชีวิตจริงๆ” (คาปรัว, ๓: ๒๕๔๔ หน้า ๓๐) โลกในฐานะเป็นองค์อินทรีย์(living organism)
ขนาดมหึมา พยายามปรับตัวทางกายภาพให้โลกโดยรวมสามารถดำรงคงอยู่ หาใช่ให้เพียงเผ่า
พันธุ์หนึ่งใดคงอยู่เท่านั้นไม่ เมื่อเป็นเช่นนี้ อนาคตของมนุษยชาติจึงขึ้นอยู่กับการณ์มีความสัมพันธ์

²¹ Lovelock, James. *Gaia: A New Look at Life on Earth* Oxford University Press (3rd edition),
September 2000. p.p. XI-X

อย่างถูกต้องต่อโลก มิเช่นนั้นแล้วมนุษย์อาจสูญพันธุ์ไป โดยโลกยังจะดำรงคงอยู่แม้ว่าจะปราศจากมนุษย์ก็ตาม²²

ในปัจจุบันสมัย ทศวรรษข้างต้นมีผู้เห็นคล้อยมากขึ้นเรื่อยๆ กระทั่งนักเขียนอดีตนายแพทย์อย่าง ไมเคิล ไครซ์ตัน ได้เคยสะท้อนสมมติฐานทำนองนี้อย่างมีสีสันเป็นบทวิพากษ์ในนวนิยายเรื่องโด่งดังของเขาว่า

“...ผมจะบอกคุณให้เกี่ยวกับเรื่องโลก โลกเรามีอายุสี่ล้านห้าแสนปี สิ่งมีชีวิตบนโลกมีอายุเกือบจะพอๆ กัน นั่นคือสามล้านแปดแสนปีทีแบคทีเรียตัวแรกเกิดมีขึ้น ต่อมาก็พวกสิ่งมีชีวิตหลายเซลล์ แล้วก็ชีวิตในรูปแบบที่ซับซ้อนมากขึ้นๆ ประเภทที่อาศัยอยู่ในทะเล และบนบก แล้วก็มาถึงยุคอันยิ่งใหญ่ของสัตว์ประเภทครึ่งบกครึ่งน้ำ ไดโนเสาร์ จนกระทั่งสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม แต่ละยุคกินเวลายาวนานเป็นล้านๆ ปี เผ่าพันธุ์อันยิ่งใหญ่เหล่านี้ก่อกำเนิดขึ้น แพร่พันธุ์ออกไป แล้วก็ล้มตายลง เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นและดำเนินไปในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติอย่างต่อเนื่องและรุนแรง ไม่ว่าจะเป็นการเคลื่อนตัวของเทือกเขา การพังทลาย การการระเบิดของภูเขาไฟ การไหวตัวขึ้นลงมหาสมุทร การเลื่อนตัวของทวีปต่างๆ...เป็นความต่อเนื่องและกราดเกรี้ยวไม่มีที่สิ้นสุด...กระทั้งจนทุกวันนี้ผืนทวีปมหาซังก็คือสภาพภูมิศาสตร์เปลือกลูกโลก ยังคงเบียดตัวเข้าหากันหนุนให้ยอดแห่งหิมาลัยสูงเสียดขึ้นไปเรื่อยๆ ซึ่งเป็นอย่างนี้มาเกินกว่าล้านปีแล้ว แต่โลกก็ยังอยู่รอดพ้นจากทุกสิ่งมาได้ และจะยังคงปลอดภัยจากน้ำมือของพวกเราด้วย [...] สิ่งที่ผมอยากบอกก็คือ สิ่งมีชีวิตบนโลกดูแลตัวเองได้ เวลาร้อยปีสำหรับมนุษย์ช่างยาวนานเสียเหลือเกิน เมื่อร้อยปีที่แล้วเรายังไม่มีรถยนต์ เรือบิน คอมพิวเตอร์ และวัคซีนป้องกันโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ กันเลย...ช่างเป็นภาพที่แตกต่างกันลิบลับ แต่สำหรับโลกแล้วร้อยปีไม่มีความหมายอะไรเลย ถึงจะเป็นล้านปีก็ยังคงไม่มีความหมายอะไร โลกมีชีวิตและหวังหายใจที่ยาวนานกว่านั้นเยอะ เรายืนภาพช่วงจังหวะอันเข้มข้นแต่เต็มไปด้วยพลาสมาอันมหัศจรรย์เช่นนี้ไม่ออกหรอก และเราก็ไม่เคยรู้สึกเจ็บปวดตัวที่จะทำเช่นนั้นด้วย เราแค่อาศัยโลกค้างแรมเพียงชั่ววิบตา หากเราจากไปเสียในวันพรุ่งนี้ โลกก็คงไม่ทันคิดถึงเราด้วยซ้ำ [...] โลกไม่ได้ตกอยู่ในอันตรายอะไรเลย เราที่กำลังตกอยู่ในอันตราย เราไม่มีอำนาจพอที่จะทำลายล้าง หรือแม้กระทั่งช่วยโลกให้รอดหรอก แต่อาจจะพอรักษาตัวเราให้รอดเท่านั้น”²³

²² โกศล ช่อผกา. *พุทธกระบวนทัศน์เชิงนิเวศวิทยาแนวโลก* วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ศาสนาเปรียบเทียบ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2544. หน้า 64

²³ Crichton, Michael. *Jurassic Park* Ballantine Books, 1990. p.p.367-368

บทที่ ๒

กระบวนการต่อต้านการเรียนรู้

ฉันคิดว่า กวีคือบุคคลสุดท้ายที่ยังคงพูดความจริง ยามเมื่อใครๆ พากันพลาดกลัวกันจนหมดสิ้นแล้ว
ฉันคิดว่า กวีคือบุคคลแรกที่เริ่มก่อกระทำและหยั่งเห็นรูปธรรมใหม่ และจิตใจอย่างใหม่ ยามเมื่อไม่มีใคร
สัมผัสถูกต้องถึงสิ่งนั้นมาก่อน
ฉันคิดว่า สองประการนี้แล คือสมบัติอันเลิศในบรรดาฐานะหน้าที่แท้จริงของมนุษย์

ไดแอน ดี ฟรีมา

กวีสตรีคนแรก ของกลุ่ม Beat

จากคุณสมบัติของมนุษย์ในฐานะชีวิตที่มีสำนึก ผู้สามารถสร้างสื่อสัญลักษณ์อย่างมี
พัฒนาการให้กลายเป็นภาษาอันซับซ้อนและแม่นยำ เพื่อการแลกเปลี่ยนความรู้สึกนึกคิดต่อกันจน
บังเกิดโลกสมมติที่มีความหมายร่วมอย่างมีประสิทธิภาพ ย่อมช่วยให้คนเราสามารถที่จะถ่าย
ทอดประสบการณ์ ความทรงจำ แผนการ และความหวัง กระทั่งความคิดฝัน อันเลaping เรื่องเฉพาะ
หน้าออกไป สู่กันและกัน มนุษย์จึงมีชีวิตที่เป็นอิสระและมีอำนาจลำพังตนอย่างที่ไม่เคยพบเห็นใน
สัตว์อื่น มนุษย์ทั้งสั่งสมความรู้ และขยายกระจายความคิดออกไปได้อย่างสร้างสรรค์ อย่างไรก็ตาม
ตาม ในทิศทางที่กลับกัน ความสามารถรำลึกถึงอดีตอันล่วงแล้ว และการนึกฝันถึงอนาคตกาล
เมื่อนำมาใช้อย่างติดขัดหรือล่องลอย ประสิทธิภาพข้อนี้ก็อาจกลายเป็นอุปสรรคขัดขวางการเข้า
ถึงความจริงประจักษ์ในขณะปัจจุบันไปได้ หากความสำนึกนี้ถูกตัวถูกละเลยกลายเป็นความ
หมายมั่นในโลกซึ่งถูกสมมติขึ้น จนทำให้กระบวนการของชีวิตสูญเสียการปรับตัวอย่างยืดหยุ่น
และสอดคล้องกับความเป็นจริงต่างๆ ซึ่งเป็นคุณสมบัติข้อสำคัญของชีวิต หากจะกล่าวด้วยภาษา
ของพุทธศาสนาก็ว่า เมื่อสัญญาขันธ์คือความจำได้หมายรู้ กลายเป็นอุปาทานขันธ์ คือขันธ์อันเป็น
ที่ยึดมั่นถือมั่น จึงย่อมส่งผลถึงกิจพฤติกรรมของคนเราในการพูดจาสำแดงออกซึ่งภาษาอย่างชัด
เจน ดังที่มีพระพุทธพจน์ตรัสเอาไว้ในเรื่องผลของสัญญาว่า

ภิกษุทั้งหลาย ผลของสัญญาเป็นอย่างใดเล่า ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวสัญญาว่า มีถ้อยคำ
พูด(โวหาร)ออกมานั้นแหละ เป็นผล เพราะบุคคลย่อมพูดไปตามสัญญา โดยรู้สึกรู้ว่า “เราได้
มีสัญญาอย่างนี้” (สญฺขานาติ ตถา ตถา โวหริติ) ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย นี้ เรียกว่า ผลของ
สัญญา¹

¹ อ. ฎก. 22/461/334

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือเมื่อมนุษย์ซึ่งมีสำนึกรู้ตัว ร่วมกันสร้างโลกสมมติเพื่อประโยชน์ในทางช่วยให้การเรียนรู้ดีขึ้น ครั้นเมื่อขาดความรู้เท่าทันต่อสภาพความเป็นจริงเสียแล้ว อาศัยเหตุแห่งโลกสมมตินี้ก็อาจถูกขยายออกจนเลยพื้นฐานกระบวนการเรียนรู้เดิมอย่างยึดมั่นตายตัว กลับกลายเป็นกระบวนการต่อต้านการรับรู้และเรียนรู้อย่าง ปฏิจจัตตูปपाฏ หรือสัญญาซึ่งเกิดจากความคิดปรุงแต่งที่เป็นอกุศล คือสัญญาฟามเผื่อหรือซับซ้อนหลากหลาย (พระธรรมปิฎก, ๒๕๔๓ หน้า ๔๒-๔๓) ซึ่งหากยังคงปล่อยให้สภาพการณ์ทำนองนี้ดำเนินไป ก็อาจนำไปในทางบั่นทอนการดำรงอยู่ของชีวิตโดยไม่รู้ตัว

โลกตะวันตกในยุคแห่งพุทธิปัญญา หรือยุคแห่งเหตุผล เริ่มต้นฉายแสงนับแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ อันอาจนับเข้าเป็นความต่อเนื่องแต่สมัยอภินิพัต (Renaissance) เป็นต้นมา อารยธรรมตะวันตกในเวลานั้นเชื่อกันว่าอาศัยการคิดเหตุผลของมนุษย์ ย่อมช่วยให้ล่วงรู้ความจริงของสากลพิภพ แล้วนำมาใช้ประโยชน์เพื่อการปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของชีวิตให้เจริญงอกงามขึ้นได้ ในช่วงเวลานั้นได้เกิดความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ขึ้นอย่างก้าวกระโดด แท้จริงการปฏิวัติความคิดวิทยาศาสตร์เกิดขึ้นก่อนหน้านั้นแล้ว แม้จะมีแรงเสียดทานขัดขวางจากพลังตกค้างจากศาสนจักรในยุคก่อนโน้น จนปรากฏผลแตกหักเป็นการปฏิรูปศาสนา(Reformation) และการได้การปฏิรูปศาสนาขึ้นในยุโรป เมื่อประสานเข้ากับกระแสอภินิพัต จึงกลายเป็นแรงผลักดันให้อารยธรรมตะวันตกเคลื่อนเข้าสู่ยุคแห่งพุทธิปัญญา (The Age of Enlightenment) ที่ไต่แต่เพียงปัจเจกชนเท่านั้นที่เปลี่ยนทัศนคติ หากแต่ราษฎรที่มีความคิดอ่านทั้งหมดกล้ายืนหยัดอยู่ข้างสัจจะความถูกต้องที่เป็นแสงสว่าง โดยกล้าท้าทายสถาบันเดิม อันนับเป็นวิกฤตแห่งมโนธรรมสำนึกของยุโรป (The Crisis of Europe's Conscience) จนยังให้เกิดเป็นพลังปฏิวัติที่สำคัญสองครั้ง อันได้แก่การปฏิวัติทางสังคมคือการปฏิวัติฝรั่งเศส(ค.ศ.1798-1815) ต่อเนื่องมาถึงการปฏิวัติอเมริกา (โดยจะถือว่ามาพลังการปฏิวัตินี้มาสิ้นสุดลงที่การทลายลงของกำแพงเบอร์ลินหรือไม่ก็ตามที่) ส่วนอีกครั้งนั้นก็คือการปฏิวัติอุตสาหกรรมซึ่งเริ่มต้นขึ้นที่ประเทศอังกฤษ (ค.ศ.1750-1850) การปฏิวัติในทั้ง ๒ ส่งผลในทางผลักดันขึ้นในอารยธรรมของโลกอย่างแผ่ไพศาล กลายเป็นผลกระทบในทางสภาพบ้านเมือง ระบบสังคม วิถีชีวิตผู้คน นำพาเอามนุษยชาติเข้าสู่ปากประตูของยุคใหม่ ที่เป็นเครื่องกำหนดให้สังคมตะวันตกและโลกก้าวเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่²

อาศัยวิธีคิดแบบใช้เหตุผลนับตั้งแต่ยุคสมัยแห่งพุทธิปัญญา การเน้นความคิดที่เป็นเหตุผล จึงกลายเป็นสัจจะของอารยธรรมฝรั่ง อันสามารถสรุปย้อนกลับไปยังประโยคเลื่องชื่อของเรเน่ เดส์

² ธรรมปิฎก, พระ (ป.อ. ปยุตโต). *มองสันติภาพโลกผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์* กรุงเทพฯ : ธรรมสาร, 2542. หน้า68-69

คาสส์ ว่า “เพราะฉันคิด ดังนั้นจึงมีตัวฉัน” ซึ่งก็คือ “เราต้องมีสัญญา อย่างนี้” ในทางพระพุทธศาสนาเอง ที่เป็นแรงผลักดันให้ปัจเจกชนชาวตะวันตกถือว่า เอกลักษณะของตนก็คือจิตสำนึกด้านเหตุผล แทนการพิจารณาองค์ประกอบของชีวิตทั้งหมดโดยรวม กลายเป็นการกักขังตัวเองไว้ในโลกของความคิดอย่างละเลยการคิดด้วยร่างกาย(กายาคตาสติ) หากมุ่งมองอย่างแยกส่วนโดยได้นำเอาพื้นฐานทางกายวิภาคศาสตร์มาปรับใช้กับกายาพหุทางสังคมมนุษย์ ในนามของความมีอารยธรรม อันแยกแยะมนุษย์ออกจากกันและกัน กระทั่งแยกสังคมมนุษย์ออกจากโลกแวดล้อมจนหลงลืมวิธีที่จะติดต่อสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ อันหลากหลายบนพื้นพิภพแห่งนี้ หรือแม้มนุษย์ด้วยกันเองอย่างเท่าเทียมยุติธรรม จนกลายเป็นต้นกำเนิดความทุกข์ร้อนท้งระดับของบุคคล สังคม และโลกรวมชาติ

“จากการเพ่งพินิจอันสืบสนด้วยจิตใจอันไม่ปกติและความรู้อันกระท่อนกระแท่น ญิงวัลญิงรู้สึกได้อย่างลางๆ ว่า มีอะไรที่หนกอย่างมหันต์ทับอยู่เหนือตัวเขา ในเงาอันไม่เจริญตาและสลัวมัวที่เขากำลังคลานอยู่นั้น หากเขาหันศีรษะออกไปคราวไร และพยายามเบิกตา เขาก็ได้เห็นความเดือดดาลและตระหนกตกใจระคนกัน มีสิ่งที่กำลังก่อตัวรวมกันเป็นกลุ่มก้อนแล้วขยายสูงขึ้นจนสุดสายตา เหมือนหน้าผาชันอันน่าเสียวสะดุ้งใจ เป็นการสังสมของสิ่งที่น่าเกลียดน่ากลัว ซึ่งประกอบขึ้นด้วยกฎหมาย ด้วยอคติ ด้วยมนุษย์ และข้อบัญญัติต่างๆ เป็นเค้าโครงของสิ่งที่เขามองเห็นได้ไม่ถนัด เป็นความถ่วงหนักที่ชู่ขวัญเขา และก็มีไช้อะไรอื่นนอกจากปริมาตรใหญ่ที่เราเรียกกันว่า อารยธรรม ตรงนี้บ้าง ตรงนั้นบ้าง ในกองของสิ่งที่ปราศจากรูปแต่คลานเคลื่อนที่ได้นี้ ซึ่งบางครั้งก็ขยับเข้ามาใกล้จนจับต้องได้ถนัดมือ บางคราวก็ขยับออกไปไกล ญิงวัลญิงสังเกตสิ่งที่อยู่เป็นหมู่ๆ และรายละเอียดบางอย่าง อย่างถนัดชัดเจน พัดสีพร้อมด้วยไม้พลองอยู่ที่นี้ ตำรวจพร้อมด้วยดาบอยู่ที่นั่น ไกลออกไปตรงนั้นคือสังฆราชผู้สวมหมวก สูงขึ้นไปสิ่งที่คล้ายรัศมีวาววับคือพระมหาจักรพรรดิผู้สวมมงกุฎส่งแสงแพรวพราว ญิงวัลญิงรู้สึกว่า ความงามตระการตาซึ่งอยู่ในระยะห่างเหล่านี้ ไกลต่อการช่วยขบไล่ความมืดในราตรีของเขา มีแต่จะทำให้กลับดำคล้ำขึ้น และน่ากลัวขึ้น ทั้งหมดที่ได้พรรณนามานี้รวมทั้งกฎหมาย รวมทั้งคำลำเอียงไม่เที่ยงธรรม ทั้งมนุษย์และสรรพสิ่งได้ผ่านไปผ่านมาเหนือตัวเขา ตามความเคลื่อนไหวอันสืบสนและลึกลับ ซึ่งพระผู้เป็นเจ้าได้ประทับลงไว้เหนืออารยธรรม มันย่ำขึ้นมาเหนือตัวเขา บดขยี้เขาด้วยความทารุณซึ่งแสดงออกอย่างเลือดเย็น เหลือที่จะบรรยายให้ถูกต้อง และด้วยความไม่แยแสอันปราศจากปรานีดวงวิญญาณทั้งหลายได้จมลงสู่ส่วนลึกของเคราะห์กรรมซึ่งอาจเกิดขึ้นด้วยเหตุหรือนำการแล้วมนุษย์ผู้เคราะห์ร้ายเหล่านั้นก็สูญเสียชีวิตไปในส่วนที่ลึกที่สุด ซึ่งเขาจะแลไม่เห็นอะไรอีกต่อไป เป็นที่ซึ่งกฎหมายได้ปฏิเสธแล้ว เขารู้สึกแต่ว่าความหนักอึ้งทั้งมวลของสังคม

มนุษย์อยู่บนศีรษะของเขา สังคมซึ่งน่าเสียดายสำหรับเขาผู้อยู่บนนอก น่าขยันทัน
คร้ามสำหรับเขาผู้อยู่ภายใต้มัน

“ในภาวะเช่นนี้ ญึงวัลญึงใคร่ครวญ จงพิจารณาเหตุเกิด สภาพความคิดของเขาจะเป็นอันใด?

“ถ้าเมล็ดข้าวภายใต้ดินมีความคิดได้ ไม่ต้องสงสัยเลย มันคงคิดอย่างญึงวัลญึงคิด”³

ปิโตริม โซโรคิน นักสังคมวิทยาร่วมสมัยคนแรกที่มีผลงานโดดเด่นขึ้นมาในรอบศตวรรษ เขาเป็นผู้ก่อตั้งภาควิชาความสัมพันธ์ทางสังคม มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ผลงานชิ้นสำคัญของโซโรคิน คือการศึกษาวิวัฒนาการในประวัติศาสตร์ตะวันตกโดยรวบรวมข้อมูลในอดีตย้อนหลังไปประมาณ ๓๐๐ ปี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของสงคราม เศรษฐกิจ ปรัชญา กฎหมาย วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ศิลปะ และศาสนา ตีพิมพ์ออกเป็นบทสังเคราะห์และข้อสรุปไว้ในหนังสือชุดชื่อ *Social and Culture Dynamic Vol.1-4* ซึ่งนำเสนอภาพของผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันขึ้นมากระทบของอารยธรรมทางวัตถุและอารยธรรมทางจิตใจ ซึ่งตัวการกำหนดให้ยุคหนึ่งใดดำเนินไปเช่นนั้น ขึ้นอยู่กับทัศนะต่อเรื่องความเป็นจริงที่ผู้ในแต่ละยุคจะมองเห็นไม่เหมือนกัน ซึ่งโซโรคินพบว่าแนวคิดในยุคปัจจุบันวนกลับไปมีความคล้ายคลึงกับความเชื่อในยุคอาณาจักรโรมันเมื่อ ๒,๐๐๐ ปีที่แล้ว กล่าวคือผู้คนร่วมสมัยมีแนวคิดเรื่องความจริงทางวัตถุเป็นทัศนะพื้นฐาน ส่วนในสมัยสมัย ยุครุ่งเรืองของศาสนาพราหมณ์ในอินเดีย และลัทธิเต๋าในประเทศจีน รวมทั้งประเพณีอื่นๆ นั้นความเชื่อของคนในกระแสหลักเป็นไปในทางมนินิยม

ในความเคลื่อนไหวอย่างเป็นพลวัตทางสังคมและอารยธรรมตามแบบนี้ มีข้อที่พึงให้ความสนใจเป็นพิเศษก็คือโซโรคินเชื่อว่า ผลจากการแกว่งไกวที่เป็นจังหวะเหวี่ยงไป-มาของระบบคุณค่าทางวัตถุและจิตใจในอารยธรรมของมนุษย์ทำให้เกิดคุณภาพอย่างสามขึ้น ซึ่งเป็นตัวแทนของการผสมผสานเข้าด้วยกันของกระแสทั้งสองนั้น เป็นภาวะสั่นสะเทือนทางความคิดกระแสหลักเมื่อคราวต้องถึงแก่นสณญาณกาล ในขณะที่เดียวกันก่อนเป็นภาวะก่อนปรากฏหรืออรุณทัยของกระแสทำชิงในช่วงของหัวเลี้ยวหัวต่อนั้น ก่อนที่จะเข้าถึงซึ่งความเป็นอุดมคติ อันเป็นคุณภาพอย่างสามตามตัวแบบของโซโรคิน กระแสทำชิงจะพยายามทะลุทะลวงกรอบจำกัดของความคิดเก่า สภาพโดย

³ ฮูโก, วิกเตอร์. *เหยื่ออธรรม* (Les misérables) ชนิด สายประติษฐ์. แปล, กรุงเทพฯ: กอผี, 2525. หน้า 127-129

ทั่วไปจึงไม่ใช้การทำลายล้างทางวัฒนธรรม หากจะกล่าวให้ใกล้เคียงก็คืออาการระส่ำระสาย เป็นความปั่นป่วนของการที่สิ่งซึ่งเคยเป็นปึกแผ่นต้องแยกผละออกจากกัน⁴

ภายใต้มายาการทางความก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งพุทธิปัญญา คนจำนวนไม่น้อยเริ่มค้นพบว่า แท้ที่จริงแล้วคุณภาพชีวิตของมนุษย์ในยุคใหม่หาได้มีมากขึ้นกว่าในอดีตไม่ ทั้งนี้อาจพิจารณาจากจำนวนชั่วโมงการทำงานของสตรีที่ทำงานบ้านไม่เคยลดน้อยถอยลง นับแต่ปี ค.ศ. 1930 เป็นต้นมา แม้ว่าจะมีอุปกรณ์ก้าวหน้าต่างๆ ตั้งมากมาย แต่บรรดาแม่บ้านก็ยังต้องใช้เวลาทำงานอยู่เท่าเดิม เพราะเมื่อมองย้อนหลังกลับไป ๓,๐๐๐ ปีก่อน มนุษย์ใช้เวลาในการหาเลี้ยงชีพเพียงสัปดาห์ละ ๒๐ ชั่วโมง เพื่อการปลูกสร้างที่พัก เย็บเสื้อผ้า หาอาหาร โดยเวลาที่เหลือสามารถใช้ในการเล่นสนุก นอนพัก หรืออะไรก็ได้ตามแต่จะต้องการ ท่ามกลางอากาศอันสดชื่น น้ำท่าที่บริสุทธิ์ มีต้นหมากรากไม้ และได้นั่งดูพระอาทิตย์ตกดินในยามเย็นว่า “พวกเขาทำงานกัน ๒๐ ชั่วโมงต่อสัปดาห์ ตั้งแต่นั้น ๓,๐๐๐ ปีก่อนโน้น” (Crichton, p.p.285) ขณะที่ในยุคสมัยแห่งความก้าวหน้านี้ มนุษย์ยังคงต้องทำงานล่วงเวลากว่าเกณฑ์ปกติ ส่วนที่เหลือก็เจียดไปศึกษาเล่าเรียนเพิ่มเติมหรือมิเช่นนั้นก็ต้องเข้าอบรมสมาธิภาวนา โดยในจำนวนนี้ไม่ได้ถูกหักไว้เป็นวันลาเพื่อรักษาตัวเนื่องจากโรคร้ายไข้เจ็บที่เกิดจากการทำงานแม้กระทั่งจากการพักผ่อนด้วยการเสพอบายมุข ซึ่งนักคิดก้าวหน้าเช่นโยฮัน กาลตุ่ง ได้ช่วยชี้ให้เห็นถึงความรุนแรงในระดับโครงสร้างที่มีผลกระทบต่อคุณภาพชีวิต เฉพาะอย่างยิ่งความเกี่ยวพันกันของการกดขี่ขูดรีดกับปัญหาสุขภาพและภาวะแห่งสันติสุข โดยได้เปรียบเทียบเชิงอุปมาอุปไมยอย่างน่าสนใจไว้ว่า

“การกดขี่และการขูดรีดเป็นรูปแบบสมัยใหม่ของความรุนแรงในโครงสร้าง โรคหัวใจและโรคมะเร็งเป็นสภาพทางร่างกายที่เกิดขึ้นในยุคใหม่ การกดขี่และโรคหัวใจนั้นมีความเหมือนกันอยู่อย่างหนึ่ง ตรงที่ทั้งคู่มีผลต่อระบบการไหลเวียน การขูดรีดและโรคมะเร็งก็คล้ายกันตรงที่องค์ประกอบของสังคม หรืออวัยวะของมนุษย์มีชีวิตอยู่ได้โดยกินส่วนอื่น การวิจัยสันติภาพและการวิจัยสุขภาพเป็นการอุปมาอุปไมยของกันและกัน ต่างฝ่ายต่างสามารถเรียนรู้จากกันและกันเช่นเดียวกัน ทฤษฎีสันติภาพและแพทยศาสตร์เป็นความสำคัญแห่งบทบาทของวิญญาณและความสามารถที่จะเยียวยาได้”⁵

⁴ Ray, Paul H., Anderson Sherry Ruth. *The Cultural Creatives: How 50 Million People Are Changing the World* Three Rivers Press, October 2, 2001. p.p.246-254

⁵ กาลตุ่ง, โยฮัน., อิเคดะ, ไดซากุ., **สู่สันติ** (Choose peace / a dialogue between Johan Galtung and Daisaku Ikeda) เกจ, ริชาร์ด แอล. บรรณาธิการ, ชัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. แปล, กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, 2540.

อาศัยการพิจารณาความคลี่คลายของประวัติศาสตร์มนุษยชาติในช่วงกว้าง ตามตัวแบบของ ไชโรคิน ที่มองอารยธรรมตะวันตก ๔๐๐ ปี และปรัมปราคติเรื่องพุทธศาสนายุกาล ๕,๐๐๐ ปี ซึ่งต่างก็มองเห็นการหมุนเวียนเปลี่ยนไประหว่างยุคของวัตถุ ที่ไชโรคินเรียกว่า sensate กับ จิต หรือ มโนนิยม (คำของท่านพุทธทาส) หรือ idiational และอุดมคติ idealitic หรือ "มโนนิยมที่มีวัตถุนิยม อยู่เป็นคู่ ในฐานะเป็นคู่ครอง หรือเป็นบ่าวที่ซื่อสัตย์ ...จะเกิดขึ้นต่อเมื่อโลก'เช็ดพื้น'ต่อพิฆะสงอัน ร้ายกาจของวัตถุนิยม" (คณะธรรมทาน, ๒๕๐๐ หน้า ๔๙) นั้น เราสามารถพบว่าในแบบจำลองทั้งสองยังมีข้อสรุปสอดคล้องต้องกันในเรื่องระยะเวลาของการเปลี่ยนผ่านจากยุคสุขยุค ว่าเป็นภาวะดิ้นรนเพื่อให้พ้นไปจากการอบจำกัณฑ์ทัศนะต่อความจริง (view of reality) อันตายตัว หรือทฤษฎีความ เห็นที่นำไปสู่การประพาศติผิดครรถของคลองธรรม ที่นอกจากจะไม่อาจนำมาใช้แก้ไขปัญหาใหม่ๆ ได้ แล้ว ทัศนะหรือทฤษฎีเช่นนั้นยังกลายมาเป็นการสร้างปัญหาที่ขวางกั้นการจัดตั้งตนเอง (self organization) เพื่อความเป็นปกติสุขหรือว่าไร้ความทุกข์อีกด้วย โดยตรงเท่าที่ความดิ้นรนของทั้งสองฝ่ายยังไม่อาจปรับเข้าสู่ "ความสมดุลที่เลื่อนไหล" ซึ่งเป็นการดำรงตนอยู่อย่างต่อเนื่องในภาวะ สมดุลย์ที่อยู่ไกลจากจุดดุลยภาพ ก็จะเป็นความระส่ำระสายที่ไร้ระเบียบ(chaos) โดยที่ไชโรคินเห็น ว่าสภาวะซึ่งห่างไกลจากความสมดุลอันมีลักษณะไม่เป็นเส้นตรง และบางครั้งกำหนดตายตัวไม่ได้ นี้ ก็คือทางแพร่งที่อาจนำพาสังคมให้ไปสู่การสร้างสรรค์อันอิสระ ก่อให้เกิดสภาวะอุดมคติด้วยการ ผสมสังเคราะห์ที่ทัศนะต่อความจริงทั้งสองแบบเข้าด้วยกันอย่างพอเหมาะ พ้นไปจากสัญญาติญาณ ของความเป็นสัตว์ในตัวมนุษย์ หรือว่าจะตกลงไปสู่สภาวะเสื่อมระส่ำที่คนส่วนใหญ่ในสังคมไม่ คำนึงคุณค่าอื่นใด นอกไปจากการเบียดเบียนปีหากันเพื่อเอาชีวิตรอดตามสัญญาติญาณดั้งเดิม (sword & survival) เท่านั้นก็ได้

ด้วยการมองสำรวจกระบวนการคลี่คลายของสังคมมนุษย์ในมุมกว้างอย่างที่สุด เพื่อให้เข้าใจถึง พลวัตรปัจจัยที่เกื้อหนุนและขัดขวางระบบชีวิตอันดำรงอยู่ในแต่ละช่วงประวัติศาสตร์ เราก็อาจจะตี ความหมายของความรุ่งโรจน์และร่วงโรยของแต่ละสังคมแตกต่างกันออกไปตามแต่ละวัฒนธรรม อีกด้วย ดังเช่นที่ท่านพุทธทาสภิกขุแลเห็นเรื่องกึ่งพุทธกาลไปในทิศทางที่ตรงกันข้ามกับความเรียว ลงยุคสมัยตามคติปรัมปรา ทั้งยังไม่ฝากความหวังไว้กับอนาคตยุคพระศรีอาริยเมตไตรยดังที่ได้ กล่าวแล้ว หากกลับมาพิจารณาถึงกระบวนการของความจริงอันอยู่เบื้องหลังความเจริญและ ความเสื่อม อย่างไม่ต้องโหยหาอดีตและมองโลกอนาคตในแง่ร้าย หากใช้เป็นอุบายเพื่อเร่ง ขวนขวายทำประโยชน์ในปัจจุบัน

"สิ่งที่เรียกว่า 'พุทธกาล' นั้น เป็นสิ่งที่ต้องมีอย่างแน่นอน แม้แต่ผู้ที่ฉลาดไม่กล้าเรียกยุคนี้ ว่าเป็นกึ่งพุทธกาล เพราะความฉลาด หรือเพราะรักษาเหลี่ยมคมมากเกินไปก็ตามนั้นเอง ก็ยังมึ ความเชื่อประจำอยู่ในใจว่า พระพุทธเจ้าเกิดขึ้นในโลกหลายพระองค์ ทั้งในอดีตและ

อนาคต หากได้มีพระพุทธเจ้าแต่องค์เดียวตลอดอนันตกาลไม่ แม้ที่คนทั่วไป จะคิดเอาตาม
สามัญสำนึก หรือคอมม่อนเซนซ ก็ยังต้องเชื่อว่า พระพุทธเจ้าต้องเกิดขึ้นในโลกหลายพระ
องค์ และทยอยกันไปตามยุคตามสมัยของโลกที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นรอบๆ ซึ่งจะเป็นรอบ
ของโลกวินาศตามทางวัตถุ (physical destruction) ของตัวโลกแผ่นดินคราวหนึ่งๆ หรือ
จะเป็นตามรอบของความวินาศทางศีลธรรมในด้านวิญญาณ(moral destruction) ของ
มนุษย์ในโลกนี้ คราวหนึ่งๆ ก็ตาม

(คณะธรรมทาน, ๒๕๐๐ หน้า ๔๑)

๕๐

ภาคทั่วไป

๑๗๑

๑๗๑

ยุคไม่มีมนินิยมเลข มีระชกาลนานเหลือที่จะกำหนด ไม่มีประวัติศาสตร์

๑๗๑

ยุคมีมนินิยม

แบ่งเป็น

ขึ้นเริ่ม มีระชกาลนานพอสมควร

ต้นพุทธกาล-มนินิยมถ้วน

กึ่งพุทธกาล-มนินิยมไคว้ดถุณิยม

ปลายพุทธกาล-มนินิยมเห็นอวัคถุณิยม

ขึ้นเริ่มเลื่อม มีระชกาลนานพอสมควร

มีอายุ=๑ พุทธกาล

๑๗๑

ยุคไม่มีมนินิยมเลข มีระชกาลนานเหลือที่จะกำหนด ไม่มีประวัติศาสตร์

๑๗๑

ยุคมีมนินิยม

แบ่งเป็น

ขึ้นเริ่ม มีระชกาลนานพอสมควร

ต้นพุทธกาล-มนินิยมถ้วน

กึ่งพุทธกาล-มนินิยมไคว้ดถุณิยม

ปลายพุทธกาล-มนินิยมเห็นอวัคถุณิยม

ขึ้นเริ่มเลื่อม มีระชกาลนานพอสมควร

มีอายุ=๑ พุทธกาล

๑๗๑

ยุคไม่มีมนินิยมเลข มีระชกาลนานเหลือที่จะกำหนด ไม่มีประวัติศาสตร์

๑๗๑

ยุคมีมนินิยม

แบ่งเป็น

ขึ้นเริ่ม มีระชกาลนานพอสมควร

ต้นพุทธกาล-มนินิยมถ้วน

กึ่งพุทธกาล-มนินิยมไคว้ดถุณิยม

ปลายพุทธกาล-มนินิยมเห็นอวัคถุณิยม

ขึ้นเริ่มเลื่อม มีระชกาลนานพอสมควร

มีอายุ=๑ พุทธกาล

๑๗๑

ยุคไม่มีมนินิยมเลข มีระชกาลนานเหลือที่จะกำหนด ไม่มีประวัติศาสตร์

๑๗๑

๑๗๑

ภายใต้อิทธิพลความคิดแบบวิทยาศาสตร์หรือวัตถุ ยังเป็นเรื่องยากลำบากที่บุคคลจะสามารถสร้างสำนึกผู้ตัวจนมองเห็นถึงความผิดพลาดภายใต้กระบวนการทัศน์หลัก จนแลเห็นช่องทางแก้ไขเพื่อเยียวยารักษาตนเองเอาไว้ โดยแทบไม่จำเป็นต้องเอ่ยว่าจะยากเย็นเพียงไรที่จะจินตนาการต่อออกไปให้พ้นโครงกรอบที่ปิดกั้นสายตาอยู่ อย่างไรก็ตาม จากบทเรียนในประวัติศาสตร์อีกเช่นกัน ที่เรายังคงพอจะแลเห็นความหวังสำหรับนำทางผู้คนให้หลุดรอดออกจากความเสื่อมโทรมในทางอายุขัยของยุคสมัยปัจจุบันไปได้บ้าง โดยบรรดาบุคคลผู้จุดประกายความหวัง หรือสร้างความฝันอันเป็นนิมิตหมายในทางอนาคตที่ก่อปรากฏขึ้น ย่อมได้แก่ผู้ที่มีแนวความคิดและวิถีชีวิตอยู่ภายนอกกระแสหลัก ดุจดั่งศาสดาพยากรณ์โบราณที่มักเร้นตัวอยู่ในแดนไกล “ผู้มีเสื้อผ้าทอดด้วยขนอูฐ ท่านคาดเข็มขัดหนัง และกินจักจั่นกับน้ำผึ้งป่าเป็นอาหาร” เช่นโยฮันผู้ให้บัพติศมาได้เริ่มต้นประกาศในถิ่นทุรกันดาร มณฑลยูดา “เราคือเสียงจากถิ่นกันดาร ซึ่งประกาศท้องแก่มวลมนุษย์ว่า ‘จงเตรียมตัวให้พร้อม เพื่อต้อนรับองค์พระผู้เป็นเจ้า ซึ่งจะเสด็จมา’ เช่นเดียวกับที่ท่านศาสดาพยากรณ์เยชายา เคยประกาศมาก่อน”(โยฮัน ๑:๒๓) หรือว่าบรรดาประกาศกเหล่านี้อาจจะเป็นผู้มี “เพศอันพิบริตผิดประหลาด” ซึ่งได้ออกมาป่าวร้องเตือนถึงภัยในอนาคตว่า

“กาลเมื่อจะถึงสังวัฏฏ์กับปี กับปีจะใกล้ฉิบหายนั้น ยังมีเทพดาจำพวกหนึ่ง เป็นเทพดาอยู่ในกามพจรเทวโลก มีนามกรปรากฏชื่อว่าโลกพยุห ด้วยอรรถว่ากล่าวถ้อยคำประมวลาอยู่กับปีเข้าให้สัตว์ทั้งปวงรู้ว่า กับปีนี้ใกล้จะฉิบหายอยู่แล้ว นัยหนึ่งอธิบายว่า ประมวลสัตว์โลกเข้าไว้ในหิตานุหิตประโยชน์ก็ไม่ผิด เทพดาจำพวกนี้แจ้งเหตุว่ายังอีกแสนปีจะสิ้นวิวัฏฏ์ฐาเยอสงไขยกัป จะย่างเข้าสังวัฏฏ์กับปี กับปีจะฉิบหายด้วยเพลิงประลัยโลก ก็มีความสังเวชบังเกิดขึ้นในสันดาน สังเวชกับตนแล้วก็สังเวชด้วยบุคคลอื่น กรุณาแก่ตนแล้ว ก็มีความกรุณาแก่ผู้อื่น บมิอาจเพิกเฉยอยู่ได้โดยปรกติธรรมดาแห่งตน ก็พากันเที่ยวไปด้วยเพศอันพิบริตผิดประหลาด ควรจะอนิจจานถควรจะสังเวชสลดระทดใจ เมื่อลำแดงเพศวิปริตนั้น จะเฉพาะให้เห็นหามิได้ ให้เห็นทั่วไปแก่สัตว์ทั้งปวง สำเนียงที่ร้องก้องประกาศให้โอวาทสั่งสอนนั้น ก็บันดาลให้ได้ยินทั่วไปแก่สัตว์ทั้งปวงนั้น [...] เพศพิบริตที่เทพดาเจ้าลำแดงนั้น มีเศียรเกล้าบมิได้กระหม่อมมุ่นตักแต่งสยของสยายกระจายเกศ ใครได้เห็นก็น่าสังเวชเพทนา รตตนิเวตถา มีแต่ผ้าแดงนุ่งมา จะได้ประดับทิพยอลังการสรรพาวรณ์หามิได้ รุกมฺุขฯ ทรงกรแสงให้มีดวงพักตร์นั้นเศร้าหมองพระเนตรมองไปด้วยอัสนัสนุสราฯ พระกรทั้งสองนั้นเข็ดน้ำตาดำเนินพลาง กันแสงพลาง ควรจะสงสาร ควรจะกรุณา มนุสส๑๒๒ วิจิตรวา เทียวไปในทางมนุษยโลกร้องปาวประกาศไปว่า มาริสฯ มาริสฯ ดูกรท่านทั้งหลายผู้ใกล้ตาย ผู้มีมรณะอันอยู่ใกล้ อิติ จำเดิมแต่นี้ไป ไม่ช้าไม่นานแล้ว ยังอีกแสนปีจะถึงสังวัฏฏ์

กับปี กัลป์จะฉิบหายจะไม่มีฝนตกเลยเป็นอันตราย เราทั้งปวงนี้มีแต่จะพินาศอดอยากล้มตายฉิบหายเสียสิ้น...

“เมื่อโลกพยุหเทพยดาทั้งหลายร้องปาวประกาศไปด้วยประการฉะนี้ เต ทิสวา มนุสสา มนุษยนิกรทั้งหลายอันยืนอยู่ นั่งอยู่ในที่ทั้งปวงนั้น ครั้นได้เห็นกายแห่งโลกพยุหเทพยดา อันทรงเพศแปลกประหลาด ได้สวณาการสดับสำเนียงเสียงร้องประกาศดังนั้น ก็บังเกิดธรรมสังเวชสลัดใจได้สติอารมณ์ อาสนนฐานะ สนธิปตฺนติ ต่างคนต่างก็มาประชุมกันในที่ใกล้แห่งโลกพยุหเทพยดา”⁶

บทบาทของผู้สะท้อนภาพความเสื่อมโทรมในยุคสมัยปัจจุบัน จะมีปรากฏให้เห็นได้ในหมู่นักเขียนนักประพันธ์ กวี ศิลปินนักดนตรี หรือผู้ทรงศิลป์ เนื่องจากจารีตชนคดีแยกออกคนละภาคส่วนกับลัทธิวิทยาศาสตร์ซึ่งเป็นกระแสหลัก โดยมักถูกมองข้ามความสำคัญเสมอมา ดังที่คาปรันามากล่าวถึงอย่างเปรียบเทียบว่า ในภาคใหญ่ของสังคม ลัทธิบูชาวิทยาศาสตร์ได้แพร่หลายแทรกซึมอยู่ในระบบการศึกษา สถาบันทางสังคม และการเมือง ฯลฯ “ตอนที่ประธานาธิบดีลินดอน จอห์นสัน ต้องการคำปรึกษาเกี่ยวกับสงครามเวียดนามนั้น คณะผู้บริหารของเขาหันไปขอคำปรึกษาจากนักทฤษฎีฟิสิกส์ ไม่ใช่เพราะว่าพวกนี้เป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านสงครามอิเล็กทรอนิกส์ แต่เป็นเพราะถือกันว่าคนพวกนี้เป็นนักบวชของวงการวิทยาศาสตร์ เป็นผู้พิทักษ์ความรู้อันสูงส่ง เมื่อเรามองย้อนกลับไปตอนนี้ เราอาจจะกล่าวได้ว่า ถ้าจอห์นสันขอคำปรึกษาจากกวีบางคน เขาอาจจะได้รับคำแนะนำที่เข้าท่ากว่ามากก็ได้ แต่แน่นอนย่อมไม่เคยมี และยังไม่มีใครคิดถึงเลย” (คาปรั ๑:๒๕๔๔ หน้า ๓๐)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพวกเขาจะไม่เคยถูกผู้มีอำนาจถามความเห็น แต่บรรดานักเขียน กวี ศิลปิน เหล่านี้ก็สำนึกถึงความเป็นไปของสังคมร่วมยุคสมัย พวกเขาต่างก็สะท้อนความรู้สึกนึกคิดต่อสภาพการณ์นั้นๆ อย่างมีนัยยะความหมายอันสำคัญมาโดยตลอด อย่างน้อยก็พยายามชี้ให้เห็นถึงกฎของความแปรเปลี่ยนไม่ว่าจะเป็นยุคสมัยที่รุ่งเรืองหรือว่ากำลังเสื่อมสูญ

เมื่อสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลงในปี ค.ศ.1945 สหรัฐอเมริกาในฐานะบ้านเมืองของผู้ชนะสงครามอย่างไม่บอบช้ำจากการสู้รบ จึงร่ำรวยขึ้นอย่างรวดเร็วและก้าวเข้าสู่ความเป็นสังคมบริโภคนิยมอย่างเต็มที่ คนส่วนใหญ่หันมาใช้ชีวิตที่สุขสบายแบบเดียวกันในรูปแบบที่เหมือนๆ กัน (American Way) อย่างไม่รับรู้ถึงความไม่เสมอภาคของสังคม ตรงกันข้ามพวกเขากลับเข้าใจว่า

⁶ ธรรมปรีชา, พระยา (แก้ว). *ไตรภูมิโลกวิจิตรจินตภาพ ฉบับที่ 1* (ไตรภูมิฉบับหลวง) กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2520. หน้า 46

สังคมอเมริกันเป็นหนึ่งในเดียวกัน ชาวอเมริกันก็คือชนชั้นกลาง ผิวขาว ที่อยู่ในสังคมมีอันจะกินย่านชานเมืองเท่านั้น ในระยะนี้เองที่ได้เกิดการทวนกระแสขึ้นในหมู่คนหนุ่มสาวที่หวงแหนความเป็นปัจเจกชนและแสวงหาความหมายของชีวิตทางจิตวิญญาณ

หลังจากเสร็จสิ้นสงคราม ชนผิวสีอัฟริกัน-อเมริกัน ได้เดินทางกลับสู่มาตุภูมิพร้อมทั้งหอบหิ้วความหวังมาด้วยว่า พวกเขาจะได้รับโอกาสในชีวิตส่วนที่เหลือรอดมาจากการรับใช้ชาติ แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีอะไรดีขึ้นกว่าเดิม การประท้วงเรียกร้อง “สิทธิพลเมือง”(Civil Rights Movement) จึงเริ่มต้นขึ้นอย่างเป็นขบวน และมีผลกระทบในทางการเปลี่ยนแปลงไปถึงกลุ่มชนอเมริกันพื้นเมือง (Native American) กลุ่มละตินอเมริกัน เอเชียอเมริกัน ชนชาวเอสกีโม กลุ่มผู้หญิง กลุ่มรักร่วมเพศ ที่ออกมาต่อสู้รณรงค์ในเรื่องสิทธิความเป็นมนุษย์และความยุติธรรมทางสังคม

ในช่วงที่เป็นสงครามเย็นระหว่างสองขั้วค่ายอุดมการณ์ทางการเมืองและระบบเศรษฐกิจ เหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างประเทศที่ส่งผลกระทบอย่างใหญ่หลวงต่อสังคมอเมริกันอันนำไปสู่การต่อสู้ที่รุนแรงระหว่างนักศึกษาประชาชนกับฝ่ายของรัฐบาลนั้นย่อมได้แก่สงครามเวียดนามที่ต่อเนื่องยาวนานกว่าหนึ่งทศวรรษ(1964–1975)

เหตุและปัจจัยอันหลายหลาก ที่ก่อกำเนิดและดำเนินไปในสังคมอเมริกันในช่วงทศวรรษที่ 1950-1960 ได้ยังให้เกิดปรากฏการณ์ในทาง “วัฒนธรรมทวนกระแส”(counter culture) ที่คนหนุ่มสาวมีต่อรัฐบาลและสังคมในยุคนั้น การโต้สวนจับผิดพฤติกรรมที่ไม่เป็นอเมริกัน การปราบปรามผู้คัดค้านสงครามเวียดนาม การจับกุมผู้เรียกร้องสิทธิพลเมือง การลอบสังหารผู้นำทางการเมืองและอุดมการณ์ ทั้งปวงนี้ตามหลอกหลอนคนรุ่นใหม่อเมริกันให้รู้สึกสิ้นหวังและสับสน พวกเขาจึงแสวงหาทางออกจากค่านิยมทางวัตถุให้แก่ตนเองด้วยวิธีการต่างๆ กัน บรรดานี้มีบางพวกที่เหตุการณ์รุนแรงทางสังคมและการเมืองกลับชักนำพลังสร้างสรรค์ในทางศิลปะ ดนตรี กวีนิพนธ์ มาสู่ตัวตนและกลุ่มก้อนของพวกเขา ซึ่งในระยะนี้เองที่งานเขียนของเฮอร์มานน์ เฮสเส ซึ่งส่วนใหญ่แล้วเขียนขึ้นในทศวรรษ 1930 ได้รับการถ่ายทอดจากพากย์เยอรมันสู่ภาษาอังกฤษ ที่มีชื่อเสียงมากย่อมได้แก่เรื่อง **สิทธารถะ** (ยร.-1922, อ.-1951) และ **สเตฟเฟ่นวูลฟ์** (ยร.-1927, อ.-1929) **ห้องตะวันออก** (ยร.-1932, อ.-1956) และ**เกมลูกแก้ว** (ยร.-1943, อ.-1957) งานเหล่านี้ส่วนใหญ่กล่าวถึงการแสวงหาจิตวิญญาณของธรรมชาติหรือโลก เคียงขนานกันไปกับจิตวิญญาณส่วนบุคคล โดยเฉพาะ *The Glass Bead Game* หรือ “เกมลูกแก้ว” นี้ได้รับการตีความไปหลายนัยะ ในภายหลัง ปรากฏการณ์เหล่านี้เป็นเสมือนการรับรองว่าผลงานและความคิดของเฮสเสเป็นขวัญใจของคนหนุ่มอเมริกันในคริสต์ทศวรรษนั้นแท้ทีเดียว

นอกไปจากนี้แล้วยังมีหนังสือเล่มที่เนื่องมาจากงานวิทยานิพนธ์ด้านมานุษยวิทยาของ คาลอส คาสตาเนด้า แห่งมหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย ในชุด**คำสอนของดอนฮวน** (Teaching of Don Juan) ที่เริ่มต้นด้วยการเสาะหาข้อมูลการใช้พืชสมุนไพรแถบทะเลทรายของชาวอเมริกันพื้น

เมือง แล้วลงเอยด้วยประสบการณ์ของการ“เห็น”(seeing) รวมถึงผลงานของกวีกลุ่ม Beat กลุ่ม
อัฟริกันอเมริกัน คนตรีเพื่อชีวิตหรือบทเพลงต่อต้านสงคราม ตลอดจนงานด้านจิตรกรรมปฏีมา
กรรม กระทั่งการวางผังเมือง ของพวกบุปผาชน (Flowers People) ได้ล้ำแดงตัวออกมาอย่าง
ชัดเจนในยุคสมัยดังกล่าวนั้น

ในค่ำคืนวันที่ ๗ ตุลาคม ค.ศ.๑๙๕๕ กวี ๖ คน ได้ทยอยก้าวเท้าขึ้นไปอ่านบทกวีของตนบน
เวทีของแกลเลอรีที่ ๖ (Six Gallery) ซึ่งตั้งอยู่บนถนนฟิลมอร์ นครซานฟรานซิสโก เบื้องหน้าของผู้
ฟังราว ๑๕๐ คน เหตุการณ์ในเย็นวันนั้นเปรียบเสมือนการโยนก้อนหินลงไปในสระน้ำที่อยู่ในภาวะ
เปื่อยเน่าของวิถีชีวิตแบบอเมริกัน ก่อให้เกิดระลอกคลื่นของการอภิวัตน์แห่งซานฟรานซิสโก (San
Francisco Renaissance) โดยเฉพาะก็ตอนที่อัลลัน กินสเบิร์ก ในวัย ๒๘ ปี ๑ ใน ๖ กวี โอด
ครวญถ้อยคำของเขาในกวีนิพนธ์ชื่อ Howl ที่ตอนหนึ่งมีว่า

I saw the best minds of my generation destroyed by
madness, starving hysterical naked,
dragging themselves through the negro streets at
dawn looking for an angry fix,
angelheaded hipsters burning for the ancient heavenly
connection to the starry dynamo in the machinery
of night

มิคาเอล แมกเคลอ กวีคนหนึ่งซึ่งขึ้นอ่านงานในคืนนั้นกล่าวว่าย้อนถึงความรู้สึกในเหตุการณ์
ที่ต้องจดจำไปตลอด

“ในความทรงจำของพวกเราทุกคน ไม่มีใครเลยที่เคยประกาศคำพูดออกมาเป็นกวีวัจน์ –
เราพากันก้าวมา ณ จุดอันไม่อาจถอยกลับไปเส้นทางเดิมได้อีกแล้ว ไม่มีใครในหมู่พวกเรา
อยากจะเวียนไปหาความหม่นมัว เย็นเยียบและวังเวงภายใต้ความขมกลืน กลับสู่ความ
กลวงโบ๋ของสติปัญญา –สู่ดินแดนที่แล้งไร้บทกวี สู่วิญญาณตายซาก เราปรารถนาที่จะรัง
สรรค์ซึ่งสิ่งใหม่พร้อมกันกับกระบวนการที่ยุ่งยากไปสู่ เราต้องการแปลงศัพท์สำเนียงและมี
ทัศนคติอย่างใหม่”

กลุ่มกวีและนักเขียนทวนกระแส หรือ กลุ่ม Beat มีบทบาทอย่างสำคัญในทางวรรณศิลป์ ดนตรี จิตรกรรมประติมากรรม โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษที่ 1950 แม้กระทั่งปัจจุบันงานของพวกเขาส่วนหนึ่งก็ยังคงมีอิทธิพลอยู่ บางคนถึงแก่ให้ภาษากลุ่มนี้เป็นต้นธารของพวกบูปผาชน หรือ Hippies (ตามสัญญาที่มีคนตั้งให้ แจ็ค เคอร์แอก นักเขียนคนสำคัญในกลุ่มว่า ฮิปปี ไฮเมอร์) คำว่า Beat หมายความว่าได้หลายอย่าง เช่นอาจแปลว่าสิ้นไร้ไม้ตอก ก็ได้ หรือเป็นความปิติสุขก็ได้ กวีและนักเขียนในแนวทางนี้รวมตัวกันสร้างสรรค์งานวรรณศิลป์ วิพากษ์วิจารณ์สังคมหรือโลกวัตถุที่กำลังเสื่อมโทรมลงด้วยความหวังว่าบทกวีจะช่วยปลุกเร้าสำนึกของชาวอเมริกันให้กลับมาหาชีวิตทางจิตวิญญาณ ดังถ้อยคำของเคอร์แอกที่เขียนไว้ในบันทึกส่วนตัว เมื่อ ค.ศ.1948 ว่า

“ผู้คนรีบเร่งออกไปทำงานที่ไร้ความหมายวันแล้ววันเล่า ทุ่มเทชีวิตและจิตวิญญาณให้กับกิจวัตรที่จำเจ เช่นจ่ายค่าเช่าบ้าน ซื้อเสื้อผ้าดีๆ จ่ายค่าแก๊ส ค่าไฟฟ้า ค่าเบี้ยประกัน... ชีวิตฉันเหมือนฟาร์มที่ฉันปลูกผักไว้กินเอง”

ในทางวรรณศิลป์ วิเคราะห์กันว่าบทกวีของ Beat มีความโดดเด่นอยู่ที่การเป็นกวีนิพนธ์รูปแบบเปิด และการนำจังหวะของดนตรีแจ๊สมาปรับใช้ ทำให้บทกวีกรองสามารถสื่อถึงผู้อ่านหรือผู้ฟังได้อย่างมีชีวิตและอย่างทันทีทันใด (Spontaneous Prose) โดยเฉพาะผลงานของแจ็ค เคอร์แอก นอกไปจากนี้แล้วบทกวียังใช้ภาษาของท้องถนน (the language of the street) ไม่ใช่ภาษาหรูหราหรือหอคอยงาช้างตามแบบเดิมๆ ซึ่งมีคาเอล แมกเคลล ก้าวต่อไปอีกขั้นด้วยการถือว่าภาษาในฐานะที่เนื่องกับปัจจัยทางชีววิทยาเลยทีเดียว(biological function) ขณะที่จุดเด่นในบทกวีของอัลลัน กินสเบิร์ก จะใช้ลมหายใจเป็นตัวกำหนดจังหวะและกำหนดบรรทัด บรรทัดหนึ่งมีความสั้น-ยาวเท่ากับหัวหนึ่งของลมหายใจ ดังนั้นการจัดบรรทัดในบทกวีจึงขึ้นอยู่กับลมหายใจ ทำให้จังหวะเป็นธรรมชาติไม่มีแบบแผนตายตัว บทกวีของกลุ่มจึงเหมาะที่จะนำไปอ่านและแสดง โดยเฉพาะในร้านกาแฟ โรงมหรสพ และการชุมนุมในที่สาธารณะอื่นๆ เพราะโดยรวมแล้วมีลักษณะกวีนิพนธ์มุขปาฐะ ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อวัฒนธรรมการแสดงออกใหม่ในทางวรรณศิลป์ นั่นก็คือ กวีนิพนธ์การแสดง ⁸

⁷ Hayward, Michael. "Unspeakable Visions:The Beat Generation and The Bohemian Dialectic" August 1991.

⁸ นิตยา มาศะวิสุทธิ์. และคนอื่นๆ. *กวีนิพนธ์อเมริกันร่วมสมัย* : บทวิเคราะห์และสรณิพนธ์ กรุงเทพฯ: ศยาม, 2544. หน้า 15

แกรี สไนเดอร์ กวีอีกผู้หนึ่งซึ่งร่วมก่อตั้งกลุ่ม Beat ที่ภายหลังได้ปลีกตัวไปฝึกฝนปฏิบัติพุทธ ศาสนานิกายเซ็น ณ ประเทศญี่ปุ่น ได้กล่าวถึงความสำคัญที่บทกวีของกลุ่มกลายเป็นสิ่งผลักดัน ให้วรรณศิลป์สามารถสื่อออกมาทางด้านการแสดง

“บรรดาผู้ฟังผู้ชมจะเริ่มก่อตัวขึ้นเป็นกลุ่มในทันทีที่คุณก้าวขาออกไปยังถนน ด้วยการเปล่งเสียงและลำแสงท่วงทีในบทกวี อันเป็นพาหนะที่กันได้เงื่อนไขของพวกผู้ฟัง ดุจเดียวกับที่ชาวคริสต์เคอริกกล่าวไว้ ว่าจงพูดไปตามเงื่อนไขและปัจจัยในห้วงยามนั้นๆ โดยไม่พึงพะว้าพะวังไปถึงผลอื่นใด [...] การอ่านบทกวีคือรูปลักษณ์ของวัฒนธรรมอย่างใหม่ทั้งองเคยและเพิ่มพูนความแกร่งให้แก่บทกวี อันหมายรวมไปถึงตัวกวีเองด้วย บรรดานักทั้งหมดบอกให้เรา รู้ตัวว่าบทกวีไม่ได้เป็นอะไรอื่นนอกเสียจากศิลปะนิพนธ์แห่งมุขปาฐะ”(Michael Hayward, 1991)

จะอย่างไรก็ตาม แม้จะถูกผสมผสานรวมเข้ากับการลำแสงออกในทางถ้อยคำและท่าทีอย่างใดๆ บทกวีก็ยังคงเป็นเรื่องของการแย้มพรายรหัสย่นัยอันไม่อาจบอกกล่าวกันได้ด้วยคำพูดสามัญ เป็นเสมือนกับการล่องรู้บางสิ่งด้วยตาใจ หรือเป็นมโนทัศน์ นักรหัสยะคือผู้ที่ได้เห็นในสิ่งที่คนทั่วไปไม่อาจแลเห็น เขาอาจก้าวเข้าไปยังฟากที่ไม่รู้แล้วย้อนกลับมา พร้อมกับเก็บจำความบางอย่างมาบอกเล่าแก่เรา ที่โดยปกติแล้วเรื่องพรรคนี้อาจต้องถูกหาว่าเหลวไหล แต่พอได้สดับฟังถ้อยคำนั้นๆ แล้ว ใครๆ ก็อาจมองเห็นถึงสิ่งอันดำรงอยู่คนละฟากได้ เขาได้คลี่ขยายสภาวะอันคลุมเครือที่ทุกๆ คนสามารถที่จะเห็น แต่ก็ไม่เคยเห็น เขากระทำด้วยการวาดระบาย เริงรำ หรือจดจาลงไว้ในรูปของตัวอักษร

แนวโน้มการค้นหาคำความหมายในทางจิตใจที่คนกลุ่มเล็กๆ เริ่มก่อตัวขึ้นในยุคที่กล่าวถึงนี้ หาได้ดำเนินไปอย่างเลื่อนลอยไร้ซึ่งข้อพิสูจน์ไม่ เพราะในขณะเดียวกันแม้กระทั่งนักสำรวจในทางมานุษยวิทยาที่เริ่มต้นค้นหาคำความหมายในความเป็นอื่นออกไปจากดินแดนหลักอันได้แก่อเมริกาหรือยุโรป ก็ได้ข้อสรุปในเรื่องทำนองนี้คล้ายๆ กัน ดังที่เมื่อเอ็ดมันน์ คาเพนเตอร์ ระบุไว้ว่า

“ในภาษาเอสกิโม ถ้อยคำที่นำมาใช้เรียกบทกวีนั้นมีความหมายว่าลมหายใจ (the word to make poetry is the word to breathe) คำเรียกทั้งสองมีที่มาจากรากอันเดียวกันนั่นก็คือ **อาเนอคา** คือวิญญาณอันเป็นนิรันดร์ เป็นลมหายใจแห่งชีวิต บทกวีก็คือถ้อยคำที่คลุกเคล้าเข้ากับลมหายใจหรือจิตวิญญาณ กวีผู้ร่ายรจนาคือผู้อ่อนแอขึ้นว่า ‘ขอให้ข้าฯได้

สุดซบสยลมแห่งถ้อยคำเอาเข้ามาไว้’ แล้วก็กล่าวต่อไปว่า ‘ข้าฯจะได้ระบายซึ่งถ้อยทั้งมวลนั้นผ่านทางปลายลิ้น’ “⁹

ในเรื่องนี้ในฐานะนักปฏิบัติเซ็น แกรี สโนเดอร์ ได้ให้ทัศนะเอาไว้ว่า

“กวีนิพนธ์อย่างแท้จริงก็คือ การคืบเท้าไปบนขอบผาที่กั้นสิ่งซึ่งบอกเล่าได้กับสิ่งที่ไม่อาจบอกกันได้ออกจากกัน ทางเดินนี้คือคมมีดขนานแท้ กวีนิพนธ์ที่ร่วงผลอยจากขอบผาลงสู่ปากฝั่งที่สามารถบอกเล่าได้ก็ยังคงสร้างความเสียวระทึกให้เราอยู่ ทว่ายิ่งพลัดออกไปไกลจากคมมีดเบื้องบนเพียงไร บทกวีก็ยิ่งเสื่อมมนต์ขลังลงเพียงนั้น นั่นอาจจะนับเป็นผลงานอันน่าชมเชย ทว่ากวีนิพนธ์ที่จะทำให้คุณชนลูกเกรียวนั้น ย่อมได้แก่เจ้าบทที่ยังคงประคองตัวเดินอยู่บนใบมีดนั้นแหละ” (Michael Hayward, 1991)

อัลลัน กินสเบิร์ก นับเป็นกวีอเมริกันคนแรกๆ ที่หันมาให้ความสนใจในทางนิเวศวิทยาและพุทธศาสนานิกายเซ็น-วัชรยาน ก่อนหน้านั้น กินสเบิร์กมีความตื่นตัวทางสังคมการเมืองเป็นอย่างสูง โดยเป็นตัวตั้งตัวตีในการนำขบวนการศิลปินและฝูงชนรณรงค์คัดค้านการทำสงครามเวียดนาม และก็เช่นเดียวกับคนรุ่นหนุ่มสาวยุคก่อนส่วนใหญ่ กินสเบิร์กเคยมีประสบการณ์เรื่องการใช้ยาเสพติดโดยเฉพาะบางประเภทที่รัฐบาลอเมริกันเคยอนุญาตให้ใช้อย่างเปิดเผย ด้วยความเป็นศิลปินที่สนใจปัญหาสังคมร่วมสมัย และสนใจในทางศาสนธรรมอย่างลึกซึ้ง เขาจึงถ่ายทอดประสบการณ์ชีวิตและสังคมในช่วงดังกล่าวออกมาให้คนทั่วไปได้รับรู้อย่างยากจะได้ฟังจากที่อื่น

“ธรรมชาติของคนเราไม่ว่าเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ล้วนปรารถนาสัมผัสอันนุ่มนวล เด็กทารกจำต้องได้รับความประคบประหงมจากมือพ่อแม่ มิเช่นนั้นแล้วพวกแกก็มีชีวิตทรุด แต่แล้ววัฒนธรรมของเรา หรือระบบของเราที่เรียกว่าระบบทุนนิยมดังที่ปฏิบัติกันอยู่นั้น กลับเน้นที่การแข่งขันกัน มิใช่ร่วมมือกัน เราผลักดันให้มนุษย์ได้ตอบกันและกันราวกับว่ามีไซม่อนย์ เราจบเผ่งลงด้วยความมีคุณค่าน้อยลงๆ ไม่ใช่มากขึ้นๆ แม้ว่าคุณจะไม่แต่เพียงเป็นเจ้าของธนาคารเฟิร์สเนชั่นแนลเท่านั้น ต่อให้คุณเป็นเจ้าของโลกนี้ทั้งใบ คุณก็หาความสุขไม่ได้ เพราะสัมพันธภาพที่คุณมีอยู่ในระบบที่วุ่นวายนี้ คุณเกาะกุมได้แต่ตัววัตถุอันตายซากแล้ว หากไม่ก็ไปหลงคว้าเอาแอมเฟตามีน(amphetamine) อันกระตุกสมองให้ตื่น

⁹ Carpenter, Edmund. (Edit.) *Anerca* Toronto J.M.Dent, 1959. np.

เด่นชัดได้อย่างปลอมๆ เพราะอวัยวะทั้งหมดไม่ได้มีส่วนร่วมกับการสื่อสารดังกล่าว โดยที่
การสื่อสารที่ว่าย่นย่อเป็นการหลอมนวมเราเข้ากับโลกข้างนอกนั่นเอง

“คำว่า ‘ความสำเร็จ’ ตามมาตรฐานอเมริกันนั้น ได้มาด้วยการสูญเสียของความเป็นตัวเรา
อย่างแท้จริง เพราะปราศจากความรู้สึกในทางส่วนตัวเอาเลย ด้วยมันแต่คำนึงกันว่าเธอได้
น้อยเกินไป เธอควรจะได้มากกว่านี้ คุณคนส่วนใหญ่จะติดยึดอยู่กับวัตถุที่ตายแล้วพวกนี้
คล้ายพวกซี้ยา โดยที่พวกเขาก็มีแนวโน้มที่จะต้องการมากยิ่งขึ้น ขึ้นทุกที จึงไม่น่าแปลกใจ
อะไรเลย ที่คนพวกนี้มักเป็นโรคกระหาย หาไม่ก็ขาดเอกลักษณ์ของตัวเอง หาไม่ก็ทำท่าว่า
เปรี๊ยะปราศอย่างปราศจากเนื้อหาสาระที่ลึกซึ้งอย่างสิ้นเชิง ความข้อนี้พระเยซูคริสต์ทรง
สังเกตเห็นมานานแล้ว วิทแมนในอเมริกาก็เช่นกัน ทั้งหมดที่ว่ามานี้ คือการสูญเสียที่แท้
จริง

และแล้วยาเสพติดก็มาหาพวกเรา ในช่วงของประวัติศาสตร์อันเหมาะสม LSD เข้ามาตัด
มายากลของสรรพสิ่งที่ตายแล้ว จนเป็นการรับรู้ถึงแต่ละบุคคลอย่างปราศจากจิตสำนึกที่
แท้ หรือสติสัมปชัญญะที่ตื่นขึ้นอย่างปลอมๆ ในช่วงขณะหนึ่งๆ โดยที่ LSD ช่วยให้บังเกิด
มโนทัศน์แห่งจักรวาลขึ้นในหัวสำนึก ทั้งนี้เพราะเราถูกตัดขาดจากการรับรู้โดยองค์
รวมของอวัยวะทั้งหมดมานานแล้ว ดังที่คนจมปลักอยู่ในจักรวาลที่ตายแล้วมาจนตลอด
ชีวิต แล้วถูกปลุกให้ตื่นขึ้นทันทีทันใดจนได้พบเห็นจักรวาลอันวิจิตร รวมทั้งความอัศจรรย์
พันลึกในตนโดยฤทธิ์ของ LSD ทั้งหมดนี้ต้องทำให้เขารู้สึกจังจางเป็นแน่ๆ จากการที่ได้รู้ว่า
ที่ผ่านมานั้นตนหลงไปอยู่ผิดจักรวาลเสียตลอดชีวิต โดยที่คนแทบทั้งหมดก็เป็นเช่นนั้น
เหมือนกัน

สมัยนี้เป็นยุคของอวกาศ ประชากรก็กำลังล้นโลก มีการสื่อสารทางเครือข่ายอิเล็กทรอนิกส์
โยงใยไปทั่ว โดยโลกก็กำลังถูกขู่ว่าทำลายล้างด้วยระเบิดอานุภาพร้ายแรง แต่ละประเทศ
ต่างจ้องเล็งเพ่งร้ายกันและกันอย่างหาเหตุผลไม่ได้ เราอาจหลบหลีจากโลกไปกับยาน
อวกาศได้ภายในชั่วพริบตา และเสาะหาสารเคมีตัวใหม่ที่ช่วยย้อมจิตใจ พร้อมเก็บงำ
ความน่าสะพรึงกลัวเหล่านี้ไว้ให้สนิท มิพักต้องสงสัยเลยว่าบรรดาชาวรุ่นอาวุโสจะไม่รู้สึก
หลากหลาย ประวัติศาสตร์กำลังไล่ด้อนพวกเราอยู่ เช่นเดียวกับเทคโนโลยีที่รุมเร้าเรา ทั้ง
หมดนี้ไม่เหลือทางถอยไว้ให้เราเอาเลย เราจะขจัดปัดเป่าสิ่งบรรดานี้ให้สิ้นไปได้อย่างไร
หรือเราจะอดทนอดกลั้นต่อความกลัว มองเห็นโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปคล้ายดังความ
ฝัน แล้วลงมือสำรวจและช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน ถ้าเราเดินไปได้ในแนวทางนี้ เราก็คงอยู่

รอดปลอดภัย ดังที่ไอน์สไตน์และชาวพุทธเข้าใจความข้อนี้กันอย่างลึกซึ้ง มานานนักแล้ว กล่าวคือสภาพอันน่าสะพรึงกลัวในโลกของเรานี้ แท้ที่จริงก็ไม่มีอันตรายอันใดมาก หากเป็นเพียงคลื่นของมายาภาพ(wave-illusion)เท่านั้นเอง การที่เราจะรับความข้อนี้ได้ คงยาก แต่นั่นก็ดีกว่าต้องคลุ้มคลั่งและเห็นปีศาจร้ายชุกชุมกายอยู่ทุกซอกมุม เจกเช่นเดียวกับที่เคยเกิดขึ้นเมื่อยุคก่อนหน้านี้”¹⁰

หลังจากที่ได้ผ่านประสบการณ์ชีวิตมาในหลายบทบาทและรูปแบบ เมื่อมีผู้มาถาม กินสเบิร์ก ว่าหากสามารถไปสวมบทคนรุ่นเบบี้บูมได้(1960s) เขาจะอย่างไร เขาตอบว่า

“ข้อสำคัญคือจะต้องไม่กลัว อ่านวรรณกรรมดีๆ เรียนรู้เรื่องการทำสมาธิเพื่อที่จะมีสติรู้เท่าทันความคิด พยายามชำระล้างความก้าวร้าวที่มีอยู่ตัวเราด้วยความตระหนักว่า เรายังกระทำการด้วยความโกรธ ความโกรธซึ่งจะยิ่งเพิ่มทวี ถ้าเราทำลงโดยมีหัวใจที่นิ่งสงบ ความสงบนั้นจะยิ่งแผ่ขยาย จรรโลงสันติขึ้นในตัวเราแล้วคอยดูว่าเราพอจะช่วยปลดปล่อยความทุกข์ของใครได้บ้าง ซึ่งนี่ก็คือการุณยภาพ

สิ่งต่างๆ เหล่านี้มีอยู่ในคนรุ่นทศวรรษที่ 60 ด้วยหรือไม่

“พวกเขาเคยมีมาตั้งแต่เมื่อ ๔๐๐ ปีก่อนคริสตกาลโน้นแล้ว สิ่งเหล่านี้คือพื้นฐานหลักธรรมของพุทธและคริสต์ แต่ด้วยความที่ได้กลายมาเป็นกระแสหลักของสังคมส่วนใหญ่ คนบางจำพวกก็เลยสมอ้างว่าเป็นศาสนิกแล้วพวกเขาก็เอารัดเอาเปรียบคนอื่นๆ ในพระคัมภีร์ก็บอกเราอยู่แล้วว่าให้ช่วยเหลือหมู่คนจน”

คุณยังคงมีความหวังอยู่บ้างหรือเปล่า

“ผมไม่เห็นว่าคุณหวัง หรือความกลัวจะเป็นเรื่องสำคัญ ประเด็นหลักอย่างแท้จริงก็คือลงมือกระทำด้วยความเอื้อเอ็นดู ให้แผ่กระจายไปในทุกทิศทาง ไม่ว่าอะไรจะเกิดขึ้นก็ตาม แม้ว่าลำนาวาจะพลิกคว่ำลงกลางสมุทร คุณก็ยังสามารถช่วยคนตกทุกข์ได้เดือดร้อนได้อยู่แน่นอน โดยจะต้องตายลงไปหรือหาไม่ ทุกอย่างก็ยังคงเรียบร้อยดี อาจารย์กรรมฐานของผม ท่านโชเจียม ตรุงปะ รินโปเจ เมื่อไปเยี่ยมลูกชายของพรรคพวกเราซึ่งกำลังนอนรอการผ่าตัดตับ เขาเองก็ไม่แน่ใจนักว่าจะมีโอกาสรอด ท่านตรุงปะได้พูดกับพ่อหนุ่มคนนั้นว่า ‘เธออาจจะมีชีวิตอยู่ต่อไป หรือเธออาจจะตายก็ได้ แต่ไม่ว่าจะเป็นอย่างไร ต่างเป็น

¹⁰ Allen Ginsberg. “Letter to the Wall Street Journal, 1966” *Tricycle* Fall 2001. p.p.7-12

เรื่องดีทั้งนั้น' นั่นคือความเห็นของผมละ ไม่ว่าจะเป็นอย่างไ มันก็ดีทั้งนั้น เป็นความรู้สึก
อย่างสมถะและปล่อยวาง กับความเกื้อการุญที่จะช่วยบำบัดความทุกข์เฉพาะไปพร้อมกัน"

11

¹¹ Allen Ginsberg. "The Beats and the Boom: A Conversation with Allen Ginsberg" Exclusive to
LIFE's World Wide Web site by Seth Goddard

บทที่ ๓

ก้าวพ้นภาษาคน สู่หนภาษาธรรม

ทั้งนี้เพราะได้มีบัญญัติไว้ในพระคัมภีร์ว่า “เราจะทำลายสติปัญญาของคนมีปัญญา และทำให้ความฉลาดของคนฉลาดเสื่อมสูญไป” ฉะนั้นบรรดานักปราชญ์ผู้คงแก่เรียน นักปราชญ์ทั้งหลายที่ เหล่านี้จะต้องมีความสำคัญอันโดยอยู่หรือ? ...ชาวฮิวม่งหวังแต่จะได้เห็นนิมิตจากสวรรค์ ส่วนชาวกรีกเล่าก็ยึดมั่นแต่หลักปรัชญา ซึ่งพวกเขาเห็นว่าเป็นความคิดที่เปรี๊ยะปราดน่าเชื่อถือ...พี่น้องที่รักทั้งหลาย จงพิจารณาให้ดีเถิดว่าการที่พระเจ้าทรงเลือกสรรพวกท่านไว้ให้เป็นคนของพระองค์นั้น พระองค์ทรงเลือกจากคนจำพวกใด มีน้อยคนนักที่ฉลาดปราดเปรี๊ยะ(ตามความคิดเห็นของมนุษย์) มีอำนาจราชศักดิ์ เป็นคนมั่งคั่ง หรือมีฐานะทางสังคมสูง ส่วนใหญ่แล้วพระเจ้าทรงเลือกเอาผู้ซึ่งชาวโลกถือว่าเป็นคนโง่เขลา อ่อนแอ ไม่มีความหมาย เพื่อทำให้ผู้ที่ชาวโลกยกย่องว่าเป็นนักปราชญ์และเป็นคนยิ่งใหญ่ ต้องได้รับความอดสู พระองค์ทรงเลือกเอาวิถีทางที่ชาวโลกดูหมิ่นเหยียดหยาม ถือว่าไร้สาระ เพื่อทำลายความยึดมั่นถือมั่นในทางที่ผิดของมนุษย์โลก

๑ โกรินธ์ ๑: ๑๙-๒๐, ๒๖-๒๘

ในยุคสมัยที่คนส่วนใหญ่ในสังคมและโลกมีความเห็นพ้องต้องกันว่า ความจริงก็คือการสามารถพิสูจน์ความถูกต้องด้วยตรรกะวิธีหรือการใช้ประสาทสัมผัสทั้งห้าได้อย่างชัดเจนและแม่นยำ ถูกหยิบยืมมาประยุกต์ใช้กับวัตถุอย่างมีสัมฤทธิ์ผล จนมนุษย์อาจที่จะบังคับบงการสิ่งต่างๆ ให้เป็นประโยชน์ตามต้องการของตน ในฐานะเป็นผู้ล่วงรู้กฎเกณฑ์นั้นๆ จนเกิดความคิดขยายต่อไปว่า แม้มิใช่วัตถุล้วนๆ เช่นมนุษย์ สังคม สติปัญญา หรือกระทั่งสารนิเทศข่าวสาร ก็อาจนำมาจัดเข้าไว้ในรูปของ “ทรัพยากร” ได้ทั้งสิ้น โดยใช้ญาณวิทยาอย่างเดียวกันเข้าจัดการได้ทั้งหมด ซึ่งนอกจากจะลดทอนมิติต่างๆ ที่สลับซับซ้อนลงโดยการย่อสรุป(Abstaction) แบ่ง กัด และลดรูปให้คงเหลือเพียงโครงร่างคร่าวๆ แล้ว การจัดการทำนองนี้ยังมีอิทธิพลอยู่ในชั้นลึกของความคิดคำนึงซึ่งเป็นแบบฉบับการคิดและการพูดของคนเราโดยแทบไม่รู้สึกรู้สีกตัวอีกด้วย¹

ด้วยเหตุนี้ในระบบการจัดการของสังคมปัจจุบันโดยรวมจึงแฝงอยู่ด้วยลัทธิเผด็จการอย่างเข้มข้น มิใช่ที่กายาพหุหรือโครงสร้างทางสังคมการเมืองจะได้ชื่อว่าเป็นประชาธิปไตยหรือไม่เพียงใดก็ตาม วิธีชีวิตประจำวันของคนเราย่อมจะเลี่ยงไม่พ้นที่จะซึมซับเอาบรรยากาศคุณค่าที่บิดเบือนต่างๆ อันแผ่ซ่านอยู่ในสังคมนั้นเข้าไว้ในเนื้อในตัวด้วย จึงเป็นเรื่องยากที่ผู้คนจะรู้จักวิธีดำเนินการแบบอื่นนอกไปกว่านั้น เพราะตัวระบบดังกล่าวได้ก่อให้เกิดคุณค่ามาตรฐาน ตลอดจนการประเมินค่าต่างๆ

¹ คาปรัว, ฟริตซ์. *เต๋าแห่งฟิสิกส์* วเนช. แปล, กรุงเทพฯ: เทียนวรรณ, 2530. หน้า 19

ของตัวเองตามมาด้วย กล่าวคือระบบคุณค่านี้แนบสนิทกับสังคมอย่างแยกกันไม่ออก

แต่แล้วเราก็มามีถึงจุดพลิกผันในทัศนะของคนในสังคมต่อความเป็นจริง แม้ว่าการค้นพบในทางวิทยาศาสตร์ฟิสิกส์ใหม่จะมีส่วนทำให้ประเด็นเรื่องความจริงแท้ในทางวัตถุล้วนๆ ต้องถูกตรวจสอบอย่างหนักหน่วง โดยเฉพาะเกี่ยวกับความคิดรวบยอดเรื่องความมีอยู่ของอนุภาครากฐานในโลกระดับที่เล็กกว่าปรมาณู การค้นพบใหม่ๆ ได้สร้างความฉงนฉวยใจอย่างใหญ่หลวงขึ้นในหมู่นักฟิสิกส์ จนถึงขนาดมีการกล่าวกันอย่างล้อเลียน ว่าอิเล็กตรอนนั้น “เป็นอนุภาคในวันจันทร์กับวันพุธ และเป็นคลื่นในวันอังคารกับวันพฤหัสบดี” นั้น จะสั่นคลอนทัศนะที่มีต่อความจริงในฟิสิกส์เดิมก็ตาม แต่ ฟริตจอฟ คาปรา ซึ่งสนใจเป็นพิเศษในเรื่องการเคลื่อนย้ายกระบวนทัศน์กลับมองเห็นว่า ในขบวนการเคลื่อนไหวต่างๆ ของวัฒนธรรมทวนกระแสต่างๆ ไม่ว่าจะในทางกวีนิพนธ์และวรรณกรรม นิเวศวิทยา สันติภาพ หรือ ขบวนการสตรี ฯลฯ ที่ล้วนแล้วแต่แสดงเค้าลางของการ “ทำซิง” หรือการก่อปรากฏขึ้นแต่เมื่อครึ่งศตวรรษก่อน(ราวทศวรรษที่ 50s) นั้น แม้ว่าจะเกี่ยวเนื่องกับการค้นพบความจริงใหม่ในทางฟิสิกส์อยู่บ้าง ทว่าฟิสิกส์ใหม่จะเป็นตัวแบบหรือว่ามีอิทธิพลต่อการก่อปรากฏของขบวนการเหล่านี้โดยตรงก็หาไม่ (แม้ว่าโครงการวิจัยแมนแฮตตันและการทิ้งระเบิดลง ณ เมืองฮิโรชิมาและนางาซากิในประเทศญี่ปุ่น ในระยะกาลสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สองจะมีผลโดยอ้อมกระแสนการต่อต้านนิวเคลียร์ก็ตาม) ทว่าความพ้องต้องกันของขบวนการข้างต้นกับความคลี่คลายก้าวข้ามพรมแดนแห่งศาสตร์สาขาฟิสิกส์ ชีววิทยา จิตวิทยา เศรษฐศาสตร์ กระทั่งวัฒนธรรมและศิลปะทั้งนั้น บังเกิดขึ้นภายใต้การเปลี่ยนแปลงรูปการณ์จิตสำนึกร่วมกัน (collective consciousness) ที่มีแนวโน้มไปในทางการผละออกจากค่านิยมทางวัตถุซึ่งมองเห็นชีวิตอย่างจำกัดอยู่แต่เพียงด้านเดียว หรือคุณค่าโครงสร้างสังคมแบบปิตาธิปไตย โดยเฉพาะการเริ่มฟื้นคืนขึ้นของพลังฝ่ายสตรีนั้น นับเป็นพรหรือของขวัญอันประเสริฐแก่มนุษยชาติที่กำลังโหยหาสันติภาวะ สมดุลทางนิเวศ และการพัฒนามนุษยชาติอย่างยั่งยืน ที่สตรีเพศมีส่วนเป็นอย่างยิ่งในการให้พลังเชิงบวกแก่ขบวนการสันติภาพในยุค 1980 (กาลตุง, ๒๕๔๐ หน้า ๓๕) ทั้งหลายเหล่านี้คือการเคลื่อนย้ายกระบวนทัศน์จากการแบ่งแยกแบบคู่ตรงกันข้ามเพื่อเอาแพ้เอาชนะกัน ไปสู่การมองเห็นความจริงทั้งหมดอย่างเป็นองค์รวม(wholeness) บนมรรควิถีของความเชื่อมสัมพันธ์กันทั้งกระบวน (interconnected)² ซึ่งในภาษาอย่างชาวพุทธนั้น ปรากฏการณ์ข้างต้นก็คือการฟื้นคืนขึ้นของทัศนะที่มองเห็นว่าสรรพสัตว์และธรรมชาตินั้นคือเพื่อนร่วมทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ และตาย ด้วยกันทั้งหมดสิ้น อันเป็นการแลเห็นความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตต่างๆ กับโลกแวดล้อมในระดับจักรวาลทัศน์ ซึ่งเราอาจที่จะ

² Capra, Fritjof. “THE EMERGING NEW CULTURE: Conversations on the leading edge of knowledge and discovery” with Dr. Jeffrey Mishlove, 1998.

พบเห็นทัศนียภาพใหม่ทำนองนี้แทรกแฝงอยู่ในวรรณกรรม(“สำหรับเด็ก”)หลายต่อหลายชิ้น

“ฮัม ข้าฯเห็นแล้วละว่าเจ้าเป็นจำพวกที่รีบร้อน...ถ้าหากไม่ว่าอะไร ข้าฯขอเรียกพวกเจ้าว่า เมอร์และปีปิ้น ซึ่งเป็นนามที่น่าฟัง แต่ข้าฯจะยังไม่บอกนามแห่งข้าฯในตอนนี้” แวกกิงจริง จังก็ล้อเล่นปรากฏขึ้นในดวงตาสีมรกตของทรีเปียด “เหตุผลประการหนึ่งก็เพราะมันจะต้องใช้เวลาเนิ่นนานนักในการสาธยายให้ครบถ้วน นามแห่งข้าฯงอกงามขึ้นตลอดกาลเวลา และข้าฯก็มีชีวิตมายืนยาวยิ่ง เพราะอย่างนี้นามแห่งข้าฯจึงเสมือนกับเรื่องราวหนึ่ง นามอันแท้จริงจะบอกเล่าแก่พวกเจ้าถึงเรื่องราวของสรรพสิ่งอันเกี่ยวข้องกับนามนั้นในภาษาของข้าฯ ที่พวกเจ้าเรียกขานว่าภาษาเอ็นท์เก่าแก่ อันเป็นภาษาฟังดงาม แต่มันจะใช้เวลามากมายทีเดียวในการกล่าวถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งในภาษาของข้าฯ เพราะเหตุว่าเราจะไม่เอ่ยถึงสิ่งใด เว้นเสียแต่มันจะคุ้มค่าที่จะใช้เวลายาวนานเพียงนั้นในการเอ่ยถึง”

....

“...แต่ดูสิ ดวงตะวันกำลังลาลับไปแล้ว พวกเราลงมาจากที่นี่กันเถิด—พวกเจ้าเรียกขานมันว่า กระโหลกนะ”

“ภูเขากะมั่ง” ปีปิ้นช่วย “หรือว่าเชิงผา เชิงเขา” เมอร์ว่าบ้าง

ทรีเปียดทวนคำเหล่านั้นอย่างครุ่นคิด “ภูเขฯ นั้นเอง ใช่สิ แต่นั่นเป็นคำที่ห้วนห้าวเหลือเกิน สำหรับสิ่งที่ยื่นหยัดคำดินฟ้ามาเนิ่นนานนับตั้งแต่ส่วนนี้ของโลกถูกเสกสร้างขึ้น แต่ข้างมันก่อนเถิด พวกเราลงมาจากที่นี่กันดีกว่า”³

โดยนัยเดียวกัน ด้วยญาณวิทยาอันไปพ้นความคิดเรื่องคู่ตรงกันข้ามซึ่งแฝงเร้นอยู่ด้วยความรุนแรง ย่อมมีอิทธิพลผลกระทบบ้างไปถึงท่าทีอย่างใหม่ของการเยียวยาความเจ็บไข้ได้ป่วยด้วยเช่นกัน ดังนายแพทย์อาร์มณดีอย่าง ฮันเตอร์ “แพช” อัดัมส์ ผู้ซึ่งสำนึกถึงข้อจำกัดของแบบจำลองอย่างเป็นลำดับขั้นทางการรักษาพยาบาล ที่แพทย์ทำตัวราวกับว่าล่องรู้ไปหมดทุกเรื่อง แล้วคอยออกคำสั่งห้วนๆ กับผู้คนรอบข้าง โดยเรียกขานผู้ป่วยด้วยชื่อของโรคที่เขาเป็น ได้กล่าวเตือนเอาไว้ว่า “*You treat a disease, you win. You lose. You treat a person I'll guarantee you'll win.*”

³ Tolkien J.R.R. *The Lord of the Rings: The Two Towers* Ballantine Books, April 1984 p.p.85-87

ตามคติของพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์นั้น ต่างก็มองเห็นความผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันเป็นวงจรของความเจริญและเสื่อมคล้ายๆ กัน ตามความเชื่อของชาวพุทธโดยเฉพาะในสังคมไทยที่ได้รับอิทธิพลจากอุดมการณ์เรื่อง **ไตรภูมิพระร่วง** หรือ **เตภูมิกถา** นั้น ในการแกว่งไกวหรือระยะเวลาการระหว่างโลกธาตุ (univers) ที่สากลจักรวาลเกิดและทำลายไปคราวหนึ่งๆ นับเป็นกัลป์ต่างๆ โดยมีกัลป์ที่อยู่ในระหว่าง หรืออันตรกัลป์ที่แบ่งออกเป็นระยะเจริญและเสื่อมซึ่งขึ้นอยู่กับคุณธรรมที่คนแต่ละยุคประพฤติดิปฏิบัติ ในระยะที่เจริญนั้นอายุของคนจะยืนยาวขึ้นจาก ๑๐ ปีจนมีอายุไขได้ประมาณ ๘๐,๐๐๐ ปี เมื่อเจริญถึงที่สุดแล้วก็ถึงคราวเสื่อม เป็นยุคที่เกิดโรคระบาด เกิดสงคราม และเกิดข้าวยากหมากแพง ผู้คนต้องอดอยากล้มตาย อายุของมนุษย์หดสั้นลงตามสภาพทางศีลธรรม จากที่เคยยืนยาวราว ๘๐,๐๐๐ ปีก็ค่อยๆ ลดน้อยถอยลงจนเหลือ ๑๐ ปี โดยเฉพาะลัทธิพราหมณ์นั้นมีความเห็นวาระะกาลในการเกิดขึ้นและสิ้นสุดของโลกนั้นคือกัลป์หนึ่งๆ ช่วงเวลาที่ยังไม่ได้สร้างโลกใหม่นั้นเรียกว่า ประลัยกัลป์หนึ่งซึ่งแบ่งออกเป็น ๔ ยุค ได้แก่ กฤตยุค เตรตายุค ทวาปรยุค และกลียุค ยุคเหล่านี้มีระยะปีตลอดจนความดงามของโลกเรียวลงตามลำดับ ในยุคแรกมีความดงามพร้อมสมบูรณ์ เป็นยุคที่มีแต่ศีลธรรมความสัตย์ความจริง ในลำดับต่อมาความดงามก็ส่วนเหลือเพียงสามส่วน ในยุคที่สามเหลือครึ่งหนึ่ง และที่สุดจนยุคปัจจุบันถือเป็นกลียุคความดงามเหลืออยู่เพียงหนึ่งส่วน “ในภาษาไทยถ้าพูดว่า ‘เกิดกลียุค’ ‘เป็นกลียุค’ หมายความว่าเกิดวุ่นวายบรรลัยฟ้าพันกันทั่ว เดือดร้อนไปทั่ว ศีลธรรมเสื่อมหมด หาความสุขความสงบไม่ได้”⁴

ในยุคสมัยใดๆ ไม่ว่าอภิปรายของสังคมนั้นๆ จะได้นำเสนอความจริงแท้ที่สุดว่าเป็น วัตถุ หรือว่า จิต ก็ตาม กระบวนการดำรงอยู่ด้วยการพึ่งพิงซึ่งปัจจัยย่อมเป็นเงื่อนไขกำหนดให้ใช้ชีวิตอย่างร่วมมือกัน(สังคมกิจ) มีกระบวนการเรียนรู้ถ่ายทอดความรู้สู่กันและกัน(การศึกษา) เฉลี่ยแบ่งปันกัน(ทางโภชนาการ)(เศรษฐกิจ) ตลอดถึงความเชื่อมโยงร้อยรัดกัน(ทางความคิดจิตใจ) (ศีลธรรมและศาสนาธรรม)ทว่าวิถีการจัดการกับปัจจัยเหล่านั้นภายใต้ทัศนะที่มีต่อความจริงที่เปลี่ยนไป ย่อมต้องแตกต่างกันไปตามแต่ละยุค หากถึงที่สุดแล้วโครงสร้างทางสังคมและแบบแผนพฤติกรรมที่รังสรรค์ขึ้นภายใต้กระบวนการหนึ่งใด ก็จักกลายเป็นความคับแคบตายตัวไป ดังนั้นไม่ว่ากับสังคมที่มีวัตถุ หรือว่าจิตซึ่งถูกสำคัญมั่นหมายว่าเป็นสรวงอันสูงสุดก็ตาม ได้หยิบยื่นคำตอบสำเร็จรูปหนึ่งๆ ที่ใช้การไม่ได้แล้วให้แก่ผู้คนเพื่อการสมานยอมรับ ย่อมบังเกิดเป็นสภาวะวิกฤต ในทางทำทนายอัตลักษณ์(Identity Crisis) จนกว่าจะกลายจากปฏิกิริยาทำทนายในสถาบันทางสังคม ระบบการศึกษา และระบบเศรษฐกิจ เป็นการสร้างสรรค์อัตลักษณ์อย่างใหม่ หรือการแสวงหาทางแพร่งแห่งบุคลิกภาพ ความหวัง ความฝัน

⁴ อนุমানราชธน, พระยา. **เล่าเรื่องในไตรภูมิพระร่วง** กรุงเทพฯ: ศยาม, 2544. หน้า 118

หรือนิยามใหม่ ๆ อันไปพ้นจากชุดคำอธิบายเดิมๆ ที่ไม่ช่วยให้ชีวิตดำรงอยู่อย่างมีความหมายอีกต่อไป เจกเช่นที่งานเขียนซึ่งเผยถึง “อาณาจักรทางวิญญาณอันไม่จำกัดเวลา” ของเฮสเสได้ชี้ช่องทางเอาไว้ให้เห็นอยู่บ้าง

“ ผมไม่เคยคิดเลยว่า การตื่นเหล่านี้เป็นนิมิตจากพระเจ้าหรือปีศาจ หรือว่าอุตมัสจะใดๆ สิ่งที่ทำให้ประสบการณ์เหล่านี้มีน้ำหนักและน่าเชื่อถือ ไม่ใช่สัจจะของมัน ไม่ใช่ที่มาอันล้าเลิศ ไม่ใช่ความเป็นทิพย์ หรืออะไรทำนองนั้น แต่คือความจริงของมัน มันเป็นจริงอย่างยิ่ง คล้ายๆ เมื่อเรารู้สึกเจ็บปวดอย่างรุนแรง หรือเมื่อเปล่งใจปรากฏการณ์ธรรมชาติ ไม่ว่าจะพายุหรือแผ่นดินไหว...ผมตระหนักแน่แท้ว่าชีวิตของผมควรค่อยๆ ก้าวข้ามไป เป็นการก้าวไปที่ละขั้น”⁵

หรือในอีกแห่งหนึ่งที่ว่า

“ผมคงลังเลที่จะเอาข้อเขียนของเขามาเปิดเผยให้ผู้อื่นร่วมรับรู้ หากผมไม่เห็นอะไรในนั้นนอกจากความเพ้อฝันของคนเป็นโรคจิต(ที่เป็นกรณีตัวอย่างของความเหงาและว้าเหว่) แต่ผมเห็นอะไรบางอย่างในนั้น ผมเห็นว่าต้นฉบับนี้เป็นเอกสารซึ่งเป็นหลักฐานของยุคสมัย เป็นหลักฐานที่บอกถึงความป่วยไข้ทางวิญญาณของฮอลเลอร์ อย่างที่ผมรู้ในขณะนี้ว่า สิ่งที่ยอลเลอร์ประสบไม่ใช่เป็นความแปลกประหลาดของเอกชนแต่ละคน แต่เป็นความป่วยไข้ของยุคสมัยเลยทีเดียว เป็นความพิกลพิการของผู้คนในยุคสมัยที่ยอลเลอร์มีชีวิตอยู่ ความป่วยไข้ที่ดูเฉินๆ เหมือนจะกระหน่ำคนอ่อนแอและไร้ค่า แต่แท้จริงแล้วมันกลับทำลายผู้มีจิตวิญญาณแข็งแกร่งและมีพรสวรรค์สูงส่งที่สุดเลยทีเดียว

“บันทึกนี้ไม่ว่าจะมีความจริงอยู่เบื้องหลังมากหรือน้อยเพียงใด มิได้เป็นความพยายามที่จะเยียวยาความป่วยไข้ซึ่งระบอบอยู่ในยุคสมัยของเรา หากแต่เป็นความพยายามที่จะเผยโฉมหน้าโรคภัยนั้นตามที่มันปรากฏอยู่จริง ถ้าพูดตามตัวหนังสือ บันทึกนี้ก็คือการเดินทางผ่านเข้าไปในนรก บางครั้งมีแต่ความหวาดกลัว บางขณะก็เป็นการเดินทางอย่างกล้าหาญผ่านความ

⁵ เฮสเส, แฮร์มาน. *เกมลูกแก้ว*: เรื่องราวสังเขปเกี่ยวกับชีวิตของโยเซฟ คเนชท์ นายแห่งเกมลูกแก้ว พร้อมงานเขียนซึ่งตีพิมพ์หลังมรณกรรมของท่าน สดใส ชันติวพงศ์. แปล, กรุงเทพฯ: แพรว, 2545. หน้า 720-721

ระส่ำระสายของโลกที่วิญญูณตกอยู่ในความมืด การเดินทางที่มุ่งไปพร้อมกับการตัดสินใจ จะฝ่าฟันผ่านจากนรกขุมหนึ่งไปสู่ขุมต่อไป เพื่อจะต่อสู้กับความปั่นป่วนและพร้อมผจญ ทุนรับความเลวร้ายจนถึงที่สุด

“...ทุกยุคทุกสมัยทุกวัฒนธรรม ทุกธรรมเนียมและทุกประเพณีย่อมมีลักษณะของมันเอง มีความอ่อนแอและความแข็งแกร่งในตัวของมัน มีความงดงามและความโหดร้ายอยู่ในตัวมันเอง คนในแต่ละยุคสมัยจะต้องยอมรับความทุกข์ทรมานเหมือนกันนั่นเป็นสิ่งที่ต้องเป็นไป เขาจะต้องอดทนต่อความชั่วบางประการ แค่เพียงสองชั่วอายุคน สองวัฒนธรรมและสองศาสนา ที่ก้าวล้ำกัน ชีวิตมนุษย์ยังถูกย่นย่อลงเป็นความทุกข์อย่างสาหัส ต่างมุ่งไปสู่ นรก ...เวลานี้ เป็นเวลาที่คนในช่วงชีวิตของเรากำลังอยู่บนเส้นทางระหว่างสองยุคสมัย ระหว่างแบบแผน ชีวิตสองแบบ แล้วเราก็สูญเสียสำนึกความรู้สึกของตัวเอง เสียความเป็นตัวของตัวเอง เสียศีล ธรรม สูญเสียความมั่นใจและจิตบริสุทธิ์ เป็นธรรมดาที่ไม่ใช่ทุกคนจะรู้สึกต่อเรื่องนี้รุนแรงเท่า กัน คนที่มีธรรมชาติเช่นนี้หวั่นไหวอาจทรمانกับโรคภัยของยุคปัจจุบันมากกว่าคนรุ่นใหม่ที่จะ ตามมา นั่นคือสิ่งที่เราจะต้องฟันฝ่ากันไปตามลำพัง ต้องต่อสู้ทั้งๆ ที่ไม่อาจเข้าใจความทุกข์ ทรมานนับร้อยพันประการของโลกปัจจุบัน

“...ฮอลเลอร์มีชีวิตอยู่ในช่วงเวลาที่กำกวมระหว่างสองยุคสมัย เขาอยู่ในกลุ่มประเภทคนวง นอกในเรื่องของความมั่นใจและความบริสุทธิ์ เขาอยู่ในกลุ่มคนซึ่งโชคชะตากำหนดให้ต้องมา เผชิญกับปัญหาชะตากรรมของมนุษย์ที่ถูกยกให้สูงขึ้นไปจนถึงระดับที่จะต้องทรمانตัวเองอยู่ ในนรกส่วนบุคคล”⁶

ซึ่งหากจักสามารถชะลอเอานครแห่ง เกมลูกแก้ว “คาสทาเลีย” ในอุดมคติ หรือ “โรงละครวิเศษ สำหรับคนบ้าเท่านั้น”(the Magic Theater for Madmen Only) ของเฮสเส มาตั้งไว้ในโลกช่วงรอยต่อ ของสหัสวรรษ เสียงร่ำร้องของเหล่าศาสดาพยากรณ์ที่มัก “ได้รับการยกย่องสรรเสริญทุกหนแห่ง นอก จากในบ้านเมืองและในครอบครัวของตนเอง”(มัตถยา ๑๓:๕๗) นั้น ไม่น่าจะแตกต่างไปจากคำถามใน

⁶ เฮสเส, แฮร์มาน. **สเตปเปินวูลฟ**: หมาป่าเปลี่ยนกลางทุ่งหญ้าผู้ต่อสู้เพื่อแสวงหาอิสรภาวะของมนุษย์ สดใส. แปล, กรุงเทพฯ: 2537 หน้า 21-23

บทเพลงสะท้อนปัญหาการศึกษาในโลกร่วมสมัยที่นับถือเหตุผลเป็นสรณะว่า แท้ที่จริงแล้วตัวฉันเป็น
ใครกันแน่

When I was young
It seemed that life was so wonderful
A miracle, Oh it was beautiful, magical
And all the birds in the trees
Well They'd be singing so happily
Joyfully, playfully watching me

But then they sent me away
To teach me how to be sensible
Logical, responsible, practical
And they showed me a world
Where I could be so dependable
Clinical, intellectual, cynical

There are times when all the world's asleep
The questions run too deep
For such a simple man
Won't you please, please tell me what we've learned
I know it sounds absurd
But please tell me *who I am*

Now watch what you say
Or They're be calling you a radical
Liberal, fanatical, criminal
Won't you sign up your name
We'd like to feel you're

Acceptable, respectable, presentable, a vegetable!

“The Logical Song”: วง Supertramp, 1979

ในสังคมโลกสมัยใหม่ซึ่งเน้นความสลับซับซ้อนใหญ่โตและรวมศูนย์อำนาจกับความรุนแรงนั้น ความพยายามแสวงหาและสรรค์สร้างทางเลือกโดยปัจเจกชนหรือคนกลุ่มเล็กๆ ที่ไร้อำนาจ อาจปรากฏผลเป็นความสำเร็จในการค้นพบความจริงเล็กๆ น้อยๆ ท่ามกลางความไม่แยแสสนใจจากสังคมกระแสหลัก ไม่ต่างไปจากการเริ่มต้นประกาศธรรมโดยบรรดาศาสดาของศาสนาต่างๆ ซึ่งล้วนต้องเผชิญกับแรงกดดันจากการที่ต้องเดินสวนทางกับทัศนคติที่มีต่อความจริงแท้แบบเดิมในกระแสหลักด้วยกันทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นยุคสมัยที่ผู้คนมีทัศนะว่าความจริงที่สุดนั้นได้แก่วัตถุหรือจิตก็ตาม

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะทอดพระเนตรไปพบความจริงอันน่าตื่นตระหนกตามทางเสด็จ ที่อาจขมวดความลงไว้ได้ในประโยคที่ว่า “ชีวิตนี้มีคราถึงความดับสูญ” จึงตัดสินใจแน่วแน่ว่าจะค้นหาสภาวะที่จะไปพ้นความคงทนอยู่ไม่ได้(ทุกข์)นั้น ซึ่งจากประสบการณ์ชีวิตในช่วงต้นไม่ทรงเห็นว่าการสนองตอบทางวัตถุจะไขปัญหาในเรื่องนี้ให้ทรงทราบได้ จึงตั้งปณิธานในการค้นหาคำตอบนั้นว่า “เรามีอายุได้สามสิบหย่อนหนึ่งโดยวัย ได้ออกบรรพชา แสวงหาว่า ‘อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นกุศล’”⁷

พุทธประวัติในช่วงที่เจ้าชายสิทธัตถะทรงตั้งคำถามกับชีวิตของตนในเรื่องความเกิด แก่ เจ็บ และตาย จนออกค้นหาความหมายที่แท้จริงจนกระทั่งทรงสามารถค้นพบภายในระยะเวลาราว ๖ ปีนั้น แสดงถึงนัยะแห่งการก่อปรากฏขึ้นของกระบวนการทบทวนทัศนคติครั้งสำคัญที่ไปพ้นจากกระบวนการเดิมตามสภาพสังคมในยุคสมัยที่แม้ผู้คนทั่วไปมีทัศนะความเห็นว่าจิตเป็นความจริงขั้นสูงสุด นับเป็นยุคของการค้นหาคำตอบทางจิตวิญญาณพร้อมๆ กับการเปลี่ยนแปลงทางสภาพสังคมและการเมืองอย่างสำคัญ โดยสมาชิกของสังคมทั่วไปวางวิถีชีวิตแบบแผนทางจิตใจ สำหรับความแปรปรวนทางอายุขัยไว้ในอาศรม ๔ อันเป็นการปรับสภาพวิถีการครองเรือนกับผู้สละชีวิตทางโลกย์ที่คลี่คลายไปตามกาลเวลา อาศรมทั้ง ๔ ประกอบด้วย พรหมจารี หรือรุ่นคนที่กำลังศึกษาเล่าเรียนซึ่งเป็นช่วงของการฝึกปรือทางสติปัญญาและจิตวิญญาณ เพื่อเตรียมตัวสู่ความเป็นผู้ใหญ่ คฤหัสถ์ คือผู้ครองเรือน ได้แก่ การครองคู่ สืบลูกหลาน เข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมสังคมทั่วไป และทำมาหาเลี้ยงชีพ วานปรสถ์ การ

⁷ ที. มหา. 10/176/139

ออกจากเขี้ยวเล็บและสังคมเพื่อเริ่มต้นบำเพ็ญเพียรทางจิตใจให้มากขึ้น ที่สุดจนสันยาสิ คือกลายเป็นผู้สละความยึดติดในโลกทั้งปวง ผู้รู้แจ้งในอนันตภาพ อันเป็นพัฒนาการสูงสุดทางจิตใจ⁸

แต่สำหรับเจ้าชายหนุ่ม เมื่อมันพระทัยแล้วว่าความมั่งคั่งพรั่งพร้อมในทางวัตถุ (กามสุขัลลิกานุโยค) ไม่อาจให้ความสุขที่แท้แก่ชีวิตหรือแก้ปัญหาเรื่องความทุกข์ความเดือดร้อนของมนุษย์อันสรุปรวมอยู่ที่ความแก่ ความเจ็บป่วย และความตาย ทำให้พระองค์ต้องครุ่นคิดแก้ไขเอาชนะโดยที่ทรงเห็นสะท้อนออกไปในสภาพสังคมวงกว้างที่สรรพชีวิตล้วนต้องเผชิญอยู่กับ”สิ่งที่มีความเกิด(เป็นต้น) ฯลฯ มีความเศร้าหมองโดยรอบด้าน(เป็นที่สุด) เป็นธรรมดา” จึงตัดสินใจพระทัยเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์เพื่อแสวงหาคำตอบในทางจิตวิญญาณหรือชีวิตนิรันดร์ โดยมีพักตร์ออกไปตามลำดับแห่งอายุขัยหรือข้อแนะนำตามระบบขั้นบันไดจากผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านในแบบลัทธิพราหมณ์ ที่ถือกันว่าเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของยุคสมัย กระทั่งในที่สุด ก็ทรงค้นพบเส้นทางดำเนินสายกลางที่ไม่แล่นไปในส่วนสุด ๒ อย่าง หรือมัชฌิมาปฏิปทา และตัวสภาวะธรรมที่เป็นกลางซึ่งเป็นความจริงอันประเสริฐ ภายหลังจากการแสวงหาอย่างยิ่งยวดว่า “สัตว์โลกนี้หนอ ถึงแล้วซึ่งความยากเข็ญ ย่อมเกิด ย่อมแก่ ย่อมตาย ย่อมจืด และย่อมอับติ ก็เมื่อสัตว์โลกไม่รู้จักอุบายเครื่องออกไปพ้นจากทุกข์ คือชรา มรณะแล้ว” ซึ่งได้ทรงทราบว่ “การออกจากทุกข์ คือชรา มรณะนี้จักปรากฏขึ้นได้อย่างไร”นั้น ความจริงซึ่งทรงค้นพบที่สวนทางกับความเชื่อเดิมทั้งหมด ถึงแก่ทำให้ท้อพระทัยในการแสดงธรรมที่เดียว “ธรรมที่เราบรรลุลแล้วนี้ เป็นธรรมอันลึก สัตว์อื่นเห็นได้ยาก ยากที่สัตว์อื่นจะรู้ตาม เป็นธรรมระบับและประณีต ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งลงง่าย ๆ แห่งความตรึก เป็นของละเอียด เป็นวิสัยรู้ได้เฉพาะบัณฑิต” โดยปรากฏเป็นคาถาอันเศร้าหมองว่า

กาลนี้ไม่ควรประกาศธรรมที่เราบรรลุลแล้วโดยยาก

ธรรมนี้ สัตว์ที่ถูกราคะโทสะรบกวนแล้ว ไม่รู้ได้โดยง่ายเลย

สัตว์ที่กำหนดด้วยราคะ ถูกกลุ่มมืดห่อหุ้มแล้ว จักไม่เห็นธรรมอันให้ถึงที่ทวนกระแส

อันเป็นธรรมละเอียดลึกซึ้ง เห็นได้ยาก เป็นอญ⁹

อย่างไรก็ตาม แม้สัจธรรมที่ได้รับการค้นพบจะเข้าใจยาก เพราะเป็นธรรมที่ “ทวนกระแส”จาก

⁸ Schachter - Shalomi, Zalman., Ronald S. Miller. *From Age-Ing to Sage-Ing: A Profound New Vision of Growing Older* Warner Books, December 1997 p.p. 67-68

⁹ ม.ม.13/461/509

กระบวนความเชื่อหลักหรือความคิดพื้นฐานซึ่งเป็นที่ยอมรับกันอยู่ในเวลานั้น โดยเฉพาะปัญหาเกี่ยวกับชีวิตนิรันดร์ หรืออัตตาที่เที่ยงแท้ไม่เสื่อมสลาย ยืนยงคงทน โดยมีบางกลุ่มเข้าใจว่าตนถึงสภาวะเช่นนั้นแล้ว แต่ในที่สุดก็ทรงพิจารณาเห็นต่อไปว่า “สัตว์ที่มีรูปในดวงตาแต่เล็กน้อย ก็มีอยู่ เขาจักเสื่อมเสีย เพราะไม่ได้ฟังธรรม สัตว์ผู้รู้ทั้งถึงธรรม จักมีโดยแท้” จึงตัดสินพระทัยประกาศสิ่งซึ่งทรงค้นพบตามถ้อยคำชี้แจงของสัทัมบดีพรหม ดังปรากฏอยู่อย่างน่าสนใจในพระพุทธประวัติอย่างน่าสนใจว่า

ธรรมะไม่บริสุทธิ ที่คนมีมลทินได้คิดขึ้น ได้มีปรากฏอยู่ในแคว้นมคธแล้ว สืบมาแต่ก่อน ขอพระองค์จงเปิดประตูนิพพานอันไม่ตาย สัตว์ทั้งหลายจงฟังธรรมที่พระองค์ผู้ปราศจากมลทินได้ตรัสรู้แล้วเถิด

คนยืนบนยอดชะง่อนเขา เห็นประชุมชนได้โดยรอบ ฉันใด ข้าแต่พระผู้มีเมธาดี! ผู้มีจักขุเห็นโดยรอบ! ขอพระองค์จงขึ้นสู่ปราสาท อันสำเร็จด้วยธรรม จักเห็นหมู่สัตว์ผู้เลื่อนกล่นด้วยโศก ไม่ห่างจากความโศก ถูกชาติชราครอบงำ ได้ฉันนั้น

จึงลุกขึ้นเกิดพระองค์ผู้วิระ! ผู้ชนะสงครามแล้ว! ผู้ชนะสัตว์ด้วยยาน คือเกวียน! ผู้ไม่มีหนี้สิน! ขอพระองค์จงเที่ยวไปในโลกเกิด ขอพระองค์ผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรม สัตว์ผู้รู้ทั่วถึงธรรม จักมีเป็นแน่¹⁰

เมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงปฐมเทศนาแก่พระปัญจวัคคีย์นั้น ตรัสสอนเรื่องอริยสัจสี่ โดยชี้ให้เห็นว่า ในการที่จะเป็นอิสระจากวัฏสังสาร เราพึงรู้จักธรรมชาติของการว่ายวนหาทางออกไม่ได้ กล่าวคือเป็นความจำเป็นจะต้องรู้ว่า อะไรคือความทุกข์ หาเหตุแห่งความทุกข์ให้พบ แลเห็นหนทางที่จะตัดต้นเหตุแห่งทุกข์นั้นเสีย โดยมุ่งมั่นที่จะดำเนินตามแนวทางเพื่อเอาชนะความทุกข์ให้ได้ สิ่งที่สวนทางกับวิถีคิดโดยทั่วไปก็คือ การลำดับดังกล่าวนั้นไม่สะท้อนให้เห็นว่าสัจจะนั้นๆ ต่อเนื่องกันอย่างไร เพราะตามหลักแล้ว เหตุแห่งทุกข์น่าจะมาก่อนตัวความทุกข์ และหนทางซึ่งนำไปสู่ความดับทุกข์นั้น น่าจะมาก่อนการดับทุกข์ โดยที่ต้องทำความเข้าใจว่า พระพุทธองค์ทรงสอนอริยสัจสี่จากแง่ของการปฏิบัติ ไม่ได้ตรัสสอนตามวิธีการแห่งตรรกะ ดังที่มีพระพุทธพจน์ยืนยัน ดังนี้

¹⁰ ม.ม. 13/462/510

แนะภิกษุ การที่ผู้ใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม จะพึงกล่าวว่า “อริยสัจที่พระสมณะโคดมแสดง ทุกข์ ไว้เป็นข้อที่หนึ่ง เหตุให้เกิดทุกข์ ไว้เป็นข้อที่สอง ความดับไม่เหลือของทุกข์ ไว้เป็นข้อที่สาม และทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ไว้เป็นข้อที่สี่ นั้น เป็นไปไม่ได้ เราคัดค้าน เราบัญญัติเป็นอย่างอื่น” ดังนี้ จะเป็นคำมีเหตุผลเป็นหลักฐานไม่ได้เลย แนะนำภิกษุ เธอจงทรงจำอริยสัจสี่ อันเราแสดงแล้ว โดยประการที่แสดงแล้วอย่างนั้นๆเถิด¹¹

ปัญหาความขัดแย้งกันในทางความคิดเหตุผลทำนองนี้อีกกรณีหนึ่งซึ่งมักพบเห็นอยู่บ่อยได้แก่คำถามเกี่ยวกับ “มี” หรือ “ไม่มี” “ผู้หนึ่ง” หรือ “ผู้อื่น” “ทำเอง” หรือ “ผู้อื่นทำ” “อย่างใดอย่างหนึ่ง” หรือ “อย่างอื่น” “เหมือนกัน” หรือ “ต่างกัน” เรื่อยไปจนถึงปัญหาที่ชื่อว่าพระพุทธองค์ไม่ทรงพยากรณ์อาทิ “โลกเที่ยง หรือ โลกไม่เที่ยง” “โลกมีที่สิ้นสุด หรือ โลกไม่มีที่สิ้นสุด” “ชีวะก็ดวงนั้น ร่างกายก็ร่างนั้น หรือ ชีวะก็ดวงอื่น ร่างกายก็ร่างอื่น” ที่สุดจน “สัตว์เบื่องหน้าแต่ตายไป มีอยู่ หรือสัตว์เบื่องหน้าแต่ตายไป ไม่มีอยู่ สัตว์เบื่องหน้าแต่ตายไป มีอยู่ก็มี ไม่มีอยู่ก็มี หรือสัตว์เบื่องหน้าแต่ตายไป มีอยู่ก็มีไซ้ ไม่มีอยู่ก็มีไซ้” ซึ่งบางทีคำตอบของปัญหาเหล่านี้ใช้ว่าจะไม่มี แต่ว่าการที่ค้นหาไม่พบอาจเนื่องมาแต่การตั้งคำถามไม่ถูกต้องได้ ดังกรณีของพระภิกษุผู้แสวงหาหมาหวาด

ดูกรเกวัฏฐ์เรื่องเคยมีมาแล้ว ภิกษุรูปหนึ่งในหมู่ภิกษุนี้เอง ได้เกิดความปริวิตกอย่างนี้ว่า มหาภูตรูปทั้ง ๔ คือปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ เหล่านี้ย่อมดับไม่เหลือในที่ไหนหนอ ลำดับนั้นเธอได้เข้าสมาธิชนิดที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้วทางไปสู่เทวโลกย่อมปรากฏ ครั้นแล้วเธอได้เข้าไปหาพวกเทวดาชั้นตาวจุมหาราชถึงที่อยู่แล้วถามว่า ท่านทั้งหลาย มหาภูตรูปทั้ง ๔ คือปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ เหล่านี้ย่อมดับ ไม่มีเหลือในที่ไหน

....

ภิกษุ ในปัญหาของเธอนั้น เธอไม่ควรตั้งคำถามขึ้นว่า มหาภูตรูปทั้ง ๔ คือปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ เหล่านี้ย่อมดับ ไม่มีเหลือในที่ไหน ดังนี้เลย อันที่จริง เธอควรที่จะตั้งคำถามขึ้นอย่างนี้ว่า ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ เหล่านี้ไม่หยั่งลงได้ในที่ไหน ความยาว ความสั้น ความเล็ก ความใหญ่ ความงาม ความไม่งาม ไม่หยั่งลงได้ในที่ไหน นามรูปย่อมดับสนิทไม่มี

¹¹ ส. มหาวาร. 19/538/1693

เหลือเศษในทีไหน¹²

โดยที่วิธีการตั้งคำถามทำนองนี้ส่งผลมาถึงความลึกลับในเรื่องการประพัตริธรรมในยุคสมัยของโลกยุคปัจจุบันและจะยังคงมีต่อไปในอนาคตเลยทีเดียว ตัวอย่างเช่นแม้ในเรื่องของ“การตื่นในธรรม”(awakening)ว่าเป็นเรื่องที่ใกล้ตัว หรือว่าเราจำต้องผ่านประสบการณ์ขั้นตอนการปฏิบัติอันยาวนาน ซึ่งในกรณีนี้มีนักคิดรุ่นใหม่ได้พยายามไขความเอาไว่ว่า

การตั้งคำถามเช่นนี้มีใช่หรือที่ลวงตาเรา เรากำลังถูกวิธีคิดแบบ “ใช่-ไม่ใช่”(either/or logic) หลอกล่อให้เชื่อว่าคำตอบที่ถูกต่อนั้นมีเพียงคำตอบเดียวใช่ไหม ไม่ใช่วิธีคิดแบบ “ใช่ทั้งสองอย่าง”(logic of both/and) ดอกหรือ ที่น่าจะเหมาะสมสอดคล้องกว่าสำหรับกรณีนี้ เราน่าจะกล่าวว่า จริงๆแล้ว การตื่น(awakening)เป็นทั้งเรื่องใกล้ตัว และ ก็ต้องใช้ความพากเพียรอย่างเต็มที่เพื่อที่จะเข้าถึงสิ่งนั้น แท้ที่จริง การตรัสรู้เป็นเรื่องห่างไกล และ ก็เป็นสิ่งที่พร้อมจะให้เราเข้าถึงได้ทุกขณะ

(Batchelor, p.p.13)

ในโลกของการแสวงหาความจริงทางจิตใจก็ดูจะเดียวกัน หากคำตอบที่ค้นพบซึ่ง “เปิดประตูนิพพานอันไม่ตาย”ได้กลายเป็นคำถามท้าทายทัศนะที่มีต่อความจริงแบบเก่าอย่างสิ้นเชิงทั้งกระบวนการ ที่แม้จะถูกประกาศขึ้นท่ามกลาง“หมู่สัตว์ผู้มีอาลัย...มานะ...มีความไม่สงบเป็นที่รณรมย์...ตกอยู่ในอวิชชา..(แต่)เมื่อพระตถาคตแสดงธรรมอันเป็นเครื่องปราบปรามฯ หมู่สัตว์นั้นย่อมฟังด้วยดี เจียสโตสดับ ตั้งจิตเพื่อรู้ทั่วถึง ภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นความอัศจรรย์ไม่เคยมี ฯลฯ ย่อมปรากฏ เพราะความปรากฏแห่งพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าฯ”¹³ แต่ก็ย่อมจะสร้างผลสันตะสนธิอย่างใหญ่หลวงดังเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกาศอนุตตรธรรมจักรเป็นครั้งแรกนั้นยืนยันว่าธรรมนี้เป็นความจริง “ที่สมณะหรือพราหมณ์ เทพ มาร พรหม หรือใครๆในโลก ด้านทานให้หมู่นักลับมิได้” ย่อมสร้างความหวั่นไหว เปรียบเหมือนเสียงบันลือสีหนาทของพญาลี้สัตว์สี่เท้า จนกลายเป็นการพลิกเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ของคำถามและคำตอบหลักในประวัติศาสตร์มนุษยชาติอย่างน่าอัศจรรย์เลยทีเดียว

¹² ที.ลีลขันธ. 9/343/393

¹³ อ. จตุกก. 21/151/129

ภิกษุทั้งหลาย ฉันใดก็ฉันนั้น ในกาลใดตถาคตอุบัติขึ้นในโลก เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบโดยตนเอง สมบูรณ์ด้วยวิชา และจรณะ ไปดี รู้แจ้งโลก เป็นผู้ฝึกบุรุษที่พอฝึกได้ไม่มีใครยิ่งไปกว่า เป็นครูสอนเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้ปลุกสัตว์ให้ตื่น เป็นผู้มีจำแนกธรรม ตถาคตนั้นแสดงธรรมว่า สักกายะ (คือทุกข์) เป็นเช่นนั้น เหตุให้เกิดสักกายะเป็นเช่นนั้น ความดับไม่เหลือแห่งสักกายะเป็นเช่นนั้น ทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสักกายะเป็นเช่นนั้น พวกเทพเหล่าใด เป็นผู้มียายุยืนนาน มีวรรณะมาก ไปด้วยความสุข ดำรงอยู่นานมาแล้วในวิมานสูง, พวกเทพนั้นๆ โดยมากได้ฟังธรรมเทศนาของตถาคตแล้ว ก็สะดุ้งกลัว เหี่ยวแห้งใจ สำนึกได้ว่า "ท่านผู้เจริญเอ๋ย พวกเราเมื่อเป็นผู้ไม่เที่ยง ก็มาสำคัญว่าเป็นผู้เที่ยง เมื่อไม่ยั่งยืน ก็มาสำคัญว่ายั่งยืน เมื่อไม่มั่นคงก็มาสำคัญว่าเป็นผู้มั่นคง พวกเราทั้งหลายเป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่มั่นคง และถึงทั่วแล้วซึ่งสักกายะ คือ ความทุกข์ดังนี้"¹⁴

ดังที่ในเรื่องของ “ความตื่นอย่างใหญ่” นี้ ได้มีชาวพุทธตะวันตกร่วมสมัยคนหนึ่งกล่าวเอาไว้ที่น่าสนใจว่า “การตื่นขึ้นหมายความว่า ฉันไม่ได้อยู่ในโลก ฉันเป็นอะไรที่โลกกำลังกระทำอยู่ ที่นี้ เดียวนี้ เมื่อศากยมุณีพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ หรือทรงตื่นขึ้นจากตัณหาและอุปทาน จนไปพ้นอกุศลมูลทั้งหมด โลกทั้งโลกก็ตื่นขึ้นในพระองค์ และตื่นขึ้นเช่นพระพุทธรองค์ โดยที่โลกจะได้รับการเยียวยาแก้ไขให้ไปพ้นวิกฤตการก็ต่อเมื่อเรารู้ว่า ความทุกข์ของโลกคือความทุกข์ของเรานั้นเอง”¹⁵

ด้วยการประกาศถึงความจริงอันประเสริฐที่ถูกค้นพบ ทรงแสดงถึงความเศร้าหมองของกามทั้งหลายและอันสงสยของการออกจากกาม ซึ่งเมื่อพระองค์ทรงทราบ ว่า พวกเขามีจิตผ่องใสแล้ว จึงทรงประกาศพระธรรมเทศนาที่พระพุทธรเจ้าทั้งหลายทรงยกขึ้นแสดงด้วยพระองค์เอง คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ดวงตาเห็นธรรม ปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ได้เกิดแก่พวกเขา ณ ที่นั้นนั่นเองว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับเป็นธรรมดา” เปรียบได้กับผ้าขาวควรได้รับน้ำย้อมเป็นอย่างดี ฉะนั้นพวกเขาได้เห็นธรรม บรรลุ และรู้ธรรมแจ่มแจ้ง มีธรรมอันหยั่งลง ข้ามความสงสัย ปราศจากถ้อยคำแสดงความสงสัย ถึงความเป็นผู้แก้แล้วกล้า ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำสอนของพระศาสดา จึงได้ประกาศถ้อยคำนี้ต่อพระพุทธรองค์ว่า

¹⁴ อัม. จตุกก. 21/42/22

¹⁵ Loy, David. *The Great Awakening: A Buddhist Social Theory*. Wisdom, 2003 p.p.198

ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก พระพุทธเจ้าข้า ภาษิตของพระองค์ไพเราะนัก พระพุทธเจ้าข้า
พระองค์ทรงประกาศธรรมโดยอเนกปริยาย เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด
บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืด ด้วยความตั้งใจว่าคนมีจักษุจักเห็นรูปดังนี้¹⁶

¹⁶ มหา. 5//1/4

บทที่ ๔

ความจริง ความงาม กับกระบวนการทัศน์ของยุคสมัย

เมื่อตัดปัญหาเรื่องความจำเป็นที่จะต้องเขียนหนังสือเพื่อยังชีพออกไปแล้ว ข้าพเจ้าคิดว่านักเขียนมีแรงบันดาลใจที่สำคัญ ๔ ประการ ที่จะทำให้เขาเขียนหนังสือ อย่างน้อยก็สำหรับการเขียนรายงานแบบร้อยแก้ว แรงบันดาลใจเหล่านี้มีอยู่ในตัวนักเขียนในระดับที่ต่างกัน แล้วแต่สภาพแวดล้อมรอบตัวเขา [...] โดยธรรมชาติ (“ธรรมชาติ” ในความหมายที่หมายถึงสิ่งที่คุณเป็น เมื่อคุณเริ่มเป็นผู้ใหญ่) ข้าพเจ้าจัดอยู่ในประเภทแรงบันดาลใจ ๓ ข้อแรกมีน้ำหนักมากกว่าข้อ ๔ ถ้าหากเป็นในยุคสมัยแห่งสันติภาวะแล้ว **ไซร์** ข้าพเจ้าคงจะเขียนแต่หนังสือประเภทที่เต็มไปด้วยบทพรรณนาหรือภาษารุ่มรวยสละสลวย และคงแทบจะไม่สำนึกถึงความเชื่อทางการเมืองที่มีอยู่ในตนเองเลย แต่การณ์กลับมิได้เป็นดังว่า ยุคสมัยเยี่ยงนี้ได้บีบบังคับให้ข้าพเจ้ากลายเป็้นนักเขียนในปลิวโฆษณาทางการเมือง...”

“Why I Write”

George Orwell, 1947

๔.๑ ขา ๒ ข้างทางวาทกรรม

ในราวปลายเดือนธันวาคม ปี ค.ศ.๑๙๓๖ ยอร์ช ออร์เวล ซึ่งมีความตั้งใจมาทำข่าวสงครามกลางเมืองในประเทศสเปน แต่แทบทันทีที่เมื่อเดินทางถึง สภาพความเป็นจริงของสงครามที่ได้มาพบเห็น กลับทำให้เขาเลือกที่จะสมัครเข้าร่วมรบในกองทหารอาสา ดูเหมือนสิ่งที่ทำให้ออร์เวลรู้สึกสะเทือนใจอย่างลึกลับ น่าจะได้แก่เหตุการณ์ที่เขาเฝ้าถึงไว้ในตอนขึ้นต้นและลงท้ายเรื่อง **แต่ คาทาโลเนีย** (๑๙๔๓) (ผลงานเขียนของเขาที่มีบทหนึ่งถูกวิจารณ์ว่า การคัดเอาถ้อยคำจากหนังสือพิมพ์และที่อื่นๆ มาลงประกอบไว้ได้ทำให้หนังสือที่น่าจะเป็นนิยายที่ดีกลายเป็นเพียงบทรายงานข่าว) โดยเฉพาะเรื่องราวการพบกับทหารอาสาชาวอิตาลีคนหนึ่งในการค้าขายทหารเลนิน กรุงบาร์เซโลนา ซึ่งยอร์ช ออร์เวลได้บรรยายเอาไว้ว่า

...เขายืนหันข้างให้ผม หน้าก้มจนคงแทบจรดอก นิ้วหน้ากวาดตาดูแผนที่ที่นายทหารเปิดกางอยู่บนโต๊ะ...หน้านั้นมีทั้งความเปิดเผยและดุตัน แต่ก็มีแววยำเกรง อย่างที่คนไม่มีการศึกษารู้สึกต่อผู้ที่พวกเขายอมรับว่าเหนือกว่าตน เห็นได้ชัดเลยว่าชายคนนั้นแทบจะอ่านแผนที่ไม่เป็นด้วยซ้ำไป การอ่านแผนที่อาจเป็นงานยิ่งใหญ่ที่ต้องใช้สติปัญญาอย่างยิ่งยวดสำหรับคนอย่างเขา ผมไม่รู้เหมือนกันว่าทำไมผมจึงได้รู้สึกอย่างนั้น ไม่บ่อยนักหรอกที่พอพบใครแล้วผมจะนึกชอบทันทีอย่างนี้...

...ก่อนจะออกจากห้อง เขาเดินมาหาผม จับมือผมหนักหน่วง แปลกมาก นี่เป็นการจับมือที่คนแปลกหน้ารู้สึกคล้ายได้ถ่ายทอดความรักให้แก่กัน เสมือนว่าวิญญาณและจิตใจของเราได้ประสานเชื่อมช่องว่างทางภาษาทางประเพณี เราพบกันราวเป็นคนที่รู้จักคุ้นเคยสนิทยิ่ง ผมหวังว่าเขาจะชอบผมเหมือนกับที่ผมชอบเขา แต่ผมก็รู้ดีอีกเหมือนกันว่า การจะเก็บความประทับใจนี้ให้ยืนยาว ผมจะต้องไม่พบกับชายคนนี้อีก ซึ่งผมก็แทบไม่จำเป็นต้องพูดว่า หลังจากวันนั้นแล้ว ผมก็ไม่ได้พบเขาอีกเลย

ในสเปน ใครๆก็อาจติดต่อกันลักษณะนี้ได้ทั้งนั้น¹

ในการก้าวออกไปเผชิญหน้ากับโลกแวดล้อมอันไม่เคยคุ้นนั้น ท่าทีของเราอาจแบ่งแยกออกได้เป็น ๒ อาทิปกริยาใหญ่ๆ กล่าวคือ ให้รู้สึกถึงหลากหลายในสิ่งแปลกใหม่ที่ได้พบเห็น เป็นสภาวะการถอยห่างทางแพร่่ง(bifurcation)อันช่วยกระตุ้นเตือนให้ได้กลับมาทบทวนตนเองโดยการเทียบเคียง มีการขบคิดใคร่ครวญกว้างขวางออกไป ก่อให้เกิดสติปัญญาใหม่ๆ ที่นำไปสู่กระบวนการเรียนรู้อย่างอิสระที่เป็นสันติเสมอกันอย่างมีมิตรภาพ เช่นที่ออร์เวลและนักเขียนปัญญาชนในโลกได้ทุ่มเทใจให้กับขบวนการปฏิวัติของประชาชน เขาเดินทางเข้าประเทศสเปนเพื่อสมทบกับกองทัพฝ่ายสาธารณรัฐ ทำการต่อต้านกองทัพนายพลฟรังโก แต่แล้วประสบการณ์ชีวิตในคราวนั้นกลับช่วยไขความเข้าใจและปรับทัศนคติของเขาให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น พร้อมกับความพิศวงงงงวย

ส่วนอีกหนทางหนึ่งนั่นคือ สภาวะวิกฤตเช่นกับสงครามได้ทำให้เกิดความรู้สึกว่าตนเองไม่มีความปลอดภัยเพราะถูกคุกคามจากความไม่รู้จากถิ่นที่และฐานทางวัฒนธรรมที่ต่างออกไป ทำให้ต้องดิ้นรนขวนขวายเพื่อปกป้องตนเองให้ปลอดภัยจากความไม่รู้ ด้วยการแสวงหาความได้เปรียบเพื่อขึ้นอยู่เหนือหรือเอาชนะอันเป็นการสร้างความรู้สึกว่ามีอำนาจ โดยมีแรงขับจากความกลัวภัยในสิ่งที่ไม่คุ้นเคย เป็นทางแพร่่งของการเรียนรู้เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในทางควบคุมบังคับอย่างไม่ทัดเทียม อันเป็นท่าทีที่ปราศจากความ“เป็นมิตร”กับโลกแวดล้อมด้วยความรุนแรง กล่าวคือเป็นจุดที่จะนำไปสู่สภาพของความหายนะ

เหตุการณ์ของโลกก่อนสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง มีสถาบันการศึกษาเพียงไม่กี่แห่งในสหรัฐอเมริกา เช่นมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ตั้งแต่ปี ค.ศ.1940 เท่านั้นที่อาจารย์เจ้าหน้าที่กำหนดหัวเรื่องทางบรรณานุกรมหนังสือ (subject bibliographer) กระทรวงกลาโหมของสหรัฐฯได้เริ่มต้นตระหนักถึงความไม่รู้อย่างแท้จริงของตนเองในเรื่องการค้นหาข้อมูลเชิงลึกในท้องถิ่นอื่นและวัฒนธรรมที่แตก

¹ บาร์, อีริค อาร์เทอร์. *แต่คาทาโลเนีย*; และ ย้อนมองสงครามกลางเมืองสเปน สดใส ชันติวรพงศ์. แปล, กรุงเทพฯ: เทียนวรรณ, 2528. หน้า 1-2

ต่างเมื่อระหว่างการเผชิญกับมหาสงครามคราวนั้นเอง เป็นผลให้ภายหลังสงครามจึงได้มีการส่งเสริมให้มีการศึกษาค้นคว้าในทางวิชาการ (โดยเฉพาะมานุษยศาสตร์) และการเดินทางสำรวจ โดยมีวัตถุประสงค์และผลประโยชน์ในการทหารเป็นที่ตั้ง

ผลกระทบจากสงครามโลกครั้งที่สองทำให้ข้อมูลเกี่ยวกับเกาะแก่งต่างๆในมหาสมุทรแปซิฟิก ดินแดนแถบยุโรปตะวันออก และวัฒนธรรมประเพณีในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บังเกิดมีความสำคัญขึ้นมา ความต้องการใช้ในระยะเลียดเหล่านี้ไม่ว่าจะของหน่วยงานด้านข่าวกรองทางทหาร นักวิชาการในสาขาวิชาต่างๆ เช่น นักมานุษยวิทยา นักสังคมวิทยา นักประวัติศาสตร์ นักนิเวศวิทยา นักประชากรศาสตร์ นักภาษาศาสตร์ นักเศรษฐศาสตร์ ฯลฯ ต่างๆเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดสภาวะวิกฤตในทางสารสนเทศขึ้น เพราะเหตุนี้วิชาว่าด้วยอาณาบริเวณศึกษา(area studies) จึงได้ถือกำเนิดขึ้นด้วยความสนับสนุนของรัฐบาลอเมริกัน สภาการวิจัยสังคมศาสตร์ของสหรัฐได้ให้ทุนรอนในการจัดพิมพ์รายงานชุดและจัดสัมมนาเรื่องศาสตร์เกี่ยวกับพื้นที่ในระยะแรกๆ โดยที่รายงานดังกล่าวชี้แนะว่ามีความจำเป็นเร่งด่วนที่จะต้องก่อตั้งภาควิชาพื้นที่ศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาทั้งหลาย รวมทั้งให้พัฒนาการจัดห้องสมุดเกี่ยวกับพื้นที่ศึกษาให้สอดคล้องกับการขยายตัวในเรื่องนี้อีกทางหนึ่งด้วย ดังนั้นเราจะกล่าวก็ได้ว่าความตื่นตัวในการกำหนดหัวเรื่องเฉพาะ(subject specialization)ของห้องสมุดอเมริกันนั้นมีจุดเริ่มต้นมาแต่กิจการด้านการป้องกันประเทศของสหรัฐ² ไม่ต่างไปกว่าการถือกำเนิดขึ้นของฮาร์วาร์ดมาร์ค I ปรูมคอมพิวเตอร์ของโลก หรือการรับ-ส่งข้อมูลทางเครือข่ายอินเทอร์เน็ตที่มีจุดเริ่มต้นขึ้นจากทางทหารหรือสำหรับการศึกสงครามเช่นกัน

ในศาสตร์ว่าด้วยการบริหารจัดการระวางพื้นที่(space) หรือภูมิศาสตร์สมัยใหม่ นับเป็นความรู้ที่อาศัยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ในการสำรวจเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อสร้างเป็นภาพแผนที่ขึ้นมา ด้วยเหตุนี้แผนที่จึงเป็นสื่อกลางระหว่างมนุษย์กับโลกของความเป็นจริงในทางภูมิประเทศ แผนที่ก็คือการบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับคุณลักษณะต่างของโลกรอบหนึ่ง ย่อ-ขยายตามสัดส่วนการคำนวณที่กำหนดขึ้น มีการแทนที่ข้อมูลต่างๆด้วยสัญลักษณ์โดยถือเสมือนว่าแต่ละส่วนของแผนที่เป็นตัวแทนความจริงเชิงประสบการณ์อย่างแม่นยำและเที่ยงตรง จนเราแทบหลงลืมไปว่าแผนที่ก็เป็นเช่นกับภาษาประเภทหนึ่ง กล่าวคือเป็นภาษาภูมิศาสตร์ที่จะยังคงมีความหมายตรงเท่าที่สถาบันทางสังคมที่กำหนดคุณค่าและเผยแพร่ความรู้(ในที่นี้คือวาทกรรมที่ว่าด้วย‘ความจริง’ของสภาพภูมิศาสตร์ซึ่งแทนที่ด้วย)สัญลักษณ์นั้นๆ ยังคงทำหน้าที่ของตนต่อไปอย่างสมบูรณ์และเป็นปกติ

² Hay, Fred J. "The Subject Specialist in the Academic Library" *The Journal of Academic Librarianships*, March 1990 p.p.11-16

สุข เช่นโรงเรียนแผนที่และหนังสือตำราเรียน³ โดยขอให้พิจารณาข้อความต่อไปนี้เป็นเครื่องช่วยประกอบ

พงศาวดารสยาม

กำหนดแดน
แผ่นดินสยามซึ่งเปน
ที่เกิดของเราแลบุรพการี
ของเรานี้ ตั้งอยู่เหนือกิ่ง
พิภพยื่นขึ้นไป ในระหว่าง
๔ องศา ขึ้นไปหา ๒๔
องศา ตวันออกแห่งเมือง
ครีนิช ขวางออกไป
ในระหว่าง ๗๔ องศา ในทิศเหนือ
ต่อกับปลายแดนจีน
ในตวันออกเฉียงเหนือ
ต่อกับแดนตังเกี๋ย
ในทิศตวันออกต่อกับแดนญวน⁴

ทั้งนี้ย่อมหมายความว่า ภูมิศาสตร์นั้นก็เช่นเดียวกับวิชาความรู้ทั้งหลาย กล่าวคือเป็นวาทกรรมที่มีพื้นฐานเกี่ยวพันกับอำนาจและการควบคุมของรัฐที่มีต่อประชาชนพลเมืองโดยการขีดเส้นแบ่งเป็นสองฝั่งแล้วประทับตราว่าเป็นข้าง “ใน/นอก” “คนบ้า/คนดี” “มีอันตราย/ไม่มีพิษภัย” “ปรกติ/ผิดปกติ” ฯลฯ

ไม่ว่าจะในฐานะตัวบุคคลซึ่งประกอบด้วยเลือดเนื้อที่มีชีวิตและจิตวิญญาณ กับฐานะตัวแทนของสถาบันหนึ่งในสังคมซึ่งเขาสังกัด สภาวะที่ยอร์ช ออร์เวล นักเขียนนักหนังสือพิมพ์ชาวอังกฤษได้ไปเผชิญหน้ากับสงครามกลางเมืองสเปน กับสิ่งที่เหล่านายทหารเสนานิการอเมริกันต้องเผชิญในสงครามโลกครั้งที่สอง ยังให้ผลลัพธ์ของการแก้ไขโจทย์เรื่อง “ความเป็นอื่น” (Others) ของทั้ง

³ สมบัติ จันทรวงศ์., ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. **อยู่เมืองไทย: รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแด่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530. หน้า 145-146

⁴ วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. **ประมวลพระนิพนธ์: ประวัติศาสตร์-โบราณคดี** พระนคร: คณะรัฐมนตรี, 2514. หน้า 5

สองบุคคลผิดแผกแตกต่างกันราวหน้ากับหลังของมือ คนแรกนั้นรู้สึกสำนึกอย่างปวดร้าวจนต้องหันกลับมาทบทวนถึงสถานะและภาระหน้าที่ทางการเมืองที่นักเขียนนักหนังสือพิมพ์คนหนึ่งจะพึงมีต่อแสวงหา“ความจริง”ที่แท้ จนต่อมากลายเป็นการถอนตัวออกจากสถาบันหลักแล้วอุทิศชีวิตที่เหลืออยู่ให้แก่คนเล็กคนน้อยที่มีปากมีเสียงน้อยกว่า แต่มีความทุกข์ยากเดือดร้อนมากกว่า ด้วยการค้นหาคุณสมบัติของยุคสมัยอันเป็นภาระหน้าที่ของปัญญาชน(intellectual)⁵ ในขณะที่ฝ่ายหลังรู้สึกว่าจะไม่มั่นใจจนต้องกลับมาเร่งสร้างเสริมและสั่งสม“ความรู้”เพื่อประสิทธิภาพในการจัดการกับ“ข่าวกรอง”(intelligence)หรือความเป็นอื่นที่ถูกตีค่าว่าเป็นความด้อยกว่าสืบต่อไปโดยวิธีด่วน

๔.๒ ทางสายกลางทางวาทกรรม

หากจะกล่าวว่า มานุษยวิทยาคือหนึ่งในสาขาวิชาหรือพรมแดนความรู้หนึ่งที่ได้รับการสนับสนุนให้ขยายตัวอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะในช่วงหลังสงครามโลกครั้งก่อน ด้วยเหตุผลดังได้กล่าวมาแล้ว เนื่องจากศาสตร์แขนงนี้ได้บอกให้เราเห็นว่าโลกนี้มีค่านิยมที่แตกต่างกันไปตามสภาพพื้นที่หรือดินแดน นักมานุษยวิทยาหลายคนเมื่อได้ไปสัมผัสสัมพันธ์กับบรรยากาศและวัฒนธรรมที่แตกต่างออกไป พวกเขาพบว่าคำอธิบายตนเองได้ร่ำเรียนสืบทอดกันมาไม่เพียงพอที่จะนำมาทำความเข้าใจกับความจริงใหม่ที่ตนได้พบเห็นเสียแล้ว ซึ่งในบางกรณีก็พบว่าความรู้ที่มีอยู่ทั้งหมดนั้นใช้การไม่ได้เอาเลย โดยเฉพาะในระดับของจิตวิญญาณพวกเขาได้ค้นพบว่าโลกเองก็มีระบบระเบียบหรือตรรกะของตนเช่นเดียวกัน

เมื่อเอ็ดมันน์ คาร์เพนเตอร์ นักมานุษยวิทยารุ่นใหม่เข้าไปศึกษาวิถีชีวิตของชาวเอสกิโมในทวีปอาร์คติก เขาพบว่าศาสตร์แขนงนี้ที่วางอยู่บนพื้นฐานทาง “เรขาคณิตแบบยูคลิด” (Euclidean geometry) ไม่เพียงพอที่จะอธิบายแบบแผนการใช้ชีวิตของเอสกิโมได้ นี่เป็นประเด็นที่เขาเห็นแย้งกับมารเกิร์ต มิด ที่เชื่อว่าวิธีการนั้นเป็นเรื่องใหญ่กว่าตัวคน ภายใต้อิทธิพลของมิด นักมานุษยวิทยาเชื่อว่าเราต้องไม่นำความคิดของตนเองไปก้าวร้าวกับสิ่งที่ถูกศึกษา และการศึกษานั้นจะต้องเป็นการสำรวจวิจัยอย่างเข้มงวดและละเอียดถี่ถ้วน ซึ่งคาร์เพนเตอร์ไม่เห็นด้วย เขามีทัศนะว่ามานุษยวิทยาเป็นมากกว่าวิธีการที่ชื่อ หากเป็น“ศิลปะ” ดังนั้นจึงต้องอาศัยวิธีการทางศิลปะเท่ากับที่เราพึงกระทำต่อศิลปกรรม ดังเขามีความเห็นต่อไปว่า ศิลปะย่อมไม่มีวันที่จะเกิดจากคณะกรรมการหรือจิตใจที่ปิดแคบ ศาสตร์แห่งมานุษยวิทยาควรที่จะมีฐานรากอยู่ในความเท่าเทียมกัน

⁵ ออร์เวลเขียนไว้ว่า The energy that actually shapes the world springs from emotions—racial pride, leader-worship, religious belief, love of war—which liberal intellectuals mechanically write off as anachronisms, and which they have usually destroyed so completely in themselves as to have lost all power of action.--WELLS, HITLER AND THE WORLD STATE (1941)

ของความเป็นมนุษย์ และในความอ่อนน้อมถ่อมตนอย่างลึกซึ้ง ในขณะที่วิทยาการสมัยใหม่ นำเราไปสู่การเอาวัดเอาเปรียบทางสังคมและการบังคับควบคุมโดยมีวิทยาศาสตร์เป็นสิ่งบังหน้า เมื่อถูกถามว่าที่ตัวเขาเองได้เคยบอกว่า ในการทำความเข้าใจความจริงนั้น เราจะต้องเปลี่ยนจากวิธีการเฝ้าสังเกต(observe) นั้นจะมีเท่ากับการละทิ้งโลกความเป็นจริงทางสภาวะวิสัยดอกหรือ ในเรื่องนี้ คาร์เพนเตอร์ได้ตอบว่า

ความจริงยังคงดำรงอยู่ตรงนั้น ทวีปอาร์คติกคือสถานที่ซึ่งคุณเชื่อได้แน่ๆว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่จริงในทางสภาวะวิสัย ใครก็ตามที่คลางแคลงใจในเรื่องนี้เขาจะต้องประสบพบกับความตาย ที่นั่นเป็นชั้นเรียนธรรมชาติของความโหดร้ายไร้ปราณี ใครที่ปราศจากความรู้ซึ่งกฎธรรมชาติของอาร์คติกจะไม่อาจมีชีวิตรอด นี่ก็เป็นเหตุผลหนึ่งที่ชาวเอสกิโมเรียนรู้รูปแบบของศิลปะว่าเป็นไปไม่ได้ที่พวกเขาจะบรรจุสิ่งเหล่านั้นไว้ในภาพภูมิทัศน์สองมิติ (เช่น แผนที่) พวกเขาเข้าถึงธรรมชาติในทางปฏิบัติ สิ่งจำเป็นและมีความสำคัญที่ชาวเอสกิโมจะต้องมองเห็นชีวิตอย่างหนักแน่น เป็นจริงเป็นจัง และกระฉ่างชัด

คุณได้กล่าวว่าชาวเอสกิโมจำเป็นต้องมองเห็นธรรมชาติอย่างแม่นยำแน่นอน(accurate view of nature) แล้วในกรณีของเราล่ะ จำเป็นไหมที่เราจะต้องมองเห็นสังคมอย่างแม่นยำ (accurate view of society)

ผมไม่คิดว่าเราจะสามารถเข้าใจสังคมได้อย่างถ่องแท้ทะลุปรุโปร่งหรอก สิ่งที่เราแลเห็นคือมายาการ

แต่คุณไม่คิดบ้างหรือนั่นเป็นเป้าหมายที่เราต้องไปให้ถึง

คำถามก็คือว่า ความแม่นยำจับวางชนิดไหนล่ะที่คุณต้องการ แม่นยำในทางพื้นที่หรือ? หรือว่าแม่นยำในเรื่องศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ หรือว่าคุณต้องการจัดจกรรายละเอียดเอาไว้ในแผนที่ เรื่องตำแหน่งของแหล่งทรัพยากรและให้รายละเอียดเกี่ยวกับประชากร โดยไม่มีจุดประสงค์อื่นนอกไปจากการควบคุม เวลาเราพูดว่า “แม่นยำในเรื่องทางวัฒนธรรม” เราไม่ได้กำลังหมายความว่าความมุ่งมาดปรารถนาในการกำหนดขั้นวัฒนธรรมและประชาชนเพื่อที่จะตักตวงเอาผลประโยชน์ดอกหรือ? เมื่อตำรวจจดชื่อนามสกุลคุณลงไปและถ่ายรูปคุณเอาไว้ เขาก็ได้ตัวคุณไว้แล้ว นี่หรือเปล่าที่(ความแม่นยำ)คุณหมายความว่าถึง นี่หรือ

เปล่าคือสิ่งที่เราต้องการ --การควบคุมประชาชน ? ถ้าหากว่านี่คือสิ่งที่พวกเขาหวังอยู่ลึกๆ ละก็ ผมภาวนาว่าอย่าให้เขากระทำได้สำเร็จเลย ⁶

การจัดการด้านความเป็นอยู่ของมนุษย์หรือสิ่งมีชีวิตในสังคม โดยการลดส่วนเพื่อสะดวกต่อการที่จะนำมาคิดคำนวณในทางข้อมูลและตัวเลขสถิติ ไม่ว่าจะเป็นวิชาเศรษฐศาสตร์ ประชากรศาสตร์ ที่มีการสำรวจสำมะโนประชากร การคำนวณผลผลิตมวลรวมประชาชาติ ฯลฯ เป็นเครื่องมืออันสำคัญที่มีเป้าหมายแน่ชัดเพื่อกำหนดนโยบายเศรษฐกิจ สำหรับเพิ่มความมั่งคั่งอันเป็นหัวใจของระบบเศรษฐกิจและความก้าวหน้าของสังคมทั้งมวลนั้น ในทางความคิดรากฐานล้วนได้รับอิทธิพลจากวิธีคิดแบบเหตุผลนิยมวิทยาศาสตร์ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 18 ทั้งสิ้น (สำมะโนประชากรครั้งแรกของสหรัฐฯจัดทำขึ้นในปี ค.ศ.1790)⁷ แต่เมื่อพิจารณากันอย่างถึงที่สุดแล้วเราพบว่าวัฒนธรรมของมนุษยชาติทุกกระแสดล้วนต่อต้านการนับแบบนี้ ในพระคริสตธรรมคัมภีร์ฉบับเก่าและใหม่ได้มีการระบุถึงเหตุการณ์สำคัญ ๒ ครั้ง เรื่องทางศีลธรรมการใช้อำนาจขึ้นทะเบียนและนับจำนวนประชากร ไว้ว่า

ในเวลานั้นจักรพรรดิซีซาร์ ออกัสตัส แห่งอาณาจักรโรมัน ได้มีคำสั่งให้ราษฎรทุกคนในอาณาจักรนั้น ไปจดทะเบียนสำมะโนครัว การจดทะเบียนสำมะโนครัวครั้งนี้ นับเป็นครั้งแรก และเกิดขึ้นในสมัยที่กูเเรียว เป็นเจ้าเมืองซีเรีย โดยบังคับให้ราษฎรทุกคนกลับไปจดทะเบียนที่บ้านเกิดเมืองนอนแห่งบรรพบุรุษของตน โดยเหตุที่โยเซฟเป็นเชื้อพระวงศ์ของกษัตริย์ดาวิด ดังนั้นเขาจึงต้องเดินทางจากเมืองนาซาเร็ธ มณฑลกาลิลายไปยังเมืองเบธเลเฮมในมณฑลยูดาอันเป็นถิ่นกำเนิดของกษัตริย์ดาวิด⁸

⁶ McBride, Carol Ann (Bunny). "A SENSE OF PROPORTION: Balancing Subjectivity and Objectivity in Anthropology An interview with Edmund Carpenter." August 1980.

⁷ "...วิธีใกล้ขีดราษฎรเพื่อซักถามข้อความต่างๆ มีอยู่ 2 วิธี วิธีหนึ่งคือการใช้อำนาจของรัฐบาล บังคับให้ราษฎรตอบคำถามต่างๆ ตามความจริง [...] ในอารยประเทศ การสำรวจสำมะโนครัวดำเนินตามวิธีแรก โดยใช้อำนาจแห่งกฎหมาย ถ้าผู้ใดปฏิเสธการตอบคำถามหรือบอกข้อความซึ่งเจ้าพนักงานซักถามไม่ตรงกับความจริง รัฐบาลจะใช้อำนาจทางกฎหมายบังคับ ถึงแม้จะไม่ได้บัญญัติไว้ในกฎหมาย..." ซิมเมอร์แมน, คาร์ล ซี. **การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม** (Siam, Rural Economic Survey 1930-1931) ซิม วีระไวทยะ. แปล, กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2525. หน้า 9

⁸ ลูกา 2:1-4

เหตุการณ์อีกครั้งหนึ่งคือเมื่อกษัตริย์ดาวิดจัดการนับจำนวนประชากร พระเจ้าพิโรธมาก ทรงบัญชาให้เลื่อกับการลงโทษหนัก ๓ อย่าง และดาวิดก็ยอมรับว่าทำผิดโดยดุษฎีไม่ได้เถียง เพราะรู้ว่าการนับนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ด้วยการกระทำเช่นนั้นเท่ากับถือว่าประชาชนเป็นหน่วยอย่างหนึ่งเท่านั้น ซึ่งความจริงแล้วมิใช่เช่นนั้น เพราะ “แต่ละคนคือจักรวาล” (ซูมาเกออร์, ๒๕๒๔ หน้า ๑๙๐-๑๙๑)

ความเป็นจริงข้อนี้ได้รับการยอมรับกันมากขึ้นๆ ในงานวิจัยทางสังคมศาสตร์หรือมานุษยศาสตร์ บรรดานักวิชาการรุ่นใหม่ต่างหันกลับมาให้ความสำคัญกับความสมดุลระหว่างอัตวิสัยกับภาวะวิสัยในทางมานุษยวิทยามากขึ้นกว่าแต่ก่อน โดยเฉพาะในการเข้าถึงมิติของสุนทรียภาพหรืออารมณ์กรรม พวกเขาเริ่มยอมรับความสำคัญของปัจจัยทางด้านจิตวิญญาณหรือสิ่งที่เป็นพื้นฐานสัญชาตญาณ (intuitive thing) ว่ามิใช่เรื่องสัมผัสอันลึกลับ (mystical sense) เนื่องจากมีอยู่บ่อยครั้งที่ความเชื่อมั่นในความศักดิ์สิทธิ์มีประสิทธิภาพอย่างเที่ยงตรงของเครื่องมือตลอดจนระเบียบวิธีวิจัย อาทิ ตารางเครือญาติ การเก็บรวบรวมข้อมูลประวัติ ตลอดจนทฤษฎีทั้งหลายล้วนของนักมานุษยวิทยาได้ถูกสั่นคลอนจากชาวพื้นเมืองที่ไม่มีความเฉลียวฉลาดในทางโลกสมัยใหม่ ด้วยการท้าทายอย่างถึงรากถึงโคนในปัญหาที่ว่า “เราเป็นใคร” หรือ “เรามาจากไหน”

“คุณเป็นชาวอริโซนาใช่ไหม ดอนฮวน” ผมถามในความพยายามที่จะให้หัวข้อการสนทนาวนเวียนอยู่กับตัวของแหล่งข้อมูลของผม

[...]

“คุณเกิดในท้องถิ่นแถบนี้หรือ”

แกผงกหัวรับอีกครั้งโดยไม่กล่าวตอบ นั่นดูจะเป็นการตอบรับ แต่มันก็ดูจะเป็นการสั่นหัวในลักษณะหงุดหงิดของคนที่กำลังครุ่นคิดด้วย

“แล้วคุณมาจากไหนล่ะ” แกถาม

“ผมมาจากอเมริกาใต้” ผมตอบ

“ที่นั่นเป็นที่ที่กว้างใหญ่มาก คุณมาจากทั้งหมดนั้นหรือ”

แววตาของแกที่มึนงงเข้ามาอีกครั้ง ขณะที่แกมองดูผม⁹

เมื่อคราวที่ข้าราชการฝ่ายปกครองของไทยในจังหวัดหนึ่งทางภาคใต้ได้ออกไปเยี่ยมดูงานพัฒนาของดีอราแม ดาราแม(เปาะจิ) ในลุ่มน้ำสายบุรีซึ่งได้รับการกล่าวขานว่ามีความน่าสนใจที่

⁹ คาสตานเด้, คาลอส. *หยุดโลก: บทเรียนชีวิตจากดอนฮวน* (Lessons of Don Juan) พยัคแดด แปล.

กรุงเทพฯ: เกล็ดไทย 2538. หน้า 31

มักมีผู้แะมาดูงานอยู่เนืองๆ เจ้าของบ้านนำเอาผลส้มโอที่ปลูกไว้มาใช้ปอกให้รับประทาน ชำระอาหารนายนั่นเมื่อได้เห็นจึงถามตามสูตรสำเร็จของการเยี่ยมชมงานพัฒนาว่า ในสวนนี้มีส้มโอปลูกอยู่ทั้งหมดกี่ต้น คำตอบที่ได้รับคือมีอยู่ต้นเดียว เขาจึงชักใช้ไล่เลียงต่อไปว่า มีต้นเดียวจะพอกินหรือ เจ้าของบ้านจึงได้ตอบว่า

“ปลูกต้นเดียวนี้แหละ แต่มีพอกินทั้งโลกกินเลยนะ”

เมื่อเห็นหน้าคนฟังทำท่าไม่เชื่อ เป้าจึงได้อธิบายต่อไปว่า

“เวลาลาว เขมรเขามาดูงาน ผมก็เก็บจากต้นนี้ให้กิน หรือพวกฝรั่งมาก็กินส้มโอด้านนี้ แล้วที่ คุณกินเข้าไปนี่ก็จากต้นนี้เหมือนกัน”¹⁰

ในวาทกรรมของชาวบ้าน “พอกิน” แสดงนัยบนพื้นฐานของการได้ลิ้มรสสัมผัส ความเอร็ดอร่อยลิ้น และหล่อเลี้ยงชีวิต รวมไปถึงการนำมาเลี้ยงรับแขกหรือที่มาถึงเรือนชาน แต่ในความหมายของชาวเมืองแล้ว คำว่ากินไม่ได้หมายถึงการดำรงชีวิตด้วยคุณค่าที่แท้ อีกต่อไป หากหมายถึงการผลิต การจำหน่าย ตลาด และเงินตรา กำไร ขาดทุน ฯลฯ ซึ่งเป็นคุณค่าที่นำไปสู่วิถีของการบริโภค โดยที่เราแทบไม่เคยฉุกใจคิดหากไม่โดนสะกิดเข้าให้แรงๆ เข้าบ้างเป็นครั้งเป็นคราว

๔.๓ จักรวาลทัศน์ กับกาลเวลา ความฝันและความเป็นจริง

เมื่อพิจารณาในมุมมองของพุทธศาสนา เราจะพบว่าในคัมภีร์จำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพระพุทธรวจนะเอง ก็ได้มีการกล่าวถึงโลกธาตุนับจำนวนพัน(สหัสสิจุพนิกาโลกธาตุ)จำนวนล้าน(ทวิสหัสสิขณิกาโลกธาตุ)จำนวนแสนโกฏี(ตีสหัสสิมหาสหัสสิโลกธาตุ) ที่ประกอบขึ้นด้วยพันจักรวาลไปจนถึงแสนโกฏีจักรวาล¹¹ ความฝันครั้งสำคัญ(มหาสุบิน)ของพระพุทธองค์ที่เป็นนิมิตบอกถึงการที่จะทรงตรัสรู้¹² หรือเมื่อพระพุทธองค์ตรัสแก่พระอานนท์เรื่องอดีตของเมืองกุสินารา ที่ในสมัยนั้นเป็นเมืองเล็ก เมืองดอน เป็นกิ่งเมืองว่า แท้จริงแล้วเมืองกุสินารานั้นเคยเป็นมหานครยิ่งใหญ่ที่ประทับของพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาสุทิสสนะ จึงเหมาะสมจะเป็นสถานที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน เพราะเหตุว่า “อานนท์ เราผู้ที่ที่เป็นหลุมฝังเรา เขามังสรีระของเราไว้ ณ ที่นี้ การ

¹⁰ สัมภาษณ์“เปาะจิ” ดือราแม ดาราแม, พ.ย.2545

¹¹ อ. ติก. 20/520/259

¹² อ. ปญจก.-ฉก. 22/196๒267

ทอดทิ้งร่างเนื้อแผ่นดินนี้เป็นครั้งที่ ๗ ของเราในชาติที่เป็นพระราชชาตินักรพรรดิ”¹³ ในขณะที่ในฝ่ายมหายานนั้นได้อ้างถึงจำนวนร้อยพันหมื่นโกฏิลอกธาตุและจักรวาล(นิยุตโกฏี) และแม้กระทั่งพระโพธิสัตว์ พระพุทธเจ้าว่ามีจำนวนมากมายมหาศาล เป็นสิ่งปรกติธรรมดา (แม้ในบทสวดมนต์ สัมพุทธ และอาฏานาฏิยปริตต์ ของทางเถรวาทที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าจำนวน “หลายร้อยโกฏี” ก็ยังคงมีร่องรอยความคิดความเชื่อนี้ให้เห็นอยู่) ดังสามารถพบเห็นได้ในคัมภีร์สังฆธรรมปุณทริกสูตรที่เปิดวิสัยทัศน์ให้เห็นถึงจักรวาลทั้งมวลภายใต้พระสังฆธรรมแห่งเอกยาน เป็นสภาพที่จริงแท้ของสรรพสิ่งซึ่งแสดงไว้เป็นคำสอนว่าด้วย สามพันโลกในขณะจิตเดียว หรือในวิมลเกียรตินิเทศสูตรที่มีข้อความแสดงความอันน่าอัศจรรย์ของโลกธาตุอื่นไว้อย่างควรแก่การสำเหนียก ดังตอนหนึ่งที่ว่า

ครั้นแล้ว วิมลเกียรติอุบาสกจึงเข้าสู่ฌานสมาบัติ บันดาลด้วยอิทธิภิสังขารสำแดงโลกธาตุ เบื้องบน ให้ชนทั้งหลาย ณ ที่นั่นเห็น กล่าวคือ ณ ทิศาเบื้องบน ผ่านโลกธาตุ(พุทธเกษตร) อันมีจำนวนเท่าเมล็ดทรายใน ๔๒ สายคณคานที่รวมกัน มีโลกธาตุหนึ่งนามว่า พุทธคันธ พุทธเกษตร ในโลกธาตุนั้น มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า สุคันโธปจิตตถาคต ยังดำรงพระชนม์ประทับแสดงพระธรรมบรรยายอยู่ ณ บัดนี้ อันว่า สุคันธะ แห่งพุทธเกษตรนั้น นับว่าเป็นยอดเยี่ยมยิ่งกว่าบรรดากลิ่นหอมในพุทธเกษตรอื่นทั่วทิศทิศ ยิ่งกว่ากลิ่นหอมทั้งในมนุษยโลกแลเทวโลกอีกด้วย อนึ่ง ในพุทธคันธโลกธาตุนั้น แม้แต่นามว่าพระอรหันตสาวกก็ดี ฤาณามพระปัจเจกโพธิเจ้าก็ดี จักมีอยู่ก็หาไม่ได้ คงมีแต่บริษัทแห่งพระมหาโพธิสัตว์ อันบริสุทธิ์หมดจด แลพระตถาคตเจ้าพระองค์นั้น ย่อมตรัสพระสังฆธรรมในหมู่พระโพธิสัตว์ เหล่านี้ ฯลฯ¹⁴

ในแง่หนึ่งนั้นวิสัยที่ฉายสะท้อนทัศนะของเราที่มีต่อความจริงในสิ่งซึ่งสมมติในทางสัญลักษณ์ อันได้แก่ไวยาหารภาษาที่ก่อรูปขึ้นบนความเชื่อมโยงทางเหตุและผลโดยที่ถ้อยคำทั้งปวงย่อมเปรียบเสมือนนิ้วที่ชี้ไปสู่ดวงจันทร์ หรือพวงแพที่ใช้ข้ามฝั่งน้ำ¹⁵ซึ่งมีประสบการณ์ทั้งหมดของเราในโลกแห่งทวิลักษณ์ (ทวันทวะ ในภาษาสันสกฤต) เป็นตัวกำหนดหรือทัศนะแม่บท อันหมายถึงสิ่งอันมีสภาพตรงข้ามแก่กันในโลกภพ ว่าสิ่งหนึ่งบังเกิดขึ้นเพราะการเทียบเคียงกับอีกสิ่งหนึ่งในฐานะคู่ตรงกันข้าม เราไม่อาจเข้าใจถึงสิ่งหนึ่งโดดๆ ได้ หากไม่มีภาพของอีกสิ่งหนึ่งอยู่ในห้วงนึก

¹³ ที.มหา. 10/185/182

¹⁴ เสถียร โพธิ์นันทะ.(แปลและเรียบเรียง) **วิมลเกียรตินิเทศสูตร พระสูตรที่สำคัญที่สุดของมหายาน**
กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2521. หน้า 108-109

¹⁵ ม.ม.12/280/270

ทั้งสองสิ่งจึงมีอยู่ ณ ที่เดียวกันและในขณะเดียวกัน (ที่อาจอธิบายได้ในทางหนึ่งโดยใช้กลวิธีทางภาษาบางแง่มุมสร้างเป็น“อารมณ์ขัน”ขึ้นมา)¹⁶ หากสำหรับโลกข้างนอกที่ต้องการความจริงจัง เรา กลับเลือกที่จะยอมรับว่ามีสิ่งที่ดำรงอยู่โดยแท้จริงเพียงหนึ่งเดียว โดยคัดแยกสิ่งที่เหลือนอกนั้นไว้ในโลกของความลวง แล้วยึดมันอยู่กับทั้งสองสิ่งอย่างจริงจัง

๔.๔ อไถวตรธรรม: ความว่างกับรอยเชื่อมต่อของจักรวาล

... non entia enim licet quodammodo levibusque hominibus facilius atque incuriosius verbis reddere quam entia, veruntamen pio diligentique rerum scriptori plane aliter res se habet: nihil tantum repugnat ne verbis illustretur, at nihil adeo necesse est ante hominum oculos proponere ut certas quasdam res, quas esse neque demonstrari neque probari potest, quae contra eo ipso, quod pii diligentesque viri illas quasi ut entia tractant, enti nascendique facultati paululum appropinquant.

...สำหรับบางแง่มุมและสำหรับคนใจเบาบางคน สิ่งที่ไม่ได้อยู่อาจแสดงออกด้วยคำพูดอย่างง่ายตายและขาดความรับผิดชอบได้ง่ายกว่าสิ่งที่มีอยู่ แต่สำหรับนักประวัติศาสตร์ผู้จริงจังและมีจิตสำนึกแล้ว จะตรงกันข้ามเลยทีเดียว ไม่มีอะไรยากและจำเป็นกว่าการพูดถึงอะไรบางอย่างซึ่งไม่อาจแสดงออกอย่างเป็นรูปธรรมได้ว่าดำรงอยู่ และไม่แน่ใจว่าจะมีอยู่ด้วย แต่การที่คนจริงจังและมีจิตสำนึกจัดการสิ่งนี้เหมือนกับมันมีอยู่ ย่อมนำเขาเข้าไปใกล้การดำรงอยู่และการเกิดที่เป็นไปได้

Albertus Secundus

tract. de. cristall. spirit. ed. clangor. et collof. lib.i cap.28

ข้อความข้างต้นเป็นคำอ้าง(quotation)เพื่อการเริ่มเรื่อง **เกมลูกแก้ว** หรือเรื่องราวสังเขปเกี่ยวกับชีวิตของโยเซฟ คเนซท์ นายแห่งเกมลูกแก้ว ผลงานประพันธ์ขึ้นสำคัญของเฮอริมานน์ เฮสเส เพียงหนึ่งเดียวนี้ได้มีนักวิจารณ์หลายคนมองเห็นเป็นหลายทัศนะ อาทิ ทิโมธี เลียร์รี่ ผู้นำขบวน

¹⁶ “...ตัวอย่างหนึ่งของญาณทัศนะอันเกิดขึ้นและเป็นไปเอง ซึ่งรู้จักกันดีก็คือ ‘เรื่องข้าซัน’ ในวินาทีที่คุณเข้าใจเรื่องข้าซันนั้นๆ คุณได้ประสบกับขณะแห่งการรู้แจ้ง เป็นที่ทราบกันดีว่าขณะแห่งเหตุการณ์เช่นนี้ต้องเกิดขึ้นเองมิได้เกิดจากการ‘อธิบาย’เรื่องข้าซัน นั่นคือมิได้เกิดจากการวิเคราะห์ด้วยความคิด (แต่)ด้วยความรู้สึกที่ผุดขึ้นในใจอย่างฉับพลันถึงแก่นของเรื่องข้าซันเท่านั้น เราจึงจะหวั่นหวาดได้อย่างเต็มที่ ตามที่ความมุ่งหมายของเรื่องนั้นประสงค์”: คาปรัว, ฟรีดริช. **เต๋าแห่งฟิสิกส์** วเนช. แปล, กรุงเทพฯ: เทียนวรรณ, 2530. หน้า 33

การบุผาชนแห่งทศวรรษ๑๙๖๐ วิจารณ์ว่า “เกมลูกแก้ว”เป็นดังคำพยากรณ์ที่ให้ไว้ล่วงหน้าก่อนการบังเกิดขึ้นของคอมพิวเตอร์ส่วนบุคคล ส่วนพอล ชัฟโฟ นักอนาคตวิทยา มหาวิทยาลัยสแตนฟอร์ดมองว่าหนังสือเล่มนี้เป็นบทนำที่ดีที่สุดของการบริหารธุรกิจยุคใหม่ ขณะที่อดัน วัตต์ พุทธศาสนิกชาวตะวันตกกลุ่มแรกๆ นั้น เปรียบเทียบว่าเกมลูกแก้วมีความลุ่มลึกคล้ายคลึงกับประสบการณ์การใช้โอสถหลอนจิต(psychedelic experience) และยังมีคนอื่นอีกที่ลงความเห็น ว่าสารัตถะในนฤมิตกรรมของเฮสเส่นี้ได้แก่เรื่อง “แบบแผนความสัมพันธ์”(the pattern which connects) ตามแนวความคิดของเกรเกอร์ เบตสัน บุคคลผู้มีอิทธิพลอันสะท้อนความคิดของฟริต จ็อบ คาปรัว มากที่สุด โดยจำเพาะประโยคที่ว่า “Capra? The man is crazy! He thinks we are all electron.” ดังเขาได้ย้อนรำลึกถึง “บทสนทนาแบบเบตสัน” อันน่าตื่นใจในทัศนะที่แหวกแนวของบุคคลผู้นี้ไว้ว่า

วันหนึ่ง เรายืนอยู่ที่นอกชานหน้าบ้านพักอีซาเลน และเบตสันก็คุยถึงเรื่องของตรรกะวิธ (Logic)ว่า

“ตรรกะเป็นเครื่องมือสุดพิเศษ”เขาเอ่ย“และพวกเราก็ได้ใช้ประโยชน์จากสิ่งนี้มานานมากแล้ว” สักสองพันปีแล้ว” แต่ปัญหาก็คือเมื่อคุณนำตรรกะมาใช้กับปู ปลาโลมา ฝึเสื้อ และอุปนิสัยใจคอ...คุณจะเห็นว่ากับสิ่งสวยงามอันน่าอัศจรรย์ทั้งหลายแล้ว...ตรรกะไม่ได้ช่วยอะไรเลย”

“ไม่ได้เลยหรือ”

“มันใช้การไม่ได้ ...เพราะว่าองค์ประกอบของสิ่งมีชีวิตไม่ได้ถูกรวบรวมเข้าด้วยกันด้วยตรรกะ คุณจะเห็นว่าเมื่อไปจับฉวยเอาความจริงของเหตุผลได้เช่นกับที่มักกระทำกันในโลกของชีวิต การใช้ตรรกะจะทำให้คุณตกเข้าไปอยู่ในความขัดแย้งกันภายในตัวเอง ก็ลองดูที่ตัวเทอร์โมสแตต เครื่องมือหยาบๆที่รับรู้ได้นั้นสิ”

...เขากล่าวต่อว่า “ถ้าเปิด ก็หมายถึงปิด ถ้าปิดก็หมายถึงเปิด ถ้าใช่ ก็หมายความว่าไม่ใช่ ถ้าไม่ใช่ก็หมายความว่าใช่ ...ใช่-ไม่ใช่-ใช่-ไม่ใช่-ใช่-ไม่ใช่-ใช่-ไม่ใช่ คุณเห็นไหม สมการไซเบอร์เนติก (cybernetic)ของตรรกะ ก็คือการติดลบไปกลับมา”

... “ฮิราคลิตัสรู้ดี” เบตสันกล่าวซ้ำ

“และเหลาจ็อก็รู้เหมือนกัน” ผมรุกเข้าไปอีก

“ถูกต้อง และฉันไม่ก็อยู่ตรงโน้นด้วย ตรรกะไม่ได้เกี่ยวข้องกับต้นไม้เลย”

“ถ้าเช่นนั้น มันจะใช้อะไรแทนเล่า?”

“อุปมาอุปไมย(Metaphor) อย่งไรเล่า”

“อุปมาอุปไมยนะหรือ?”

“ใช่แล้ว อุปมาอุปไมย นั่นคือวิธีการยึดโยงสายใยทางความคิดจิตใจเข้าไว้ด้วยกัน
อุปมาอุปไมยนั้นถูกต้อง ณ แก่นใจกลางแห่งความมีชีวิต¹⁷

ในกระแสวัฒนธรรมทางฝ่ายจิตใจนั้น การใช้คำเปรียบเทียบเพื่อโน้มน้าวให้เกิดญาณทัศนะ
ที่ไปพ้นถ้อยคำนั้นเป็นวิธีการที่ถูกนำมาใช้มากที่สุดในการเทศนาสั่งสอนหรือการสาธกชี้แจงให้ผู้
ฟังตระหนักถึงความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน โภคานหรือปริศนาธรรมในพุทธศาสนานิกายเซ็น คำสอน
ในพระสูตรต่างๆ ในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท แม้กระทั่งพระคริสตวรพา ก็ได้ไขความเรื่องความมุ่ง
หมายในการใช้คำอุปมาแก่พระสาวกไว้ว่า “เหตุนี้แหละ เราจึงสั่งสอนพวกเขาเป็นคำอุปมา เพราะ
ว่าถึงแม้พวกเขามองก็ไม่เห็น และถึงฟังก็ไม่ได้ยินและไม่เข้าใจ เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นสมจริง ดังที่
ศาสดาพยากรณ์ยะชายากล่าวไว้แล้วว่า “แม้พวกเขาได้ฟังก็ไม่เข้าใจ และแม้มองดูก็ไม่เห็น
เพราะจิตใจของพวกเขาแข็งกระด้าง หูของเขาก็ตึง และดวงตาของเขาก็ปิด หาไม่แล้ว เขาก็จะ
มองเห็น จะได้ยิน จะเข้าใจ หันกลับมาหาพระเจ้าและยอมให้เรารักษาเขาให้หาย แต่ท่านทั้งหลาย
ย่อมเป็นสุข เพราะดวงตาของท่านมองเห็น และหูของท่านก็ได้ยิน เราบอกท่านตามความเป็นจริง
ว่า ศาสดาพยากรณ์และวิสุทธิชนหลายคน ต่างก็ปรารถนาที่จะได้เห็นในสิ่งซึ่งท่านทั้งหลายได้เห็น
และปรารถนาที่จะได้ยินในสิ่งที่ท่านได้ยิน แต่พวกเขาไม่มีโอกาสเช่นนี้เลย”¹⁸ โดยที่พระคริสต์ไม่
เพียงแต่กล่าวสอนโดยใช้บทอุปมาว่าทรงทำการรักษาโรคเท่านั้น หากยังได้กระทำการรักษาอาการ
เจ็บไข้ได้ป่วย หรือไล่ผีที่สิงอยู่ กระทั่งช่วยคนตายให้ฟื้นกลับคืนกลับขึ้นมามีชีวิตโดยการยกบาป
ของคนเหล่านั้น บนพื้นฐานของการอุปมาอุปไมยเช่นกันว่า “จงคิดดูเถิด การที่เราบอกว่าเรา
อภัยโทษในความผิดบาปของเขา กับการที่เราบอกว่ารักษาเขาให้หายโรคนั้นอย่างไหนจะง่ายกว่า
กัน? เพื่อพิสูจน์ให้เห็นว่า เรามีฤทธิ์อำนาจที่จะยกความผิดบาปของมวลมนุษย์ได้ (เราจะสำแดง
ให้ประจักษ์แก่สายตาพวกท่าน)’ ครั้นแล้วพระองค์ทรงมีพระพักตร์ไปทางคนง่อยและตรัสแก่เขา
ว่า ‘จงลุกขึ้น ม้วนที่นอนของเจ้าแล้วกลับบ้านเถิด’ คนง่อยผู้นั้นรับลุกขึ้นเก็บที่นอนแล้วเดินไปตาม
รับสั่งของพระองค์”¹⁹

หากจะกล่าวถึงความผิดแผกแตกต่างกันในชั้นลึกของเหตุผลไวยากรณ์ในชุดภาษาทาง
ตรรกะกับถ้อยคำเชิงอุปมาเปรียบเทียบเพื่อสำแดงนัยะทางจิตวิญญาณ หรือที่นักคิดคนสำคัญเช่น

¹⁷ Capra, Fritjof. *Uncommon Wisdom: Conversations with Remarkable People* Flamingo, 1988 p.p
78-79

¹⁸ มัถยา 13: 13-17

¹⁹ มัถยา 9: 4-7

ดังกล่าวก็ให้ความสำคัญกับการใช้อุปมาอุปไมย²⁰ อุมแบร์โต เอโก²¹ หรือท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุใช้คำว่า“ภาษาคน-ภาษาธรรม”นั้น เมื่อพิจารณาในทางพยานะแล้ว ก็อาจดูว่าไม่แตกต่างกันหากแต่ถูกนำมาใช้ให้ความหมายคนละแง่มุม ในพระคัมภีร์ฝ่ายคริสต์มีคำอธิบายของพระอัครสาวกเปาโล ที่ว่า “และแม้ในการประกาศเผยแผ่ข่าวประเสริฐนั้นเองก็เป็นไปอย่างเรียบง่าย ธรรมดา มิได้ก่อปรด้วยสำนวนโวหารหรือปรัชญาอันลึกซึ้งคมคายตามแบบอย่างของชาวโลกแต่อย่างใด”²² โดยที่อัครสาวกท่านนี้ยังได้กล่าวไว้อีกด้วยว่า

มนุษย์แต่ละคน ย่อมรู้ถึงความนึกคิดของตนโดยเฉพาะฉันใด ก็ไม่มีใครสามารถหยั่งรู้พระดำริของพระเจ้าได้ นอกจากพระวิญญาณของพระองค์ฉันนั้น ความรู้ความเข้าใจของเรามีได้มาแต่ฝ่ายโลก หากมาแต่พระวิญญาณซึ่งพระเจ้าทรงโปรดพระราชทานแก่เรา เพื่อให้เราได้รับรู้ได้เข้าใจถึงสิ่งทั้งหลายที่พระเจ้าทรงโปรดพระราชทานแก่เรา ในการพูดถึงเรื่องราวฝ่ายจิตวิญญาณเหล่านี้ เราได้ใช้ถ้อยคำซึ่งมาแต่พระวิญญาณ ทำให้ถ้อยคำอันเกิดจากสติปัญญาของมนุษย์ด้วยกันไม่(คืออธิบายเรื่องราวฝ่ายจิตวิญญาณให้คนที่มิมีวิญญาณประทับอยู่ด้วยฟัง) ผู้ที่ไม่มีพระวิญญาณสถิตอยู่ด้วย จึงไม่อาจเข้าใจและรับรู้พระดำริของพระเจ้าตามที่พระวิญญาณทรงสั่งสอนแก่เราได้ เพราะพวกเขาถือว่าเรื่องราวเหล่านี้เป็นสิ่งโง่เขลา และไม่อาจเข้าใจได้โดยถ่องแท้ เพราะเป็นเรื่องราวฝ่ายจิตวิญญาณ ซึ่งจะต้องอาศัยความเข้าใจทางจิตวิญญาณเท่านั้น จึงจะเข้าใจ ส่วนผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจและความคิดอ่านฝ่ายจิตวิญญาณ ย่อมสามารถวินิจฉัยทุกสิ่งทุกอย่างได้โดยที่ไม่มีใครล่วงรู้ถึงจิตใจของเขา

²⁰ “...ไม่มีอะไรทดแทนการสนทนาที่เผชิญหน้ากันตัวต่อตัวได้ ผมพบว่าผมพูดคุ้ยได้ดีที่สุดโดยการหลีกเลี่ยงการพูดตรงๆ แต่ใช้การเจรจาผ่านการยกตัวอย่างเปรียบเทียบ อุปมาอุปไมย...”(กาลตุง, ๒๕๔๐ อ้างแล้ว หน้า 53)

²¹ “...บางครั้งเราพึงปกปิดความลับบางอย่างไว้ภายใต้ศัพท์แสงคลุมเครือดีกว่า ความเร้นลับของธรรมชาติไม่ใช่ถ่ายทอดไว้บนหนังแพะหนังแกะได้ อริสโตเติลเคยกล่าวไว้ในตำราแห่งความเร้นลับว่า การเผยแพร่วรรณกรรมและศิลปวิทยาจนเกินขอบเขต อาจทำลายตรรกะของสวรรค์และความชั่วร้ายอาจเล็ดรอดออกมา นี่ไม่ได้หมายความว่าไม่ควรเปิดเผยความลับเสียเลย แต่ปราชญ์ต้องขังใจว่าเมื่อไรและอย่างไร [...] คือเนื่องจากมีความลึกซึ้งหลายประการ ที่อาจยังผลทั้งในทางดีและทางร้าย ผู้รอบรู้จึงมีสิทธิและหน้าที่ที่พึงใช้ภาษาคลุมเครือ ซึ่งเป็นที่เข้าใจเฉพาะในหมู่มิตรสหายของตนเท่านั้น...”(เอโก, อุมแบร์โต. **สมัญญาแห่งดอกกุหลาบ** (The Name of the Rose) ภาควดี วีระภาสพงษ์. แปล, วิกิจ สุขสำราญ. บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คปไฟ, 2541 หน้า 127)

²² 1 โครินธ์ 1: 17

ได้เลย ด้วยว่า “ใครเล่าจะล่วงรู้ถึงพระดำริของพระเจ้า? ใครเล่าจะสามารถให้คำแนะนำแก่พระองค์ได้?” แต่เราก็มีความเข้าใจความนึกคิดตามแบบอย่างของพระคริสต์²³

เมื่อพิจารณาจากอุปรอยในชุดศัพท์ภาษาที่ใช้เพื่อสื่อความหมายในทางโลกกับทางธรรม หรือฝ่ายจิตวิญญาณ จะสังเกตไม่เห็นความแตกต่างกันจากภายนอก ดังนั้นความหมายที่แท้จริง จึงน่าจะเคลื่อนไปตามบริบทที่สอดสานขึ้นอย่างจำเพาะเจาะจงตามเงื่อนไข-เงื่อนไข ตัวผู้พูด-ตัวผู้ฟัง คำถาม-คำตอบ ฯลฯ อันเป็นเรื่องสัมพันธ์ภาพหรือความเกี่ยวเนื่องกันในห้วงขณะยิ่งกว่า ดังบทสนทนาระหว่างพระเยซูกับปีลาต ผู้เป็นข้าหลวงแห่งจักรวรรดิโรมัน ว่า

“ท่านเป็นกษัตริย์ของชาวยิวอย่างนั้นหรือ?”

พระเยซูทรงย้อนถามว่า “ที่ท่านถามเช่นนั้นเพราะความอยากรู้ของท่านเอง หรือเป็นเพราะมีคนอื่นบอกให้ท่านรู้ถึงเรื่องราวของเรา?”

ท่านคิดว่าเราเป็นชาวยิวอย่างนั้นหรือ?” ปีลาตกล่าวย้อน “ท่านกระทำความผิดสิ่งใดหรือ ชาวยิวชนชาติเดียวกันกับท่านและพวกปุโรหิตชั้นผู้ใหญ่ จึงนำท่านมาฟ้องร้องต่อเรา?”

พระเยซูตรัสตอบว่า “เรามีใช้กษัตริย์ ตามความหมายของชาวโลก เพราะถ้าเป็นเช่นนั้นคนของเราต้องคอยต่อสู้ขัดขวางมิให้เขาจับกุมเราอย่างแน่นอน แต่อาณาจักรของเราไม่ได้เหมือนอย่างอาณาจักรของโลกนี้”

ปีลาตได้ถามคาดคั้นต่อไปว่า “ถ้าเช่นนั้น ท่านเป็นกษัตริย์มิใช่หรือ?”

พระเยซูจึงตรัสตอบว่า “ถูกต้องแล้ว เราบังเกิดมาเป็นมนุษย์ก็เพียงเพื่อความมุ่งหมายนี้ และเพื่อประกาศสัจธรรมแก่ชาวโลก ใครก็ตามที่รักความจริง เขาย่อมจะเชื่อฟังและทำตามเรา”

“สัจธรรมที่ท่านว่านั้นคืออะไร” ปีลาตถามด้วยความสงสัย²⁴

มิพักต้องสงสัยว่าบรรดาศาสดาทั้งหลายที่กำเนิดขึ้นมาในโลก ย่อมจะต้องเผชิญอุปสรรคพื้นฐานสำคัญร่วมกันประการหนึ่ง นั่นก็คือปัญหาความยากลำบากในการถอดรหัสสัจธรรมที่แต่ละท่านได้ค้นพบ ให้กับผู้คนที่ไม่เคยมีประสบการณ์เกี่ยวกับความจริงนั้นมาก่อนเลยได้ รับทราบตาม เช่นเดียวกับที่พระโคตมพุทธเจ้าทรงเผชิญ พระเยซูก็พบและต้องแก้ปัญหาในการนำเสนอความจริงอย่างใหม่ที่เป็นการสวนทางกับทัศนคติในเรื่องของสัจจะที่ผู้คนมีมาก่อนหน้านั้นแล้ว

²³ 1 โครินธ์ 2: 11-16

²⁴ โยฮัน 18: 33-37

เหมือนกัน ดังได้ทรงกล่าวว่า “จงอย่าเข้าใจผิด เราไม่ได้มาเพื่อลบล้างบาปบุญบาปในพระคัมภีร์เดิมหรือลบล้างถ้อยคำของบรรดาศาสดาพยากรณ์ หากเรามาเพื่อจะทำให้บาปบุญบาปในพระคัมภีร์เดิมและคำพยากรณ์เหล่านั้นสมบูรณ์ เกิดผลสมจริงทุกประการ เราขอบอกพวกท่านทั้งหลายตามความจริงว่า แม้ฟ้าดินจะล่องไป แต่บาปบุญบาปของเราจะสิ้นผลแม้เพียงเล็กน้อยก็หาไม่ได้ จะยังคงยืนอยู่ตลอดไป จนกว่าจะสัมฤทธิ์ผลในทุกๆ ด้าน”²⁵ และในทำนองเดียวกับการยังพระธรรมจักรให้หมุนไปของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การประกาศข่าวประเสริฐหรือการมาของแผ่นดินพระเจ้า ก็ต้องใช้ถ้อยคำอุปมาอุปไมยที่สร้างความสับสนสับสนอย่างทำลายเพื่อชี้ชวนให้เกิดความตระหนักและสำนึกในความจำเป็นที่จะต้องแลเห็นความจริงอย่างใหม่

การที่เราเข้ามาในโลก ก็เพื่อที่จะก่อให้เกิดไฟลุกไหม้ (เผาผลาญรากะของปวงมนุษย์) เราต้องการอย่างยิ่งที่จะให้ภารกิจนี้ลุล่วงไป ยังมีบาปศมาอันน่าสยดสยองรอเราอยู่เบื้องหน้า และกว่าจะสำเร็จลุล่วงไป เราก็ต้องทนทุกข์เหลือที่จะกล่าว

ท่านทั้งหลายคิดหรือว่า เรามาเพื่อก่อให้เกิดสันติสุขแก่มนุษย์โลก? เปล่าเลย เรามาเพื่อทำให้เกิดการแตกแยกกันต่างหาก นับแต่บัดนี้ไป คนในครัวเรือนเดียวกันจะแตกแยกกัน ครอบครัวที่มีห้าคน สามคนจะอยู่ฝ่ายเรา ส่วนอีกคนจะเป็นปฏิปักษ์ต่อเรา หรือในทางกลับกัน สองคนจะอยู่ฝ่ายเรา และอีกสามคนจะเป็นปฏิปักษ์ต่อเรา บิดาจะแตกแยกกับบุตรชาย บุตรชายจะแตกแยกกับบิดา มารดาจะหมองใจกับบุตรสาว บุตรสาวจะหมองใจกับมารดา บุตรสะใภ้จะไม่ลงรอยกับมารดาของสามี และมารดาของสามีจะไม่ลงรอยกับบุตรสะใภ้ของตน²⁶

ต่อปัญหาของปีลาตที่ว่า “สัจธรรมที่ท่านว่านั่นคืออะไร” แม้ในพระคัมภีร์ไม่ปรากฏว่าพระคริสต์ทรงตอบข้อสงสัยของข้าหลวงแห่งโรมันคนนี้อย่างไร แต่หากจะอาศัยมองด้วยทัศนคติวิญญาณตะวันออก คำตอบอาจจะเป็นไปในทำนองที่พระพุทธรูปองค์ทรงแสดงแก่พระมหากัสสปะตามคำสอนในพุทธศาสนานิกายเซ็น หรือมิฉะนั้นก็เป็นเช่นเดียวกับที่อุบาสกวิมลเกียรติแสดงวิสัยทัศน์แก่พระมัญชุศรีและพระโพธิสัตว์ทั้งหลายอื่น ในเรื่อง อไถวตธรรมวาร หรือประตูแห่งความไม่เป็นคู่

“ข้าแต่ท่านผู้เจริญทุกข ก็พระโพธิสัตว์ผู้เข้าสู่อไถวตธรรมทวารวิชิตนั้น เป็นประการอันใดหนอ?”

²⁵ มัทธิว 5:17-18

²⁶ ลูกา 13: 49-53

พระมัญชุศรีโพธิสัตว์ วิสัญญาวา

“ตามมติของกรรม ในธรรมทั้งหลาย เมื่อปราศจากคำพูด ปราศจากโหวหา ปราศจากการแสดง ปราศจากความคิดรู้ค้ำนี้ พ้นจากการปลุกจิตวิสัญญานั้นคือการเข้าสู่ไทวตธรรมทวารวิถี”

ลำดับนั้นแล พระมัญชุศรีโพธิสัตว์ ถามท่านวิมลเกียรติกุณฑลีว่า

“ดูก่อนท่านคุณฑลี พวกอาตมะทั้งปวงต่างก็ได้เฉลยพจน์ของตนแล้ว บัดนี้เป็นวาระของท่านพึงเฉลยบ้าง โดยประการฉัณโณหนา พระโพธิสัตว์จึงเข้าสู่ไทวตธรรมทวารวิถี”

ครั้งนั้นแล ท่านวิมลเกียรติกุณฑลี ได้ส่งบิณัฏฐาปราศจากด้วยวจนะใดๆ

พระมัญชุศรีโพธิสัตว์ จึงเปล่งสาธุการว่า

“สาธุ! สาธุ! เมื่อปราศจากอักษโหวหาพจนบัญญัติใดๆ จึงนับว่าเป็นการเข้าสู่ไทวตธรรมทวารวิถีโดยแท้จริงทีเดียว”²⁷

คำว่า สัจธรรมความจริงแท้ ธรรมที่ไม่เป็นคู่ สุญญตา จิตเดิมแท้ ธรรมะ หรือว่าความว่าง ฯลฯ เป็นถ้อยคำที่สร้างความสับสนให้แก่เราอย่างถึงที่สุดโดยเฉพาะคำหลัง เพราะเหตุที่เราไม่อาจที่จะเข้าถึงความหมายนั้นๆ โดยอาศัยความคิดได้เลย และแม้ว่าถ้อยคำนี้จะถูกนำมาใช้ในเชิงนามธรรมก็ตามที ความว่างจึงหาใช่ “ความว่างเปล่า” ราวกับอากาศธาตุที่ไร้สัณฐานหรือรูปทรงไม่ ความพยายามใดๆ เพื่อบรรยายถึงสิ่งนั้นล้วนเป็นเพียงคำอธิบายในเชิงอุปมาทางอภิปรัชญาเท่านั้น

ความว่าง หรือ the Void เป็นคำที่มีเสน่ห์เย้ายวนใจน้อยที่สุดในบรรดาศัพท์บัญญัติทางศาสนาธรรม การขบคิดหาเหตุผลถึงสภาวะเช่นนี้นี้ย่อมนำเราไปสู่ภาพสะท้อนคำบรรยายในเชิงอภิปรัชญาทำนองเดียวกับที่เราเมื่อต่อคำว่า สิ่งสัมบูรณ์ สัจธรรม พระเจ้า ธรรมะหรือความว่างที่แท้ จึงติดกับคำอธิบายตีความให้เป็นไปในเรื่องของแนวความคิด แต่ผู้ที่เข้าถึงประสบการณ์ตรงย่อมอาจที่จะตัดทำลายมายาการของจิตเช่นนั้นลงเสียได้ หากในบางกรณี กวีผู้ลุ่มลึกอาจเป็นคนที่จะเข้ามาช่วยเราในเรื่องนี้

ธรรมะเปรียบเสมือนลูกอาโวคาโด

บางส่วนก็สุกอมจนเหลือเชื่อ

แต่ก็อร่อยดี

บางส่วนก็แข็งและดิบ

²⁷ เสถียร โพธิ์นันทะ, อ้างแล้ว หน้า 106

ไม่ค่อยมีรสชาติ
ถูกปากคนที่ชอบกินไข่ต้มสุก
และเปลือกก็แสนบาง
มีเมล็ดกลมใหญ่
อยู่ตรงกลาง
เมล็ดนั้นแหละคือธาตุแท้ดั้งเดิมของเรา
บริสุทธิ์และเกลี้ยงเกลา
แทบจะไม่มีใครฝ่ามันออก
หรือแม้แต่จะคอยดูว่า
มันจะเติบโตใหญ่งอกออกเป็นต้นได้หรือไม่
แข็งและลื่น
ดูๆ ก็เหมือน
เราน่าจะปลูกมันได้ – แต่แล้ว
มันก็กลับหลุดลื่นลอดง่ามมือ
หายไป²⁸

ความหมายของธาตุแท้ดั้งเดิม (Original nature) หรือความว่างที่กลม-ใหญ่ แข็ง-ลื่น โดยมักเกิดตลอดจากง่ามมือเราไปได้ง่ายๆ เหมือนเมล็ดตรงกลางผลอาโวคาโด หากไม่มีอาโวคาโดที่บางส่วนสูงอม บางส่วนแข็งดิบ ความว่างก็คงไม่ปรากฏแก่เรา ความว่าง ธาตุเดิมแท้ ธรรมชาติแห่งความไม่เป็นคู่ จะมีความหมายแก่เราก็คต่อเมื่ออยู่ในบริบทของผลอาโวคาโดที่มีรสชาติซึ่งเป็นโลกแห่งทวิลักษณ์ และเป็นหัวใจอันสำคัญที่นำทางตรงแนวเข้าสู่แกนกลางประสบการณ์ของชีวิตมนุษย์ เพราะบุคคลคือแหล่งรวมของบุคลิภาพอันซับซ้อนหลากหลาย ของความรู้สึกนึกคิด ความปรารถนา ความเคยชิน ความโน้มเอียง ทศนคติ ความรู้ ความเข้าใจ ความเชื่อถือ ความคิด เห็น ความรู้สึกในคุณค่าต่างๆ ฯลฯ ทั้งหมดในขณะนั้นๆ ที่เป็นรอยประทับพิมพ์โดยบรรพชนเมื่อก่อนหน้าและจากปัจจัยแวดล้อม การสืบสาลิहितหรือว่าแบบแผนทาง DNA ที่ได้รับมาจากพ่อแม่ คำสั่งของเซลล์ประสาทจำนวนมหาศาลในเนื้อสมอง แวดล้อมด้วยวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของศตวรรษที่ 20 สู่กระบวนการเรียนรู้และเลี้ยงดูที่ได้รับ ผ่านประสบการณ์ทั้งหลายทั้งปวงที่พานพบมา กระทั่งการตัดสินใจใดๆ ที่เพิ่งจะได้กระทำลงไป ทั้งหมดได้ก่อรูปขึ้นเป็นอัตลักษณ์เฉพาะที่โดดเด่นปรากฏขึ้นต่อหน้าต่อตาในชั่วขณะของปัจจุบัน ไม่มีอดีต ไม่มีอนาคต ไม่เคยเกิดขึ้นมา

²⁸ Gary Snyder from Turtle Island

ก่อน และจะไม่มีวันเกิดซ้ำได้อีก ที่กระบวนแห่งเหตุปัจจัยดังกล่าวข้างเป็นผู้ทั้งไว้ให้ ทั้งหมดคือสิ่ง ที่เรียกว่า “ตัวฉัน”

๔.๕ เมื่อก่อนหिनละเมอ หากเด็ดดอกไม้ก็สะเทือนถึงดวงดาว

ในศาสตร์สมัยใหม่ที่พยายามเจาะลึกลงไปในเรื่องจิตใจ นักคิดหลายคนค้นพบว่าภาษาเป็น สิ่งสำคัญมากพอๆกับที่เป็นอุปสรรคของการถ่ายทอดประสบการณ์ด้านใน ดังที่ อาร์. ดี. แลง นัก จิตวิทยาและจิตบำบัดผู้สนใจศึกษาค้นคว้าในปัญหาเรื่องการทำลายความปะติดปะต่อภายใน บุคลิกของจิต หรือจิตเภท (schizophrenia) อย่างลึกซึ้ง ซึ่งเขาเชื่อว่าจะได้นำไปสู่ศาสตร์ที่แท้ในเรื่อง ของจิตสำนึก และเป็นผู้เขียนหนังสือเรื่อง *The Voice of Experience* ได้เคยตั้งข้อสังเกตว่า ภาษา วิทยาศาสตร์แบบใหม่จะต้องแตกต่างไปกว่าวิธีวิทยาของภาษาวิทยาศาสตร์ในจารีตเดิมที่เป็น เรื่องของการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสังเกตและการวัด วิทยาศาสตร์เก่าใช้ภาษาแบบอธิบาย ความ(descriptive) แต่เมื่อถึงคราวจำเป็นที่จะต้องพูดกันในเรื่องของจิตใจแล้ว จะต้องใช้ภาษาใน เชิงพรรณนา(depictive) ซึ่งมีความละม้ายคล้ายกับบทกวีและดนตรี อันเป็นการฉายภาพของ สภาวะแห่งอารมณ์ได้โดยตรง และเมื่อ แลง นั่งลงสนทนากับ สแตน กรอฟ ผู้เขียนเรื่อง *Realms of the Human Unconscious* สหายของเขาอีกคนที่เป็นนักจิตวิทยาแนวใหม่ผู้ทำการค้นคว้าอย่าง เจาะลึกลงไปในจิตสำนึก(consciousness) โดยการใช้สารกระตุ้นประเภทแอลเอสดี กรอฟได้เล่า ถึงขั้นตอนของการทดลองใช้และผลของโอสถหลอนจิต (psychedelic session) ว่า สิ่งที่เขาค้นพบ ก็คือแนวที่เชื่อมโยงจิตสำนึกในระดับที่ไปพ้นสภาพบุคคล(transpersonal)ของมนุษย์ เข้ากับประ การณ์แท้จริงในจิตสำนึกของสัตว์ เข้ากับจิตสำนึกของพืช โดยไหลรวมกันไปสู่จิตสำนึกของสสาร (matter)ซึ่งเป็นอนินทรีย์วัตถุ ยกตัวอย่างเช่น จิตสำนึกของห้วงมหาสมุทร จิตสำนึกของลมพายุ ทอร์นาโด หรือแม้กระทั่งจิตสำนึกของก้อนหิน เรื่องราวทั้งหมดนี้ฟริตซ์โจฟ คาปรั้า ซึ่งเป็นนักฟิสิกส์ และได้มานั่งอยู่กลางวงสนทนากล่าวยอมรับในขณะนั้นว่า “เมื่อมองจากจุดยืนของวิทยาศาสตร์ ข้าพเจ้าพบว่า เป็นความยากลำบากอย่างยิ่งใหญ่หลวงที่จะเชื่อว่าก้อนหินก็มีจิตใจ(being conscious)” และในฐานะผู้ตกเป็นจำเลยด้วยข้อกล่าวหาว่าเป็นนักฟิสิกส์อันเป็นศาสตร์ที่ว่าด้วย วัตถุ คาปรั้าถูกท้าทายให้แก้ปัญหาเรื่องความหวานของน้ำตาล ที่มีใช้คุณสมบัติของผลึกน้ำตาล ของปลายลิ้น หากแต่มนุษย์ได้สร้างประสบการณ์ความหวานขึ้นในกระบวนการปฏิสังสรรค์กับน้ำ ตาล ซึ่งเขาอธิบายว่า “นี่เป็นข้อสังเกตของไฮเซนเบิร์กที่มีต่อปรากฏการณ์เกี่ยวกับอะตอม ซึ่งเคย คิดกันว่ามันเป็นอิสระ เป็นลักษณะกาววิสัยในฟิสิกส์แบบเดิม...ไฮเซนเบิร์กได้แสดงให้เห็นว่า อิเล็กตรอน ฯลฯ อาจจะปรากฏในรูปของอนุภาคหรือคลื่นก็ได้ ขึ้นอยู่กับว่าคุณมองมันอย่างไร ถ้า คุณตั้งคำถามมันในคำถามแบบอนุภาค มันก็จะให้คำตอบแบบอนุภาค ถ้าคุณถามมันแบบคลื่น

มันก็จะให้คำตอบแบบคลื่น ไฮเซนเบิร์กเขียนไว้ว่า “วิทยาศาสตร์ธรรมชาติไม่ได้เพียงแค่อธิบายธรรมชาติอย่างง่าย ๆ มันเป็นส่วนหนึ่งของการส่งผลต่อกันและกันระหว่างธรรมชาติกับเรา”²⁹ และเมื่อถูกถามว่าหากเปรียบ“จักรวาล”เป็นเช่นกับ “รสนหวาน” ที่มีได้เป็นเนื้อหาของอายตนะทั้งข้างในหรือข้างนอก หรือตัวของผู้สังเกตและสิ่งที่ถูกสังเกต ทว่าอยู่ในสัมพันธภาพทั้งสองที่อิงอาศัยกันแล้วละก็ มนุษย์จะสามารถพูดถึงจักรวาลในฐานะที่เป็นสิ่งซึ่งถูกสังเกตราวกับว่ามีจักรวาลที่กำลังคลี่คลายไปในหนทางหนึ่งใดได้อย่างไร คาปรั้าได้ตอบคำถามนี้ว่า

“เป็นเรื่องยากยิ่งที่จะเราจะกล่าวถึงวิวัฒนาการของจักรวาลในส่วนทั้งหมด” ข้าพเจ้ายอมรับ “เพราะเหตุว่าบัญญัติเรื่องวิวัฒนาการของเรามีระยะซ่อนเร้นในเรื่องของกาลเวลาอยู่ และยามที่คุณพูดถึงจักรวาลโดยส่วนทั้งหมด คุณจำเป็นที่จะต้องไปให้พ้นจากจารีตบัญญัติที่มองเห็นกาลเวลาว่าวิ่งเป็นเส้นตรง เจกเช่นเดียวกับที่เราไม่อยู่ในฐานะที่จะกล่าวว่า ‘วัตถุดำรงอยู่ก่อนแล้วจึงเกิดจิตติดตามมา’ หรือว่า ‘จิตมีอยู่ก่อนที่จะบังเกิดวัตถุ’ เพราะเหตุว่าคำพูดคำจาแบบนี้แฝงไว้ด้วยการมองเห็นเวลาเป็นเส้นตรง ซึ่งไม่เหมาะสมสอดคล้องกับระดับของจักรวาล”³⁰

ในกรณีของความล้ำกายนทางทวิลักษณ์ของบัญญัติ หรือการกระทบกระทั่งกันของทัศนะที่มีต่อความจริงสองแบบที่ออกจะน่าพิศวงงงงวยเหมือนอาการมึนเมาทำนองนี้ มุมมองในทางศาสนธรรมและศิลปะอาจเข้ามาช่วยคลี่คลายความงุนงงสงสัย ซึ่งบางทีอาจถึงขั้นออกสั่นขวัญแขวนของเราไปได้บ้าง ลาร์มาร์ติน กวีชาวฝรั่งเศสถามว่า สิ่งไรชีวิตมีวิญญาณหรือไม่ ในเรื่องนี้ ท่านดิช นัท ฮันท์ ได้ให้คำตอบเอาไว้ว่า “มี ตรินห์กองซอน คีตกวีชาวเวียดนามเคยกล่าวว่า ‘พรุ่งนี้ แม้ก่อนหินและก้อนกรวดก็ต้องพึ่งพากันและกัน’ เรารู้อย่างไรว่าก่อนหินไม่มีความทุกข์หลังจากเมืองฮิโรชิมาถูกล้มด้วยระเบิดปรมาณู หินก้อนใหญ่ๆ ในสวนสาธารณะตายไป ชาวญี่ปุ่นจึงย้ายหินเหล่านั้นออกมา แล้วนำหินก้อนใหม่ๆ ซึ่งมีชีวิตไปจัดไว้แทน ...เราใช้คำว่ามีชีวิตและไม่มีชีวิต แต่เรารู้ว่าสรรพสัตว์เหล่านั้นมีชีวิต ดังนั้น ความแตกต่างระหว่างมีชีวิตและไรชีวิตจึงเป็นมายา โภธิสัตว์ที่หทัยอมเห็นว่ามีชีวิตย่อมประกอบจากธาตุของสิ่งไรชีวิต ความติดยึดอยู่กับ ‘สิ่งมีชีวิต’ ก็มลายไป โภธิสัตว์ท่านนั้นจึงเป็นอิสระ โภธิสัตว์อุทิศชีวิตของท่านเพื่อนำสรรพสัตว์ทั้งหลายให้หลุดถึง ‘ฝั่งโน้น’ โดยไม่ยึดมั่นอยู่กับความคิดเกี่ยวกับ ‘สัตว์’ เลย”³¹ หรือแม้กระทั่งคำ

²⁹ Capra, Fritjof, 1988 p.p.149

³⁰ เพิ่งอ้าง หน้า 147-149

³¹ ดิช นัท ฮันท์. **ปลุกรัก** วิมมอลอย่างลึกซึ้งตามคติพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน สดใส ชันติวรพงษ์. แปล, กรุงเทพฯ: ศยาม, 2539. หน้า 34-35

วิสัยเห็นว่าด้วยน้ำเมาที่ท่านตรงปะให้ไว้ แม้จะตามมติทางฝ่ายเถรวาทอาจฟังดูล่อแหลม แต่ก็ควร
แก้การสำเหนียกไม่น้อย

ในคัมภีร์ชื่อ **คุหยสมชะตันตระ** มีพระพุทธรูปดำรัสตั้งนี้ว่า “อะไรที่ช่วยให้จิตที่คิดแบ่งเขา
แบ่งเรา มึนเมาเสียได้ ถือได้ว่านั่นคือยาอายุวัฒนะ” ในทางพุทธตันตระ มีการใช้น้ำเมาเป็น
ตัวกระตุ้นพลังพื้นฐานทางด้านความเมา เพื่อให้พลังนี้ช่วยผ่อนคลายการแบ่งเขาแบ่งเราใน
ทางทวิภาคออกเป็น **อทวยะ** คือความไม่มีสอง

วิธีนี้ช่วยให้รับรู้รูป เสียง และกลิ่นได้ตามที่มันแสดงออกมาในบริบทของ **มหาสุชะ** หรือ
ความยินดีอย่างมาก

ในคัมภีร์ชื่อ **จักรสังวระตันตระ** มีข้อความว่า “ทนทุกข์แท้ๆ อย่างไม่มีสุขเจือปน ย่อมเข้า
ถึงโมกษะไม่ได้ ความสนุกสนานสำราญมีอยู่ภายในกลีบของดอกบัว พระโยคาวจรย่อมทน
ทนอมสิ่งนี้ไว้” นี่คือการย้ำเป็นอย่างมากในเรื่องความสุขสำราญ แต่การรู้แจ้งถึงความสนุก
สุขสำราญได้ ก็ด้วยการรู้จักสัมผัสพันธภาพกับความทุกข์อย่างเปิดเผย

น้ำเมาช่วยให้เกิดอารมณ์ตื่นเต้นยินดี ดังกับว่าไม่มีขอบเขต พร้อมกันนั้นมันก็ทำให้เราเศร้า
ใจที่รู้ว่าเรายังมีร่างกายอยู่ ทั้งยังมีความวิกลจริตติดตัวเราอยู่อีกด้วย การดื่มอย่างมีสติช่วย
ให้เราเข้าถึงสองขั้วนี้ อย่างน้อยก็พอแลเห็นได้บ้าง

ทางรหัสยนัยของตันตระนั้น เรียกสภาวะแห่งความเมา ว่าสถานะที่ปราศจากทวิภาค ทั้งนี้มี
ได้หมายความว่านี่เป็นการหลงให้เพลินอยู่กับตนเอง หากบ่งว่าการดื่มอย่างมีสตินั้น อาจ
ช่วยให้ได้เห็นบางส่วนเสี้ยวของการสำเร็จความใคร่ในทางจักรวาลของ **มหาสุชะ** ว่านั่นเป็น
ไปได้

ถ้าเราเปิดเผยพอที่จะยอมมองข้ามการติดยึดในเรื่องโมกษธรรมส่วนตัวอย่างเล็กๆ น้อยๆ
โดยรับเอาอิสรภาพที่แท้ แทนที่จะสงสัยในเรื่องนี้ เราย่อมเข้าถึง **อุปายะ** และ **ปรัชญา** นี้
ถือว่าเป็นการมึนเมาอย่างสูงสุด³²

³² “ว่าด้วยน้ำเมา” โดย โทเจียม ตรงปะผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยยุโรปะ แปลโดย ส.ศ.ช.

มีประสบการณ์ศาสนา แม้กระทั่งศิลปะวรรณคดีตะวันออกอยู่มีไม่น้อยที่เผยให้เห็นถึงการไปพ้นสภาพบุคคล(transpersonal) ไร้พรมแดนแยกแบ่งระหว่างสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตอย่างแยกย่อย ด้วยการปรากฏขึ้นซึ่งสภาวะของธรรมชาติที่แท้นั้น อาจดูว่ามีความหมายอย่างหนึ่งในโลกภายนอกอันสืบสน แต่ในดวงใจของมนุษย์ธรรมชาติจะมีสภาพที่แตกต่างออกไป ตัวอย่างเช่นดอกไม้ใดๆ แม้จะมีความสวยงามงดงามอย่างไร ก็เป็นไปเพื่องานอันหนึ่ง ทั้งสีอันสวยสดและกลิ่นหอมระเหยหลบอย่างใด ก็มีเพื่อกิจกรรมนั้นๆ กล่าวคือดอกไม้มีหน้าที่ให้ผลผลิตเพื่อสืบต่อชีวิตทุกพืชอย่างไม่หยุดหย่อนดุจกรรมกรผู้อาบเหงื่อต่างน้ำ แต่ในยามที่ดอกไม้ดอกเดียวกันนี้ถูกน้อมนำมาสู่ดวงใจของมนุษย์ สภาพอันเต็มไปด้วยการงานของมันจะสูญสิ้นไป ดอกไม้ได้กลายเป็นเครื่องหมายของความบันเทิงและความสุขสงบ วัตถุเดียวกันที่ปรากฏในโลกภายนอกประกอบด้วยการงานอันไม่รู้จบนั้น กลายเป็นการปรากฏของความสงบและความงามอันไร้ขอบเขตสำหรับดวงใจมนุษย์มหากวีแห่งชมพูทวีปได้กล่าวถึงสภาวะการอยู่ร่วมกันของอนันตภาพกับอนันตภาพ หรือการอยู่ร่วมกันของ อมตธรรมกับวิญญูณ ว่าเป็นความลึกล้ำน่าอัศจรรย์อันเรามีอาจพิเคราะห์ให้กระจ่าง เพราะเราไม่สามารถจะยกตนเองออกไปให้พ้นจากปัญหานี้³³ และยิ่งพยายามค้นหาความกระจ่างในเรื่องนี้มากเท่าใด ก็ยิ่งจะเป็นการใช้หัวแสวงหาหัว อย่างหมดหวัง³⁴

ปัญหาในเรื่องความขัดแย้งกันในทางความคิดของขอบเขตกับความไร้ขอบเขต ความจริงกับมายาการ ชีวิตกับความไร้ชีวิต ประวัติศาสตร์กับเทพนิยาย จะปลาสนาการไปอย่างสิ้นเชิงเมื่อเรากลับมาสัมผัสถูกต้องอย่างเอาใจใส่โดยการ“เห็น”โลกรอบตัวที่แท้จริง หากกระทำได้เช่นนี้เรื่องประหลาดอย่างตำนานเทพนิยาย(legend)ก็อาจกลายเป็นความจริงขึ้นมาได้แม้ในท้องทุ่งโล่งแจ้งอันเขียวขจี(green earth in the daylight)

“ฮาล์ฟลิง!” ทหารที่ยืนอยู่ข้างๆ เอโอแมร์หัวเราะ “ฮาล์ฟลิง เป็นคนตัวจิ๋วในบทเพลงเก่าๆ กับนิทานสำหรับเด็กของทางเหนือ นี่เรากำลังท่องอยู่ในตำนานหรือเดินอยู่บนโลกสีเขียวตอนกลางวันแสดๆ กันแน่”

“เราทำเช่นนั้นได้ทั้งสองอย่าง” อารากอร์นตอบ “เพราะไม่ใช่เรา แต่เป็นอนุชนรุ่นหลังต่างหาก ที่จะสร้างตำนานขึ้นจากยุคสมัยของเรา โลกสีเขียว เจ้าเรียกเช่นนี้ใช่ไหม นี่แหละคือเรื่องราวตำนานอันยิ่งใหญ่ของโลกซึ่งเจ้ากำลังยืนเหยียบอยู่ใต้ฝ่าเท้าตอนกลางวันแสดๆ”

³³ รพินทรนาถ ฐากูร. *สาธนา* ระวี ภาวิไล. แปล, กรุงเทพฯ: ศักขีตศยาม 2517 หน้า 105-106

³⁴ สุลักษณ์ ศิวรักษ์. *ความเข้าใจในเรื่องมหายาน* กรุงเทพฯ: ศูนย์ไทยธิเบตศึกษา, 2542. หน้า 132

“แต่เราไม่มีเวลา” ทหารนั่นพูด ไม่ใส่ใจกับอารากอร์น “เราต้องรีบเดินทางลงใต้ ปล่อยเจ้าคนเถื่อนพวกนี้ให้อยู่กับความเพ้อเจ้อของมัน หรือไม่ก็จับตัวมันไปเข้าเฝ้า”³⁵

และแม้แต่ขุนทหารของกองทหารม้าแห่งโรฮันเท่านั้นที่รีบร้อนไม่มีเวลา และกระหายที่จะลงมือจัดการกับสิ่งซึ่งดูเหมือนเป็นเรื่องเพ้อเจ้อไร้สาระ ดังเมื่อหญิงคนหนึ่ง ซึ่งออกไปยืนอยู่ ณ ริมชายหาดในตอนเช้าตรู่ หลังจากคำคืนแห่งความปั่นป่วนในท้องทะเล คลื่นพายุดี๋ยกวาดพัดปลาดาวจำนวนมากมายับร้อยนับพันจากกลางสมุทรขึ้นมาเกยติดเต็มพื้นทราย เด็กน้อยที่ยาวงเก็บปลาดาวเคราะห์ร้ายทีละตัวแล้วเหวี่ยงลงคืนสู่ทะเล ชายคนหนึ่งเดินผ่านมาแล้วหยุดจ้องมองการกระทำของแม่หนูน้อย ชั่วจิตใจหนึ่งก็ให้รู้สึกอดรนทนไม่ได้จนต้องถามขึ้นว่า “นั่นหนูกำลังทำอะไร” เด็กหญิงตอบว่า

“แสงพระอาทิตย์กำลังแรง และน้ำทะเลก็กำลังลง หนูจะช่วยปลาดาวพวกนี้ให้ได้กลับไปบ้าน”

“แต่หนูไม่รู้หรอกหรือว่า ชายหาดนี้ยาวนัก และพวกมันก็มีมากมาย หนูช่วยมันไม่ได้หมดหรอก เท่าที่หนูทำอยู่นี้ไม่ได้ทำให้อะไรมันแตกต่างขึ้นมาเลยนะ”

แม่หนูน้อยยังคงฟังคำที่ชายคนนั้นพูด ขณะที่กำลังเก็บปลาดาวบนพื้นทรายที่ปลายเท้าแล้วเหวี่ยงมันกลับไปผ่านเกลียวคลื่นคืนสู่ท้องทะเล พร้อมร้องตอบชายผู้นั้นแข่งกับเสียงคลื่นและลมว่า

“แต่สำหรับเจ้าตัวนั้น มันแตกต่าง!” (“It made a difference for that one!”)

จากเรื่อง “Starfish” ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

ในช่วงขณะของความจริงที่พันบัญญัติทางเหตุผลออกไป ความหมายที่ปรากฏขึ้นก็คือสัมพันธภาพที่เกาะเกี่ยวกันระหว่างปลาดาวกับเด็กหญิงอย่างอาจแยกแบ่งว่าเป็นฝ่ายไหน หรือมีจำนวนเท่าใด ถือว่าเป็นเรื่องฉลาดหรือนับเป็นความโง่เขลา ซึ่งสะท้อนโดยตรงมาจากสภาวะแห่งชีวิต คือความอิงอาศัยอย่างเชื่อมโยงของสรรพสิ่ง โดยสภาวะทั้งหมดย่อมส่งผลแก่กันและกันทั้ง

³⁵ Tolkien J.R.R. *The Lord of the Rings: The Two Towers* Ballantine Books, April 1984. p.p.45

ในแง่บวกและแง่ลบ และเพราะการมองเห็นโลกอย่างแยกส่วน มนุษย์ในยุคปัจจุบันจึงกำลังเผชิญกับวิกฤตการณ์ในทางความสัมพันธ์อย่างถึงที่สุด ด้วยมนุษย์เรากำลังตัดตอนตนเองออกจากโลกคู่เดียวกับที่ได้แบ่งแยกอนุภาคออกจากจักรวาล ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการแยกแ่งนี้ได้ก่อความทุกข์ยากเดือดร้อนแสนสาหัสให้ในระดับของตัวบุคคล(เช่นอาการทางจิตประสาท) เรื่อยไปจนกระทั่งสังคมและโลกแวดล้อม โดยที่ธรรมชาติทั้งสามขั้นตอนนี้เกี่ยวพันกันอย่างใกล้ชิด สำหรับสาเหตุในเรื่องนี้ อาจพิจารณาจากกรณีของ “หมาป่าเปลี่ยวกลางทุ่งหญ้า” ผู้แปลกแยกอย่างแฮร์รี ฮอลเลอร์ ที่ว่า

...ปกติแล้วมนุษย์มักจะมองโลกและมองตัวเองผ่านแว่นขยายที่ให้ภาพไม่ตรงตามความเป็นจริง และยื่นย่อกทุกสิ่งให้ง่ายจนขาดศิลปะ ที่เป็นปัญหายิ่งกว่าสิ่งใดก็คือการมองตัวเอง เพราะดูเหมือนมนุษย์ทุกคนเกิดมาพร้อมกับความรู้สึกและความต้องการที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงว่าเขาจะต้องมองตัวตนว่าเป็นหน่วยหนึ่ง ไม่ว่าภาพลวงตานี้จะแตกหักเป็นเสี่ยงไม่รู้กี่ครั้งต่อกี่ครั้งแล้วก็ตาม แต่มันก็ยังถูกปะติดปะต่อกลับเข้ารูปเดิม [...]และหากว่าความสงสัยในความเป็นอยู่หลายๆด้าน ซึ่งได้เกิดขึ้นกับมนุษย์ผู้มีพลังอย่างผิดปกติ มีประสาทสัมผัสที่ละเอียดอ่อน และสามารถซึมซับอะไรได้รวดเร็วอย่างผิดธรรมดา เขาก็จะเป็นเช่นที่อัจฉริยะเป็นกัน คือเขาสามารถเจาะทะลุผ่านภาพลวงตาของบุคลิกภาพที่มีเพียงหนึ่ง แล้วก็ได้เห็นร่างกายนั้นประกอบด้วยตัวตนมากมาย เขาจำเป็นต้องพูดอย่างนั้น และเมื่อคนส่วนใหญ่ซึ่งเขาไว้เช่นนั้นอีก มีหน้าซำยังเรียกหาวิทยาศาสตร์มาช่วยสร้างโรคใหม่ๆ เช่นโรคจิตซิสโซเฟรเนียขึ้นมาเรียกอาการ แล้วก็พยายามกีดกันมนุษย์ไม่ให้เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องฟังเสียงร้องบอกความจริงที่ออกจากปากของมนุษย์ผู้โชคร้าย [...] ด้วยเหตุนี้คนที่ไปไกลถึงขั้นยอมรับเอกภาพของตัวตนสองด้าน ย่อมเป็นคนที่ยืดหยุ่นที่สุด และเป็นอัจฉริยะอยู่แล้ว ไม่ว่ากรณีใดๆ เขาย่อมเป็นคนพิเศษและเป็นบุคคลน่าสนใจมากที่สุด แต่อย่างไรก็ตามในความเป็นจริงนั้น อัตราทั้งหลายที่ไกลไปจากความเป็นหน่วยเดียว ย่อมเป็นโลกหลายด้านในระดับสูงสุด เป็นสวรรค์พร่างดาว เป็นความอลวนของรูปแบบ เป็นหลายๆสภาวะและเวทีหลากหลาย ได้รับการถ่ายทอดและมีสมรรถนะ ดูจะเป็นเรื่องจำเป็นเช่นเดียวกับการกินและการหายใจที่ทุกคนจะต้องถูกบังคับให้ให้มองความอลหม่านนี้เป็นหนึ่งเดียวและให้พูดถึงอัตราของตัวเองราวกับว่าอัตรานั้นมีเพียงหนึ่ง และสามารถที่จะดูตัวเองออกมาหรือเข้าไปเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ต่างๆ ได้อย่างเด่นชัด แม้คนดื้อดะเดียมของเราอาจมีส่วนร่วมกับความเข้าใจผิดนี้ได้

ความเข้าใจผิดขึ้นอยู่กับเรื่องราวที่ไม่เป็นจริง จริงอยู่แต่ละคนมีร่างกายเพียงหนึ่ง แต่
วิญญาณหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ ดูวรรณคดีเป็นตัวอย่าง แม้ในวรรณกรรมยอดเยี่ยมที่ประสบ
ความสำเร็จมากที่สุด เราก็ยังพบลักษณะเช่นนี้ คือการมีบุคลิกภาพรวมๆ และเป็นหนึ่ง ใน
บรรดาวรรณกรรมทั้งหลายที่มีมาถึงยุคสมัยของเรานี้ บทละครเป็นสิ่งที่ได้รับการยกย่อง
มากที่สุด ทั้งจากนักประพันธ์และผู้วิจารณ์ แน่นอน ก็ในเมื่อบทละครเสนอ(หรืออาจเสนอ)
ความเป็นไปได้มากที่สุดในการที่จะแสดงอัตตาได้หลายด้านตามที่เป็นอยู่จริง...³⁶

ซึ่งเป็นไปได้ว่าในบรรดาผู้คนที่สำเนียงในความสัมพันธ์อันแหวกวินนี้อย่างลึกซึ้งก่อนใครๆ
อาจจะได้แก่ผู้ซึ่งได้ผ่านประสบการณ์ตรงของการสัมผัสโน้ตสั่นลั่นๆ ทำนองนี้มาอย่างถึงที่สุด
แล้วก็ได้ ดังเช่นที่บุคคลอย่างแฮร์มานน์ เฮสเส(นักประพันธ์) โรเบิร์ต ชูมานน์(คีตกวี) จอห์น แนช
(นักคณิตศาสตร์) ฮันเตอร์ อดัมส์(แพทย์) หรือ แครี พิชเชอร์ ดาราฮอลลีวูดผู้แสดงนำเป็นเจ้าหญิงดี
อา ในเรื่อง Star Wars ซึ่งต้องเผชิญกับภาวะความผิดปกติแบบสองขั้วหรืออาการฟุ้งพล่านซึม
เศร้า (bipolar disorder) อันเนื่องมาแต่ปัญหาครอบครัว การติดสุรา ยาเสพติด จนต้องเข้ารับ
การบำบัดอย่างยาวนานต่อเนื่อง ซึ่งในสายตาแพทย์อาจมองเห็นว่าเป็นอาการเจ็บป่วยทางจิตใจ
แต่ในทัศนะของนักอภิปรัชญาแล้ว ภาวะเช่นนี้ก็คือวิกฤตการณ์ทางจิตวิญญาณหรือการก่อปรากฏ
ทางจิตใจ(spiritual crisis, spiritual emergence)ก็สุดแท้แต่ ซึ่งต่อมา พิชเชอร์ได้กล่าวถึงความ
สำคัญในเรื่องสัมพันธ์ภาพอันเป็นหัวใจของสภาวะทุกข์ที่เผชิญ ระหว่างตัวเธอกับสิ่งอื่นๆ ด้วยถ้อย
คำชวนให้ขบคิดใคร่ครวญอย่างลึกซึ้งว่า

แม้ฉันเป็นโรคประสาทเพราะครอบครัว

แล้วฉันก็ถูกส่งไปบำบัดแทนพวกเราทุกคน³⁷

³⁶ เฮสเส, แฮร์มานน์. *สเตปเปินวูลฟ*, 2537. อ้างแล้ว หน้า 65-66

³⁷ “คำคน... คำคน” หัวข้อ วยเยาวว โดย รัตนันท์ *มติชนสุดสัปดาห์* ป.21 ฉ.1072 5 มีนาคม 2544 หน้า 47

บทที่ ๕

จาก องค์อินทรีย์ สู่วิญญาน

พ. เป็นความจริงหรือสาดิ มีข่าวว่า เธอเกิดความเห็นชั่วร้ายอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้ารู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ว่า วิญญาน นั้นเอง ย่อมวิงแล่น ย่อมท่องเที่ยวไป มิใช่อื่น”

ส. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เป็นอย่างนั้น ฯลฯ

พ. นี่แน่ะสาดิ วิญญานนั้นเป็นอย่างไร ?

ส. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ (วิญญานนั้น) คือตัวสภาวะที่เป็นผู้ พุด เป็นผู้รู้ เสวยวิบากของกรรมทั้งหลายที่ดีและชั่วในทันที

พ. ดูก่อนโมฆบุรุษ เธอรู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างนี้ แก่ใครหนอ เรากล่าวไว้โดยอนนิกปริยายมิใช่หรือว่า วิญญานอาศัยปัจจัยประชุมกันเกิดขึ้น(ปัจจุสมุปบัน) เว้นจากปัจจัยเสียการเกิดแห่งวิญญานย่อมไม่มี ก็แล ด้วยความเห็นที่ตนถือเอาไว้ผิด เธอย่อมกล่าวตู่เรา ย่อมขุดตนเอง และประสบสิ่งที่มีโทษเป็นอันมาก ความเห็นนั้นแหละจักเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อความทุกข์แก่เธอตลอดกาลนาน

มหาตณาสังขยสูตร

ม.ญ ๑๒/๔๔๐-๔/๔๗๒-๗

เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกาศพระธรรมวินัย โดยมีสังคมสงฆ์ ซึ่งก็คือชุมชนที่มีชีวิตทางการศึกษาเป็นแหล่งรองรับสำหรับให้มนุษย์ได้เรียนรู้และฝึกฝนตนตามความจริงหรือธรรมะที่ทรงค้นพบและนำมาเปิดเผย แม้กระนั้นในท่ามกลางความถ้อยมั่นในวาทะว่าอัตตามีอยู่นั้น ซึ่งผู้คนเป็นอันมากจะพากันชวนขวายแสวงหาความหมายของชีวิตชั้นสูงสุดในทางจิตใจ หรือยุคมโนนิยม พระพุทธองค์ก็ยังคงต้องคอยแก้ไขความเห็นผิดหลายๆ ประการที่มีอยู่ในความรู้สึกนึกคิดตามความเคยชินของบุคคล โดยที่อาการอันฝังแน่นในทางอัตตวาทะเช่นนี้เอง ที่เป็นเครื่องกักขังผู้แสวงหาคำตอบในทางจิตใจให้มองเห็นว่า ความจริงแท้ นั่นคือความยั่งยืนคงอยู่ของอัตตา(สัสสตทิฏฐิ) หรือว่าคือความขาดสูญของอัตตา(อุจเฉททิฏฐิ) อย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งทรงเรียกความติดยึดอย่างละเอียดอ่อนนี้ว่า เป็นดังตาข่ายดักพรหม(พรหมชาละ) เหมือนปลาในแหล่งน้ำที่ถูกดักไว้ด้วยอวนนั่นเอง¹

แม้แต่ภายในชุมชนสงฆ์ที่ทรงตั้งขึ้น สมาชิกบางคนก็ยังคงยึดถือวาทะทำนองนี้ไว้โดยไม่รู้สึกรู้สีกว้างขวางของพระภิกษุผู้มีความเห็นผิดว่าพระพุทธเจ้าสอนว่า วิญญานคือผู้ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ

สภาพปัญหาข้างต้นคงเป็นเครื่องยืนยันอย่างดีถึงความรู้สึกท้อพระทัยอันปรากฏเป็นคาถาอันน่าเศร้าหมอง(อนจฉริย)แก่พระพุทธองค์เมื่อแรกทรงพบทวนในความเหมาะสมที่จะประกาศถึง

¹ ที.สี.91/57/90

ธรรมอันไปทวนกระแส อันเป็นธรรมละเอียดลึกซึ้ง เห็นได้ยาก เป็นอณู ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งลงได้ด้วยความรู้สึก เพราะความรู้สึกว่ามีตัวตนหรือความเชื่อมั่นในวาทะว่าอัตตา อันเป็นที่มาของความรู้สึกทางทวิลักษณ์ ว่ามีตัวผู้คิด กับความคิด ผู้เจตนา กับตัวเจตนา มีผู้เสพกับสิ่งที่ถูกเสพ ฯลฯ นับเป็นจิตสำนึกพื้นฐานในกระบวนการของชีวิตอยู่ทุกยุคทุกสมัย แม้แต่ผู้ที่ฉลาดลึกซึ้ง (เช่น พรหมจำนวนมาก) ก็ยังติดอยู่ในกับดักของความคิดดังกล่าวไม่อาจจะหลุดผ่านทวิลักษณ์นี้ไปได้ แม้วาทะที่ว่า “เพราะฉันคิด ดังนั้นจึงมีตัวฉัน” ของเรเน่ เดส์คาร์ทส์ ก็อาจจัดได้ว่าอยู่ในข่ายนี้นั่นเอง

ภายใต้บรรยากาศแวดล้อมทางความเชื่อหลักที่ยืนยันในความมีอัตตาตัวตน ซึ่งนำพาทฤษฎีให้เล่นไปสู่สุดโต่งของความเห็น ๒ ข้างอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ กล่าวคือทฤษฎีที่ว่า(อัตตานี้)ยังยืนกับทฤษฎีที่ว่า(อัตตานี้)ขาดสูญ แม้กระนั้นก็มีพระพุทธรพจน์ว่า ความเห็นแบบวิภวาทฤษฎี หรือขาดสูญนี้ แม้จะเป็นมิจฉาทฤษฎี แต่ก็ใกล้เคียงพุทธศาสนามากกว่าทฤษฎีอย่างอื่น² เพราะพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการแก้ไขด้านที่คนติดพันหลงใหลกันมากคือด้านการติดยึดที่จะให้ถาวรมั่นคง โดยหากจะยึดถือตัวตนกันแล้ว ทรงแนะนำว่าการถือเอาร่างกายเป็นตัวตนก็ยังดีกว่าการถือจิตเป็นตัวตน

ภิกษุทั้งหลาย บุพชนผู้ไม่มีการสดับ จะพึงเข้าไปยึดถือเอากายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้งสี่นี้ โดยความเป็นตัวตน ยังดีกว่า แต่จะเข้าไปยึดถือเอาจิตเป็นตัวตน ไม่ได้เลย ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ภิกษุทั้งหลาย ข้อนั้นเพราะเหตุว่า กายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้งสี่นี้ ดำรงอยู่ปีหนึ่งบ้าง สองปีบ้าง สามปีบ้าง สี่ปีบ้าง ห้าปีบ้าง สิบปีบ้าง ยี่สิบปีบ้าง สามสิบปีบ้าง สี่สิบปีบ้าง ห้าสิบปีบ้าง ร้อยปีบ้าง เกินกว่าร้อยปีบ้าง ปราภฏอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ส่วนสิ่งที่เรียกกันว่า “จิต” ก็ดี ว่า “มโน” ก็ดี ว่า “วิญญาณ” ก็ดี นั้นดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไป ตลอดวัน ตลอดคืน

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือน วานร เมื่อเที่ยวไปอยู่ในป่าใหญ่ ย่อมจับกิ่งไม้ ปล่อยกิ่งนั้น จับกิ่งอื่น ปล่อยกิ่งที่จับเดิม เหนียวกิ่งอื่น เช่นนี้เรื่อยไป ข้อนี้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่เราเรียกว่า “จิต” ก็ดี ว่า “มโน” ก็ดี ว่า “วิญญาณ” ก็ดี ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไป ตลอดวัน ตลอดคืน³

² อ.ทสก. 24/29/67

³ ส. นิทาน. 16/114-115/230-232

ในการปรับเปลี่ยนความสำคัญมันหมายในเรื่องตัวตนว่ายั่งยืนหรือขาดสูญนี้ พระพุทธศาสนาพยายามที่จะชี้ให้เห็นว่าแท้จริงแล้ว ยังมีความจริงที่ลึกซึ้งยิ่งไปกว่าที่สามารถเข้าถึงได้โดยวางท่าทีความเห็นและมีกระบวนการเรียนรู้อย่างถูกต้อง ซึ่งได้แก่การเผชิญกับโลกอย่างมีระเบียบแบบแผนและสติสัมปชัญญะนั่นเอง คือพื้นฐานสำคัญอันช่วยให้บังเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ดังเรื่องการดำรงคงอยู่ของวิญญาณที่มีธรรมชาติเปรียบเทียบไว้ว่า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรือนยอด(ปราสาท) หรือศาลามีสองยอดหน้าต่างด้านทิศตะวันออก อันบุคคลเปิดไปทางเหนือหรือทางใต้ เมื่อพระอาทิตย์ขึ้นไป แสงสว่างส่องเข้าไปทางหน้าต่างจะพึงตั้งอยู่ ณ ที่ไหนฯ

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ตั้งอยู่ที่ฝาด้านตะวันตก พระเจ้าข้าฯ

พ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าฝาด้านตะวันตกไม่มีแล้ว แสงสว่างนั้นจะพึงตั้งอยู่ ณ ที่ไหนฯ

ภ. ที่แผ่นดิน พระเจ้าข้าฯ

พ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าแผ่นดินไม่มีแล้ว แสงสว่างนั้นจะพึงตั้งอยู่ ณ ที่ไหนฯ

ภ. ที่น้ำพระเจ้าข้าฯ

พ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าไม่มีน้ำแล้ว แสงสว่างนั้นจะพึงตั้งอยู่ ณ ที่ไหนฯ

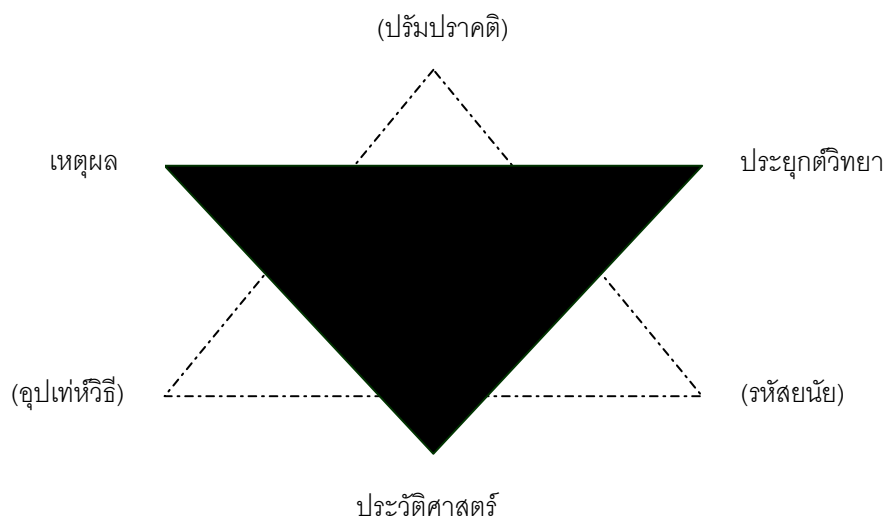
ภ. ไม่ตั้งอยู่เลย พระเจ้าข้าฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นก็เหมือนกันแล ถ้าความยินดี ความเพลิดเพลิน ความทยานอยาก ไม่มีอยู่ ในกวีการหารไร่ ... ในผัสสหารไร่ ... ในมนสิญฺเจตนาหารไร่ ... ในวิญญาณหารไร่ วิญญาณก็ไม่ตั้งอยู่ ไม่อภังคในวิญญาณหารไร่ ที่ใดวิญญาณไม่ตั้งอยู่ ไม่อภังค ในที่นั้นย่อมไม่มีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่ใดไม่มีการหยั่งลงแห่งนามรูป ในที่นั้นย่อมไม่มีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่ใดไม่มีความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ในที่นั้นย่อมไม่มีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่ใดไม่มีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่นั้นย่อม

ไม่มีชาติชราภรณ์ต่อไป ในที่ใด ไม่มีชาติชราภรณ์ต่อไป เราเรียกที่นั่นว่าไม่มีควมโคก ไม่มี
มฤตลี ไม่มีควมคืบคั้น⁴

๕.๑ บทสนทนาของ ๓ ผีเสื้อ

ในการรับมือกับสภาวะวิกฤตหรือเผชิญกับความไม่รู้ นั้น สังคมต่างยุคสมัยย่อมมีวิธีการที่
เลือกนำมาใช้แก้ไขปัญหาดังกล่าวต่างกัน ทั้งนี้มีสิ่งทีเรียกว่ากระบวนการทัศน์ หรือทัศนะที่สังคมนั้นๆ มี
ต่อความจริงแท้เป็นตัวกำหนด โดยหากสิ่งที่กระบวนการทัศน์ของยุคสมัยแห่งการรู้แจ้งของตะวันตกที่
มีวิทยาศาสตร์เป็นสดมภ์หลัก นับแต่เมื่อราวคริสต์ศตวรรษที่ 16-17 ก่อรูปไว้คือสดมภ์หลักทาง
ความคิดที่มีประวัติศาสตร์(History) ประยุกต์วิทยา(Technology) และเหตุผล(Reason) เป็นฐาน
ที่มีสามเฒ่าซึ่งรองรับความคิดวิทยาศาสตร์แบบเดิมที่เน้นความแม่นยำ แน่นอนตายตัวแล้ว สิ่งซึ่ง
นักเคลื่อนไหวแห่งนวยุค (New Age) เมื่อปีคริสต์ศตวรรษที่ 50-60 ได้สร้างสรรค์ขึ้นก็คือสามเฒ่า
อันประกอบด้วย ปรัมปราคติ(Myth) อุปเทห์วิจิ(Magic) และรหัสลับ(Mystery) อันกำกวมและมี
ควมยืดหยุ่น⁵ ที่ถูกจัดวางในทิศที่หักกลับอย่างผกผันกับสามเหลี่ยมความคิดในกระบวนการทัศน์
ก่อนหน้านั้น ทั้งนี้เพื่อใช้ในการนำเสนอและยืนยันกระบวนการทัศน์อย่างใหม่ ที่นับเป็นรูปการณอัน
ก่อปรากฏขึ้นของยุคสมัยเพื่อใช้ในการแก้ไขโจทย์อันซับซ้อนสลับสนที่กระบวนการทัศน์แบบเดิมไม่อาจ
สะสางให้กระจ่างเข้าใจได้

⁴ ส. นิทาน. 16/249/123

⁵ Roszak, Theodore. *Unfinished Animal: The Aquarian Frontier and the Evolution of Consciousness*
HarperCollins, October 1977p.p.158-159

ในยุคสมัยปัจจุบัน ความเริ่มตระหนักในข้อจำกัดทางความคิดแบบวิทยาศาสตร์ นับได้ว่าเป็นก้าวอันสำคัญในพรมแดนทางความรู้ ซึ่งเคยแบ่งแยกเป็นสาขาวิทยาการต่าง ๆ ออกจากกัน มาบัดนี้ฟิสิกส์ซึ่งพบจุดบรรจบกันเข้ากับชีววิทยาได้พลิกมุมมองจักรวาลวิทยาแบบนิวตัน (Newtonian world machine) แต่เดิม อันนำไปสู่ทฤษฎีการระเบิดครั้งยิ่งใหญ่ หรือ Big Bang ของปฐมจักรวาล ซึ่งสั่นคลอนความคิดแบบทวิลักษณ์ที่แยกแบ่งผู้สังเกต-สิ่งที่ถูกสังเกต มนุษย์-สิ่งแวดล้อม สิ่งมีชีวิต-สิ่งไม่มีชีวิต อัตวิสัย-ภาววิสัย ร่างกาย-จิตใจ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้เชื่อมโยงเอาคณิตศาสตร์แบบแผนหรือสัมพันธ์ภาพ ทฤษฎีความไร้ระเบียบ(Chaos Theory) วิธีโน้มถ่วง (Attractors) ตลอดจน เรขาคณิตแฟร็กทัล(Fractal Geometry) ฯลฯ ให้เข้ามาแนบชิดสนิทแน่นกับสังคมศาสตร์ ส่งผลสะท้อนต่อสำนึกในทางประวัติศาสตร์ของเราอย่างถึงรากโคน แม้วงวิทยาการปัจจุบันจะยังคงมีนักวิทยาศาสตร์เพียงจำนวนน้อยที่สำนึกถึงความเปลี่ยนแปลงทางภูมิปัญญาครั้งยิ่งใหญ่นี้ แต่ก็มีบางคนเริ่มตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องทบทวนกระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์ใหม่โดยการพิจารณาประเพณีแหล่งหลักฐานต่าง ๆ และพยายามที่จะผนวกเอากิจกรรมของมนุษย์เข้ากับวิวัฒนาการของความจริงทางวิทยาศาสตร์ที่เพิ่งค้นพบ เพื่อที่จะได้จัดวางความคลี่คลายขยายตัวของมนุษย์นับแต่เมื่อเริ่มอุบัติขึ้นอย่างสอดคล้องกับระบบของจักรวาล ระบบชีววิทยาและระบบสังคม โดยนักคิดบางคนได้เรียกขานสิ่งใหม่ อย่างอาศัยนัยย้อนกลับว่าประวัติศาสตร์ในห้วงนี้หรืออภิประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ(Metahistory of the human race)เลยทีเดียว

ดังได้กล่าวแล้วว่าการก่อปรากฏขึ้นของสิ่งเหล่านี้กำลังสั่นคลอนทุก ๆ สดมภ์ความรู้หลักที่ค้ำยันสังคมสมัยใหม่อยู่ แม้กระทั่งเศรษฐศาสตร์ซึ่งเคยถูกถือเป็นหัวใจของรัฐ ดังถ้อยคำของ David C. Korten นักเศรษฐศาสตร์กระแสทางเลือกชั้นนำที่ได้พยายามค้นหาทัศนะความหมายใหม่ทางด้านจิตวิญญาณกับชีวิตมนุษย์ สำหรับการวางรากฐานสถาบันทางเศรษฐกิจให้อยู่ในที่ที่ควรจะเป็นในประชาคม เพื่อที่สถาบันเหล่านี้จะเชื่อมโยงเป็นเนื้อเดียวกับชีวิตของผู้คนที่ว่า

อันที่จริง ญาณทัศนะที่ว่านี้ก็ไม่ได้เป็นการค้นพบที่น่าประทับใจอะไรนัก สิ่งที่เราบรรลู่ถึง แท้ที่จริงก็เป็นเพียงการค้นพบภูมิปัญญาที่มีแต่อดีต อันได้แก่ การเผชิญหน้าอย่างลึกซึ้งระหว่างธรรมชาติของจิตวิญญาณของเรา และชีวิตทางเศรษฐกิจของเรา ตลอดจนการค้นพบว่า สุขภาพของสังคมและจิตวิญญาณจะเป็นไปได้ ต้องขึ้นอยู่กับการรักษาทั้ง ๒ สิ่ง ให้

อยู่ในดุลยภาพและที่ทางอันเหมาะสมและที่เห็นความสำคัญของประชาสังคมก็ไม่ได้มีอะไรใหม่ ซึ่งประชาสังคมนี้ได้ทำหน้าที่เป็นเสาหลักของประชาธิปไตยมาโดยตลอด⁶

ต่อคำถามที่ว่าแล้วอะไรเล่าคือ “ธรรมชาติของจิตวิญญาณ” ที่คอร์เตนว่า คำตอบที่ได้รับอาจฟังดูไม่ถนัดนักหากปริศนาข้อนี้ถูกนำมาเฉลยในยุคสมัยที่หัวใจของเรายังอยู่ห่างไกลจากสิ่งนั้น อาจจะยากเท่าๆ กับคำถามของผีเสื้อสามตัวที่เฝ้าขบคิดถึงธรรมชาติของไฟ ในเรื่อง The Conference of the Birds ของกวีชาวเปอร์เซีย⁷ ที่ผีเสื้อตัวแรกบินโฉบเข้าไปยังเปลวเทียนแล้วกลับมาเล่าให้เพื่อนฟังว่า “มันสว่าง” ครั้นตัวที่สองบินเข้าไปใกล้กว่าตัวแรกจนปีกของมันลุกไหม้จึงกลับมาบอกว่า “มันเผาผลาญ” ผีเสื้อตัวสุดท้ายบินเข้าไปใกล้มากจนหลุดเข้าไปในเปลวไฟ และไม่ได้กลับออกมาอีก นับได้ว่ามันได้ล่วงรู้แล้วในสิ่งที่อยากรู้ และได้รู้เพียงตัวเดียว แต่ไม่อาจกลับออกมาบอกแก่ใครๆ ได้ ดังนั้นบางทีเมื่อถูกถามว่า แล้วเราจะเข้าไปใกล้ไฟให้มากที่สุดได้เท่าใด คำตอบก็อาจจะเห็นว่าใกล้ได้เท่าที่ ปรัมปราคติ(Myth) อุปเทหาวិธี(Magic) และรหัสลับ(Mystery) สามารถนำเราเข้าไปได้ เพราะเมื่อใดก็ตามที่คุณแลดูสิ่งนี้ นั่นราวกับว่าพระผู้เป็นเจ้ากำลังทอดพระเนตรมายังคุณในชั่วเสี้ยวขณะ และถ้าหากคุณระเริงระวังเพียงพอ คุณก็สามารถมองตอบพระองค์ได้⁸ หรือจะกล่าวก็ได้ว่าในห้วงขณะอันวิฤตนั้น “คุณมีเวลาเหลือน้อยเต็มที และไม่มีเวลาเหลือให้เรื่องไร้สาระ เป็นภาวะอันยอดเยี่ยม บอกได้เลยว่าส่วนดีที่สุดในตัวเราจะปรากฏออกมาเสมอในยามจนตรอก เวลาหน้าสิ่วหน้าขวาน โดยส่วนตัวแล้วผมก็ไม่มีทางอื่นเหมือนกัน”⁹

⁶ คอร์เตน, เดวิด ซี. *เมื่อบรรษัทครองโลก* (When corporations rule the world.) อภิชัย พันธเสน. แปล, นนทบุรี: เสริมสิกขาลัย, 2542. หน้า 23

⁷ Farid Ud-Din Attar --The Conference of the Birds is based on an ancient Persian poem about a group of international birds and their journey to find the meaning of life. The birds agree that life's purpose can be discovered only if they reach the presence of the Simorgh.

⁸ “When you see something like that, it's like God is looking right at you, just for a second. And if you're careful, you can look right back.”

“And what do you see?”

“Beauty.”

จาก American Beauty, Alan Ball, 1999

⁹ คาสตานด้า, คาลอส. *วิถีแห่งพลัง: หกทางแห่งปรัชญาของดอนฮวน* (Tales of Power) ภาควดี วีระภาสพงษ์. แปล, พจนานันท์. บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ: เรไร 2538. หน้า 139

๕.๒ สามเหลี่ยมแห่งเหตุผล

หากเราจะลองหันกลับไปพิจารณาความคลี่คลายของสังคมไทยในอดีตนับแต่การเริ่มต้นทำสนธิสัญญาเบาริง เมื่อปี พ.ศ.๒๓๙๘ (ค.ศ.1855) และสัญญาไมตรีทำนองเดียวกันกับอีก ๑๔ ประเทศต่อมา ก็พบว่าขณะนั้นเป็นช่วงที่สภาพสังคมมีการเปลี่ยนแปลงทั้งในทางวัตถุและความคิดสติปัญญา ในทางการเมืองความโดดเด่นในขณะนั้นย่อมได้แก่ภัยคุกคามจากจักรวรรดินิยม ในราชสำนักสถาบันพระมหากษัตริย์ยังอยู่ในภาวะไม่มั่นคงราบจนปี พ.ศ.๒๔๒๘ เมื่อกลุ่ม “สยามเก่า” หมดบทบาทลง สถาบันพระมหากษัตริย์จึงมีความโดดเด่นและดำเนินนโยบายเพื่อดึงอำนาจกลับสู่ฐานเดิมแห่งสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทั้งหมดนี้คือต้นเหตุของความพยายามในอันที่จะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงทางการเมือง สังคม เศรษฐกิจ โดยชนชั้นนำไทยอย่างจริงจัง ซึ่งทั้งหมดนี้มีพื้นฐานความจำเป็นอยู่ที่ความสามัคคีและความรู้

ความต้องการที่จะมองให้เห็นอดีตของตนเองอย่างถ่องแท้ แน่นนอน และกระจ่างชัดก็ดี การแสวงหาวิชาความรู้ใหม่ๆ โดยเฉพาะจาก“พวกข้างฝรั่ง”เพื่อการปรับปรุงกิจการบ้านเมืองก็ดี เหล่านี้ชนชั้นนำของสังคมไทยบางส่วนได้เริ่มตระหนักถึงความจำเป็นในสิ่งเหล่านี้มาแต่ในปลายรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว แต่แม้ในแผ่นดินถัดต่อมา ผู้นำสูงสุดจะได้ทรงเล็งเห็นและยอมรับสภาพความเปลี่ยนแปลงในทาง “โลกวิสัย” หรือภัยคุกคามจากอำนาจภายนอกมากขึ้นๆ พร้อมๆ กับพยายามที่จะธำรงรักษาคุณธรรมแต่เดิมของไทยอย่างสอดคล้องกับของที่เข้ามาใหม่ แต่บรรดาชนชั้นนำส่วนใหญ่ยังคงไม่มีท่าทีวางใจ หรือยังไม่“นับถือเลื่อมใส”ในความรู้ใหม่ๆ ที่แพร่เข้ามาไปเสียทีเดียว

จนเมื่อพระมหากษัตริย์องค์ใหม่ขึ้นเสวยราชย์แต่ยังทรงพระเยาว์ การแสวงหาความรู้และวิธีการจัดบ้านเมืองอย่างใหม่ โดยการดึงอำนาจกลับสู่ศูนย์กลางหรือสถาบันเดิม เพื่อใช้ในดำเนินการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงประเทศให้เท่าทันกับโลกวิสัยจากภายนอกจึงได้เริ่มต้นขึ้นอย่างเป็นระบบกระบวน นับแต่ภายหลังงานถวายพระเพลิงพระบรมศพเสด็จพระราชบิดา(พ.ศ.๒๔๑๒-ปีมะเส็ง) ยุวกษัตริย์พระองค์ใหม่ก็เสด็จลี้ภัยไปยุโรป (พ.ศ.๒๔๑๓) และอินเดีย(พ.ศ.๒๔๑๔) ซึ่งในเวลานั้นล้วนเป็นดินแดนภายใต้อาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก โดยได้มีการนำเอาสิ่งที่พบเห็นจากการทอดพระเนตร“ขนบธรรมเนียมฝรั่ง” มาปรับใช้ในสังคมไทยหลายสิ่งอย่างทั้งในและนอกราชสำนัก ดังที่ต่อมาได้มีการประกาศยกเลิกธรรมเนียมทาสและศักดินา (พ.ศ.๒๔๑๖)

...ตั้งแต่ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติมา ก็ตั้งพระราชหฤทัยที่จะทำนุบำรุงพระราชอาณาจักร ให้มีความสุขความเจริญแก่พระบรมวงศานุวงศ์ แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ทั้งสมณชีพราหมณ์ประชาราษฎรทั้งปวงทั่วไป การสิ่งใดที่เป็นการกดขี่แก่กันให้ได้รับความยาก

ลำบากนั้น ทรงพระดำริห์จะไม่ให้มีแก่ชนทั้งหลายในพระราชอาณาจักรต่อไป ด้วยได้ทรงพระราชดำริห์เห็นว่าในมหาประเทศต่างๆ ซึ่งเป็นมหานครอันใหญ่ในทิศตะวันตก ในประเทศเอเชียนี้ ฝ่ายตะวันออกคือประเทศจีน ประเทศญวน ประเทศญี่ปุ่น และฝ่ายตะวันตกคืออินเดียและประเทศที่ใช้การกดขี่ให้น้อยยหมอบคลานกราบไหว้ต่อเจ้านายและผู้มีบรรดาศักดิ์ที่เหมือนกับธรรมเนียมในประเทศสยามนั้น บัดนี้ประเทศเหล่านั้นก็ได้เลิกเปลี่ยนธรรมเนียมนั้นหมดทุกประเทศด้วยกันแล้ว การที่เราได้พร้อมกันเลิกเปลี่ยนธรรมเนียมที่หมอบคลานกราบไหว้นั้น ก็เพราะเพื่อจะให้เห็นความดีที่จะไม่มีการกดขี่แก่กันในบ้านเมืองนั้นอีกต่อไป ประเทศใด เมืองใด ที่ได้ยกธรรมเนียมที่เป็นการกดขี่ซึ่งกันและกัน ประเทศนั้นเมืองนั้นก็เห็นว่ามีแต่ความเจริญมาทุกๆ เมืองโดยมาก ก็ในประเทศสยามนี้ ธรรมเนียมบ้านเมืองที่เป็นการกดขี่แก่กัน อันไม่ต้องด้วยยุติธรรมนั้นก็ยังมิอยู่อีกหลายอย่าง หลายประการ จะต้องคิดลดหย่อนผ่อนเปลี่ยนเสียบ้าง...

ทว่าความเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจในช่วงนี้มีปรากฏอยู่ใน “ความทรงจำ” ของสมเด็จพระยา ดำรงราชานุภาพ ว่า

“ที่นี่จะเล่าถึงเรื่องราวการในตอนปีมะเมียต่อไป พอเลิกไว้ทุกข์แล้ว รัฐบาลก็เริ่มจัดการต่างๆ อันเป็นฝ่ายทะนุบำรุงบ้านเมือง พิจารณาห์ดูรายการที่จัด เห็นได้ว่าดำเนิน รัฐบาลภิบาลนโยบายตามทางพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งนั้น ...ถึงขั้นนี้ก็ให้เริ่มขุดคลองเปรมประชากรแต่หน้าวัดโสมนัสวิหาร...หนึ่งในปีมะเมียนั้น โปรดฯให้กรมพระราชวังบวรฯ เป็นแม่กองสร้างป้อมเสือซ่อนเล็บ ณ เมืองสมุทรปราการที่ ค้างอยู่ และปรากฏในจดหมายเหตุว่าให้พระยาอินทราบดีสีหราชรองเมือง (เนียม) เจ้ากรม กองตระเวน ไปดูแบบคุกและโรงพยาบาลที่เมืองสิงคโปร์ เพื่อจะเอาอย่างมาสร้างใน กรุงเทพฯ แต่เมื่อกลับมามีผลเพียงเตรียมที่สำหรับสร้างคุกใหม่ (ที่ริมถนนมหาชัย) การ สร้างค้างมาอีกช้านาน ส่วนโรงพยาบาลนั้นค้างมาจนตัวฉันได้เข้าเกี่ยวข้องในการสร้าง เมื่อ ปีจอ พ.ศ.๒๔๒๙ ดังจะเล่าในที่อื่นต่อไปอีกในข้างหน้า...”

“ยังมีการต่างๆ เป็นส่วนในราชสำนักที่จัดขึ้นในปีมะเมียนั้นก็หลายอย่าง เป็นต้นแต่เริ่ม เสด็จประพาสหัวเมือง เมื่อต้นปีเสด็จไปเปิดคลองภาษีเจริญ แล้วเสด็จเลยไปยกยอดพระ

ปฐมเจดีย์ครั้งหนึ่ง ถึงฤดูน้ำเสด็จไปประทับที่วังจันทร์เกษม ทรงทอดพระกฐิน ณ พระนครศรีอยุธยาอีกครั้งหนึ่ง ...”¹⁰

ผลอันเนื่องมาแต่การเสด็จประพาสทั้งในและนอกประเทศของกษัตริย์พระองค์ใหม่ เพื่อทรงตรวจจัดการปกครอง และ“เพื่อจะแสวงหาชนบทรรมเนียมที่ดีของฝรั่งมาใช้ในพระราชอาณาเขต” นอกจากจะก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในทางการจัดการบริหารบ้านเมืองตามที่ได้ทอดพระเนตรมา ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงทรงผม และเครื่องแต่งกาย กระทั่งการตั้งกรมทหารมหาดเล็กและสโมสรถหาร(หอคงคอคเดียว) หรือโรงเรียนหลวงสอนภาษาอังกฤษในเวลาต่อมา ฯลฯ แล้ว ก็การสองอย่างที่น่าจะได้นำมาพิจารณา ซึ่งถูกเอ่ยถึงไว้บ้างในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาบรมมหาราชวังก็คือการเตรียมก่อสร้าง “เรือนจำ”และ”โรงพยาบาล” สาเหตุก็เพราะเหตุผลที่ว่าเมื่อครั้งกรุงสยามส่งราชทูตไทยไปเจริญสัมพันธไมตรีกับสหราชอาณาจักรในรัชกาลที่๔ (พ.ศ.๒๔๐๐) สถานที่สองแห่งในบรรดากิจการที่คณะราชทูตไทยโดย หม่อมราโชทัย ได้ไปเยี่ยมชมมาก็มี “คุก”กับ”ที่ขังคนบ้า” รวมอยู่ในรายการด้วยเหมือนกัน

วันจันทร์ เดือน ๓ แรม ๑๐ ค่ำ เวลาเช้า ๒ โมง ราชทูตไปดู (คุกขังนักโทษ และวันที่ไปดูนั้นมี) คนโทษถึงสิ้นชีวิต เขาผูกคอแขวนที่หน้าคุก คนนั้นเป็นโทษเพราะยิงคนตาย (ตอนที่ ๙ ว่าด้วยควีนให้เจ้าหญิงลูกเธอประสูติกับพริ้นซ์เฟรดดริกวิลเลียมลาไปเมืองปรัสเซีย และราชทูตไปดูคุกและคลังและแม่น้ำเทมส์)¹¹

และ

วันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๐ ค่ำ พวกราชทูตไปดูที่ขังคนบ้า ทำเป็นตึกกว้างขวาง ในนั้นมีที่สำหรับสั่งสอนศาสนา เทศน์ให้คนบ้าฟังทุกวันอาทิตย์ ที่ในตึกเป็นห้องใหญ่บ้าง ห้องเล็กบ้าง แต่บ้าที่คลั่งมากไม่ได้สติเดินโดดโลดโผนโดนเสาโดนไม้ทำร้ายแก่คนอื่นดั่งนั้น ขังไว้ในห้องมีเบาะมีนวมตามพื้นและฝา ถึงจะเดินปรกระการใดเนื้อตัวก็ไม่เจ็บช้ำ ในตึกนั้นทำสะอาดหมดจดงดงามประหนึ่งว่าเรือนเศรษฐี มีหม่อและคนคอยปรนนิบัติรักษาประจำอยู่มี

¹⁰ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมมหาราชวัง. *ความทรงจำ* กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาคาร, 2518. หน้า 236-241

¹¹ ครุสภา. *ประชุมพงศาวดาร* เล่มที่ 27 กรุงเทพฯ: 2511.หน้า 30

ได้ขาด บ้าผู้ชายก็เอาไว้อ่อนผู้ชาย บ้าผู้หญิงก็เอาไว้อ่อนผู้หญิง มิให้ปนปะปนกัน ผู้
 ประณิบัตินั้นพูดจาสิ่งใดล้วนอ่อนหวานปลอบโยน มิให้คนบ้าเคืองใจเลย
 (ตอนที่ ๑๐ ว่าด้วยควีนตั้งขุนนางและราชทูตเข้าเฝ้าทูลลา ราชทูตไปดูที่ซึ่งคนบ้า และบริติช
 มิวเซียม)¹²

ความเรื่องนี้โดยพิสดารอาจดูได้ในบทรายงานอย่างร้อยกรอง ซึ่งรจนาไว้ดังนี้

จึงตรงไปในตำบลซึ่งคนบ้า	ดูที่ท่าทำไว้นั้นใหญ่หลวง
มีที่สอนศาสนาบ้าทั้งปวง	อย่าให้ลวงลืมหันตวิตรอง
ถึงกำหนดวันอาทิตย์เป็นนิจแน่	ตาครูแก่รู้รสบทสนอง
วิสัยคนบ้าฟังนั่งเป็นกอง	ที่ทำงานคล้ายเทศน์ข้างเทศไทย
ในตึกนั้นกันห้องเป็นช่องชั้น	บ้างลดหลั่นดงามตามวิสัย
ตั้งบ้านเรือนเศรษฐีดีกระไร	แลวิไลสวยสะอาดประหลาดตา
ถ้าแม้คนที่พิกลจริตร้าย	มันป็นปายโหดโผนโชนถลา
บางทีผลุนหมันไปฉวยไม้มา	แล้ววิ่งไล่ล่าตีผู้คน
เขาเอาเข้าขังไว้ที่ในห้อง	มีเบาะรองจัดแจงทุกแห่งหน
นุ่มนิ่มนวมมวบไม่เจ็บตน	ถึงดินราก็มิได้เป็นไรเลย
มีหมอยอยู่ผู้คนประณิบัติ	สารพัดดูแลไม่แซเจย
ทุกคืนวันโง่งยามตามที่เคย	ให้นมเนยข้าวปลาหยูกยากิน
บ้าผู้ชายไว้ฝ่ายผู้ชายล้วน	บ้าผู้หญิงไว้ส่วนผู้หญิงสิ้น
คนพิทักษ์รักษาเป็นอาจिन	ช่างล่อลึงลอมปลอบให้ชอบใจ
เฝ้าโน้มน้าวกล่าวสุนทรที่อ่อนหวาน	ไม่หักหาญพูดจาอหังการ
แกล้งยกยอผลพพลอดอดๆ ไป	หวังจะให้คลายมุ่นชุ่นอารมณ์ ¹³

ในการก่อกำเนิดขึ้นของระบบหรือโครงสร้างสังคมแบบใหม่ในยุโรป แต่เมื่อคริสต์ศตวรรษ
 ที่ ๑๗ เป็นต้นมา ได้มีการสถาปนารัฐประชาชาติ (Nation-State) ขึ้นมาแทนที่ศาสนจักร รวมถึง
 ราชอาณาจักรแบบเดิม โดยมีความคิดวิทยาศาสตร์เป็นแกนหลัก และใช้เหตุผลกับวิทยาการเป็น
 เครื่องมือในการให้คำตอบอย่างสำคัญ เข้าสวมแทนอิทธิปาฏิหาริย์อันวิเศษมหัศจรรย์ต่างๆ ที่โครง

¹² เฟิงอั่ง หน้า 35-36

¹³ ราโชทัย, หม่อม. (ม.ร.ว.กระต่าย อิศรางกูร). *นิราศลอนดอน* กรุงเทพฯ: คุรุสภา 2524. หน้า 90-91

สร้างอำนาจแบบเดิมเคยใช้อย่างได้ผล ซึ่งแม้สังคมแบบใหม่ที่เกิดขึ้นนี้จะมีความเหลื่อมล้ำต่ำสูง แลเอาวัดเอาเปรียบประชากรบางกลุ่มอยู่ แต่ในทางวาทศิลป์ก็ต้องอ้างอุดมการณ์ว่ารัฐดำรงคงอยู่เพื่อราษฎร อำนาจอธิปไตยสูงสุดเป็นของประชาชนพลเมือง ด้วยเหตุนี้รัฐจึงมีหน้าที่ที่ต้องหาทางให้เกิดสิทธิต่อชีวิต เสรีภาพและการแสวงหาความสุขของแต่ละปัจเจกชน

ความพลิกผันในทางโครงสร้างสังคมดังกล่าว ยังให้เกิดผลกระทบในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เช่นเดียวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับโลกของจิตวิญญาณ การที่มนุษย์สามารถควบคุมธรรมชาติได้โดยตรงมากขึ้น เท่ากับเป็นการสลายการพึ่งพิงอำนาจที่มีพื้นฐานมาจากความเชื่อถือศรัทธาแต่เดิมที่มองไม่เห็น เพราะวิทยาศาสตร์ได้ให้ความสำคัญกับปัจเจกชนที่มีความคิดอิสระเป็นตัวของตัวเองมากขึ้น การปรับเปลี่ยนหัวอำนาจของสังคมยุโรปเช่นนี้บังเกิดขึ้นอย่างชัดเจนเมื่อศาสนจักรอับจนหนทางที่จะอธิบายอย่างมีเหตุผลต่อความเดือดร้อนจากโรคระบาดซึ่งลูกหลานแพร่กระจายไปทั่วยุโรป โดยเฉพาะกาฬโรค(plague)¹⁴ ในประเทศอังกฤษและฝรั่งเศส เมื่อราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ คำตอบที่ว่ามันเป็นการลงโทษต่อความผิดบาปนั้นไม่อาจใช้อย่างได้ผลอีกต่อไปแล้ว จะเป็นไปได้อย่างไรที่พระเจ้าจะประทานสิ่งอันน่าสะพรึงกลัวเช่นนี้แก่ประชาชนของพระองค์ บรรดาพระนักบวชยอมสละภาพความไม่รู้ของตนออกมาอย่างง่ายๆ ว่า “ไม่รู้”(โรคระบาด)มาจากที่ไหน จากความมุ่งหมายของใคร และถูกส่งมาด้วยเหตุใด” หากว่าเป็นเพราะฤทธิ์ของปีศาจแล้วละก็ ความยากลำบากในการเผชิญหน้ากับมันก็คือว่าพวกมันสามารถแปลงกายให้เล็ดจมนองไม่เห็น แล้วแฝงเข้าสู่ร่างกายมนุษย์ทางอากาศด้วยการสูดหายใจเข้าไป จนบางครั้งทำให้คนจาม ก่อนหน้านั้นจึงเป็นสิ่งสำคัญที่คนอยู่ใกล้จะต้องพูดว่า “ขอพระเจ้าอวยพรท่าน” แต่วิธีการทำนองนี้เมื่อนำมาใช้กับผู้ป่วยกาฬโรค(plague victims)ย่อมไม่ได้ผล¹⁵ ในขณะที่รัฐประชาชาติและศาสตร์อย่างใหม่มีคำอธิบายในเรื่องนี้ได้มากกว่า เพราะนอกจากวิทยาศาสตร์จะสามารถเข้ามาไขปริศนาในเรื่องต้นเหตุของโรคระบาดอย่างเป็นเหตุผลแล้ว ระบบการดูแลป้องกันการแพร่กระจายของเชื้อ โดยเฉพาะการจัดองค์กรเพื่อรับมือกับวิกฤตการณ์เรื่องกาฬโรค ไม่ว่าจะเป็กรณีของคนป่วยและคนตาย ภายใต้การบริหารจัดการแบบใหม่ที่มีประสิทธิภาพความเด็ด

¹⁴ ท่านผู้รู้บางท่านมีความเห็นว่า plague คำนี้ หมายความว่าถึงโรคระบาดทั่วยุโรป แต่ผู้วิจัยขอถือเอามติของ ส.

กาญจนาคพันธุ์ ที่ระบุอย่างจำเพาะเจาะจงว่า โรคระบาดนี้หมายถึงกาฬโรค

“อนึ่ง ในวัยเมื่อข้าพเจ้าเป็นเด็ก เคยได้ยินชื่อโรคอย่างหนึ่งว่า ‘เป็ลิก’ เมื่อเกิดโรคนั้นแล้ว คนตายมาก ภายหลังข้าพเจ้าจึงรู้ว่าโรคเป็ลิกนั้นคือกาฬโรคที่เกิดจากหนู เป็ลิกเป็นคำฝรั่งว่า plague หมอฝรั่งมาเมืองไทยพบโรคนี้ การแพทย์ไทยยังเป็นแบบโบราณ ไม่รู้สมมติฐานโรค ไม่มีชื่อโรคอย่างไทย ก็เลยเรียกตามฝรั่ง เป็นที่รู้จักกันเพียงว่า โรคนี้คนตายมากเท่านั้น ต่อมาอีกนานจึงเรียกว่า ‘กาฬโรค’...” วิจิตรมาตรา, ขุน. (สง่า กาญจนาคพันธุ์).

เด็กคลองบางหลวง 1 กรุงเทพฯ: สารคดี, 2540. หน้า 88

¹⁵ สิงห์คำ โต๊ะงาม. **ไสยเวท อาถรรพ์ ลึกลับ อานุภาพแห่งมายิก** กรุงเทพฯ: อินทรี, ม.ป.ป. หน้า 59-61

ขาด โดยการคัดแยกคนปรกติออกจากผู้ป่วย มีการจัดสรรพื้นที่แล้วควบคุมอย่างแน่นหนา ตลอดทั้งแบบแผนการปฏิบัติอย่างจำเพาะเจาะจงกับ “ปัจเจกชน”แต่ละราย มีการเฝ้าสังเกตอาการผิดปกติอย่างเข้มงวด ด้วยการขานชื่อและให้แสดงตน ฯลฯ จนกระทั่งโรคระบาดครั้งรุนแรงในศตวรรษนั้นได้รับการควบคุมอย่างได้ผล ความสำเร็จดังกล่าวจึงได้กลายมาเป็นแบบจำลองสำเร็จรูปของการ“จัดการ”กับปัจเจกชนซึ่งที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนในภายใต้การปกครองของศาสนจักร ดังที่มิเชล ฟูกูต์ ชี้ให้เห็นว่า นับตั้งแต่ยุคของเหตุผลเป็นต้นมา รัฐสมัยใหม่ได้นำเอาวิธีการจัดการผู้คนให้อยู่ในความสงบเรียบร้อยเช่นนี้มาใช้จัดการกับ คนบ้า คนป่วย คนโทษ หรือแม้กระทั่งนักเรียน โดยการทำให้พวกเขา(รวมทั้งคนส่วนที่เหลือในสังคม) อยู่ในพื้นที่ที่ถูกกำหนดอย่างมีระเบียบแบบแผนไม่อาจจะผิด พร้อมกันนั้นก็ใช้เป็นเครื่องตอบสนองความสนใจใคร่รู้ของนักปรัชญา นักวิทยาศาสตร์ และแพทย์ ที่สนใจเข้าเฝ้าชมพิพิธภัณฑิ์ธรรมชาติมนุษย์ทำนองนี้¹⁶ โดยที่ในยุคต่อมา นอกจากจะช่วยในการ “จัดระเบียบ”สังคมและการเมืองแล้ว กิจการสถานอันจำเพาะเช่นนี้ก็ได้อีกลายมาเป็นธุรกรรมที่ก่อให้เกิดรายได้เป็นกอบเป็นกำทางเศรษฐกิจอีกด้วย¹⁷

ดังนั้นจึงมีพักต้องสงสัยว่า เหตุใดในการ“นิรโทษลอนดอน”(พ.ศ.๒๔๐๐) หรือการเสด็จประพาสเพื่อจะแสวงหาชนบทรรมนิยมที่ดีของฝรั่งมาใช้ในพระราชอาณาเขต(พ.ศ.๒๔๑๓) นั้น กิจการหลักที่เลือกสรรได้มามีลำดับแรกๆ ย่อมจะได้แก่ คุกและโรงพยาบาล เพราะนอกจากความก้าวหน้าทางวิทยาการที่รับเข้ามาเพื่อนำมาใช้ปรับปรุงการบริหารจัดการบ้านเมืองให้มีความศิวิไลซ์ขึ้น ไม่ว่าจะเป็นทางวัตถุ องค์กร สถาบัน หรือแบบแผนความประพฤติ เหล่านั้น สิ่งซึ่งติดเนื้อติดตัวมาด้วยความก้าวหน้าอย่างแยกไม่ออก ก็คือคุณค่าในทางอัตลักษณ์ของชุมชนการเมือง คือ “ชาติ” อันเป็นกายาพพในจินตนาการอันใหม่ที่ปลดปล่อยให้ความชอบธรรมแก่ปัจเจกชนที่ไม่มีฐานะและอำนาจตามจารีตแต่เดิม จนสามารถขึ้นมาเงยหน้าอ้าปากเป็นตัวของตัวเอง โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพิงโครงสร้างแบบเดิม แต่ในขณะเดียวกันก็มีมาตรการควบคุมไว้ให้แสดงออกได้เท่าที่ไม่เป็นพิษเป็นภัย อันจะก่อให้เกิดอันตรายแก่โครงสร้างอย่างใหม่

กระบวนการศึกษาหรือแสวงหาความรู้นับว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่อิงอาศัยอยู่กับความเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างดังกล่าวด้วย กล่าวคือระบบแบบใหม่นี้ทำให้การศึกษามีฐานะความสำคัญแตกต่างจากเดิมด้วย เพราะความเชื่อที่ว่าความรู้ โดยเฉพาะวิทยาศาสตร์นั้นเป็นสิ่งสากลจึงไม่จำต้องผูกติดกับสถานภาพหรือเพศสภาพอีกต่อไป เป้าประสงค์ของความรู้สมัยใหม่นี้นอกจากการฝึกปรือผู้เรียนให้มีความสามารถทักษะเพื่อไปปฏิบัติวิชาชีพต่างๆ ได้ แต่ในช่วงหัวเลี้ยวหัว

¹⁶ Foucault Michel. *Discipline & Punishment: The Birth of the Prison* NY: Vintage Books, 1995. p.p.195-228)

¹⁷ Murphy, Elaine. “The Mad-house keepers of East London.” *History Today* Sep.2001. p.p.29-35

ต่อของการปฏิรูปโครงสร้างของราชาธิปไตยและแนวคิดใหม่เรื่องการใช้เหตุผลในสังคมสยาม มีหลายสิ่งซึ่งสะท้อนถึงความลึกลับ กระทั่งขัดหรือแย้งกันในระหว่างคุณค่าทั้งสอง โดยเฉพาะการกีดขวางในทางกระบวนการเรียนรู้ ที่เป็นหัวใจของการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงของระบบชีวิตและสังคม

เมื่อได้จัดให้มีกิจกรรมต่างๆ อย่างกว้างขวาง หากจำกัดวงไว้ให้เฉพาะพวกชนชั้นนำและข้าราชการ ซึ่งรวมทั้งบุตรภรรยาเท่านั้น โดยไม่เปิดโอกาสให้กับสามัญชน ทั้งนี้“เพื่อมิให้ปะปนเป็นที่รังเกียจแก่กัน” แสดงให้เห็นความเหลื่อมล้ำของชนชั้นนำกับราษฎร ดังจะเห็นได้จากกรณีของ ก.ส.ร.กุหลาบ ซึ่งเป็นสามัญชนได้รับเลือกเข้าร่วมในคณะสัมปาทิก แต่ก็ไม่ได้รับสัญญาบัตรและให้ดำรงตำแหน่ง เพราะเหตุว่ามีไข้เจ้านายหรือข้าราชการ อย่างไรก็ตามบุคคลอย่าง เสฐียรโกเศศ ก.ส.ร.กุหลาบ เทียนวรรณ นายนรินทร ภาสิต และกุหลาบ สายประดิษฐ์ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นปัญญาชนสาธารณะเหล่านี้ก็ได้เริ่มมีบทบาทมากขึ้นในการเผยแผ่ความรู้ใหม่แก่สาธารณชน ทำการเสนอความคิดเห็น ร้องเรียน และวิจารณ์ผู้ปกครองและรัฐบาล และแม้ความเห็นดังกล่าว จะมีผลในทางการรับรู้และก่อให้เกิดการปรับปรุงนโยบายและการปฏิบัติของรัฐได้บ้าง แต่บทบาทเช่นนี้ได้ถูกรังเกียจเคียดจันท์อย่างยิ่งจากฝ่ายราชาธิปไตย โดยที่บุคคลผู้เอ่ยนามมานี้ส่วนใหญ่ หากมีเคียดจันท์โทษตกอยู่ในเรือนจำ ก็ถูกกล่าวหาว่าเสียจริต หรือนำไปกักขังไว้ในโรงพยาบาลสำหรับคนบ้า (มีบางคนโดนทุกๆ ข้อกล่าวหา) ทศนคติของชนชั้นนำทำนองนี้ยังคงได้รับการสืบต่อมา ดังเมื่อกระทรวงธรรมการมีนโยบายจะขยายให้เกิดห้องสมุดประชาชนขึ้นตามวัดต่างๆ องค์อธิปัตย์ในขณะนั้น ได้มีคำท้วงติงโดยตรงไปตรงมาว่า

ว่าด้วยการจัดห้องอ่านหนังสือสำหรับประชาชน ข้อ ๕ คิดจะให้มีการแสดงธรรมิกถาเป็นครั้งคราวด้วยนั้น เรื่องนี้จัดไม่ใช่ง่าย ธรรมิกถาเป็นเครื่องบั่นหัวใจคน ไม่เฉพาะในทางศาสนา เป็นได้ตลอดถึงการเมือง สักหน่อยก็จะเอาคนเช่นนายกถึงเท่านั้นเข้าไปพูด ขอลอย่าแย่งนำที่นี้ไปจากคณะสงฆ์เลย หากว่าจะขยายการให้คฤหัสถ์เทศน์ได้ ก็จงให้คณะสงฆ์จัดเถิด เรื่องนี้กระทรวงนครบาลก็ได้รับรองไว้แล้ว ว่าคฤหัสถ์ผู้จะเทศน์แก่มหาชน จะต้องได้รับอนุญาตของคณะสงฆ์¹⁸

แนวนโยบายการสร้างรัฐประชาชาติให้เป็นปึกแผ่นของชนชั้นนำไทย โดยการนำเอาวิทยาการความรู้ความเข้าใจตลอดจนการจัดองค์กรใหม่ๆ ที่มีประพัตถิกันอยู่ในสังคมมหาอำนาจตะวันตก

¹⁸ วชิรญาณวโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. **พระมหาสมณสาส์น เกี่ยวกับการพระศาสนา** พระนคร : มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2514. หน้า 151

ตก เพื่อมาปรับใช้กับคุณค่าเนื้อหาในกายาพยพหรือโครงสร้างสังคมชนชั้นแบบเดิม อย่างพยายามปรับปรุงเปลี่ยนแปลง ทว่ารากฐานความคิดในระบบการปกครองยังคงเดิม นอกจากจะมีการลิดรอนพื้นที่เวทีของสามัญชนแล้ว ยังมีการยกย่ายถ่ายเททางวาทกรรมในพงศาวดาร คำสอนในทางศาสนา คำสั่งบังคับบัญชา ฯลฯ ที่เน้นย้ำสิทธิธรรมของชนชั้นนำ ตลอดจนขนบธรรมเนียมที่แสดงถึงความจงรักภักดีต่อสถาบัน โดยมีอาศัยเหตุผลและวิทยาการสมัยใหม่มาใช้ให้ความชัดเจน

“พระราชาเป็นหัวหน้าของมหาชนอันเป็นสองฝ่ายนั้น เป็นหัวหน้าบัญชากิจการทั้งปวง ดังกล่าวแล้ว เปรียบเหมือนศีระจะเป็นประธานแห่งร่างกายฉะนั้น ร่างกายจะเป็นไปได้เพราะอวัยวะนั้นๆ ต่างทำธุระตามหน้าที่ของมัน อวัยวะบางอย่างต้องอาศัยความนึกความคิดที่ศีระก่อนแล้ว จึงทำกิจหน้าที่ของตน เช่นมือหยิบหรือยกของ เท้าก้าวหน้าหรือถอยหลัง กายนิ่งหรือนอน ปากพูดเป็นต้น อวัยวะบางเหล่าทำกิจของมันได้โดยปกติเสมอไปไม่ต้องคิดขึ้นก่อน เช่นปอดสูดอากาศเข้าไปฟอกโลหิตให้มีไอร้อน หัวใจฉีดไปทั่วสรรพางค์กาย กระเพาะอาหารละลายอาหารที่กลืนเข้าไปเป็นโอซาซึมเข้าไปในเส้นโลหิต ถ้าได้ถ่ายกากอาหารเสียออกมา ไตกรองโลหิตอันเจ็ดจางแล้วเป็นน้ำออกมา เป็นต้น แต่ย่อมมีความเป็นไปเนื่องด้วยศีระ ขาดศีระเสียแล้วอวัยวะสองเหล่านั้นอยู่ไม่ได้ ฉันทิ ชนกาย คือหมูชนก็เป็นฉันทิ ในฝ่ายปกครอง ขาดพระราชาผู้เป็นหัวหน้าบัญชาการแล้ว การงานต่างหน้าที่ไม่มีที่โยงถึงกัน ...

[...]

มหาชนผู้มีพระราชาปกครอง ตั้งอยู่โดยอิสรภาพ สมควรอย่างยิ่งเพื่อจะถนอมรักษาพระราชชาติของตน เหมือนคนสงวนศีระฉะนั้น และพึงร่วมมือกับพระราชาของตนในกิจการนั้นๆ อันเป็นเครื่องรักษาอิสรภาพ ¹⁹

การมองเห็นสังคมบ้านเมืองโดยเปรียบเทียบกับเอกภาพในทางกายาพยพ (organicism) ก็ดี หรือเปรียบกับภพภูมิอย่างเป็นลำดับขั้นในเชิงจักรวาลทัศน์ของไตรภูมิพระร่วงก็ดี นับได้ว่าเป็นกระบวนทัศน์หลักของสังคมไทยอย่างน้อยก็ในส่วนของชนชั้นนำ นับตั้งแต่ยุครัตนโกสินทร์ แม้ว่าหลักการดังกล่าวแทบจะปราศจากเนื้อหาสาระในทางพุทธศาสนามาสืบสนุน ไม่ว่าจะเป็นอัครัตยสูตร หรือจักรวัตติสูตร ดังได้กล่าวข้างต้นก็ตามที่ ทว่าวาทกรรมการเมืองไทยในชั้นเดิมก็ได้อ้างอิงคัดสรร และหยิบยก(ช่วงชิง)ความเชื่อพระพุทธศาสนาเฉพาะอย่างยิ่งในระดับชาวบ้าน เท่าที่ไม่ขัด

¹⁹ วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. *ประมวลพระนิพนธ์ : ธรรมคดี* พระนคร: มหา มกุฏราชวิทยาลัย, 2514. หน้า 294-300

แย้งกับการใช้อำนาจของผู้ปกครอง โดยนำมาผสมผสานเข้ากับความคิดกระแสอื่นที่สอดคล้องกัน อย่างสมประโยชน์ แม้ว่าความคิดนั้นจะขัดหรือแย้งกับพระพุทธวจนะ หรือธรรมะก็ตาม ดังเช่น ลัทธิพราหมณ์ในอดีต และวิทยาศาสตร์ตะวันตกในปัจจุบัน

นับแต่อดีตที่ผ่านมา ความคิดทางการเมืองที่รัฐได้สร้างจักรวาลทัศน์เน้นไปที่กายาพยพรวม ของมนุษย์เป็นแกนหลัก ยิ่งกว่าการให้ความสำคัญกับสถานะเชิงปัจเจกภาพหรือความคิดเห็นที่แตกต่างของประชากรราษฎรภายในอาณาจักร โดยแทบไม่จำเป็นต้องเอ่ยถึงเรื่องสิทธิเสรีภาพซึ่งผนวก อยู่ด้วยกับความคิดใหม่ในฝ่ายตะวันตกว่าจะไม่มีพื้นที่ว่างทางวาทกรรมการเมืองไทยแบบเดิม เพราะก่อนหน้านี้ได้ออกไปได้มีกรณีที่ราษฎรทำการต่อสู้ไม่ยอมรับอำนาจปกครองจากรัฐบาลกลาง ที่มักถูกเรียกว่าเป็นพวกตั้งตัวเป็นผู้มีบุญ หรือ“ผีบ้าผีบุญ” ทั้งที่เป้าหมายของความเป็นอิสระที่มี เสรีภาพสูงสุด บนมรรคาแห่งความถูกต้องครองครองธรรมนั้น ก็คือเนื้อหาสาระของพระพุทธศาสนา หรือการประพฤติพรหมจรรย์ แต่เนื้อหาทางธรรมทำนองนี้กลับถูกตัดตอนและปรับปรุงแก้ไขให้ อ่อนแรงลงจากชนชั้นนำโดยอาศัยวาทกรรมหลักดังได้กล่าว

...ได้แสดงธรรมสั่งสอนประชุมชนและกล่าวคำแนะนำในข้อปฏิบัติให้เป็นไปถูกต้อง ผู้ อำนาจการเห็นว่าในมณฑลนั้น ไม่มีหนังสือสำหรับสั่งสอนในทางพระศาสนา มีแต่หนังสือ แสดงเรื่องผู้มีบุญต่างๆ เมื่อประชาชนได้ฟังเรื่องนั้นๆ จึงปลุกความนิยมไปในทางนั้น ทำให้ จริตพื้นเพอื่น คิดจะตั้งตัวเป็นผู้มีบุญเช่นนั้นบ้าง หรืออยากจะเห็นผู้มีบุญเช่นนั้น เมื่อได้ สร้างหนังสือแสดงข้อวัตรปฏิบัติในทางดีทางชอบให้สั่งสอนกัน และเก็บหนังสือเล่มนั้นเสีย การพระศาสนาคงจะเจริญขึ้น และผู้อำนาจการกำลังคิดจะจัดการเรื่องนี้²⁰

ในการพยายามควบคุมอำนาจการบริหารไว้ภายใต้การอำนาจการที่ศูนย์กลาง โดยอาศัย กลไกราชการอย่างใหม่เพื่อรับมือกับภัยเผชิญหน้าอันได้แก่ลัทธิล่าอาณานิคมนั้น ดำเนินไปใน ครอบครองเดียวกันทั้งในฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักรของรัฐสยาม ภายใต้แบบจำลองหรืออุปมาที่ มองเห็นรัฐเป็นกายาพยพอันหนึ่งซึ่งจะยับเยียนเคลื่อนไหวไปในทิศทางใดนั้นย่อมขึ้นอยู่กับคำ สั่งจากศูนย์กลางในฐานะเป็น“ประธานแห่งร่างกาย” ที่น่าสนใจคือความพยายามสั่งการโดยใช้ใบ บอกหรือหนังสือราชการ การออกสำรวจ ตลอดจนวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลรายละเอียดความเป็น อยู่ของคนในปกครอง ทั้งในส่วนของราษฎรและพระกับวัด ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในทางบริหารจัดการ ด้วยศาสตร์สมัยใหม่

²⁰ วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. **ประมวลพระนิพนธ์: ลายพระหัตถ์เกี่ยวกับการ ศึกษา** พระนคร:มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดลย์, 2514. หน้า 116

...การไปตรวจคณะสงฆ์ตั้งแต่ข้าพเจ้าทำมาแล้ว เห็นว่าเป็นการสำคัญมาก เพราะได้เห็นความไปของคณะสงฆ์ และความนับถือศาสนาของราษฎรในหัวเมืองทั้งหลาย รู้เบาแสอยู่สั่งการไม่ค่อยพลาด เท่ากับได้ดูรูปถ่ายแห่งถิ่นที่เคยไปมาแล้ว ดีกว่าสั่งการอยู่ในกรุงเทพฯ ด้วยมิได้เคยไปเอง เช่นนี้จะต้องฟังคำเขาทั้งนั้น อาจพลาดได้ง่าย เท่ากับดูรูปถ่ายแห่งถิ่นที่ไม่เคยไป เนื่องจากไปตรวจการคณะสงฆ์ยังได้ทำประโยชน์อย่างอื่นอีก ได้ชักนำให้เจ้าคณะเจ้าอาวาสในจังหวัดใกล้เคียงกันบ้าง ในต่างจังหวัดบ้างให้รู้จักกัน และได้เห็นอย่างพระกรุงเทพฯผู้ตามเสด็จ การชักนำให้สมาคมกันนั้นไม่จำกัดเพียงพระสงฆ์ ตลอดมาถึงราษฎรผู้อยู่ต่างถิ่นได้เห็นแบบอย่างกันและได้แสดงเทศนาสั่งสอนคฤหัสถ์บรรพชิต เชื่อมมั่นในพระศาสนา...

พระมหาสมณฯ, “พระดำรัสคำตอบถวายพระพรคณะสงฆ์ พ.ศ.๒๔๖๓”

โดยได้มีการแนะนำให้ผู้อื่นถือเป็นแบบปฏิบัติด้วย

รายงานที่จะทำขึ้นนั้น สมควรจะเล่าเหตุการณ์เนื่องด้วยคณะสงฆ์ในเมืองเหล่านั้นให้เรารู้รายงานที่ทำมานั้น ไม่พอจะให้ความรู้ เว้นไว้แต่บางข้อในมณฑลปัตตานีฯ รายงานที่จะทำขึ้นต่อไป จงทำอย่างระมัดระวัง บอกวัน เล่าถึงการเดินทาง บอกตำบลที่พักแรม และได้ทำกิจอะไรบ้างเนื่องด้วยการคณะ การพระศาสนา หรือการศึกษา ในตำบล ถ้าก็มีเฉพาะตำบลก็กล่าวในระหว่าง ถ้ากิจที่ทำนั้นเหมือนกันในหลายตำบล ก็กล่าวรวมตอนหลังฯ เล่าถึงวัดนั้น ถึงเจ้าวัด ได้ความรู้ดีเกือบเหมือนแลเห็นในรูปถ่ายฯ ในรายงานเหล่านั้น มีของพระธรรมปาလာจารย์ เจ้าคณะมณฑลภูเก็ตอยู่ด้วยฯ เสียดยว่าได้ความรู้จากรายการสองฉบับนี้ไม่พอ²¹

หรือได้รับการชมเชยในความเอาใจใส่และความครบถ้วนในการให้ข้อมูลรายละเอียด

เธอตรวจจัดการคณะสงฆ์อย่างนี้ ทำถูกหน้าที่ของเจ้าคณะจังหวัด ชาวที่แจ้งมาในรายงานนั้น ไม่ไปตรวจ จักรู้ไม่ได้เลยฯ เจ้าคณะบางรูปไปตรวจการ มีรายการแจ้งเพียงบาญชีวัดจำนวนพระสงฆ์สามเณร ชื่อเจ้าอาวาส ที่อาจจะรู้ได้ในบาญชีทั้งนั้น ไม่ต้องไปก็ได้ ที่ค่อยดี

²¹ วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. **พระมหาสมณสาส์น เกี่ยวกับการพระศาสนา** พระนคร : มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2514. หน้า 64

หน่อย เพียงกล่าวถึงของปลูกสร้างในวัดฯ เธอตั้งใจทำหน้าที่ของเจ้าคณะจังหวัดจริงๆ แลรายการที่ส่งมานั้น ให้ความรู้แก่ฉันมากถึงความเป็นไปของวัดในจังหวัดนั้น ขอเธอจงรับความสรรเสริญแลชอบใจของฉัน²²

โดยที่ต่อมาภายหลัง (พ.ศ.๒๔๕๙) เพื่อความรัดกุมและเป็นมาตรฐานเดียวกัน จึงได้มีการจัดทำเป็น “ตัวอย่างเรียบเรียงรายงานตรวจการคณะสงฆ์มณฑลอุดร” และ”ปฐาถึงการตรวจคณะมณฑลอุดร” ซึ่งเป็นการจำแนกข้อมูลความเป็นไปในการพระศาสนาท้องถิ่นอย่างละเอียด รวมถึงเรื่องความรู้ทางการแพทย์และการรักษาพยาบาลของพระภิกษุ

๑๐. ในพวกพระ มีผู้เข้าใจในทางหมอ พอจะรักษาตนเอง ในที่ไหนบ้างหรือไม่²³

กล่าวจำเพาะบทบาทในเรื่องการรักษาโรคภัยความเจ็บไข้ได้ป่วยอันเป็นการสงเคราะห์กันและกันนั้น ผู้นำคณะสงฆ์จะพิจารณาบทบาทของมิชชันนารีของคริสต์ศาสนาเป็นแนวเทียบเคียง

เรื่องทำเวชกรรม คือประพฤตินั้น มีประโยชน์มาก ไม่ใช่แต่จะรักษาตนเอง เปนทางแผ่พระศาสนา แลให้ความสุขแก่คนทั้งหลายด้วย พวกมิชชันนารีผู้เข้ามาสอนศาสนาคริสต์ เขามีการรักษาโรคเป็นเครื่องมือด้วยอย่างหนึ่ง พระอรรถกถาจารย์อยู่ข้างพูดปรักปรำเกินไป ข้อที่จัดให้มี แต่ห้ามไม่ให้เรียกค่ารักษาจ้ะ ถูกทางแล้ว ฉันกำลังคิดจะอุดหนุนการแพทย์ในกรุงอยู่เหมือนกัน ถึงกับมีข้อถามลงไปในบัญชีทีเดียวเพื่อจะให้รู้ว่า เราพอใจ ไม่ห้ามฯ

พระมหาสมณฯ, ถึงพระธรรมปาลาจารย์ เจ้าคณะมณฑลภูเก็ต²⁴

โดยไม่จำกัดอยู่แต่ในหมู่ภิกษุเท่านั้น ยังทรงดำริครอบคลุมไปถึงบทบาทของอุบาสิก(ชี)ในทางนี้อีกด้วย

พวกชีก็ไม่ทำประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งให้แก่บ้านเมือง ยังอยู่ในรวงทรงพระดำริฯ บัดนี้อุบาสิกาสินมาปรึกษาด้วยการที่กระทรวงจะให้พวกชีเป็นพยาบาลนั้น เปนโอกาสเหมาะที่

²² เพิ่งอ้าง หน้า 175

²³ วชิรญาณวโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. *รายงานตรวจการคณะสงฆ์* พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2510. หน้า 160

²⁴ วชิรญาณวโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. *พระมหาสมณสาส์น เกี่ยวกับการพระศาสนา* พระนคร : มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2514. หน้า 48

จะชี้แจงเรื่องนี้แก่พวกชีฯ ทางที่พวกชีจะทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองด้วยไม่ต้องเปลี่ยน
ภาวะของตน เช่น รับเด็กหญิงไว้เป็นศิษย์ สอนให้รู้จักอ่านเขียนหนังสือ ...อีกอย่างหนึ่ง ฝึก
หัดในการพยาบาลไข้เจ็บ แลทำการนั้นเป็นกุศล จะรับคนเจ็บมารักษาพยาบาลที่สำนัก
หรือไปช่วยที่โรงพยาบาลหรือตามบ้านแปดครั้งคราว ดังนี้จะดี พวกชีฝรั่งเขาทำอย่างนี้เป็น
พื้น เปรียบกับพวกชีของเรา ยังด้อยกว่าของเขามากๆ ...

พระมหานายก ถึง พระปลัดแดง ผู้รั้งวัดศรีสุริยวงศ์²⁵

ซึ่งรายงานตรวจการคณะสงฆ์ที่มีส่งเข้ามาถวายนั้นช่วยให้รับได้เห็นภาพของบทบาทพระ
สงฆ์ทางการแพทย์แต่ในสมัยนั้น รวมทั้งพระมติดต่อการนี้ยังมีใช้น้อย

๑. เธอได้ไปพบที่วัดบางแห่ง เจ้าอาวาสมีความรู้ในทางแพทย์ ได้ทำยาไว้มาก เป็นประโยชน์
แก่ชาววัดชาวบ้าน คืออยู่ แต่ที่เก็บยายังรุ่งรัง ทั้งมรรยาทตลอดถึงการนุ่งห่มยังไม่เรียบร้อย
ได้แนะนำเพื่อให้สะอาดเรียบร้อยนั้น สมควรแล้วฯ อันพระทำยารักษาไข้เจ็บของชาววัด
ชาวบ้านโดยฐานกุณา ถ้ามีมรรยาทนำมาซึ่งความเลื่อมใส จึงจะเป็นที่นับถือของคนไข้ ว่า
กล่าวเชื้อฟัง เป็นประโยชน์ในการรักษาไข้ ผิดกว่าหมอรักษาด้วยหาลาภ ฯ ฉันได้พบเจ้า
อธิการสุด เจ้าวัดแหลมฟ้าผ่า จังหวัดสมุทรปราการ เจ้าคณะหมวดตำบลนั้น บัดนี้เป็นพระ
ครูวัดตุนทร เข้าใจในการแพทย์เหมือนกัน ทั้งมีมรรยาทเรียบร้อยรักษาญาติอาด ห้องเก็บ
ยาภิธอาด จัดเป็นระเบียบฯ ฝ่ายพระที่เธอกล่าวถึงนั้น จักไม่ใช่ผู้ชอบสะอาดเอง ทั้งไม่ได้รับ
ความฝึกหัดในจรรยา ถ้าได้รู้ว่าที่อื่นเขาทำกันอย่างไร เป็นดี อาจจะได้ตามได้ จึงได้ชักตัว
อย่างพระครูวัดตุนทรมาให้ฟัง ถ้าได้พบเธออีก จงเล่าให้เธอฟังฯ

ถึงพระครูโยคานุกุล ผู้รั้งตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัดลพบุรี²⁶

๕.๓ สามเหลี่ยมแห่งหัตถ์สนนัย

การที่เจ้าชายสิทธัตถะได้ทรงเผชิญกับข้อเท็จจริงของชีวิตอันไม่อาจหลีกเลี่ยง จนนำพา
พระองค์ไปสู่การแสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล(กีกสลดเวสี) ด้วยการปรารภความเพียรไม่ถอยหลัง
กระทั่งได้ค้นพบความจริงอันประเสริฐที่ทรงประกาศว่าความจริงที่แท้เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่แล้ว ทรง
เพียงค้นพบ “รอยทางเก่า...อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในกาลก่อนเคยทรงดำเนินแล้ว” ครั้น

²⁵ เฟิงอ้าง, หน้า 234

²⁶ เฟิงอ้าง, หน้า 159

เมื่อค้นพบความจริงด้วยปัญญาอันยิ่งแล้ว จึงทรงนำมาเปิดเผยความจริงนั้นแก่ผู้อื่น เพื่อให้รู้ความจริงนั้นโดยจะได้ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายได้ถูกต้องตามความจริงนั้น ด้วยการจัดตั้งระบบขึ้นมาเป็นชุมชนหรือสงฆ์เพื่อเอื้ออำนวยให้เกิดการเรียนรู้ และมามีวิถีชีวิตที่สอดคล้องต่อการทำให้เกิดผลสำเร็จตามข้อ“ธรรม” การจัดตั้งนี้คือ“วินัย” เนื้อหาสาระของความเป็นภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมได้แก่ไตรสิกขา “ศีล สมมทกขาตํ สมาธิ สมมทกขาโต ปญญา สมมทกขาทา” ด้วยสาเหตุนี้คณะสงฆ์จึงเป็นชุมชนที่มีชีวิตแห่งการศึกษา แม้กระนั้นก็ได้หมายถึงการปลีกตัวเด็ดขาดไปจากสังคม แต่เพราะเป็นชุมชนที่ไม่ต้องการอำนาจในระบบการเมือง และไม่ต้องการผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ สงฆ์จึงออกห่างจากแวดวงดังกล่าวอย่างมีท่าทีที่เหมาะสม เพื่อที่จะมีบทบาทซึ่งสอดคล้องกับหลักการของตนโดยเฉพาะ ซึ่งเน้นการมีสถานะและบทบาทที่สัมพันธ์กับสังคมโดยรวมในแง่การให้การ ศึกษา โดยให้การศึกษาแก่ชนชั้นนำที่มีอำนาจในบ้านเมือง หรือผู้ที่ควบคุมในทางเศรษฐกิจ ขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่ให้การอบรมศึกษาแก่ประชาชนทั่วไปในวงกว้างไปพร้อมๆ กัน เพราะผู้ที่อยู่ในชุมชนสงฆ์ เมื่อศึกษาดีแล้วก็จะออกไปโดยนำความรู้ความเข้าใจตามหลักการศึกษานี้ไปช่วยให้ผู้อื่นได้ศึกษาต่อไป

ด้วยหลักการและเหตุผลดังกล่าว พุทธศาสนาที่ปรากฏจึงมีรูปแบบที่เป็นลักษณะพิเศษของตนเอง ที่ไม่เข้าไปข้องเกี่ยวกับอำนาจไม่ว่าจะในทางการเมืองและเศรษฐกิจ และไม่ยุ่งเกี่ยวกับชีวิตทางโลกของชาวบ้าน โดยให้คณะสงฆ์เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ ซึ่งในทางปฏิบัติย่อมแยกแยะได้ยาก เพราะแม้นักบวชในลัทธิศาสนาอื่นในสมัยพุทธกาลก็เข้าไปมีบทบาทในทางความสัมพันธ์อันเอื้อประโยชน์กับทั้งชนชั้นนำและชาวบ้านผู้ครองเรือนกันเป็นปกติวิสัย อย่างไรก็ตาม คณะสงฆ์ที่เน้นหน้าที่ให้การศึกษาแก่ตนเองและผู้อื่นทุกๆ ฝ่าย ในทางสิกขาบทจึงได้มีการกำหนดกรอบไว้เพื่อป้องกันมิให้ภิกษุในพระพุทธศาสนาเข้าไปพัวพันกับกิจกรรมอันไม่เหมาะสมต่างๆ ไว้เป็น ๓ ระดับ ที่รู้จักกันในชื่อว่า จุลศีล มัชฌิมาศีล และมหาศีล โดยที่ตั้งแต่ระดับของศีลชั้นกลางหรือ มัชฌิมาศีลขึ้นมา ซึ่งเป็นเรื่องของการพรากพืชภูตคาม การบริโภคสะสม การดูการละเล่น การเล่น การพนัน การนอนที่นอนสูงใหญ่ การประดับตกแต่งกาย การประกอบพิธีจตุรอาสนกถา การทำความขัดแย้ง การรับใช้เป็นผู้ต จนกระทั่งถึงมหาศีล อันได้แก่ การทำพิธีรีตอง การทลายลักษณะ การทลาย ฤกษ์รับฟุ้ง การทลายโคจรแห่งนักษัตร การทลายข้าวยากหมากแพง การทลายฤกษ์ยามและเข้าทรง การเป็นหมอมือและหมอยา ซึ่งย่อมจะสังเกตได้ไม่ยากว่า เหล่านี้เป็นเรื่องความสัมพันธ์กับสังคมที่มีใช้ในบทบาทของการให้การศึกษาดังต่อไปนี้

นับแต่ภายหลังพุทธปรินิพพาน ชุมชนชาวพุทธถือเอาธรรมะเป็นดังตัวแทนแห่งพระ ศาสดา แม้เมื่อระหว่างและภายหลังการรวบรวมพุทธวจนะเข้าไว้ในที่เดียวกันเป็นหมวดหมู่ จะมีความเห็นที่ไม่เป็นเนื้อเดียวกันในเรื่องปลีกย่อย จนต่อมามีการแตกแบบแผนความประพฤติออกไป

ต่างๆ กันในทางนิยายอย่างพิสดาร แต่ข้อใหญ่ใจความของพระธรรมวินัยโดยหลักการใหญ่ ยังคงสอดคล้องต้องตรงกัน

๕.๔ การเชื่อมชอนกันของรูปสามเหลี่ยม

ในความคลี่คลายตัวไปของสภาพสังคมซึ่งดำเนินไปภายใต้กฎเกณฑ์ประวัติศาสตร์ แม้ว่าเมื่อยุคสมัยหนึ่งคณะสงฆ์ในพุทธศาสนา หรือบรรดาสาวกแห่งพระคริสต์ ฯลฯ จะสามารถสร้างสรรค์และขยายกระจายกระบวนทัศน์หลักที่สามารถนำเสนอคำตอบในทางจิตวิญญาณให้แก่โลกส่วนใหญ่อย่างกว้างขวางและมีพลัง แต่ความเป็นจริงก็คือพลังทุกอย่างย่อมมีเหตุและปัจจัยที่เป็นเครื่องกำหนดความเจริญและความเสื่อมของตนเอง เมื่อโลกยังคงเคลื่อนตัวต่อไปขณะที่สถาบันตัวแทนซึ่งเป็นกายาพพในทางรูปธรรมของกระบวนทัศน์เดิมตามไม่ทัน ย่อมขาดประสิทธิภาพความยืดหยุ่นในการนำเอาทัศนคติที่มีต่อความจริงมาอธิบายเพื่อแก้โจทย์ที่ยุคสมัยได้ถูกขึ้นเป็นปริศนาใหม่ๆ ที่ใช้ท้าทายความสามารถของมนุษย์ได้อย่างครอบคลุม เช่นปัญหาเรื่องโรคระบาดร้ายแรง ภัยคุกคามจากธรรมชาติ ปัญหาการเบียดเบียนกดขี่ระหว่างกันเองหรือจากอำนาจภายนอก ฯลฯ ซึ่งเป็นเรื่องเร่งด่วนต้องรีบลงมือจัดการและเกี่ยวพันกับความอยู่รอดในทางความเป็นความตาย เหล่านี้ได้เข้ามาลดบทบาทความสำคัญของกระบวนทัศน์ หรือทัศนคติที่มีต่อความจริงแต่เดิมที่ให้ความสำคัญกับเชื่อมประสานสมานฉันท์อย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยมีเป้าหมายไปที่จิตวิญญาณ จนกระทั่งถูกกันออกไปเก็บไว้บนหิ้งหรือพิพิธภัณฑ์ ลดสถานะเป็นเพียงข้อมูลสนามสำหรับนักศึกษาทางด้านคติชนวิทยา มานุษยวิทยา หรือมิฉะนั้นก็ วิชาศาสนาเปรียบเทียบ กระทั่งอาณานิคมศึกษา ในโลกของกระบวนทัศน์ถัดต่อมา ซึ่งมีความแตกต่างกันในทั้งในทางทัศนคติที่มีต่อความจริง ระบบวิธีคิด หรือชุดของภาษาไวยากรณ์ ฯลฯ แต่แม้กระนั้นก็มีอยู่บ่อยครั้งที่การลงพื้นที่เพื่อการสำรวจและเก็บข้อมูลภายใต้ศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ ได้ช่วยกระตุ้นให้คุณค่าความสำคัญทางด้านจิตใจที่เป็นนามธรรมซึ่งเคยถูกละเลย กลับฟื้นคืนสู่การรับรู้ของคนร่วมสมัยอีกครั้ง ทำนองเดียวกันกับเป็นการเก็บรวบรวมเรื่องราวพื้นบ้านโดยพี่น้องตระกูลกริมส์ ข้อมูลภาคสนามในวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของคาร์ลอส คาสตานเด้า ซึ่งในฝ่ายของไทยก็มีงานรวบรวมพงศาวดารและตำนานต่างๆ ขึ้นแต่แรกตั้งโบราณคดีสโมสร จดหมายเหตุประพาสต้น และระยะทางต่างๆ โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความทรงจำ และนิทานโบราณคดี ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยาม ของพระวิภาคภูวดล(แมคคาร์ธี) รายงานการตรวจการคณะสงฆ์มณฑลต่างๆ งานค้นคว้าในเรื่องชีวิตของชาวไทยสมัยก่อน หรือเรื่องผีสังเทวดา ฯลฯ ของพระยาอนุมานราชธน(เสฐียรโกเศศ) โดยเฉพาะรายงานการสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม ของคาร์ล ซี ชิมเมอร์แมน(1930-31) และ ของเจมส์

เอ็ม แอนด์รูส์(1934-35) เหล่านี้ย่อมซึมซับไว้และประกอบอยู่ด้วยร่องรอยหลักฐานของกิจกรรมที่เกิดขึ้นจากพลังของวัฒนธรรมทางจิตใจที่มีบ่อเกิดมาจากธรรมชาติศาสนา หรือความเชื่อต่างๆ อันอาจได้รับการนำมาใช้ในรูปแบบใหม่ สำหรับขับเคลื่อนขบวนการวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมให้เคลื่อนต่อไปได้ในสิ่งแวดล้อมใหม่ อาทิ จากประสบการณ์ของการเดินทางตรวจราชการตามหัวเมืองมณฑลต่างๆ ที่ภายหลังได้ทรงนำมานิพนธ์ไว้ทำให้เราได้ทราบถึงการจัดการในทางวิถีวัฒนธรรมที่ชาวไทยเคยมามาก่อนความเปลี่ยนแปลงแบบใหม่จะเข้าไปถึงอย่างน่าสนใจ ดังเช่นกรณีของหมู่บ้านในตำบลหนึ่งระหว่างจังหวัดขอนแก่นกับจังหวัดเลยที่ชาวบ้านมีพัฒนาการครบรูปอย่างมีสามัคคีธรรม หรือกรณีของบ้านชีตุ๊ดที่ได้ไปพบในมณฑลอุดร “...คือตำบลหนองหญ้าปล้องในแขวงเมืองชนบท มีบ้าน'คนชีตุ๊ด' คือคนเป็น 'โรคกุฎฐัง' เขาว่าจำนวนคนกว่า ๑,๐๐๐ คน เห็นจะนับรวมทั้งคนไข้และคนดีที่เป็นครอบครัวด้วย บ้านชีตุ๊ดนั้นจะตั้งมาแต่เมื่อใดไม่มีใครทราบ แต่พวกชาวเมืองว่าเป็นธรรมเนียมนมาแต่โบราณทั่วทั้งมณฑลอุดร และน่าจะตลอดไปถึงอีสานด้วย ถือกันว่าใครเป็นโรคกุฎฐัง ต้องย้ายไปอยู่บ้านชีตุ๊ดที่ตำบลหนองหญ้าปล้องนั้น แต่ไปสร้างปลูกเรือนอยู่ และทำไร่นาหากินเหมือนอย่างคนสามัญ...”²⁷ หรือในรายงานของหมอมิชเมอร์แมน ศาสตราจารย์ทางสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยฮาวาร์ด ที่ทำเอาไว้ปลายสมัยราชาธิปไตยในรัชกาลที่ ๗ ซึ่ง “นอกจากการสอบสวนเรื่องต่างๆ ตามหน้าที่ซึ่งแบ่งปันกันไว้แต่เดิมแล้ว เจ้าหน้าที่ทุกคนยังต้องช่วยวินิจฉัยปัญหาอื่นๆ อีกด้วย ผู้ที่ชำนาญในทางแพทยมิได้ศึกษาเฉพาะการงานในทางแพทยอย่างเดียว แต่ได้พิจารณาความเป็นอยู่ในทางเศรษฐกิจและการกิจกรรมของประชาชนด้วย นักโภคศาสตร์และนักสิทธิกรรมก็เป็นเช่นเดียวกัน คือได้สอบถามถึงความเป็นอยู่ของราษฎรในทางสาธารณสุขด้วยเหมือนกัน [...] ในสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งแห่งการทำให้เกิดโรคภัย คือแรงงานของมนุษย์ ยิ่งที่เกี่ยวข้องความสามารถของแรงงานนี้คือ สุขภาพแห่งร่างกาย อาหาร ศิลธรรมอันดี และโอกาสที่ดี...ในการสำรวจคราวนี้ใคร่ประสงค์จะแสดงให้เห็นว่าเหตุการณ์ต่างๆ ในทางเศรษฐกิจเกี่ยวเนื่องกับความเป็นไปต่างๆ เหล่านี้”²⁸ และที่สำคัญก็คือแม้แต่พระราชหัตถเลขาอันเนื่องมา

²⁷ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑, โรงพิมพ์พระจันทร์, 2487. หน้า 387

²⁸ “ลักษณะสำคัญแห่งการสำรวจอีกอย่างหนึ่ง คือคณะสำรวจนี้มีได้มุ่งจะเฉพาะแต่การงานในทางปฏิบัติอย่างเดียว ยังได้พิจารณาปัญหาต่างๆ ตามหลักวิชาการแห่งวิทยาศาสตร์อันเป็นทางที่จะช่วยให้การงานในทางปฏิบัติเป็นผลสำเร็จในภายหน้าด้วยเหมือนกัน ข้อความซึ่งได้รวบรวมไว้และนำมากล่าวในรายงานนี้ได้คัดเลือกรวบรวมขึ้นเป็นหมวดเป็นหมู่และจำแนกออกเป็นรายการต่างๆ ตามวิธีแห่งวิทยาศาสตร์ ส่วนปัญหาต่างๆ ที่เห็นว่าคุณค่าสำคัญนั้น คณะนี้หาได้วินิจฉัยตามความคิดเห็นของตนฝ่ายเดียวไม่ได้ได้อาศัยความเห็นและความแนะนำของนักวิทยาศาสตร์ทั้งหลายในกรุงเทพฯ และจังหวัดอื่นๆ เพื่อนำมาประกอบการเรียบเรียงรายงานนี้ด้วย”: ชิมเมอร์แมน, คาร์ล ซี., 2525. อ้างแล้ว หน้า 4-5, 7-8

แต่การเสด็จประพาสหัวเมืองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ซึ่งเป็นข้อ มูลบอกเล่าถึงสิ่งที่ทรงพบเห็นได้ยินได้ฟังเรื่องราววิถีความเชื่อของชาวบ้านไทย

มีเรื่องแปลกที่มาได้พบตัวจริงของผู้ที่ได้เคยพูดกับพระนอน ซึ่งเจ้าคณะได้บอกลงไป หลายเดือนมาแล้ว เรื่องคราวนั้นคืออำแดงคนหนึ่งเป็นหลานพระครูป่าโมกข์ มารักษา อุโบสถอยู่ที่วัดนี้ในกาลปักขไศปักขหนึ่ง เวลานั้นสัปบุรุษพากันรับเพลตามภาษาเขาเรียก อยู่ที่วิหารเขียน แต่นางหลานพระครูคนนั้นไม่รับเพลด้วยมีความวิตกว่าลุงเจ็บ จึงไปบอกกับ หลวงพ่อคือพระนอนขอให้ช่วยรักษา นางนั้นตกใจมากที่ได้ยินเสียงพระนอนนั้นพูดตอบ ออกมา แต่มิได้ตอบทางพระโษษฐ เสียงก้องออกมาจากพระอุระดังได้ยินจนนอกโบสถ์ บอก ตำรายา ถาเมื่อนางนั้นก็อดเอื้อนไปว่าจำไม่ได้หมด จำได้แต่ใบเงิน ใบทอง พระครูรับว่าจะให้ เพราะได้จดไว้ ยานันรักษาลุงหาย ได้แจ้งความให้พระครูทราบ พระครูไม่เชื่อ พอประจวบ เกิดพระสงฆ์เป็นอหิวาตกโรค จึงได้ลองพูดดูบ้างก็ได้รับคำตอบทักทายปราศรัยเป็นอันดี จน ถึงว่าอยากพูดกับพระครูมานานแล้วเป็นต้น แต่นั้นมาพระครูได้รักษาไข้เจ็บด้วยยานั้น เป็น อะไร ก็หาย ห้ามมิให้เรียกขวัญข้าวค้ายานนอกจากหมากคำเดียว และไม่ใช้พูดแค่ ๒ ครั้ง เท่านั้น พูดเรื่อยๆ มา ...พระครูส่งจดหมายที่เตรียมไว้จะให้หมกฏราชกุมาร เรื่องพระพูดและ ตำรายา ในเนื้อความที่พระครูกล่าวนั้น ไม่ยืนยันว่า พระพุทธรูปพูด เป็นคิดเห็นว่ามีสิ่งสา งเทวดาที่สิงอยู่พูด มานั้นก็เป็น ๒ ชนนานๆ หนึ่งเข้าไปสัมผัสใบมะกาเป็นยาปิดขนานหนึ่งเข้าไป มะตูมเป็นยาคุม ²⁹

โดยที่หลักฐานข้อมูลของความเชื่อทำนองนี้ในปัจจุบันคงจะยังมีเพียง “นักประวัติศาสตร์ หรือคนผู้จริงจังและมีจิตสำนึก” เพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่แลเห็นคุณค่าหรือตระหนักในความสำคัญ ต้องรอคอยจนกระทั่งวันที่สังคมภายใต้กระบวนการทัศน์เดิมไม่สามารถจัดการตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพอีกต่อไป เพราะความแห้งแล้งในทางจิตนาการ ความแม่นยำอย่างตายตัวไร้ความยืดหยุ่น ความยุติธรรมและการเปิดเผยกันและกันด้วยอาการอันรุนแรง ความเสื่อมโทรมลงของ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง และมนุษย์กับโลกแวดล้อม ที่ทวีขึ้นจนถึงจุดอันวิกฤต เกินขีดความสามารถของการปลุกปลอบตนเองจากความรู้สึกว่าไม่มั่นคงจากจิตใจในส่วนลึกว่า “ชีวิตย่อมมีวันถึงคราวดับสูญ” ซึ่งก็ “คือความเป็นจริงของมัน มันเป็นจริงอย่างยิ่ง คล้ายๆเมื่อเรารู้สึกเจ็บปวดอย่างรุนแรงหรือเมื่อแปลกใจปรากฏการณ์ธรรมชาติ ไม่ว่าจะพายุ หรือแผ่นดินไหว”

²⁹ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **เสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ 5** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉา ปนกิจศพนางราชรัชดาภิเษก(อุบ ราชรัชดาภิเษก). กรุงเทพฯ: 2527 หน้า 36

เมื่อนั้นสิ่งผู้ฟังในพิพิธภัณฑ์ หรือข้อมูลมานุษยวิทยาที่ถูกเก็บชุกอยู่มดู่เอกสารจึงจะได้รับการนำออกมาเปิดเผย กลายเป็นของมีคุณค่าน่าสนใจขึ้นมาอีกรวบรวมหนึ่ง เพื่อนำมาใช้สมทบส่วนให้แก่ “จิตและวิญญาณ” อันหมายถึงการขยายเชื่อมโยงความเป็น “ตัวตน” ที่ไร้ความหมายในปัจจุบันเข้ากับ “ประวัติศาสตร์” หรือสำนักความเป็นมาในอดีตอันน่าพิศวง ซึ่งเป็นมิติด้านยาวของมนุษย์ เพื่อไขปริศนาที่รบกวนใจมาเนิ่นนานว่า “เราเป็นใคร” และ “เราอยู่ที่ไหน” จนเมื่อตอบโจทย์ข้อนี้จนสามารถมองดูโลกอย่างมั่นใจแล้ว มนุษย์ก็จะเริ่มถามไถ่ต่อไปว่า “เราเกิดมาทำไมและเพื่ออะไร” อันเป็นจุดเริ่มต้นของการค้นหาความหมายชีวิตในมิติด้านกว้าง และด้านลึกซึ่งก็คือการทำความเข้าใจปัจจุบันอย่างใคร่ครวญ รวมทั้งจินตนาการไปในอนาคตด้วยอาศัยแรงบันดาลใจนานา เพื่อที่จะค้นหาในสิ่ง “ซึ่งไม่อาจแสดงออกอย่างเป็นรูปธรรมได้ว่าดำรงอยู่จริง และไม่แน่ใจว่าจะมีอยู่ด้วย” พร้อมๆ กับการก่อปรากฏขึ้นของสภาวะการณ์ใหม่ๆ ของการ “เข้าไปใกล้การดำรงอยู่และการเกิดที่เป็นไปได้” นี้ กระบวนทัศน์เดิมก็จะค่อยๆ ถดถอยความหมายหายไป แม้ว่าในระหว่างนั้นจะมีการซ้อนเหลื่อมกันให้เห็นอยู่บ้าง โดยจะเป็นเช่นนี้หมุนเวียนสลับเปลี่ยนกันไปตลอดกาลนานไม่มีที่สิ้นสุด

ส่วนในปัญหาที่ว่า แล้วเรื่องราวทั้งหมดนี้จะมีจุดบรรจบกันที่ตรงไหน ผลเฉลยก็คงเหมือนกับคำตอบของคอมพิวเตอร์กำลังสูงเครื่องหนึ่งที่พิมพ์ออกมาให้กับกระต่ายซึ่งป้อนคำถามที่เขียนขึ้นด้วยภาษาเฟอแทรนอย่างหมดจดรัดกุมว่า มันสามารถคิดได้เหมือนกับมนุษย์หรือไม่ คำตอบนั้นมีว่า

“นั่นก็ให้ผมนึกถึงเรื่องๆ หนึ่ง” [“THAT REMINDS ME OF A STORY.”]

ตลกเรื่องโปรดของ เกรเกอร์ เบตสัน³⁰

และสำหรับเรา เรื่องรำนั่นก็คือบทสนทนาระหว่างสมณะรูปหนึ่งกับอดีตนักปฏิวัติชาวบาง
คน

“นี่นะคุณอย่าลืมเรื่องนี้นะ การปฏิวัติฝรั่งเศสได้เกิดขึ้นโดยมีเหตุผล ความเกรี้ยวกราดร้อนแรงของมันจะได้รับภัยในภายหลัง ผลของมันก็คือโลกที่ดีกว่าเดิม จากการจู่โจมที่น่าสยดสยองที่สุด อ้อมกอดของมนุษยธรรมจะมาถึง ฉันต้องขอพุดสั้นๆ ฉันต้องหยุดพุดละ ฉันมีเหตุผลที่ดีเกินไป คือฉันกำลังจะตาย”

³⁰ Capra, Fritjof. *Uncommon Wisdom: Conversations with Remarkable People* Flamingo, 1988 p.p.80

ครั้นแล้ว โดยไม่มองดูเจ้าคณะจังหวัดต่อไปอีก ชายชราได้สรุปความคิดของเขาให้สมบูรณ์ ด้วยถ้อยคำอันราบรื่นสองสามประโยค

“ถูกละ ความดุเดือดของความเจริญก้าวหน้าเรียกกันว่าการปฏิวัติ เมื่อมันผ่านพ้นไปแล้ว เขาจะยอมรับนับถือ มวลมนุษย์จะต้องถูกเคี่ยวเข็ญ แต่นั่นคือการก้าวไปข้างหน้า”

นักปฏิวัติผู้ชราคิดว่า เขาได้ขจัดความคิดที่เลื่อนลอยในดวงใจของเจ้าคณะจังหวัดออกแล้ว โดยลำดับ อย่างไรก็ตาม ยังมีเหลืออยู่อีกอย่างหนึ่ง และจากอันนี้ การโต้แย้งครั้งสุดท้ายของพระคุณเจ้าเปียงเวอญก็ได้เปล่งออกมา ความก้าวร้าวรุนแรงแทบทั้งมวลของการสนทนาในตอนแรกกลับมามีปรากฏอีก

“ความเจริญก้าวหน้าควรจะมีศรัทธาในพระผู้เป็นเจ้า สิ่งที่ดีงามจะมีผู้รับใช้ที่ขาดความคารวะไม่ได้ ผู้ที่ไม่นับถือพระเจ้า เป็นผู้นำที่ชั่วช้าของมนุษยชาติ”

อดีตผู้แทนราษฎรมิได้กล่าวตอบ ร่างของเขากำลังสั่นสะท้าน เขามองขึ้นสู่ท้องฟ้า น้ำตาค่อยๆ ซึมเข้าสู่ดวงตา เมื่อเต็มเป่าตาก็ไหลกลิ้งลงบนแก้มอันซบซิด เขาพูดกับตัวเองด้วยเสียงกระเส่าและแหบแห้ง สายตาเหม่อมองไปในส่วนลึกของท้องฟ้า

“โอ้ พระผู้ประเสริฐ พระผู้ทรงเป็นอุดมการณ์! พระองค์ผู้เดียวเท่านั้นที่จะดำรงคงอยู่สถาพร!”

เจ้าคณะจังหวัดรู้สึกวาบหวามใจอย่างประหลาด

หลังจากนิ่งกันไปครู่หนึ่ง ชายชราซึ่งขึ้นไปบนท้องฟ้า พูดว่า

“สิ่งที่ไม่มีสิ้นสุดมีอยู่ และอยู่ที่นั่น ถ้าสิ่งที่ไม่มีสิ้นสุดนี้มีอาดมัน อาดมันก็จะเป็นขอบเขตของสิ่งที่ไม่มีสิ้นสุด ในกรณีเช่นนั้น สิ่งที่ไม่สิ้นสุดจะไม่ใช่ว่าสิ่งที่ไม่มีสิ้นสุด หรืออีกนัยหนึ่งสิ่งที่ไม่มีสิ้นสุดจะไม่มีอยู่ แต่ตามความเป็นจริงสิ่งนั้นมีอยู่ ฉะนั้นจึงมีอาดมัน อาดมันของสิ่งที่ไม่มีสิ้นสุดก็คือพระเจ้า”

ชายผู้ใกล้จะตายเน้นถ้อยคำประโยคสุดท้ายด้วยเสียงอันดัง ร่างไหวสะท้านด้วยความปิติ ประหนึ่งได้แลเห็นผู้ใดคนหนึ่ง พลันเสียงดวงตาก็ปิด การเปล่งเสียงพูดทำให้เขาเหนื่อยมาก เห็นได้ชัดว่าเวลาสองสามชั่วโมงสุดท้ายที่เหลืออยู่กับเขา เพิ่งผ่านไปในระยะหนึ่งนาทีนี้เอง ถ้อยคำที่เขาพูดได้นำเขาเข้าใกล้ลักษณะของคนที่อยู่ในภวังค์ ยามสุดท้ายได้มาถึงแล้ว

เจ้าคณะจังหวัดแลเห็นความจริงข้อนี้ เวลากระชั้นชิดเข้ามาแล้ว เขามาที่นี้ในฐานะของพระ และได้ผ่านทีละน้อยๆ จากความรู้สึกอันเย็นชาที่สุดมาเป็นความรู้สึกที่จับใจที่สุด เจ้าคณะจังหวัดมองดูดวงตาที่ปิดอยู่ กุมมืออันเย็นเฉียบและเหยียวย่นด้วยความซราพลางเชยิบเข้าไปใกล้

“เวลานี้เป็นเวลาของพระผู้เป็นเจ้า ท่านไม่คิดหรือว่า จะเป็นที่น่าเสียดายหากการพบปะของเราปราศจากผล?”

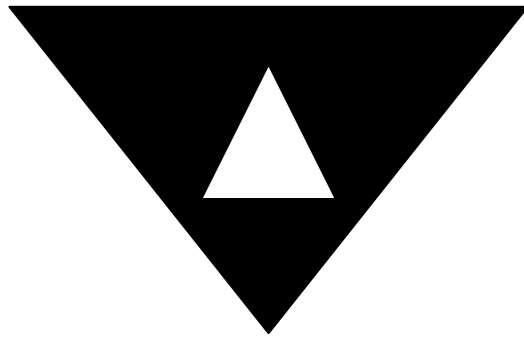
นักปฏิบัติซราเผยอเปลือกตาขึ้นอีก ความสงบราบรื่นประทับอยู่บนดวงหน้า ซึ่งเคยมีเมฆหมอกหมองคล้ำ

“คุณผู้เป็นเจ้าคณะจังหวัด” ชายซราพูดด้วยเสียงอันหนักแน่นมั่นคง ซึ่งน่าจะเกิดจากความภาคภูมิใจแห่งดวงใจ ยิ่งกว่าจากกำลังของร่างกาย “ฉันได้ดำเนินชีวิตมาในการใช้ความคิดใคร่ครวญในการศึกษา และการพิจารณาสิ่งต่างๆ ฉันอายุหกสิบปีเมื่อประเทศเรียกตัวฉันมา และสั่งให้เข้าร่วมมือในกิจของประเทศ ฉันได้ปฏิบัติตามคำสั่ง ขณะนั้นมีสิ่งที่เป็นภัยแก่ประชาชนอยู่หลายอย่าง ฉันจึงต้องปราบปราม มีคนจำพวกที่ปกครองผู้น้อยอย่างกดขี่ขูดรีด ฉันจึงต้องกำจัดพวกเขา มีสิทธิ์ที่พึงเรียกร้องและหลักที่พึงปฏิบัติหลายประการ ฉันจึงต้องเรียกร้องและปฏิบัติไป...ฉันปฏิบัติหน้าที่ตามกำลังของฉัน ฉันทำความดีเท่าที่ฉันทำได้ หลังจากนั้นฉันก็ถูกล่า ถูกไล่ ถูกติดตาม ถูกรบกวน ถูกใส่ร้าย ถูกด่าว่า ถูกถ่มน้ำลายรด ถูกสาปแช่ง และถูกตัดขาด จนกระทั่งบัดนี้เป็นเวลาหลายปีมาแล้ว จนผมของฉันขาวโพลนทั่วทั้งศีรษะแล้ว ฉันก็ยังเห็นว่า คนเป็นอันมากคิดว่าเขามีสิทธิ์ที่จะดูหมิ่นเหยียดหยามฉัน ส่วนพวกคนจนผู้โง่เขลาเบาปัญญา เขาก็เห็นหน้าของฉันเป็นหน้าของคนในนรก ฉันยอมรับความจริงเกลียดชัง และการตัดขาดของคนทั้งหลายโดยไม่นึกเกลียดชังผู้ใด เวลานี้ฉันอายุแปดสิบหกปีและจวนจะตายอยู่แล้ว คุณยังต้องการอะไรอีกเล่า?”

“พรจากท่าน” เจ้าคณะจังหวัดพูด พลางคุกเข่า

เมื่อเจ้าคณะจังหวัดเงยหน้าขึ้น ดวงหน้าของชายชราเจิดจ้าด้วยราศีอันสง่า เขาตายเสียแล้ว

บทที่ ๑๐ “เจ้าคณะจังหวัดในแสงประทีปดวงใหม่”³¹

³¹ ชูโก, วิคเตอร์, 2525. อ้างแล้ว หน้า 64-67

นายดีอราแม ดาราแม(เปาะจิ)

กับการสร้างสันติสุขในชุมชนมุสลิมด้วยจิตวิญญาณ

ชุมชนมุสลิมทางแถบ ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้ ได้แก่ นราธิวาส ยะลา และปัตตานี ซึ่งเคยเป็นราชอาณาจักรที่มีความสำคัญมากในอดีต ดินแดนแถบนี้มีความเจริญรุ่งเรืองทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม เนื่องจากความที่เป็นเมืองท่าชายฝั่งทะเล จึงเป็นศูนย์รวมของการเดินทางติดต่อค้าขายระหว่างมลายู ชวา จีน อินเดีย และอาหรับ ฯลฯ อารยธรรมซึ่งบังเกิดขึ้นจึงเป็นการผสมผสานวิถีชีวิตของแต่ละเชื้อชาติ ที่ประกอบด้วยความเชื่อทางลัทธิและศาสนาตั้งแต่การนับถือผี วิญญาณ ไปจนถึงพราหมณ์ พุทธ กระทั่งการแพร่ขยายเข้ามาของศาสนาอิสลามในที่สุด

กล่าวจำเพาะพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรี มีลักษณะทางภูมิศาสตร์อยู่ในเขตรอยต่อ ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งมีแม่น้ำสายบุรีความยาวราว ๑๘๔ กิโลเมตรเป็นลำน้ำหลักที่หล่อเลี้ยงชุมชน ชาวบ้านในพื้นที่ประกอบอาชีพทำเกษตรกรรม อาทิ สวนยางพารา สวนผลไม้ การเก็บหาของป่า พื้นที่ลุ่มต่ำเป็นป่าพรุ บึงน้ำจืด บริเวณตอนปลายแม่น้ำหรือที่เรียกกันว่าปากน้ำนั้น ชาวบ้านประกอบอาชีพทำการประมง ชุมชนสามารถดำรงคงอยู่นับเป็นร้อยๆ ปีด้วยความเชื่อมั่นในหลักการทางศาสนาร่วมกัน บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นสมบัติของส่วนรวม มีไว้เพื่อหล่อเลี้ยงมนุษยชาติให้ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีสันติสุข และเพราะการพึ่งพาและความผูกพันกับสภาวะนิเวศ ชาวชุมชนจึงได้คิดค้นสร้างสรรคระบบการจัดการทางด้านสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น ซึ่งวางอยู่บนความเข้าใจ ความเคารพนับถือต่อระบบธรรมชาติ และการคำนึงถึงประโยชน์สุขส่วนรวมขึ้น ซึ่งกลายมาเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้รับการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

สวน“คูซง” เป็นภาษามลายูแปลว่าสวนที่ปลูกต้นไม้หลายชนิดรวมกัน เฉพาะในพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรีคำว่าสวนคูซงจะหมายถึงสวนผลไม้ที่มีต้นทุเรียนอยู่ด้วย ผลผลิตที่เกิดแต่สวนคูซงนั้นเครือญาติในตระกูลมีสิทธิ์ที่จะเก็บเกี่ยวประโยชน์ร่วมกัน โดยไม่มีการแบ่งพื้นที่ให้กับญาติพี่น้องคนใดคนหนึ่ง โดยจะเป็นการสืบทอดร่วมกันในวงศ์ตระกูลเป็นดังสายใยให้สมาชิกในเครือญาติอยู่ร่วมกันอย่างสันติและมั่นคง ดังพระวณะของพระศาสดามุฮัมมัดที่ว่า “พวกท่านจงอยู่เป็นกลุ่มเถาะ” ขณะเดียวกันสวนคูซงก็เป็นที่รวบรวมความหลากหลายทางชีวภาพพืชพันธุ์ธัญญาหาร ที่พระเจ้า (อัลลอฮ์)ได้ปูพื้นฐานความอุดมสมบูรณ์ของระบบต่างๆ ที่เกื้อกูลของสรรพสิ่งที่อาศัยอยู่บนพื้นดินเดียวกัน ตั้งแต่แมลงตัวเล็กๆ ไปจนถึงต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่ให้กับเผ่าพันธุ์มนุษย์ เพราะการทำสวนคูซงไม่มีการใช้สารเคมีประเภทยาฆ่าแมลงยาปราบศัตรูพืช เนื่องจากพืชผักผลไม้ที่ปนเปื้อนด้วย

สารพิษไม่ใช่อาหารที่ชาวมุสลิมจะพึงบริโภค เพราะผิดหลักศาสนา ดังที่ในพระคัมภีร์ได้บอกเอาไว้ว่า พระเจ้าบันดาลน้ำฝนจากฟ้าลงมาสู่ดินเพื่อจะผลิต ผลิตผลจากธาตุแห่งดิน เป็นโชคลาภของมวลมนุษย์ พระเจ้าสร้างทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อที่จะเกิดสรรพสิ่งต่างๆ ที่เป็นอาหารของมนุษย์ ดังนั้นจึงบริโภคสิ่งที่ดี ๆ อย่าไปบริโภคสิ่งที่ไม่ดี (โองการ ๖: ๑๐๐ “และพระองค์(อัลลอฮ์)คือผู้ทรงให้น้ำหลังลงมาจากฟากฟ้า แล้วเราได้ให้พืชทุกชนิดงอกโดยอาศัยน้ำนั้น แล้วเราได้ผลิตใบสีเขียวจากมัน ซึ่งเราได้ให้เมล็ดงอกจากมันเรียงซ้อนกัน และจากต้นอินทผลัม ซึ่งรวงของมันเป็นพวงย้อยลงมาต่ำและบรรดาสวนองุ่น และมะกอก และทับทิม ที่คล้ายกันและไม่คล้ายกัน จึงดูผลของมันเมื่อมันออกผล และการสุขของมัน แท้จริงในสิ่งเหล่านี้มีสัญญาณหลายอย่างสำหรับชนผู้ศรัทธา”)

เปาะจิ หรือนายดีอราแม ดาราแม (เกิด ๑ มีนาคม ๒๔๘๕) คนบ้านมะยง เลขที่ ๔๕ หมู่ ๕ ตำบลปะลุสาเกาะ อำเภอบาเจาะ จังหวัดนราธิวาส เป็นชาวมุสลิม มีอาชีพเป็นเกษตรกร ทำนา สวนยางพารา และสวนผลไม้ มีฝีมือในเชิงช่างก่อสร้าง ตัดเย็บเสื้อผ้า มีความรู้สามารถอ่านและเขียนภาษามลายู ภาษาอินโดนีเซีย และภาษาไทยได้เป็นอย่างดี ความเป็นผู้นำชุมชนของเปาะจิอยู่ที่ความสามารถในการนำเอาหลักการทางศาสนามาอธิบายสภาพสังคมและประยุกต์ใช้เพื่อการแก้ปัญหาชีวิตในปัจจุบันได้อย่างสมยุคสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักทางอิสลามอันเป็นศาสนาที่เน้นความสำคัญในเรื่องความเสมอภาคระหว่างคนในชุมชน (อิสลาม หรือ อัลละมะ คือการยอมตามความนอบน้อม) ดังอาจดูได้จากพิธีกรรมการประเพณีปฏิบัติในทางศาสนา เช่นการทำละหมาด (นมาซ) การจ่ายทาน(ซะกาต) หรือการถือศีลอดในเดือนรอมฎอน

จากการสัมภาษณ์ ทำให้ผู้วิจัยได้มองเห็นว่า การละหมานั้นนอกจากจะเป็นการรำลึกถึงพระเป็นเจ้าของศาสนาอิสลามแล้ว ยังได้สร้างความเสมอภาคระหว่างคนในชุมชน ไม่ว่าสถานะความเป็นอยู่จะแตกต่างกันอย่างไร แต่ในวินัยของชีวิตประจำวันชาวมุสลิมก็ล้วนมีความเท่าเทียมกัน อีกทั้งในการทำละหมาดหมูนั้นยังเป็นการฝึกความอดทนในเรื่องการยอมรับความแตกต่างของผู้อื่น อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันในชุมชน ลดความขัดแย้งและช่องว่างระหว่างกันอีกด้วย โดยเฉพาะการละหมาดหมู่ เมื่อชาวมุสลิมทราบข่าวจะมารวมตัวกัน เป็นการช่วยเหลือพี่น้องซึ่งเป็นทางออกที่พระเจ้าเปิดโอกาสให้ร้องเรียนต่อพระองค์ ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการเปิดโอกาสให้มีการอธิบาย ชี้แจง ทำความเข้าใจสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้น เป็นการรณรงค์เพื่อปลูกจิตสำนึกของคนในชุมชนให้ร่วมมือกันแก้ไขปัญหา ทำให้จิตใจมีกำลังมากขึ้น เพราะตามวณะของพระศาสดาได้กล่าวว่า “อิหม่าม(ศรัทธา)จะไม่สมบูรณ์หากไม่รักกับผู้อื่น อย่างที่เรารักกับตัวเอง” ซึ่งหมายความว่า รักเพื่อนบ้านจะก่อให้เกิดความสงบสุข ทำในสิ่งที่ดีต่อเพื่อนบ้าน จึงสมบูรณ์ต่อพระเจ้าและศาตามุฮัมมัด และพระวณะที่ว่าให้อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม อันเป็นการวางมาตรการให้

อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มหรือชุมชน ไม่ให้อยู่กันอย่างกระจัดกระจาย การทำกิจกรรมต่างๆ เช่น การประกอบพิธีละหมาดก็ต้องทำเป็นกลุ่ม จากวาระข้อนี้จึงก่อให้เกิดการรวมพลังความเอื้ออาทรช่วยเหลือเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน

ความผูกพันอย่างมีนัยยะสำคัญของ ธรรมชาติ-มนุษย์ จิตใจ-ร่างกาย บนพื้นฐานหลักการของศาสนาอิสลาม นับได้ว่าเป็นปัจจัยสร้างสรรคในเรื่องการจัดการกับสภาวะนิเวศในชุมชนลุ่มน้ำสายบุรีที่มีความน่าสนใจ โดยเฉพาะพลังศรัทธาต่อองค์อัลลอฮ์ หรือต่อหลักคำสอนที่บัญญัติไว้ในคัมภีร์อัล-กุรอาน ซึ่งชุมชนนำมาใช้เป็นหลักการร่วมในการปกป้องดูแลสมบัติสถานที่ซึ่งพระเจ้าประทานให้กับมนุษย์ เพื่อการนำมาใช้สอยร่วมกันสำหรับการดูแลร่างกายตนเองอย่างได้ผล ดังถ้อยคำของเปาะจีที่ว่า

“เป็นหน้าที่ของเราแล้วที่จะรักษาตนเอง เพราะร่างกายนี้เป็นของพระเจ้าฯ สร้างมา และพระเจ้าส่งวิญญาณมาครอบครองร่างกาย มาดูแลร่างกาย เวลาพระเจ้าจะลงโทษให้ตกนรก จะทรมานจิตใจ ไม่ใช่ทรมานร่างกาย ร่างกายเมื่อวิญญาณออกไปแล้ว ร่างกายก็เป็นเหมือนไม้ผุเท่านั้นเอง ไปแตะไปทำอะไรก็ไม่เจ็บไม่ปวดแล้ว แต่ตอนที่วิญญาณยังอยู่ วิญญาณมาเป็นผู้รักษาปกป้องร่างกายให้ดีตามที่พระเจ้าสั่งมา”

(๖๔ : ๓ แล้วพระองค์ทรงทำให้เขาสมบุญ และทรงเป่า รุขี ของพระองค์เข้าไปในเขา และพระองค์ทรงให้สุเจ้ามีหูและตา และหัวใจ)

เมื่อเป็นดังนี้ การที่สิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นปัจจัยอันจำเป็นและมีความสำคัญในการหล่อเลี้ยงวิถีชีวิตชาวชุมชนจะต้องถูกรุกรานทำลายลง (๓๒ : ๗ (อัลลอฮ์)ผู้ได้ทรงทำให้ทุกสิ่งทีพระองค์ทรงสร้างมันดีงามยิ่งขึ้น) จึงเป็นเสมือนหน้าที่ที่ศาสนิกจะต้องออกมาป้องกันความเสียหายทางธรรมชาติอันจะพึงบังเกิดขึ้นนั้นๆ “เขามาสร้างความไม่สงบสุขให้กับคนเรา คนเราในเมื่อร่างกายไม่สงบสุขแล้ว จิตใจก็ไม่สงบสุข มันร่วมกันไปหมดแล้ว เพราะในเมื่อไม่มีที่ทำกิน เราจะสงบได้อย่างไร เราจะกินอะไร ...จิตใจชอบเป็นนาย ชอบเป็นเจ้าของ อันนี้ของกู อันนี้ของมึง ถ้าเกิดว่าของกูนั้นขาดไป เขาอยู่ไม่ได้ เขาจะไม่มีความสุข ในเมื่อจิตใจไม่มีความสุข สุขภาพร่างกาย อวัยวะต่างๆ ก็ไม่มีความสุขไปด้วย อย่างน้อยก็น้ำตาซบซิดไปหมดแล้ว และเมื่อจิตใจไม่สงบ มันก็เกิดภาวะหงุดหงิด หรือว่าทุกขภาวะทางจิตใจ ทางร่างกายจะเห็นชัดเลย เพราะถูกกดดันทางจิตใจ ต้องเกิดไบน่าอย่างนี้นะ สีน่าอย่างนี้นะ แววดาอย่างนี้นะ อันนี้เพราะจิตใจมันกดดันออกมา เพื่อจะแสดงว่าเขาไม่สบาย”

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่มีความสำคัญยิ่งไปกว่าที่กล่าวมานี้ก็คือ ความสามารถในการนำหลักทางศาสนาธรรมมาตีความเพื่อแก้ปัญหาในมิติที่พื้นระดับของปัจเจกบุคคล กระทั่งกลุ่มหรือชุมชน ไปสู่ระดับความสัมพันธ์กันของโลกทางธรรมชาติ อย่างมีความสอดคล้องกับมุมมองในทางนิเวศวิทยาที่มีทัศนะแลเห็นว่าสิ่งต่างๆ มีความเชื่อมโยงพึ่งพิงอิงอาศัยกันและกัน

“สมมติว่า ผมไม่ได้อยู่ป่าที่นี้นะ (แต่)ผมอยู่ที่โน่น ผมมาทำงาน แล้วมากระทบกับคนที่นี้ ก็มนุษย์เหมือนกัน เขาเดือดร้อน ในเมื่อเขาเดือดร้อนโดยเฉพาะอย่างยิ่งมุสลิม ถ้าใครไปปฏิญาณตนว่านั่นคือพี่น้องของคุณ เป็นญาติของคุณทางสายสัมพันธ์ศาสนาแล้ว แม้เขาจะอยู่ซีกโลกโน้น แต่ถือว่าเป็นมุสลิมด้วยกัน เป็นคนๆ เดียวกันนั่นเอง ถ้าคนๆ เดียวกันเจ็บแล้วเจ็บกันหมด คล้ายๆ กับว่าสร้างปัญหาให้กับตัวเอง ...อย่าไปสร้างปัญหา อย่าไปคิดว่ามันไม่มีผลกระทบกับเรา มันต้องกระทบเหมือนกับเราอยู่ในตึกคอนกรีต เราสบายแล้ว อยู่คนเดียว แต่ฝานี้มันหนามากเลยแล้วก้อนหินก็ปาไป แต่อันนั้นไม่ทำอะไรกับเรา ฝาก็อยู่แต่ฝา อย่างน้อยเสี่ยงก็มาสบหู ดีไม่ดีหินทั้งก้อนจะมาตีหัวเราเอง”

(๔๐ : ๕๗ แนนอน การสร้างชั้นฟ้าทั้งหลายและแผ่นดินนั้นยิ่งใหญ่กว่าการสร้างมนุษย์ แต่ว่ามนุษย์ส่วนมากไม่รู้)

เพราะฉะนั้นมนุษย์ในฐานะที่เป็นปัจจัยหนึ่งในธรรมชาติก็ย่อมต้องมีหน้าที่และความรับผิดชอบต่อความต้องการและต่อการกระทำที่ส่งผลกระทบถึงสรรพสิ่งโดยรวม ซึ่งเปาะจิกกล่าวถึงหลักธรรมข้อนี้ว่า

“พระเจ้าก็บอกว่าท่านจงยึดมั่นในสายสัมพันธ์ของพระเจ้า สายสัมพันธ์นี้คืออัล-กูรออัน ในเมื่อเรายึดมั่นอย่างนั้นต้องมีทุกเรื่อง เพราะทางธรรมชาติ โลกทั้งใบก็เป็นโลกไปเลย อยู่ในคัมภีร์หมดแล้ว ต้องยึดมั่นต้องเคารพอย่างนั้น ...ต้องเอื้ออาทร ให้อภัยแก่กัน และการทำดีเพื่อจะปราบคนชั่วอะไรเหล่านี้แหละ ต้องรักธรรมชาติ ไม่รักป่า ไม่รักน้ำ ส่วนที่อำนวยความสะดวกให้กับคนอื่นและตัวเราเองด้วย ที่นี้ถ้าเกิดไปทำอะไรตรงนั้น คนอื่นจะไม่เดือดร้อนหรือ อันนี้ตัวเราต้องรู้ อย่าไปสร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น...วิธีการของมุสลิมในอิสลาม มันไปเชื่อมโยงกันหมดไม่มีขาดเลย ถ้าขาดตัวไหนก็ไม่ใช่มุสลิมแล้ว มันโยงใยกันหมด...หากปลูกขึ้นมาเพื่อประทังชีวิตของเรา อันนี้ทำได้ อันนี้ไม่ใช่มาก แต่ถ้าเกิดว่าทำเป็นร้อยละ เราकिनหมดหรือเปล่า อันนั้นไม่ใช่แล้ว อันนั้นมันเกินแล้ว มันข้ามคำว่าเก็บเกี่ยวไปแล้ว เป็นการทำลายล้างแล้ว ไม่สนใจคนอื่น สนใจแต่ตัวเอง เหมือนกับที่มุสลิมบอกว่ามุสลิมเหมือนกับคนสร้างบ้านหลังเดียว มุสลิมทั้งโลกเหมือนกับคนสร้างบ้านๆ หนึ่ง หมายความว่าถ้าเจ็บตรงโน้น เดียวตรงนี้ก็เจ็บด้วย แล้วถ้าเสียบ้านนี้ ส่วนไหนที่เสียๆ ก็แสดงว่าบ้านนั้นเสียไปแล้ว”

(๑๔ : ๓๒-๓๓ อัลลอฮ์คือผู้ทรงสร้างชั้นฟ้าทั้งหลายและแผ่นดิน และทรงหลั่งน้ำลงมาจากฟากฟ้า และทรงให้ผลไม้งอกออกมาโดยนัยนั้น เป็นเครื่องยังชีพสำหรับสุเจ้า และทรงให้เรืออยู่ในการบังคับของสุเจ้า แล่นตามน่านน้ำโดยพระบัญชาของพระองค์ และให้ลำน้ำทั้งหลายเป็นประโยชน์แก่สุเจ้า และทรงให้ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์โคจรอยู่ห่างสม่ำเสมอ เพื่อเป็นประโยชน์แก่สุเจ้า และทรงให้กลางวันและกลางคืนเป็นประโยชน์แก่สุเจ้า)

เรียบเรียงจาก รายงานการศึกษาจิตวิญญาณกับการสร้างสันติสุขในชุมชนมุสลิม พื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรี ทัศนศึกษานายติอราแม ดาราแม(เปาะจิ) ของ นางสมศิริ ยิ้มเมือง มิถุนายน ๒๕๕๕

วิถีชีวิตทางเลือกที่นครสวรรค์

ก.ครูไวท์-กวีซีไรต์

ศักดิ์สิริ มีสมสืบ (เกิด ๒๓ สิงหาคม ๒๕๐๐) เจ้าของผลงานหนังสือเล่ม **มือนั้นสีขาว** ซึ่งได้รับรางวัลวรรณกรรมสร้างสรรค์ยอดเยี่ยมแห่งอาเซียน(ซีไรต์)ประจำปี ๒๕๓๕ เคยรับราชการประจำเป็นครู ต่อมาได้ลาออก ปัจจุบันพำนักอยู่บ้านเลขที่ ๓๙ หมู่ ๕ ตำบลท่าไม้ อำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์

การที่ศักดิ์สิริเลือกมาใช้ชีวิตอยู่ในชนบท ก็เพราะสาเหตุความประทับใจที่มีต่อชนบท อันตนเองมีประสบการณ์ที่ดีมาเมื่อครั้งแต่ในวัยเด็ก รู้สึกผูกพันฝังใจกับต้นไม้ใหญ่ในวัดตอนที่เคยอยู่กับคุณตา(วัดมะปราง อ.สดยา จ.ชัยนาท) “โดยเฉพาะต้นพิกุล เมื่อเด็กๆ เคยเอามาร้อยเป็นสายสร้อย เอาลูกจันมาแนบแก้ม รวมทั้งคิดถึงต้นมะเฟืองที่บ้านแม่” เขาจำแนกตนเองออกจากกระแสการปลุกวิเวกออกสู่ชนบทของคนอีกจำนวนหนึ่ง โดยวิเคราะห์ว่าคนเมืองส่วนใหญ่ที่เลือกมาใช้ชีวิตในชนบทนั้น ก็เพราะต้องการออกมาแสวงหาความสงบ อากาศบริสุทธิ์ หลบเลี่ยงความวุ่นวายในเมือง บรรดานักได้แก่ผู้มีฐานะดีที่มาปลูกบ้านพักหลังที่ ๒-๓ และยามเกษียณอายุ กระทั่งผู้ที่ออกมาอยู่ดูแลกิจการซึ่งมาลงทุนเอาไว้ โดยยังคงมีเป็นส่วนน้อยเท่านั้นที่ออกมาทดลองทำการเกษตรทางเลือก หรือวิถีชีวิตที่ออกจากบริโภคนิยม

เมื่อศักดิ์สิริเรียนจบชั้นประถมปีที่ ๗ ก็ได้มาเรียนต่อที่วิทยาลัยเพาะช่าง พร้อมกับนั้นเขาก็ได้มาฝากตัวฝึกฝนทางด้านศิลปะและวรรณกรรมกับจาง แซ่ตั้ง แล้วมาเรียนต่อวิทยาลัยพระนครจนจบ ออกมารับราชการเป็นครูศิลปะและดนตรีในโรงเรียนที่อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ ระหว่างสอนหนังสือก็ทำงานด้านการเขียนหนังสือไปด้วย กระทั่งที่สุดมาได้รับรางวัลซีไรต์ จึงได้ลาออกจากงานประจำมาเขียนหนังสือและทำงานด้านศิลปะอย่างที่เคยตั้งหวังไว้ เคยลองผิทดลองถูกซื้อที่ดินและทดลองปลูกบ้านมาก่อน แต่ยังไม่ได้ตั้งใจจะขายต่อไป โดยออกเสาะหาที่ใหม่ กระทั่งมาพบที่ดินผืนปัจจุบันเมื่อปี ๒๕๓๕ เนื่องจากมีต้นยางที่เคยประทับใจ มีแม่น้ำยมไหลผ่าน มีเนื้อที่สามไร่ครึ่ง เขาอธิบายว่า “เป็นที่ที่จิตวิญญาณอยู่ เป็นที่วัยเด็กเราเคยสัมผัส เช่นต้นยางมะเฟือง ๒ ต้น มีอยู่ตั้งแต่แรก รู้สึกผูกพัน เห็นแล้วมีความสุข ส่วนต้นไม้ที่เพิ่งเอามาปลูกอย่างต้นพิกุล เพราะรู้สึกผูกพันมาตั้งแต่เด็ก เราเติบโตมาในวัด เห็นต้นไม้ไทยๆ แบบนี้ อย่างต้นจันบุรณาค มันสอดคล้องกับจิตใจของตนเอง ผูกพันเหมือนญาติ เหมือนลูกที่โยนหาแม่”

เมื่อลาออกจากการประจำมาใช้ชีวิตอิสระในช่วงระยะแรกๆ มีความรู้สึกที่ต้องปรับตัวมาก เพราะชีวิตไม่มีตารางเวลา “เคยคิดว่าออกมาจากครูแล้วจะทำงานให้สนุกเลย แต่จริงๆ แล้วก็ไม่ได้เป็นอย่างนั้น ถึงจะมีเวลามากมาย แต่ลักษณะของงานเขียนจะใช้เวลาไปกับการคิดทำงานข้างในเสียมากกว่า อย่างเรื่องสั้นจะเขียนแค่คืนเดียว หรือเขียนนิยาย(ใช้เวลา)เดือนหรือสองเดือน ฉะนั้นตอนเป็นครูกับเวลานี้ก็ทำงานเขียนพอๆ กัน ปัจจุบันในแต่ละวันจะนอนเปลเสียเป็นส่วนใหญ่...ทำงานในแต่ละวันไม่มีกำหนดเวลา เพราะกลไกในร่างกายเป็นงานศิลปะไปแล้ว คิดอะไรเป็นพล็อตเรื่อง เป็นบทกวี”

เนื่องจากความที่เคยเป็นครูอยู่ที่นั่นหลายปี จึงไม่รู้สึกว่าตนเองเป็นคนแปลกถิ่น แม้จะไม่ค่อยได้ไปมาหาสู่กับใคร ชาวบ้านรอบข้างก็แทบจะไม่ค่อยได้สูงลิ้งด้วย แต่ก็ได้รับความเกรงใจให้เกียรติ เพราะเขาเห็นว่าเป็นครูนั่นเอง

วิถีชีวิตของชาวบ้านในละแวกเดียวกันมีอาชีพทำนา ทำสวน ปลูกมะนาว พริก มะม่วง มะปราง ซึ่งเป็นผลไม้ดั้งเดิมที่เคยปลูกกันมา เป็นการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อหารายได้ มีชีพทำกิน แม้แต่มะละกอก็ยังต้องซื้อ ศักดิ์สิทธิ์มีความเห็นว่าชนบทของไทยกำลังถูกทำลาย ชาวบ้านมีความรู้สึกที่ตนเองต่ำต้อย การเพาะปลูกพืชไร่มีการใช้สารเคมีอย่างเข้มข้นรุนแรง เกษตรกรถูกรบงำให้มีความเชื่อว่าการเกษตรมีอยู่เพียงวิธีการเดียว เขาเองเคยพูดคุยกับชาวบ้านเพื่อสร้างความเข้าใจใหม่ๆ แนะนำให้ชาวบ้านอ่านหนังสือ แต่ก็ไม่สู้จะได้ผลนัก

กิจกรรมของชาวบ้าน ก็ลัดเปลี่ยนหมุนวนไปจากการทำนา ทำสวน การรับจ้างในละแวกหมู่บ้าน การเดินทางเข้ามาหางานทำในเขตเมือง ศักดิ์สิทธิ์มีความเห็นว่าชาวบ้านถูกสะกดให้เชื่อว่าหากอยากจะทำรวยก็ต้องเข้าเมือง ให้คิดว่าคนมีความรู้ต้องจบปริญญา ทั้งที่จริงๆ แล้ว ความรู้นั้นจะรู้อะไรก็ได้ เพราะความรู้คือการขจัดความไม่รู้ออกไป เมื่อเป็นเช่นนี้ ความรู้ย่อมบังเกิดขึ้นได้โดยไม่ต้องมาเรียนหนังสือตามโรงเรียนแต่อย่างใด หากพิจารณาในแง่นี้แล้วคนเราอาจดำรงชีวิตอย่างมีคุณค่าอยู่ได้ในชนบท โดยไม่จำเป็นต้องเป็นคนเมืองที่มีเงินเยอะๆ แล้วค่อยมาอยู่ในชนบท หรือว่าหลีกเลี่ยงบางสิ่งบางอย่างมา เช่นอากาศเสีย หรือว่าหนี้ตัวเอง กระทั่งเป็นไปตามกระแสค่านิยมในยุคสมัย

แม้จะเป็นศิลปินนักเขียน แต่ศักดิ์สิทธิ์ก็ได้แนะนำให้ใครๆ พากันมาแสวงหาอ้อมกอดของชนบทด้วยความซาบซึ้งโรแมนติก โดยเขาจะไม่พูดว่า“ใช้ชีวิตให้เป็นศิลปะ” เพราะนั่นเป็นการเริ่มต้นที่เป็นนามธรรม การมีวิถีชีวิตอยู่ในชนบทที่แท้จริงมีเพียงหนทางเดียว กล่าวคือต้องมีการเผชิญหน้า

กับความจริงภายในตัวตน ยกตัวอย่างเช่นที่มาไซโนบุ ฟูกุโอกะ ปลุกต้นไม้โดยการไม่ทำอะไรเพิ่มเติมจากที่จำเป็น เขาให้คำอธิบายในเรื่องนี้ว่า “ให้เป็นไปตามความอยาก แต่ต้องซื้อตรงกับ ความอยาก ไม่ใช่อยากแบบปรุงแต่ง คนเรามีความอยากอยู่ไม่กี่ชนิดหรอก แต่ส่วนใหญ่ปรุงแต่ง อย่างเสียงไฟเพราะที่มีการปรุงแต่งด้วยเสียงดนตรี เสียงนก กา จักจั่น จะไม่เพราะ หรือรสร้อยก็ ต้องกินผักคะน้า ผักกาด กินผักตามทุ่งไม่อร่อย ต้องอร่อยแบบสำเร็จรูป หรือแม้แต่ความสวยงาม ความดี ก็มีการปรุงแต่ง เช่นความสุภาพ การเดิน การพูดจา การแต่งตัว อาจเป็นส่วนเกิน เพราะ ไม่ซื้อตรงต่อความอยาก แต่อย่าไปติด เพราะไม่ใช่เนื้อแท้ของคน”

ข.ครอบครัวสวนผักฟาง

วีรเดช-ศิริวรรณ ธนธีรโชติ ๖๙/๒ หมู่ ๖ ตำบลท่าไม้ อำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ สองสามี ภรรยาอดีตนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีประสบการณ์ทำกิจกรรมในชมรมสลัมและค่ายอาสา พัฒนาชนบท ทั้งคู่มีความเห็นสอดคล้องกันในเรื่องการแสวงหาหนทางออกจากวิถีชีวิตแบบเมือง โดยพบว่าก่อนหน้าตนก็มีบุคคลจำนวนไม่น้อยที่เลือกทางเดินไปยังชนบท เช่น คุณศิริพร(ปอน) โชติชัชวาลย์กุล คนกลุ่มนี้มีความเชื่อว่าชนบทเป็นวิถีแห่งชีวิตแบบพึ่งตนเอง ให้คุณค่าแก่มนุษย์ ทั้งทางกายและจิตใจ ทั้งทางโลกและทางธรรม ดังที่ฟูกุโอกะกล่าวเอาไว้ว่า “เป้าหมายสูงสุดของ เกษตรกรรม ไม่ใช่การเพาะปลูกพืชผล แต่คือการบ่มเพาะความสมบูรณ์แห่งความเป็นมนุษย์”

ในระยะแรกวีรเดชเดินทางไปพบพี่ปอนอย่างทดลองใช้ชีวิตแบบพึ่งตนเองในชนบทอยู่ช่วงหนึ่ง ต่อ มาในราวปี พ.ศ.๒๕๓๐ วีรเดชและศิริวรรณจึงได้ตัดสินใจที่จะออกมาใช้ชีวิตทางเลือกในชนบท เต็มตัว โดยมองหาทุ่งและพื้นที่ที่จะลงหลักปักฐาน กระทั่งได้มาเลือกได้สถานที่ในปัจจุบันเมื่อปี ๒๕๓๕ ซึ่งมีเนื้อที่ ๗ ไร่ เป็นดงแฝก พื้นที่ดอนรกร้างมีต้นตะโก ช่อย มีสวนมะม่วงซึ่งเหลืออยู่ไม่กี่ ต้น เมื่อเริ่มต้นมาอยู่ทั้งคู่ปลูกต้นไม้ทุกชนิด ไม้ป่า ไม้ผล พืชบำรุงดินตระกูลถั่ว ฯลฯ และเพราะ ต้องใช้ฟางคลุมดิน จึงต้องช่วยกันขนฟางจำนวนมากมาในพื้นที่ จนกลายเป็นที่มาของชื่อ “สวน ผักฟาง” คำว่า “สวนผักฯ” เป็นชื่อที่ตั้งให้พ้องกับชื่อสวนของคุณศิริพร(พี่ปอน) สำหรับคำว่าฟาง นั้น ศักดิ์สิริ มีสมสืบ ซึ่งเคยเป็นเจ้าของที่ดินก่อนเป็นผู้ช่วยให้ความคิด

นับแต่ต้นจนกระทั่งถึงปัจจุบัน วีรเดช-ศิริวรรณ ได้ลองผิดลองถูกมากับวิถีการพึ่งตนเองในชนบท มาแล้วนานนับการ ไม่ว่าจะเป็นการปลูกผัก การทำนาปลูกข้าว (หอมมะลิแดง) ทำให้ได้ผลผลิตเป็น ข้าวกลั่กกินเกือบทั้งปี ทำเกษตรกรรมไม่ใช่ปุ๋ยและยาฆ่าแมลง แต่ใช้ชีวภาพเป็นตัวเร่งอาหารใน ดิน บำรุงหน้าดินเพื่อกันพื้นที่ออกจากต้นหญ้าวัชพืช แบ่งพื้นที่บริเวณรอบบ้านทำนา และมีแปลง ปลูกสวนครัว สวนกล้วย มีไม้ผลอยู่ทั่วไป จากประสบการณ์ที่ผ่านมาทำให้ทั้งคู่ได้เรียนรู้ว่า จะต้อง

แสวงหาความเหมาะสมด้วยตัวเอง ไม่มีหลักการใดๆ ที่ตายตัว จึงต้องค่อยๆ ประนีประนอม ซึ่งใจ
ระหว่างอุดมคติกับความเป็นจริง และเราก็ค้นพบความจริงที่ว่า ธรรมชาติได้เลื่อมโทรมไปมากแล้ว
จึงจำเป็นที่จะต้องเข้าไปจัดการบ้าง มิฉะนั้นสิ่งที่หวังอาจจะใช้เวลาหลายชั่วอายุคน และเงื่อนไขที่
ไม่สามารถทำได้อย่างที่ตั้งใจ ซึ่งเป็นไปตามสภาพความเป็นจริงก็คือ ปัจจัยในเรื่องของครอบครัว
สภาพร่างกาย ความเจ็บป่วย และการเลี้ยงดูลูก อย่างไรก็ตาม บุคคลทั้งสองยังมีความเชื่อมั่นว่า
หลักการที่ดีจำเป็นต้องมีการก้าวผ่านอย่างเหมาะสม โดยการสังสมประสบการณ์และทักษะ การ
ทดลอง สรุปบทเรียน และปรับเปลี่ยนอย่างช้าๆ แต่มีความยั่งยืน เพราะมีความคิดว่า “เราคือ
ครอบครัวสวนผักฟาง ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่พยายามดำเนินชีวิตเพื่อไปสู่การพึ่งตนเองของครอบครัว
ชุมชน และสังคม โดยผ่านกิจกรรมที่เป็นมิตรกับมนุษย์และสิ่งแวดล้อม”

ทางด้านความสัมพันธ์กับคนในชุมชนนั้น วีระเดช-ศิริวรรณ นอกจากจะมีความคุ้นเคยกับเพื่อนบ้าน
ในละแวกที่ไปมาหาสู่กันเป็นประจำแล้ว ทั้งสองยังคิดกิจกรรมการออมทรัพย์ร่วมกันของชาวบ้านใน
ชื่อโครงการกลุ่มออมทรัพย์และบัตรใบไม้ แต่ก็ยังไม่ประสบความสำเร็จ ในระดับความสัมพันธ์
ที่ใกล้ชิดออกไปก็ยังเกี่ยวข้องอยู่กับ “ชุมชนคนสวน” ที่เป็นการรวมตัวของบุคคลกลุ่มหนึ่งที่พากัน
ออกมาใช้ชีวิตวิถีทางเลือกในชนบทคล้ายๆ กัน จำนวนราวๆ ๖๐ คน โดยผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนพบ
ปะกันตามพื้นที่ของแต่ละคนคราวละ ๓ วัน เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๓๘ โดยสมาชิกแต่ละคนจะ
ตระเตรียมตัวมาแลกเปลี่ยนความรู้ความคิดเห็นในเรื่องเกี่ยวกับต้นไม้ การเพาะปลูก การกิน การ
อยู่ ฯลฯ

นอกจากชุมชนคนสวนข้างต้นแล้ว ทั้งสองคนยังได้มีความสัมพันธ์แลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้
เรื่องทำเกษตรกรรมและการใช้ชีวิตอยู่กับชุมชน“พุทธสถานศาลือโคก” ซึ่งตั้งอยู่ที่อำเภอไพศาลี
จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นสาขาของพุทธสถานสันติโคก อีกด้วย

ชีวิตความเป็นอยู่ด้วยการพึ่งตนเอง ให้อุ่นค้ำกับอุดมคติของการทำงานและการเรียนรู้ตามสภาพ
ความเป็นจริงที่ต้องเผชิญ ทำให้ผู้ที่เลือกเส้นทางชีวิตในแนวนี้นี้ได้รับทราบว่าคุณสมบัติไม่ใช่สถานที่ที่
ร่มรื่นเสมอไป โดยการได้มาพบเจอกับความแห้งแล้ง อากาศร้อน หากปราศจากซึ่งอุดมคติอย่างแท้
จริงแล้วอาจพบบ่ไปได้ง่ายๆ แต่ทว่าการที่ได้ลงมือกระทำในสิ่งที่คิดฝันนั้นนับว่าเป็นความงาม
ได้ชื่นชมในสิ่งที่ได้กระทำ เป็นการหล่อเลี้ยงจิตใจ ด้วยมนุษย์นั้นเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ดังนั้น
เมืองเราให้การดูแลธรรมชาติ ธรรมชาติก็ดูแลเรา ไม่อาจตัดขาดจากกันได้ วีระเดชบอกเล่าให้เราฟัง
ว่า

“ที่ยอมมาเสียเวลาอยู่ เพราะแน่ใจว่าแม้จะเหน็ดเหนื่อย แต่ก็ได้รับความสุข อิ่มเอิบ คนในเมืองดูเหมือนจะมีทุกอย่าง แต่ที่จริง จิตใจแห้งแล้งเหมือนขาดอะไรสักอย่าง เติมเท่าไรก็ไม่เต็ม ซึ่งที่จริงการพึ่งตนเองอยู่ในเมืองหรือชนบทก็สามารถทำได้ แต่ในชนบท ปัจจัยต่างๆมันเอื้อได้มากกว่า ไม่ว่าจะเรื่องต้นทุนหรือพื้นที่

“เมืองเป็นที่รวมทรัพยากรทุกอย่าง เมื่อเน่าเสียก็โยนทิ้งไปที่อื่น ซึ่งที่จริงการจัดการของเสียที่เกิดขึ้นในแต่ละแห่ง ควรทำลายสูญสลายไปโดยตัวเอง ให้กลายเป็นวัฏจักรเล็กๆ ที่สมบูรณ์ สมดุลในตัว หากย้ายห่วงโซ่อาหารก็จะขาดความสมดุล”

ค.พุทธสถานศาลือโคก

เป็นชุมชนพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ สังคม สุขภาพ และสิ่งแวดล้อม ตั้งอยู่ที่ตำบลโคกเดื่อ อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ หากกล่าวตามทัศนะของชาวชุมชนที่ได้ให้ไว้ในเรื่องหลักการซึ่งได้ก่อรูปขึ้นของชุมชนย่อมจะได้แก่ “ก่อนที่จะคิดพึ่งตนเอง ต้องใส่อุดมการณ์ในเรื่องการเสียสละ เพื่อนำไปสู่การสร้างสิ่งอื่นๆ ถ้าไม่มีตัวนี้ก็สร้างปัจจัยสี่ไม่ได้ หลังจากนั้นจึงค่อยใส่วิธีการ”

ชาวชุมชนมีความเป็นอยู่อย่างเอื้อเพื่อเผื่อแผ่กันและกัน โดยมีระบบส่วนกลาง(นอกจากศาลิวัด)ที่เรียกว่า สาธารณโคก อันเป็นข้อหนึ่งในหมวดสารานีธรรม ๖ อันเป็นปัจจัยร่วมสร้างสรรค์ให้ชุมชนแห่งนี้ให้เป็นหนึ่งเดียวกันเสมือนครอบครัวใหญ่ พึ่งพาช่วยเหลือกันและกัน ทั้งในทางปัจจัยสี่และจิตใจ ดูแลกันยามเจ็บไข้ได้ป่วย แม้ไม่มีทรัพยากรสมบัติหรือรายได้ประจำในทางส่วนตัว

ปัจจุบันศาลือโคกมีสมาชิกทั้งหมด ๑๕๐ คน เป็นสถานที่ค่อนข้างเปิด ในระยะแรกของการก่อตั้งชุมชนมีความสัมพันธ์กับชาวบ้านรอบๆ โดยนำความรู้ใหม่ๆ มาส่งเสริมให้ชาวบ้านได้เรียนและทำความเข้าใจทั้งในเรื่องวิถีชีวิตและการทำเกษตรกรรม ระยะต่อมาเมื่อชุมชนได้เปิดโรงเรียนสมัคริกลาถัย ทำให้คนภายนอกมีโอกาสเข้ามาสัมพันธ์กับชุมชนมากขึ้น รวมทั้งโรงเรียนที่มีคนมาขอใช้บริการสี่ขวกห้อง โดยชุมชนฯจะสืให้โดยไม่คิดมูลค่า อันเป็นการส่งเสริมให้คนหันกลับมาบริโภคข้าวกล้อง นอกจากนี้ยังมีร้านค้าและร้านอาหารมังสวิวัติ การจัดรายการอบรมทำปุ๋ยชีวภาพ และการแปรรูปถนอมอาหาร เพื่อบริการชาวชุมชนและบุคคลภายนอกที่สนใจเข้ามาศึกษาดูงานอีกด้วย

คุณใจจริง ชาวหินฟ้า : ปัจจุบันอยู่ในส่วนประสานงาน ที่ปรึกษาทางวิชาการ ก่อนหน้านั้นคุณใจจริงสนใจในเรื่องโยธา และได้ไปพบกับญาติธรรมชาวอโคกในงานของโยธาคราวหนึ่ง เมื่อพบกันก็ถูกทักว่าบุคลิกอย่างคุณใจจริงใจดูเหมือนพวกสันติอโคก จึงชักชวนกันมาดูชุมชนอโคก เมื่อได้มาเห็นก็รู้สึก

ประทับใจในความเรียบง่ายของอาคารสถานที่ ยิ่งเมื่อได้ฟังการแสดงธรรมจากสมณะ ได้ข้อคิด สะกิดใจจากประโยคหนึ่งที่ว่าให้เราเคร่งครัดกับตนเอง แต่ผ่อนปรนกับคนอื่น ซึ่งพบว่าตนเองนำเอาไปใช้ในชีวิตจริงได้ทันที เนื่องจากในช่วงนั้นยังทำงานอยู่ที่นิคมอุตสาหกรรมบางพลีสมุทรปราการ ทำหน้าที่คุมงาน มีนิสัยเคร่งครัดไม่ยอมยืดหยุ่นกับคนในฝ่าย แนวคิดที่ได้รับมาใหม่จึงเหมือนกับการมาช่วยเปิดทัศนะ กระทั่งได้เลือกที่จะเปลี่ยนวิถีชีวิตมาอยู่กับชุมชนอโคกในที่สุด ปัจจุบันอยู่ที่ชุมชนศาลือโคกมาได้ ๑๔ ปีแล้ว ทำหน้าที่สอนวิทยาศาสตร์ ประจำฐานกิจกรรม ฐานปุ๋ยหมักชีวภาพ และฐานปุ๋ยสะอาด

คุณต้นกล้า มากสุข : ประสบการณ์ชีวิตที่ผ่านมา ลาออกจากงานพยาบาลและเตรียมตัวเดินทางไปอยู่ต่างประเทศ เพราะอยากมีชีวิตอิสระและเก็บเงิน เมื่อครั้งที่เป็นพยาบาลมีความคิดสับสนว่าคนเราเมื่อตายแล้วไปไหน เคยเที่ยวได้ถามค้นหาคำตอบในเรื่องนี้ไปทั่วประเทศ แต่ไม่ได้สนใจธรรมะหรือศาสนาเป็นพิเศษ หากบังเอิญได้รับการชักชวนจากเพื่อนคนหนึ่งให้ไปฟังการแสดงธรรมและปฏิบัติธรรม(อานาปานสติ)กับพระภิกษุชาวเขมร จึงทำให้เริ่มสนใจศึกษาแนวคิด การปฏิบัติ และการช่วยเหลือกันในลักษณะของชุมชนต่อเนื่องมา

เรียบเรียงจาก รายงานกรณีศึกษาในพื้นที่อำเภอชุมแสง และอำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ ของนางสาวเพ็ชรลัดดา ช้างจิตรสิริโรจน์

พระหมอเมืองสุพรรณ

ย้อนถอยหลังกลับไปราว ๓๐ ปีก่อนหน้านี้ เมืองสุพรรณบุรีนั้นว่าเป็นแหล่งค้าขายทางทิศเหนืออยู่ติดกับจังหวัดอุทัยธานีและกาญจนบุรีที่เป็นปาริภคณาธิปไตย ทิศตะวันออกติดกับจังหวัดสิงห์บุรี อ่างทอง และอยุธยา อันเป็นเมืองที่มีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่าน เฉพาะสุพรรณบุรีเองยังมีแม่น้ำท่าจีน(แม่น้ำสุพรรณฯ)ไหลผ่านกลางเมือง สภาพทางภูมิศาสตร์สุพรรณจึงแวดล้อมอยู่ด้วยธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์

เท่าที่ปรากฏ มีประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทยหลาย ๆ ชิ้นที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ความคิดและความเชื่อของผู้คนในดินแดนทางแถบนั้น โดยเฉพาะวรรณคดีเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ซึ่งแม้จะมีการแต่งซ่อมแซมขึ้นในสมัยรัชกาลที่สองของกรุงรัตนโกสินทร์ แต่สำนวนดั้งเดิมที่ยังคงรักษาไว้ว่าเป็นสมัยก่อนกรุงศรีอยุธยา บอกศักราชพอให้พิจารณาเทียบเคียงได้ว่า

จะกล่าวถึงเรื่องขุนช้างขุนแผน	ทั้งนวนางวันทองผ่องศรี
ศักราชร้อยสี่สิบเจ็ดปี	พ่อแม่เขาเหล่านี้คนครั้งนั้น
เป็นข้าขอบขัณฑสีมา	สมเด็จพระพันวษานราสวรรค์

จากการแปลงจุลศักราชเป็นพุทธศักราช โดย “พลุลวง”(นามปากกาของประยูร อุลุชาฎะ)พบว่าเหตุการณ์ตามวรรณคดีที่เกิดขึ้นนี้ตรงกับสมัยอยู่ทอง ซึ่งในสมัยนั้นคงมีอาณาจักรชนเผ่าไทยในลุ่มน้ำเจ้าพระยาภาคกลางอยู่หลาย ๆ อาณาจักร เช่น อาณาจักรสุพรรณภูมิ ราชบุรี เพชรบุรี ละโว้ สวรรค์บุรี และสุโขทัย คำกลอนเสภาจึงน่าจะเป็นเรื่องราวทางวรรณคดีของอาณาจักรสุพรรณภูมิ ก่อนกรุงศรีอยุธยาประมาณ ๕๐๐ ปีเศษ ก่อนที่กวีรัชกาลที่ ๒ จะมาซ่อมเสริมเติมต่อในภายหลัง (แม้ว่าการตีความข้างต้น จะขัดกันกับข้อสันนิษฐานที่มีเอาไว้ก่อนหน้านี้ก็ตาม โดยสมเด็จพระปรมหาราชทรงมีพระราชานุญาตว่า “และมีเนื้อความชอบกลชอบกลอีกอย่างหนึ่ง ที่ในต้นหนังสือเสภานี้เอง ลงศักราชไว้ว่า ‘ร้อยสี่สิบเจ็ดปี’ ถ้าสันนิษฐานว่า เดิมเขียนเป็นตัวหนังสือว่า ‘แปดร้อยสี่สิบเจ็ด’ ภายหลังตกคำ แปด ไปเสีย” —ตำนานเสภา โดยสมเด็จพระปรมหาราชทรงมีพระราชานุญาต พ.ศ.๒๔๖๐)

สิ่งที่น่าสนใจศึกษาในวรรณคดีเรื่องนี้ก็คือเรื่องราวต่างๆ แสดงให้เห็นถึงค่านิยมของคนที่น่าสนใจศึกษาอาคมกันอย่างชะมัดเข้มข้น สอดคล้องกับศักราชที่แสดงไว้ในตอนต้น อันเป็นยุคสมัยที่พุทธศาสนิกชนนิยมนานจากลังกายังแผ่เข้ามาไม่ถึง โดยดินแดนแถบนี้รุ่งเรืองอยู่ด้วยพุทธศาสนิกชนมาแต่เก่าก่อนในสมัยอยู่ทองหรือว่าพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๗ วิชาของชาย

ชาตรีที่กล่าวไว้ใน ขุนช้างขุนแผน เช่น วิชาอยู่ยงคงกระพัน ผูกหุ่นพยนต์ การเสกเป่าใบมะขามเป็น
ตัวต่อตัวเด่น การสังเวยกลางหรือนิมิต ฯลฯ โดยอาจพิจารณาได้จากข้อความต่อไปนี้

กรงกาฬทัพใหญ่ยกไว้ก่อน
อันแม่ทัพคนนี้มีศักดิ์ดา
แขนขวาสักกรงเป็นองค์นารายณ์
ขาวขาวหมึกสักพยัคฆ์
สักอุระรูปพระโมคคัลลาน์
สีข้างสักอักขระนะจังงัง
ฝังเข็มเล่มทองไว้สองไหล่
ฝังก้อนเหล็กไหลไว้อุรา
เป็นโปเปาบุบยิบทั้งกาย
แต่เกิดมาอาวุธไม่ผองแผ้ว
สูงใหญ่รูปร่างเหมือนอย่างเสือ
หนวดงั้งโก่งพันพันเป็นเกลียว
นัยน์ตาดำคล้ำคล้ายกับตาเสือ
คิ้วกระหมวดหนวดแดงดุร้าย
แต่รุ่มนุ่มคุ่มใหญ่ไม่อาบน้ำ
ไม่นอนด้วยภรรยาทั้งตาปี
จะไปทัพจึงได้หาบรรดาว่าน
เครื่องรางตระกรุดลงองค์ภควัม
แล้วดักน้ำดินท่ามาใส่ขัน
เสกเดือดพล่านพลั่งดังตั้งไฟ
หยิบเครื่องอาถรรพ์มาเอาไว
ปะจวบจบเคารพแล้วอาบพลัน
ถึงจะเกิดอันตรายวายชีวิต
ถ้าไม่ชนะไม่แพ้แต่ปานกลาง
ถ้าจะไปมีชัยแก่ข้าศึก
ครั้งนั้นชันษาจะขาดตาย
เพชรกล้ำมุ่นเขม้นเห็นนิมิต
น้ำอย่างสีฝางรางร้ายแรง

กล่าวถึงทัพอัสดรตรีเพชรกล้า
อยู่คงเสถียรวิชาดี
แขนซ้ายสักขาคเป็นราชสีห์
ขาซ้ายสักหมี่มีกำลัง
ภควัมปิดตานันสักหลัง
ศิวะฝังพลอยนิลเม็ดจินดา
ฝังเพชรเม็ดใหญ่ไว้แสงหน้า
ข้างหลังฝังเทียนคล้าแก้วตาแมว
ดูเรียวยาวรอยร่องเป็นถ่องแถว
ไม่มีแนวหนามขีดสักนิดเดียว
กำลังเหลือเนื้อหนังก็แน่นเหนียว
พันขาวปากเขียวดังปลิงควาย
ขอบตาแดงเรื่อดังขาดป้าย
ผมมุ่นมวยคล้ายกับโยคี
เพื่อนด่าแต่ว่านยาทาชาดสี
ต่อศึกมีเมื่อไรได้อาบน้ำ
มาเสกอ่านอาคมถมนำ
บริกรรมเสกเป่าเข้าทันใด
หยิบเครื่องอาถรรพ์มาเอาน้ำ
เห็นประจักษ์วัคได้ใส่หัวพลัน
เพชรกล้ำลงไปแม่ขัน
ดูสำคัญในที่จึงมีกลาง
ในนิมิตน้ำแดงเป็นแสงฝาง
น้ำเป็นอย่างสีรงลงละลาย
น้ำเลื่อมดังผลึกวิเชียรฉาย
นิมิตสายชลธิเป็นสีแดง
รู้แท้แน่จิตประจักษ์แจ้ง
นึกสยดสยองนอนถอนฤทัย

เป็นสุดทุกซุกออกมาผลัดผ้า
แต่นี้กว่าชาติทหารอันชาญชัย
อีตักจัดแจงแต่งกายา
คาดตระกรุดเครื่องรางปรอทาว
ประเจียดประจบจับตะแบงมาน
โพกผ้าขลิบพื้นขาวดาวกระจาย
จบบับประจำทองเข้าคล้องคอ
ถือง้าวกำอย่างสามชุกมา
ท้วงท้องอาจดังราชสีห์
ขยับยกเมฆในได้ฤกษ์ยาม
แม่ทัพสัปทนคนกางกัน
พวกพลโห่ร้องคะนองใจ

ประหนึ่งว่าไม่ดำรงทรงกายได้
ถึงบรรลัยก็ให้ล้อฝีมือลาว
วันจันทร์นุ่งผ้ายกพื้นขาว
ใส่แหวนเพชรเม็ดพราวเหมือนดาวราย
สอดสังวาลสะอึงรัดจำรัสฉาย
เข็มขัดสายทองถักลั่นอักขรา
ผงดินสอเสกเสริมแล้วเจิมหน้า
แผ่นขึ้นหลังม้าสง่างาม
สมกับที่ชาญชัยในสนาม
ให้ให้สามลาเล็กโยธาไป
เสียงฝีเท้าม้าลั่นแผ่นดินไหว
เป็นโกลามาในอรัญวาท

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ตอนที่ ๒๙ ขุนแผนแก้พระท่าย่นา ศิลป
การ พ.ศ. ๒๕๑๓ หน้า ๖๙๓-๖๙๔)

เหล่านี้คือวิชาคมที่ผู้คนในดินแดนสยามยุคโบราณให้ความเชื่อถือและนำมาประพฤติ
ปฏิบัติในวิถีชีวิต

ก.วัดดอนบุปผาราม

ตั้งอยู่ริมแม่น้ำท่าจีน ฝั่งทิศตะวันตก ตำบลบ้านกว้าง อำเภอสรีประจันต์ ระยะทางห่าง
จากตัวเมืองสุพรรณบุรีประมาณ ๑๕ กิโลเมตร

พระครูธรรมสารรักษา (หลวงปู่ฉั่น)

หลวงปู่ฉั่น ชาตะเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๘๑ อุปสมบทเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๑ ถึงแก่มรณภาพเมื่อปี
พ.ศ. ๒๔๖๙ รวมสิริอายุได้ ๘๘ ปี

หลวงปู่เป็นพระภิกษุที่มีปฏิปทาและศีลาจารวัตรงดงามสม่ำเสมอ ท่านทำวัตรอุทิศเป็น
ฝ่ายันต์และแหวนสวมนิ้วถักด้วยเชือกกลิ้งรักแจกให้แก่ญาติโยมผู้เลื่อมใสศรัทธา มีความเชื่อกันว่า
วัตรอุทิศดังกล่าวมีความศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่ไหม้ไฟ หรือหากท้องถิ่นสุพรรณบุรี ในฤดูทำไร่ไถนา หาก
ฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล ชาวบ้านก็จะอาราธนาหลวงปู่ขึ้นแห่หาม แห่แห่นไปตามท้องทุ่ง
ออกจากวัดดอนบุปผาราม ขึ้นไปบ้านสะพาน พังม่วง ปู่เจ้า หนองกลับ บ้านไร่ ล่องไปวัดบ้านกว้าง
วัดยาง ทำนองพระไปเยี่ยมเยียนชาวบ้าน โดยไม่มีการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต หรือดื่มสุรายาเมา ชาวบ้าน
หญิงชายที่ร่วมขบวนหยุดดื่ม น้ำกินขนมตามบ้านระหว่างทาง เมื่ออิมหน้าสำราญแล้วก็แห่หลวงปู่
กลับวัด ชั่วโมง ๓ วันจากนั้นฝนก็จะตกลงมา

พระครูศรีคณานุรักษ์ (หลวงพ่อดม)

หลวงพ่อดม ชาตะเมื่อปี พ.ศ.๒๔๔๑ อุปสมบทเมื่อ ปี พ.ศ.๒๔๖๑ ถึงแก่มรณภาพปี พ.ศ.๒๕๓๒ รวมสิริอายุได้ ๙๑ ปี เป็นบุตรนายถนอม นางบุญมา ยาอุไร ตำบลบ้านกร่าง อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี นายถนอมยานอกจากจะประกอบอาชีพเกษตรกรรม ยังมีความรู้ความชำนาญเป็นหมอยากลางบ้าน

หลวงพ่อดมเข้าพิธีอุปสมบทที่วัดดอนบุปผาราม มีพระครูธรรมสารรักษาเป็นพระอุปัชฌาย์ พระอธิการผ่อง เจ้าอาวาสวัดยาง พระอธิการโอบ เจ้าอาวาสวัดพังม่วง เป็นพระคู่สวด ฉายา "คงคสุวณโณ" จำพรรษาที่วัดดอน ๑ พรรษา พระอธิการโอบเป็นพี่ชายพระมหาผล นำไปฝากอยู่ที่วัดโพธิ์ท่าเตียน คณะ น.๙ เพื่อศึกษานักธรรมบาลี ที่ในเวลานั้นมีสมเด็จพระพุฒาจารย์ (เขม) เป็นเจ้าอาวาส

เมื่อครั้งพำนักอยู่ที่กรุงเทพฯ หลวงพ่อดมมีเพื่อนสหธรรมิกอยู่ที่วัดเลียบ (วัดราชบูรณะ) ๒ รูป ได้แก่พระเชียง (พระราชพุฒาจารย์ เจ้าอาวาสวัดเลียบ) พระมหาผล (พระภัทรมุณี รองเจ้าคณะจังหวัดสุพรรณบุรี) พระภิกษุทั้งสามรูปต่างเป็นลูกศิษย์ของหลวงปู่ในฐานะที่เป็นพระอุปัชฌาย์ ได้เดินทางมาพบปะแลกเปลี่ยนความรู้กันอยู่เสมอ

ปฏิปทาของหลวงพ่อดม กิจวัตรที่หลวงพ่อบำเพ็ญอยู่อย่างสม่ำเสมอคือทุกวันตั้งแต่เวลา ๐๔.๐๐ น.หลวงพ่อดมจะตื่นชำระร่างกาย สวดมนต์นั่งภาวนาในกุฏิห้องกลาง ในช่วงเช้าพรรษาเวลา ๐๕.๐๐ น.นำพระเณรสวดมนต์ที่หอสวดมนต์ จนได้อรุณตอนเช้าจึงออกบิณฑบาต

เวลา ๐๘.๐๐ น. และ ๑๘.๐๐ น. ท่านจะนำพระเณรที่จำพรรษาทำวัตรสวดมนต์เข้า-เย็นที่หอสวดมนต์ พระเณรรูปใดขาดทำวัตรบ่อยๆ ท่านจะสอบถามถึงสาเหตุ และหลังทำวัตรท่านจะอบรมชี้แนะแนวทางให้พระเณรประพฤติปฏิบัติตนสมกับความเป็นสมณะ

ภายหลังจากฉันเพล หลวงพ่อดมจะนั่งอยู่ที่หน้ากุฏิ มีปฏิสนธานกับญาติโยมที่มากราบนมัสการ หลวงพ่อดมจะเฝ้าถามก่อนว่ามาอย่างไร พร้อมกับรินน้ำชาอย่างดีที่ท่านดื่มให้ด้วยหนึ่งถ้วยท่าที่เยี่ยมแถมแจ่มใส บ่งบอกถึงจิตใจที่มีเมตตา บางคนตกทุกข์ได้ยาก ท่านจะไม่นิ่งดูเฉยช่วยเหลือ ทั้งปลอบขวัญให้กำลังใจ ทำให้สร้างทุกข์คลายโศก มีสติและเกิดกำลังใจให้สู้ชีวิตต่อไป

การรักษาโรคภัยไข้เจ็บของวัดดอนบุปผาราม

แนวคิดในการบำบัดรักษาโรคนั้นคงสืบเนื่องมาจากการรับเอาคำสอนในพระพุทธศาสนา รวมทั้งศาสนาพราหมณ์ จึงมีคำบูชาพระรัตนตรัยและเทพยดาทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกับการแพทย์

หลวงปู่ใน หลวงพ่อดม เป็นพระประพจน์ดีปฏิบัติชอบ สวดมนต์ภาวนาเป็นกิจวัตร ชาวบ้านมีความเลื่อมใสศรัทธาโดยเฉพาะกับหลวงปู่ใน โดยเชื่อมั่นว่าท่านเป็นพระที่มีคุณวิเศษด้าน

คาถาอาคมและการบำบัดรักษาโรค ท่านรักษารักษาโรคทุกชนิด คนวิกลจริตถูกล่ามโซ่ท่านก็รับไว้รักษา แบ่งการรักษาเป็น ๒ ลักษณะคือ

๑. ใช้ยาสมุนไพร ยาที่รักษาเป็นตำหรับที่สะสมสืบทอดกันมาด้วยภูมิปัญญาอันฉลาดและสามารถอย่างล้ำลึก ยาแต่ละตำหรับได้ยืนยันการใช้อย่างได้ผลมาแล้ว สรรพคุณของตัวยาจัดหาได้ในท้องถิ่น ยาที่ประกอบขึ้นจึงเหมาะสมกับโรคภัยไข้เจ็บในท้องถิ่น

๒. คาถาอาคม ใช้สำหรับทำนมนต์ และเสกเป่าพ่นรักษาโรค พิจารณาจากเนื้อความบทบูชา คำขอพรและคำกำราบ จะเห็นได้ว่าการแสดงความเคารพบูชาพระรัตนตรัยเป็นลำดับแรก คือพระปัญญาคุณ กรุณาคุณ และพระบริสุทธิคุณ ทั้ง เทวโลก มารโลก พรหมโลก และบิดามารดา ครูบาอาจารย์ รวมทั้งบรรยายถึงคุณธรรมความดี ขอให้มาช่วยเอื้ออำนวยในสิ่งที่ปรารถนา ตลอดจนกำราบให้ความไม่ดีทั้งหลายหลบลีกหรือหยุดยั้งลง คาถาพ่นเป่าฝีปวง เนื้อความเป็นการบอกเล่าถึงชนิด ลักษณะและอาการของโรค เป็นการเปิดช่องทางให้ผู้ป่วยเองมีส่วนรับรู้ ทำความเข้าใจ วินิจฉัยโรคไปพร้อมๆ กันด้วย เพราะเมื่อเข้าใจแล้วก็จะรักษาโรคโดยการปฏิบัติตัวให้ถูกต้อง นอกเหนือไปจากการรดน้ำมนต์พ่นเป่าจะเป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้มีพลังมากขึ้น

ส่วนคาถาเสกเป่าเพื่อบำบัดโรคภัยนั้น เนื้อหาบรรยายถึงลักษณะและอาการของโรค นั้น จากนั้นขอให้คุณธรรมความดีช่วยขจัดปัดเป่าโรคภัยเหล่านั้น ถ้อยคำที่ใช้เป็นภาษารุนแรงดุ ดัน เช่น ฏูๆ มึงๆ

วิธีการรักษา

๑. ยาสมุนไพร หลวงปู่ฮั่น หลวงพ่อสม มีวิธีการรักษาเหมือนกันคือจะประกอบยาสามัญ เช่น ยาลม ยาหอม ยาเขียว ยาแท่งแหลม(ยาแก้ไข้แก้ซาง) ปั้นเป็นเม็ดและทำเป็นผงเตรียมไว้เมื่อมีผู้มาขอก็แจกได้ทันที อีกลักษณะก็คือยาหม้อจะปรุงขึ้นเป็นการเฉพาะโรค ผู้ป่วยส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านใกล้วัดและชุมชนใกล้เคียง

๒. เวทมนต์ หลวงปู่ฮั่นจะใช้วิธีนี้ในการรักษาหลายโรค แต่ไม่มีวิชาฝ่ายบาป กล่าวคือทำร้ายผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่น ส่วนการรักษาของหลวงพ่อสม การใช้สมุนไพรมีลักษณะวิธีการเหมือนหลวงปู่ฮั่น ด้านคาถาอาคมนั้น ท่านทำนมนต์ให้ดื่มและอาบ ส่วนของโหราศาสตร์ การเสกเป่าชาวบ้านจะไปหาพระครูอาภัสสรคุณ ปัจจุบันเป็นเจ้าของาวาสวัดดอนนูปผาราม

ข. วัดชีสุโขเกษม

ตั้งอยู่ที่ตำบลพิหารแดง อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี บริเวณใกล้เคียงมีวัดเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านรอบวัดประกอบอาชีพเป็นเกษตรกร พื้นดินมีความอุดมสมบูรณ์เพราะอยู่ทางใต้ใกล้ประตูน้ำโพธิ์พระยา

พระทองหยด ชาตะเมื่อปี พ.ศ.๒๔๗๑ ที่บ้านพิหารแดง อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี เมื่ออายุถึงวัยการศึกษาบิดาได้นำไปฝากให้เป็นศิษย์วัดอยู่ที่วัดชีสุขเกษม ขณะเมื่อยังเป็นลูกศิษย์วัดอยู่นั้นมีหน้าที่เก็บรวบรวมตัวยาสมุนไพรและประกอบเครื่องยาตามคำสั่งของเจ้าอาวาส

เมื่อมีอายุครบบรรพชา ท่านได้เข้ารับการอุปสมบทและจำพรรษาอยู่ที่วัดชีสุขเกษมเป็นเวลา ๑ พรรษา ครั้นออกพรรษาแล้วท่านรู้สึกพอใจในชีวิตนักบวชจึงมิได้สึกหาลาพรด หากได้ออกธุดงค์ไปจำพรรษาที่กัมพูชาอยู่ ๒ พรรษา ลาว ๒ พรรษา และพม่า ๑ พรรษา ระหว่างการธุดงค์เดินทางนั้นท่านได้ศึกษาเล่าเรียนหนังสือขอม และวิชาอาคมต่างๆ มากมาย

เมื่อท่านกลับมาที่วัดชีสุขเกษม และรับตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาส ท่านได้ปรับปรุงวัดให้เป็นสถานพยาบาล คล้ายกับวัดหนองหญ้า nang ทางจังหวัดอุทัยธานี โดยรักษาโรคภัยไข้เจ็บทุกชนิด ผู้ที่มารับการรักษาคือคนต่างถิ่นมาพักอาศัยอยู่ที่วัด นอกจากนั้นท่านยังใช้คาถาอาคมรักษา ทำหุ่นผูกพยนต์ แก้วคุณไสย ไฉฉี สะเดาะเคราะห์ ฯลฯ

เรียบเรียงจาก รายงานข้อมูลภาคสนาม พระหมอกับการรักษาพยาบาลในเมืองสุพรรณบุรี ของ นาย ทรงวุฒิ สุวรรณประทีป

ภาคผนวก IV

สาระสังเขป

เอกสารว่าด้วยจิตวิญญาณ และสุนทรียภาพ กับสุขภาพในกระบวนการทัศน์ใหม่

จรัส พยัคฆราชศักดิ์. **อีสาน๒ อีสานปัญหา หมอยากลางบ้าน โหราจารย์พื้นเมือง**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔ หน้า ๒๑๓-๒๓๔

ความเชื่อเรื่องยากลางบ้านของชาวอีสาน

ชาวอีสานมีความเชื่อเกี่ยวกับการรักษาโรคภัยไข้เจ็บในแบบของตนเองมาเป็นเวลาช้านาน โดยเฉพาะกับการรักษาโรคแบบพื้นบ้าน หรือยากลางบ้าน เป็นการรักษาแผนโบราณที่เรียกผู้ที่มีอาชีพในการรักษาผู้ป่วยว่า “หมอยากลางบ้าน” และเรียกยาที่นำมารักษาว่า “สมุนไพร”

คุณสมบัติของผู้ที่จะมาเป็นหมอยากลางบ้านนั้น ต้องเป็นคนสุขุม เยือกเย็น ฉลาด มีคุณธรรม มีเมตตาในการรักษา ไม่ว่าใครจะมาเป็นก็ได้ จำต้องผ่านการเรียนรู้ด้านสมุนไพรอย่างชำนาญ นอกจากนี้ก็จะมีภารกิจที่เป็นเจ้าของตำรับยากลางบ้าน

ความเชื่อในเรื่องการเจ็บป่วย ชาวอีสานเชื่อว่าสาเหตุของการป่วยเกิดจากเหตุมากมาย แต่ละสาเหตุมีวิธีการรักษาเยียวยาต่างๆ กัน ดังนั้นวิธีการรักษาและความเชื่อในกรรมวิธีที่จะรักษานั้นจะมีทั้งวิธีการไสยศาสตร์ และวิธีการรักษาด้วยยากลางบ้านแบบแพทย์แผนโบราณ

ถึงแม้ปัจจุบันจะมีวิทยาการต่างๆ เจริญรุดหน้าขึ้นมามากมาย แต่ความเชื่อของชาวบ้านในการรักษาด้วยยากลางบ้านก็ยังฝังแน่นอยู่ในจิตใจของชาวอีสานอยู่ ดังนั้นหมอยากลางบ้านและยากลางบ้านมีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่และวิถีชีวิตของชาวอีสาน

ตัวอย่าง ยากลางบ้าน ยาแก้ลมวิงเวียนสำหรับคนแก่ที่มักเป็นลมเสมอ ๑. กฤษณา ๒. กระลัมพัก ๓. อบเชย ๔. โกฐฟุงปลา ๕. โกฐจุฬาลัมพา ๖. จันทน์ ๗. เกสรทั้ง ๕ ๘. ขอนดอก (ขอนไม้ที่ผูกแล้ว) ๙. ดอกจันทน์ ๑๐. จันทน์ชะมอ ๑๑. อัมพันทอง ๑๒. ชะมด ๑๓. พิมเสน

โดยนำทุกอย่างในสัดส่วนให้เท่ากันตำเป็นผงให้ละเอียดปั้นเป็นเม็ด เท่าเม็ดข้าวโพด รับประทานครั้งละ ๓ เม็ด โดยใช้น้ำผึ้งเป็นกระสาย

มนัสวี บุญมาก. **ความเชื่อเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลของชาวบ้าน บ้านดงงาม หมู่ ๓ ต.จริม อ.ท่าปลา**

จ.อุตรดิตถ์. กรุงเทพฯ : สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มธ., ๒๕๓๖. ๗๐ หน้า

สารนิพนธ์เรื่องนี้ได้ศึกษาถึงการรักษาโรคภัยไข้เจ็บตามความเชื่อของชาวบ้าน ณ บ้านดงงาม ต.จริม อ.ท่าปลา จ.อุตรดิตถ์ ชาวบ้านดงงามมีความเชื่อเกี่ยวกับสุขภาพอนามัยและวิธีการรักษาแบบพื้นบ้าน เมื่อคนในหมู่บ้านเจ็บป่วย ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเกิดจากอำนาจผี การทำคุณไสย การที่ “ขวัญ” ที่ใดที่หนึ่งของคนเราหายไป และการรักษาโรคที่เกิดขึ้นนั้น กระทำโดยมีหมอไสยศาสตร์หรือหมอพื้นบ้านเป็นผู้ทำพิธีรักษาให้

การรักษาผู้ป่วยที่หมอพื้นบ้านใช้ ได้แก่ การเลี้ยงผี การสงเคราะห์ การแบ่งขวัญ การสืบชะตา การต่อขวัญ การทำขวัญ ซึ่งในการรักษาคนป่วยแต่ละรายนั้นจะใช้หลายวิธีควบคู่กัน แล้วแต่คำแนะนำของหมอพื้นบ้าน

สภาพสังคมในหมู่บ้านที่กำลังเปลี่ยนแปลงนี้ การรักษาโรคภัยโดยความเชื่อกับวิถีชีวิตชาวบ้านก็ยังคงอยู่เช่นเดิม เนื่องจากสาเหตุต่างๆ เช่น ความสนิทสนมและเป็นกันเองของหมอพื้นบ้าน ค่าใช้จ่ายในการรักษาแรงผลักดันของสังคมหมู่บ้าน ความเชื่อของญาติผู้ป่วยและผลทางด้านจิตวิทยา เป็นต้น (สถานีนามัยตำบลโรงพยาบาลอำเภอ และโรงพยาบาลจังหวัด)

เมื่อชาวบ้านเจ็บป่วย จะรักษาโรคภัยด้วยสมุนไพรบ้าง ในกรณีการรักษาโดยยาแผนปัจจุบันไม่ได้ผล โดยผู้มีความรู้ในการรักษาโดยใช้ยาสมุนไพร คือ นาย คำศรี หนูธิมา นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีความเชื่อและนับถือ “ผี” อยู่มาก การป่วยหรือเป็นไข้บางอย่าง เมื่อรักษาโดยหมอปัจจุบันและหมอสมุนไพรไม่หาย ชาวบ้านจะเข้าใจว่าผีทำให้เจ็บป่วย การรักษาจึงต้องเป็นเรื่องของพิธีกรรมการลงผี

การลงผี พิธีกรรมที่เชิญผีมาประทับร่างทรง เมื่อเข้าทรงแล้ว ชาวบ้าน สามารถสอบถามเกี่ยวกับเรื่องที่ทำให้ความเดือดร้อนให้แก้ตนได้ เช่น การเจ็บป่วยก็สามารถถามถึงสาเหตุ และแนวทางแก้ไขได้

แม่นางธง ร่างทรงของผีซึ่งจะเป็นผู้หญิง

ขวัญ หรือ เจตภูต อำนาจลี้ลับหรือวิญญาณประจำตัวมนุษย์ หรือวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง

ขวัญหาย ความเชื่อของคนสมัยก่อนเกี่ยวกับสาเหตุของโรคภัยไข้เจ็บ ซึ่งถือว่าเกิดจากการที่ขวัญลาจากร่างกาย เพราะถูกกระทำโดยอำนาจลี้ลับ

ขันธห้า สิ่งทั้งหมดทำขวัญใช้ในการบูชาครู และเชิญให้มาร่วมให้พิธีกรรมประกอบด้วย ดอกไม้ธูปเทียน หมาก พลุ บุหรี่ อย่างละ ๕ คู่ พร้อมเงินจำนวนหนึ่ง (แล้วแต่หมอแต่ละคน บางคน ๖ บาท/ ๑๒บาท)

ความเชื่อ การยอมรับข้อเสนอลักษณะหนึ่งว่าเป็นจริง ซึ่งอาจจะเป็นพื้นฐาน สำหรับการกระทำโดยสมัครใจของบุคคลหนึ่ง ความเชื่ออาจมีพื้นฐานจากข้อเท็จจริงที่เชื่อได้ หรือมีพื้นฐานจากความเคยชินจาก การรับรู้เอาเอง หรือจากลักษณะที่ทำให้เกิดความเข้าใจผิดได้ เพราะฉะนั้นความเชื่อจึงมีได้ขึ้นอยู่กับการเป็นจริงเชิงวัตถุวิสัยในเนื้อหา ความเชื่ออาจจะเป็นเชิงวิทยาศาสตร์ ความเชื่อแปลกกิตติหรือความเชื่อเชิงมหายก็ได้

ทัศนกรณ แต้ตั้ง. **ความเชื่อเกี่ยวกับการบนบานและการแก้บน: กรณีศึกษาบ้านปากกั้ง หมู่ที่ ๕ ต.ท่าปลา**

อ.ท่าปลา จ.อุตรดิตถ์. กรุงเทพฯ: สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มธ., ๒๕๔๐

สารนิพนธ์ฉบับนี้ศึกษาเรื่อง ความเชื่อเกี่ยวกับการบนบานและการแก้บนในบ้านปากกั้ง โทษมีวัตถุ ประสงค์ เพื่อศึกษาจุดมุ่งหมายในการบนบาน วิธีการบนบานและการแก้บน รวมทั้งประโยชน์ที่ชาวบ้านจะได้รับจากการบนบาน ผลการศึกษาจากกลุ่มตัวอย่าง ๓๔ ครั้วเรือน จาก ๕๐ ครั้วเรือน (โดยวิธีจับสลาก) เป็นกลุ่มตัวอย่างที่เคยบนบานต่อ

ศาลปู่ย่า ศาลประจำหมู่บ้าน ซึ่งจะมีหออยู่ ๗ หอ คือ หอใหม่มีเข้า ๕ ท่าน หอกลาง ๑ หอเล็ก ๓ ดังนี้

โดยมีจำนวนวัตถุประสงค์ในการบนแต่ละครั้งมากกว่า ๑ วัตถุประสงค์ โดยผู้ที่ต้องการบนบานจะติดต่อกับปู่ย่า โดยผ่านสื่อที่เป็นคน คือ หมอช้างจ้ำ และหมอหงอน ค่าใช้จ่ายในการแก้บนแต่ละครั้งจะขึ้นอยู่กับสิ่งของที่ใช้ในการแก้บน กรณีที่ใช้ไก่ในการแก้บน จะต้องเสียค่าใช้จ่ายประมาณ ๒๐๐ – ๓๐๐ บาท กรณีที่ใช้หมูในการแก้บน จะต้องเสียค่าใช้จ่ายประมาณ ๑,๕๐๐ บาท แต่โดยปกติแล้วชาวบ้านจะนิยมเลี้ยงไก่หรือหมูไว้สำหรับประกอบพิธีแก้บนโดยเฉพาะ

ประโยชน์ที่ชาวบ้านได้รับในการขนานและการเก็บ ก็คือการทำที่ชาวบ้านมีความมั่นใจในการทำสิ่งต่างๆ มากขึ้น ลดความตึงเครียดเมื่อประสบกับปัญหาที่ตัวผู้บ่นไม่สามารถแก้ไขได้ในขณะนั้น นอกจากความเชื่อเรื่องการเลี้ยงศาลปู่ย่าประจำปีแล้วชาวบ้านยังมีความเชื่อเกี่ยวกับการเข้าผี

การขนาน การขอร้องให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยโดยให้คำมั่นว่า จะให้สิ่งตอบแทนหรือทำตามที่ได้สัญญาไว้ เมื่อเป็นผลสำเร็จ

หมอข้างเจ้า ผู้ทำหน้าที่ประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวกับศาลปู่ย่า โดยเฉพาะการขนานและการเก็บหน้าที่หลักเป็นสื่อกลางในการประกอบพิธีกรรมติดต่อกับปู่ย่า รวมทั้งเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมในการเลี้ยงศาลปู่ย่าประจำปี และถวายอาหารแก่ปู่ย่า หมอข้างเจ้าคนปัจจุบัน คือ นายมา จันตะมูล อายุ ๖๘ ปี (เป็นมาแล้ว ๒๕ ปี)

หมอหงอน ผู้ทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยหมอข้างเจ้าในการประกอบพิธีกรรม แต่หน้าที่หลักคือ การฆ่าสัตว์ที่ใช้ในการประกอบพิธี ก่อไฟสำหรับประกอบอาหาร ปูรงรสชาติอาหาร และเป็นผู้ยกอาหารขึ้นและลงจากเตาไฟ เป็นผู้ถวายเหล้าให้ปู่ย่า คนปัจจุบัน คือ นาย เขียว นวลมด อายุ ๖๓ ปี

การเข้าผี การบอกกล่าวต่อผีปู่ย่าในบางเรื่อง เพื่อใช้ปู่ย่าช่วยคุ้มครองโดยเป็นการบอกผ่านหมอข้างเจ้าหรือหมอหงอน โดยชาวบ้านที่ต้องการบอกกล่าวจะต้องนำสายจำนวน ๕ อัน หรือ ๘ , ๑๐, ๑๖ อัน ไปหาหมอข้างเจ้า พร้อมกับแจ้งเรื่องที่ต้องการจะบอกกล่าว เช่น กรณีซื้อรถใหม่ มีสมาชิกใหม่เข้ามาอาศัยอยู่ในบ้าน และแม้แต่การมีอาวุธปืนใหม่ เป็นต้น

สวย อุปกรณ์ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ทำมาจากใบตอง โดยนำใบตองมาม้วนให้มีลักษณะเป็นกรวยสวย แบ่งได้ ๒ ชนิด คือ สวยหมากพลู ภายในสวยจะใส่หมากพลู สวยดอกไม้ กล้วย ภายในใส่ ดอกไม้ และรูป ๒ ดอก

- หอใหญ่ เจ้าพ่ออาจาบาทเก็ง, ขวาท่วย, ซ้ายห่วย, เจ้าหมื่นคำปัน, เจ้าขุนพล
- หอกกลาง เจ้าพ่ออาจาตัง / หอเล็ก, เจ้าผาด่าน, เจ้าพ่ออาจาแก้ว, เจ้าพานดำ และผู้รับใช้

เสฐียรโกเศศ – นาคะประทีป. **ลัทธิธรรมนิยมและประเพณีไทย**. พระนคร โรงพิมพ์แนวไทย, ๒๕๐๘.

ลัทธิศาสนาในอินเดีย: ลัทธิพราหมณ์ กลุ่มแม่น้ำสินธุ เป็นลัทธิศาสนาที่ชาตอริยกะนับถือ มีการบูชาสิ่งเวทย์ประจวบวิญญานให้ชื่อว่า เทวะ หรือเทวดามีอยู่มาก ที่สำคัญคือ เทวดา ๓๓ องค์ (ตรีศเทพ เช่นด้วยน้ำตาลเมาเรียกว่า น้ำโสม การที่จะทำพิธีเช่นไหว้ต่างๆ ให้สมบุรณ์นั้นก็ไม่ได้เพราะคนเราก็ต้องมีภาระหน้าที่ที่ต้องทำ ดังนั้นจึงเกิดผู้เชี่ยวชาญการบูชา เรียกว่า พวกพราหมณ์ เป็นพวกที่ชาวบ้านหาเลี้ยง ดำรับที่ว่าด้วยเรื่องการบูชา คือ คัมภีร์พระเวท ตำรับพระเวทที่เก่าแก่ที่สุดชื่อว่า กฤคเวท ซึ่งมีคณาจารย์เสริญเทวดาอยู่พันบาท คัมภีร์พระเวทมีขึ้นเมื่อชาตอริยกะเข้ามาอยู่ในลุ่มแม่น้ำสินธุ ต่อมาคนมากขึ้น ชาตอริยกะก็อพยพลงมาจากลุ่มแม่น้ำคงคาเกิดอารยธรรมใหม่ขึ้น ชาตอริยกะเปลี่ยนแปลงมีการแบ่งสันปันส่วนชาติขึ้น เพราะชาตอริยกะเมื่อเข้ามามีจำนวนน้อยกว่าชาติเจ้าของถิ่นผิวดำ ทำให้ชาตอริยกะทำกำแพงกันชาติ คือ ตั้งกฎในศาสนาแบ่งชนชั้นกัน ต่อมาพราหมณ์ต้องการอำนาจมากขึ้น ต้องการที่อยู่เหนือเทวดา ทำให้ประชาชนต้องนำของมาเซ่นมาให้มากขึ้น ทำให้คนหันไปเซ่นผีสงเทวดาอยู่เดิม พราหมณ์เห็นว่าถ้ายังทำอย่างนี้ต่อไป ก็คิดจะแปลความเสียใหม่และเกิดความระแวงในลัทธิของตน จึงหาลัทธิใหม่แทนศาสนาพระเวทของเก่า

ศาสนาจีน

เมื่อเกิดมีคติบำเพ็ญขึ้นทำให้คนหาความหลุดพ้นด้วยตนเอง ดังนั้นถึงทำให้เกิดเจ้าลัทธิขึ้นง่ายและมากมายแต่ที่ยาวนานและยั่งยืนอยู่ คือ ศาสนาจีน ผู้เป็นศาสดาเป็นเชื้อเจ้า ชื่อมหาวิระ อายุ ๓๐ บริบูรณ์ด้วยความสุขแต่แล้วก็ไปประพาศพิภพจรย บำเพ็ญพรตทรมาณกายอย่างทรหดอดทนถึง ๑๒ ปีกับบรรลุนิรวิน ต่อมาพระมหาวิระได้ชื่อว่า ชินะ คือผู้ชนะเพราะได้ชนะแล้วต่อความกระหาย เมื่อสำเร็จก็ออกไปประกาศศาสนาจีนแก่มหาชนที่ลุ่มแม่น้ำคงคา

สิ่งที่พระมหาวิระเชื่อแน่วแน่ คือ ตั้งความเพียรทำลายภาพเสียให้สูญสิ้น พระมหาวิระห้ามขาดไม่ให้พระภิกษุฆ่าสิ่งมีชีวิต กล่าวว่า ความเว้นการฆ่านั้นเป็นแก่นแห่งปัญญาความรู้ พระมหาวิระนับเป็นมหาบุรุษผู้หนึ่งที่รู้แจ้งว่า สัมมาทสสนะ ความเห็นชอบ ๑ สัมมาญาณ ความรู้ชอบ ๑ และสัมมาจาริต ความประพฤติชอบ ๑ คือรัตนตรัย แก้ว ๓ ดวง ไม่ต้องพึ่งเทวดา

กินอยู่อย่างง่าย ๆ

วันหนึ่งพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ไปเยี่ยมนักปราชญ์กรีก ชื่อ ดิโอเกนีส ซึ่งเป็นผู้ปลงตก เพราะแกล้งดังใบใหญ่เป็นที่อาศัย ตอนกษัตริย์ไปเยี่ยม นักปราชญ์ตากแดดอยู่ กษัตริย์ถามว่าต้องการอะไรจะประทานให้ แก่ทูลสนองว่า สิ่งที่ต้องการก็คือให้กษัตริย์ออกไปให้พ้นที่นี้เพราะพระองค์บังแดดที่เขาตากอยู่

ในอินเดียในสมัยพระเจ้าอโศก มีนักพรตชื่อ พาราณสีทาส คนนับถือมาก กษัตริย์ต้องการให้นักพรตคนนั้นเข้าเฝ้า แล้วถามว่าท่านต้องการสิ่งใด นักพรตตอบ ขอย่าให้กษัตริย์รับสั่งให้เข้าเฝ้าอีกเลย เพราะจะใช้เวลาบำเพ็ญกุศล กษัตริย์จึงสั่งให้นักพรตส่งสอนเตือนสติพระองค์เพื่อพระองค์จะได้ใส่ใจปฏิบัติ นักพรตกล่าวกับกษัตริย์ว่า กษัตริย์ควรจะปฏิบัติสิ่งดี จงเสวยอาหารและน้ำที่บริสุทธิ์สะอาดก็เป็นคุณประโยชน์แก่ร่างกายเมื่อร่างกายสบายดีก็เท่ากับได้พรหรือลาอันประเสริฐ

เรื่องของเหล้า

สิ่งจำเป็นของชีวิต นอกจากลมหายใจคือน้ำและอาหาร และรู้จักคิดประดิษฐ์น้ำให้วิเศษธรรมดา คือให้มีรสโอชากว่าธรรมดา พอกินเข้าไปแล้วจะมีเมามาและเกิดกำลังวังชา มีใจกล้าหาญมากกว่าปกติ น้ำที่ปรุงขึ้นมาเรียกว่า น้ำเหล้า เทวดาแขกสมัยพระเวทชอบดื่มน้ำโสม คั้นมาจากไม้เถาเครือมีสีขาวเหมือนนํ้านม หมักไว้จนเกิดธาตุเบา น้ำโสมนี้ใช้เป็นเครื่องสังเวยเทวดาและพราหมณ์ พระอินทร์โปรดน้ำโสมมาก จนต้องมีพิธถวายน้ำโสมแด่พระอินทร์เป็นพิเศษเรียก โสมยัชญ มีการนำสุราไปสังเวยเทวดาด้วย ทำตามลัทธิพิธีที่กำหนด เรียกว่า เสาตรามณีและวาขเปย เสร็จพิธี ผู้สังเวยจะกินเอง ชาวฮินดูไม่ดื่มเหล้าลัทธิห้ามขาด จะกินก็แต่พวกจัณฑาล ชาวฮินดูในนิคายคัตถ์นับถือเจ้าแม่กาลิถือกันว่าถ้ากินในพิธีจนเมาครองสติไม่ได้มีบุญมาก

เหล้ามีมากมายหลายชนิด วิธีทำต่างกัน เหล้าแบ่งได้ ๒ พวก พวกที่ ๑ หมักแช่ไว้จนเกิดเป็นน้ำเมา เรียก เมรัย อีกพวกหนึ่ง เอน้ำเมรัยมากล้นเป็นน้ำสุรา ถ้ากลั่นให้งวดเอาแต่น้ำหัวเมาก็มีแรง ๙๐ องศาขึ้นไป เรียก แอลกอฮอล์

รับใช้

การทำงานแต่ละคนก็มีความชอบต่างกันไปตามอัธยาศัย คนเราก็ไม่ชอบทำงานอย่างเดียวกันหมด ดังนั้นคนเราทุกคนทำงานได้ก็ควรทำงานและเต็มใจทำงานที่เป็นคุณประโยชน์

เทศกาลสงกรานต์

สงกรานต์เป็นภาษาสันสกฤต แปลว่า ผ่านหรือเคลื่อนย้ายเข้าไป ในที่นี้หมายถึง พระอาทิตย์เคลื่อนย้ายไปในจักรราศี จักรราศี คือ วงกลมเป็นรูปไข่ในท้องฟ้า สมมติว่าเป็นทางที่พระอาทิตย์ พระจันทร์ ดาวนพ

เคราะห์โคจรผ่านเข้าไป โคจรแปลว่าทางไปของโค หมายถึง พระอาทิตย์ พระจันทร์ ดาวพฤหัสบดี เมื่อพระอาทิตย์ย้ายเข้าจักรราศีจากกลุ่มดาวหนึ่งไปยังอีกกลุ่มดาวหนึ่ง เหตุใดวันปีใหม่จึงเอาวันมหาสงกรานต์ เพราะประชาชนในเขตร้อนถือว่าระยะเวลาที่ดีที่สุดสำหรับเขา สงกรานต์ปกติมี ๓ วัน ๑๓ เมษายน ถึง ๑๕ เมษายน ๑๓ เป็นวันวันต้นหรือวันมหาสงกรานต์ ๑๔ เป็นวันกลางหรือวันเนา ๑๕ เป็นวันเถลิงศก นางสงกรานต์จะมี ๗ คน เป็นนางฟ้าบนสวรรค์ชั้นต่ำที่สุด ทั้งหมดเป็นพี่น้องกัน เป็นบาทบริจาริกา แปลว่า เป็นนางบำเรอแทบเท้า หรือว่าเป็นเมียน้อยพระอินทร์ นางแต่ละคนจะมีพาหนะ อาวุธ ดอกไม้ ประจำตัวที่ต่างกัน

การแต่งตัวของชาวไทย

ก่อนวันสงกรานต์ ๑๒ เมษายน เป็นวันจ่ายและเตรียมหาซื้อของกัน โดยเฉพาะพวกสาว ๆ จะพากันไปตัดผมจับเขม่ากันไว้ไว้ต้อนรับวันสงกรานต์ เราว่าปกติก็ไม่ได้แต่งกันบ่อย นอกจากตัดผมแล้วยังจัดหาแป้งหอม น้ำมันหอมมาใส่ด้วย การแต่งของผู้ชาย คือ การนุ่งผ้า ท่อนบนไม่มีอะไรมาก นอกจากผ้าขาวม้าและบา ถ้าสงกรานต์ก็จะนุ่งผ้าลายใหม่เป็นพิเศษ ส่วนคนเฒ่าคนแก่ก็จะนุ่งห่มเสื้อผ้าใหม่เรียบๆเท่านั้น

วันจ่ายสงกรานต์

นอกจากเตรียมเสื้อผ้าใหม่แล้วทุกบ้านจะทำขนมกวน สำหรับทำบุญถวายพระและเก็บไว้แจกจ่ายเพื่อนบ้านด้วย ขนมที่ทำมักจะเป็น ขนมเปียก ข้าวเหนียวแดง ขนมกะละแม วันสังขารล่อง

เป็นวันที่ ๑๓ เมษายน วันมหาสงกรานต์ วันนี้เขาปิดกวาดทำความสะอาดบ้านให้เรียบร้อย เพื่อกำจัดสิ่งสกปรกที่ถือว่าเป็นอัปปริยัจจุไรของปีเก่าให้หมดไป จะได้ต้อนรับปีใหม่ด้วยความบริสุทธิ์ผุดผ่องเป็นสิริมงคล หลังจากวันสังขารล่อง ก็เป็นวันเนา เขาจะพักผ่อนอยู่แต่ในบ้านไม่ไปไหน ทำแต่หุงต้มหาอาหารและจัดสำรับไว้เตรียมเอาไปทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว พอรุ่งเช้าก็เป็นวันพระยาวิน ตรงกับวันเถลิงศก เวลาเย็นเสร็จจากหุงต้มอาหารก็แจกปันกันไปตามบ้านญาติมิตร

งานวัดก่อนวันสงกรานต์

วัดเป็นที่วิเวกสงบ มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นครึ้มร่มรื่น ที่ลานวัดจะมีดินทราย จะเป็นที่ก่อเจดีย์ทรายในวันสงกรานต์และเป็นที่ที่ชาวบ้านมาชุมนุมกันเมื่อมีงานบุญ และที่ลานวัดนั้นก็กวาดทุกวันซึ่งถือว่าเป็นกิจของพระสงฆ์ การกวาดลานวัด มักกวาดกันเวลาก่อนหน้าจะถึงวันพระ ที่ลานวัดก่อนวันสงกรานต์จะสร้างร้านม้าไว้ คือ สร้างเป็นม้านั่งขนาดยาวตามต้องการ ร้านม้ามักจะใช้เป็นที่พักบาตรเรียงกันเป็นแถวในวันงาน

ทำบุญตักบาตร

สงกรานต์วันต้นหรือวันมหาสงกรานต์ ชาวบ้านจะเตรียมอาหารไปตักบาตรถวายพระ เอาอาหารสิ่งของวางเรียงไว้ในถาด เพื่อนำไปทำบุญตักบาตร เสร็จจากเตรียมของถวายพระ ก็จะแต่งตัวให้งามไปตักบาตร ที่ร้านม้าตรงลานวัด ก็จะมีบาตรเปิดฝา เรียงกันเป็นแถว ที่หัวแถวจะมีบาตรขนาดใหญ่ทำด้วยดินหรือเหล็กตั้งไว้เรียก บาตรพระพุทฺธ แล้วจึงใส่บาตรอื่นๆ ส่วนของคาวหวาน ผลไม้ใส่บาตร ตักบาตรแบบนี้ เรียก ตักบาตรกลางลาน ถ้าทำกันกลางทุ่งนา เรียก ตักบาตรกลางนา ถ้าทำกันในละแวกหมู่บ้าน เรียก ตักบาตรกลางบ้าน ตักบาตรเสร็จ มีเลี้ยงพระฉันเช้าที่ศาลาการเปรียญ เวลาพระกำลังฉัน ใครมีปีพาทย์ร่าดตะโพนก็เอาไปบรรเลงประโคมเพื่อให้ครึกครื้นและเอาบุญ เรียกตามปีพาทย์ว่า ทำเพลงฉัน การบรรเลงเพลงแบบนี้พระฟังได้ไม่อาบัต

การก่อพระเจดีย์ทราย

อาจไม่ต้องก่อที่วัดก็ได้ ถ้าเขามีทำบุญเลี้ยงพระที่หาดทราย ก็ก่อกันที่นั่นเรียกว่า ก่อพระทรายน้ำไหล ที่สำหรับก่อก่อทราย ต้องปราบดินให้เรียบและมักเลือกที่สาธารณะริมทางเดิน ทรายที่ก่อนั้นขนมาจากลำห้วย หาดทราย พวกคนหนุ่มสาว เด็กจะไปช่วยงาน เป็นการขนทรายที่สนุกสนานและด้วยศรัทธาจึงเต็มใจช่วยกันขน การปล่อยนกปล่อยปลา

แต่ที่ทำกันมากก็คือการปล่อยปลา ปลาที่ปล่อยนั้น โดยมากเป็นปลาที่เขาไม่กินกัน โดยมากจะเป็นลูกปลาหมอ เพราะมันอดทนไม่ตายง่าย การปล่อยปลานิยมในหมู่บ้านที่มีคนไทยเชื้อสายมอญ เขามีการแห่ปลาไปปล่อยกันอย่างสนุกสนาน ทำไมคนต้องปล่อยปลาในวันสงกรานต์ เพราะช่วงนี้เป็นหน้าแล้ง ตามแอ่งน้ำ น้ำจะแห้ง ปลาที่เข้าไปวางไข่ตอนหน้าน้ำก็จะหนีไม่ทัน มีลูกปลาที่ยังไม่ทันโตก็พอติเป็นหน้าน้ำลด ทำให้ฝูงปลานั้นหนีตามน้ำไม่ทันก็ค้างกันอยู่ เหตุนี้ชาวบ้านพากันไปจับปลาที่ตกค้างอยู่แล้วนำไปเลี้ยง พอโตก็นำไปปล่อยตามคลอง ในวันสงกรานต์เป็นการเพิ่มบุญกุศลด้วย ทำให้ปลาที่ตกค้างได้สืบพันธุ์ต่อไป

การสงฆ์น้ำพระ

เดิมชาวบ้านจะไปสงฆ์น้ำพระพุทธรูปที่วัด เป็นการแสดงความพร้อมเพรียงกัน การไปสงฆ์น้ำพระพุทธรูปก็มีดอกไม้ ธูปเทียนไปบูชา แล้วก็มีการไปประพรมที่องค์พระ นอกจากนั้นการสงฆ์น้ำพระพุทธรูปก็มักมีการสงฆ์น้ำพระสงฆ์ที่เคารพนับถือ ตลอดจนญาติผู้ใหญ่ หรือผู้ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือ เพื่อขอศีลขอพรจากท่านตามประเพณี

การดำหัว

การรดน้ำดำหัว คือการนำน้ำไปรดผู้ใหญ่ที่นับถือเพื่อความเป็นสิริมงคล และขอศีลขอพรจากท่าน นอกจากนั้นน้ำแล้วยังมีดอกไม้ธูปเทียน ผ้าใหม่สำหรับผลัดแล้วยังมีหมากพลูเป็นเครื่องแสดงความเคารพนับถือด้วย

การอาบน้ำในพิธีต่างๆ

การอาบน้ำที่ทำในพิธีประจำชีพของชาวไทยแต่ก่อน มี ๙ เทศะ

๑. อาบน้ำเมื่อปลงศพ เพื่อล้างผมโณที่ติดตัว
 ๒. อาบน้ำเพื่อโกนจุก เพื่อล้างผม
 ๓. อาบน้ำเมื่อแต่งงานสมรส ทำตัวให้สะอาดก่อนเข้าหอ
 ๔. อาบน้ำเมื่อตาย เพื่อทำศพให้สะอาด เตรียมไปให้พระจุฬามณีเจดีย์ บรรดาญาติที่มาช่วยกันอาบน้ำให้ด้วยความเอื้อเฟื้อ
- น้ำเป็นเครื่องล้างมลทิน และถือว่าเป็นเครื่องหมายแห่งความอุดมสมบูรณ์ ส่วนเรื่องการอาบน้ำวันสงกรานต์ นอกจากเล่นสนุกแล้ว ยังหมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ของฟ้าฝนเพื่อประโยชน์ของการทำไร่ทำนาด้วย

การแห่นางแมว

คือ การเอาแมวใส่กรงแห่ไปตามบ้าน ชาวบ้านก็ออกมาสาดน้ำแมว ทำอย่างนี้ฝนก็จะตก เพราะแมวเป็นสัตว์ไม่ชอบน้ำ คนถือว่าแมวเป็นตัวลาง พอถูกสาดน้ำเข้าก็หายเป็นตัวลาง

การเล่นรื่นเริงวันสงกรานต์

หลังจากที่ชาวบ้านทำบุญตักบาตรที่ลานวัดเสร็จแล้ว พวกคนหนุ่มสาวก็จะรีบกลับบ้านไปกินข้าว แต่งตัวใหม่แล้วพากันไปเก็บดอกไม้ในป่า การไปเก็บดอกไม้ในป่าจะพากันไปเป็นกลุ่มๆ กลุ่มละ ๕ – ๑๐ คน เมื่อเก็บดอกไม้ได้แล้วก็นำดอกไม้ไปที่วัดที่บริเวณโบสถ์หรือเจดีย์ หรือแบ่งไปบูชาพระ เสร็จจากการบูชาแล้วก็มาเล่นที่ลานวัด ลานบ้าน การละเล่นก็มี ช้างชั้ย ชักเย่อ มอญซ่อนผ้า

วิจารณ์เรื่องตรุษและสงกรานต์

ในหนังสือแสดงกิจจานุกิจ ซึ่งเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เป็นผู้แต่ง กล่าวว่า ตรุษนั้นบอกว่ากำหนดไว้ตอนสิ้นปี จึงเรียกว่า ตรุษ ควรที่จะทำบุญให้ทานเป็นการระลึกถึงวันสังขารว่าล่วงมาได้ถึงสิ้นปีแล้ว

เทศกาลสารท

วันสารทคือวันสิ้นเดือน ๑๐ ชาวบ้านจะนำอาหารกระยาสารท กล้วยไข่ไปตักบาตรกันที่วัด กระยาสารท ก็คือ ข้าวเม่า ข้าวตอก ถั่ว งา มะพร้าว กวนกับน้ำตาลให้เหนียวหนืดติดกันเป็นปึก แล้วนำไปห่อ และนำไปถวายพระ

เทศกาลออกพรรษา

เมื่อ ๓ เดือนผ่านไป ก็ถึงฤดูออกพรรษา แล้วตลอดระยะเวลาจนถึงเดือน ๑๒ ก็จะเป็นเทศกาลทอดกฐิน เป็นเรื่องที่น่ายินดีของชาวบ้าน ก่อนทอดกฐินชาวบ้านมักจะเลือกวัดและจองไว้ล่วงหน้า เพื่อจะได้มีเวลาเตรียมรับรองในวันทอดกฐิน เมื่อถึงเวลาทอดกฐิน ชาวบ้านก็จะเตรียมผ้ากฐิน เครื่องไทยธรรมถวายพระ แล้วเคลื่อนขบวนไปวัด ไปให้ถึงเวลาฉันเพล เมื่อเลี้ยงเพลเสร็จ ก็ได้เวลาทอดกฐิน เวียนรอบโบสถ์ ๓ รอบ แล้วถวายผ้ากฐิน เสร็จจากการทอดกฐินก็มีงานรื่นเริงที่วัด

ความงามของเส้นนอกรูป

รูปทรงไม่ว่าจะเป็นสิ่งใด จะเป็นธรรมชาติหรือสิ่งที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์ขึ้น ย่อมมีเส้นประกอบของรูปนั้น ให้กำหนดรูปร่างนั้นมีรูปสัณฐานอย่างไร ภาษาอังกฤษเรียก Outline คือ เส้นนอกรูป ถ้าเส้นนี้บกพร่องต่อให้รูปร่างงามเพียงใด รูปนั้นก็ไม่มีสมบูรณ์ ทางศิลปะถือว่า เส้นนอกรูปประกอบขึ้นเป็นรูปทรงเป็นส่วนสำคัญหรือส่วนประกอบของรูป แต่ถ้าจะให้ภาพงดงามก็ต้องงามพร้อมทั้งส่วนประธานและส่วนรอง

เครื่องประดับหัวสวมหัว

คนแต่ก่อนนับถือหัว คงเพราะถือว่าหัวเป็นของสูงแห่งร่างกายคน วิญญาณหรือขวัญก็เข้าออกทางหัว ถ้าถูกรบกวนหรือทำให้หัวสกปรก วิญญาณหรือขวัญจะไม่อยู่เป็นสุข คำว่าเกล้าผม ก็คือเอามือเกี่ยวผมไว้ เกี่ยวที่รัดผมไว้เฉยๆ ก็ไม่งามจึงเอาดอกไม้ประดับและมาลามาสวมหัวก็เป็นเกี่ยวใช้เป็นเครื่องรวบและป้องกันผมและเป็นเครื่องประดับผมประดับหัวไปด้วย

มงกุฏ

ถือเป็นเครื่องหมายยศเกียรติอย่างสูงสุด มงกุฏไทยที่เป็นเครื่องต้นของกษัตริย์ เรียกว่า พระมหาพิชัยมงกุฏ ส่วนมงกุฏในชนละคร เรียกว่า ชฎายอดแหลม

พระชฎา

เครื่องสวมหัวซึ่งเป็นเครื่องหมายของสูงของกษัตริย์นอกจากมีมงกุฏแล้วก็มีชฎาต่างๆ ดังนี้

พระชฎา ๕ ยอด หรือ พระชฎามหากฐิน คล้ายกับพระมหาพิชัยมงกุฏ แต่ต่างกันที่ชฎาทำเป็น ๕ ยอด สำหรับกษัตริย์ ทรงในงานใหญ่ๆ เช่น ขบวนแห่พยุหยาตราไปพระราชทานผ้าพระกฐิน จึงเป็นเหตุให้เรียกพระชฎาว่า พระมหากฐิน

พระชฎากลิบ มีรูปแบบคล้ายพระชฎา ๕ ยอด ผิดกันตรงทรงที่เป็นรูปกระโจม ปลายเป็นยอดเดียวชนิดยอดบัด กษัตริย์ในงานพระราชพิธี

พระชฎาเดินท่น คล้ายกับ พระชฎากลิบ แต่ยอดทำเป็นริ้วๆ ตามยาวปลายบัด พระชฎานี้ใช้พระราชทานแก่พระบรมวงศ์ชั้นเจ้าฟ้า

เทริด คือ เครื่องสวมหัวจำพวกมงกุฏและชฎา เทริดเป็นมงกุฎยอดแหลมแต่เตี้ยกว่า

ดอกไม้ธูปเทียน

เป็นเครื่องใช้บูชา ดอกไม้ มีลักษณะสุกมละเยียดอ่อนละมุนละไม มีสีสดงดงาม และแต่ละชนิดจะต่างกันที่กลิ่นหอมจรรูใจ จึงนิยมนำมาใช้แสดงความเคารพ ถือว่าเป็นของสูงได้

ธูป แปลว่า กลิ่นหอม ย่อมเป็นที่พอใจแก่คนทั่วไป ดังนั้นจะส่งกลิ่นหอมไปให้ถึงผีสงเทวดา คือ ก่อกองไฟแล้วนำเอาเครื่องหอมใส่และโรยลงไปเพื่อเผาให้ไหม้ ให้ควันกระจายขึ้นไปสู่ผีสงเทวดา

เทียน คือการใช้ไฟถือเป็นแสงสว่างหรือประทีป เป็นเครื่องหมายแห่งความรุ่งเรืองวัฒนาและเป็นลักษณะของเทวดาหรือพระเจ้า อีกอย่างหนึ่งไฟสามารถที่จะชำระล้างมลทินได้

สังเค็ด

สิ่งของมีตุ้ตะ สำหรับทำบุญเป็นทานวัตถุ ถวายพระเทศน์หรือบังสุกุลที่หน้าศพเมื่อจะปลง เพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ตาย สังเค็ดมาจากคำว่า สังคีต หมายถึง การสวด เช่น เตียงสังเค็ด ก็คือ เตียงพระสวด

เสฐียรโกเศศ. **ประเพณีเนื่องในการเกิดและประเพณีเนื่องในการตาย**. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๐๕.

ประเพณีเนื่องในการเกิด

การเกิดเป็นเบื้องต้น การตายเป็นเบื้องปลายของชีวิตแต่ละคน ฉะนั้นเกิดและตายจึงต่อเนื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หนังสือซึ่งว่าด้วยประเพณีเนื่องในการเกิดของเรา ชื่อ **คัมภีร์ปฐมจินดา**

ถ้าจะแบ่งคติความเชื่อถือและกิจพิธีที่จัดทำเกี่ยวกับการเกิดแบ่งได้ ๓ ประการ

๑. เพื่อป้องกันเหตุร้ายที่จะเกิดแก่หญิงมีครรภ์
๒. เพื่อให้คลอดง่าย ไม่เป็นอันตรายแก่ชีวิต
๓. เพื่อปกป้องรักษาทารกที่คลอด

การตั้งครรภ์

ผู้มีครรภ์มักจะฝันแปลกๆ เป็นนิมิตบอกล่วงหน้าว่าบุตรจะเป็นหญิงหรือชาย จะร้ายหรือดี ระยะเวลาตั้งครรภ์จนถึงคลอด ถือว่ามีอันตรายอยู่รอบข้าง ผู้มีครรภ์ต้องเสี่ยงต่ออันตราย เหตุนี้จึงหาอุบายป้องกันและปิดเป่าอันตรายให้ห่างจากสตรีมีครรภ์ เช่น ผูกตะกรุดพิสมร เพื่อปิดเป่าผีร้ายซึ่งอาจมากระทำให้ผู้มีครรภ์เกิดอันตรายได้ อะไรร้ายๆ ก็หาว่ามาจากผี ถ้าตายก่อนคลอด เรียก ตายทั้งกลม ถ้าตายเมื่อคลอดแล้ว เรียกว่า ตายพราย มักดูร้ายอาละวาด

หญิงมีครรภ์ไม่ควรจะไปงานศพหรือไปเยี่ยมคนไข้เจ็บหนัก เพราะอาจทำให้เสียขวัญกำลังใจ ไปดูคนคลอดลูกก็ไม่ได้ เด็กในท้องอาจจะอายนั่น เวลาพระสงฆ์ทำการสวดสังฆกรรมสวดญัตติกัมมัฏฐานห้ามเข้ามาในเขตพิธีมณฑล เพราะจะคลอดลูกยาก

หญิงมีครรภ์มักมีอาการแปลกๆ ออยากกินอาหารแปลก โดยมากมักเป็นของที่มนุษย์ไม่กินกัน อาการแบบนี้เรียกว่า แพ้ท้อง ซึ่งเกิดจากการเปลี่ยนแปลงประสาทในร่างกาย ของแปลกๆ ที่คนแพ้ท้องชอบกิน มีชีได้ดินสอหิน ดินสอพอง ข้าวสาร ดินเผา

ตอนเจ็บท้องคนในบ้านต้องรีบล้มน้ำที่กองไว้ให้ทะลายนลง แล้วเอาฟืนมา ๔-๕ ดุ้น ไปติดไฟต้มน้ำเตรียมเอาไว้เวลาคลอดและไว้สำหรับใช้ขี้ไฟต่อไป และต้องเปิดประตูหน้าต่าง ไขสลัก กุญแจต่างๆ ออกให้หมด ห้ามนั่งหรือยืนคาบันได เวลาคลอดต้องหาทิศ โดยปกติธรรมดาจะหันไปทางทิศตะวันออกเป็นดี หันไปทางทิศเหนือก็ได้ พอเด็กหลุดออกมาถึงพื้น เรียกว่า ตกฟาก ขณะเดียวกัน หมอตำแยจะอุ้มเด็กให้คว่ำหน้า เอานิ้ว

ล้วงปากเด็ก ควักเอาเมือกเลือดในปากออก แล้วก็ตัดสายสะดือ เมื่อตัดสายสะดือเรียบร้อยแล้วให้เอารกและสายสะดือส่วนที่ตัดออกและติดอยู่กับรกล้างน้ำให้สะอาด แล้วนำรกและสายสะดือไปบรรจุลงในภาชนะดินเผา และนำไปฝัง

เด็กที่คลอดใหม่ยังไม่ให้กินอะไร ให้กินแต่ขี้แมลงสาบเผาไฟแล้วละลายลงในน้ำผึ้งใส่ด้วยเล็กๆ ยาเข้าขี้แมลงสาบนี้ ว่ากันว่าเป็นยาถ่ายสำหรับขับขี้เทาเด็ก ขี้เทา คือ ขี้เด็กที่มีอยู่ในท้องมาแต่กำเนิด มีลักษณะเหนียวและเป็นสีดำ ให้กินอยู่อย่างนี้ ๓ วัน แล้วจึงให้กินนมแม่

การอยู่ไฟ ให้ติดไฟให้ความร้อนแต่น้อยๆ พอตมน้ำร้อนกินได้ไปก่อน ต่อเมื่อเนื้อหนังของคนคู้ไฟแล้วจึงเร่งความร้อนขึ้น ผู้ที่อยู่ไฟต้องนั่งเดี่ยว มีขมิ้นกับปูนแดงผสมเหล้า เอาสำลีชุบปิดสะดือและทาท้องทาลงไว้เสมอ สำหรับดับพิษร้อนและรักษาร่างกายด้วย

การโกนผม

เมื่อเด็กมีอายุครบเดือนกับวันก็จัดการโกนผมไฟและทำขวัญเป็นพิธีใหญ่ บางทีก็ตั้งชื่อเด็กด้วย การโกนผมไฟ ต้องทำบัตรพลีสังเวชพระภูมิเจ้าที่ตามธรรมเนียม ผมที่โกนเหลือไว้ตรงขม่อมหย่อมหนึ่ง ส่วนผมที่โกนทิ้งนั้นให้นำใส่กระทงมีใบบัวหรือใบบอนรองรับ แล้วนำไปลอยน้ำหรือทิ้งก็ได้ตามแต่สะดวก

ประเพณีเนื่องในการตาย

เมื่อมนุษย์เจริญขึ้น ก็มีศาสนาเป็นที่นับถือ ก็เอาคติทางศาสนาเข้าไปประกอบในพิธีต่างๆ เช่น พิธีศพ เพื่อประโยชน์แห่งความสุขของผู้ที่ตายไป และทั้งผู้เป็นด้วย และเป็นการปลุกศรัทธาให้รู้หลักศาสนาในทางอ้อมด้วย เมื่อมีคนตาย การจัดแจงเรื่องศพก็ยังไม่ทันก็มักจะเอาผ้ามาคลุมศพไว้ก่อน และต้องมียามเพื่ออยู่เฝ้าศพด้วย ระวังไม่ให้แมวกระโดดข้ามศพ ถ้าแมวกระโดดข้ามศพ ศพนั้นจะลุกขึ้น ถ้าศพอยู่ในเรือนไม่มีฝาครอบขอบชิดก็ต้องกางมุ้งคลุมศพไว้ พิธีที่ต้องทำขึ้นต้นให้แก่ผู้ตาย ก็คือ การอาบน้ำศพ การอาบน้าศพ ต้องอาบด้วยน้ำร้อนก่อนแล้วอาบน้าเย็น ฟอกด้วยส้มมะกรูดชะล้างให้สะอาดหมดจด ตาขมิ้นชันสดกับผิวมะกรูดมาขัดสีอีกทีหนึ่งให้ทั่วร่างกาย ถ้าจะคิดถึงความมุ่งหมายของการอาบน้าทางขมิ้นศพ เห็นจะเกี่ยวกับการทำความสะอาดสำหรับผู้ตายจะไปสู่สถานที่อื่น โดยมีลักษณะบริสุทธิ์หมดจดและแต่งตัวศพ

เมื่อแต่งตัวศพตามพิธีเสร็จก็ถึงตอนที่มัดศพ เรียกว่า มัดตราสัง บางศพก็มีถุงผ้าขาวสวมศีรษะและมือเท้าทั้ง ๒ ข้าง ให้ถือกรวยดอกไม้ธูปเทียน เครื่องตราสัง ใช้ด้ายดิบมาจับให้เป็นเส้นขนาด ๓ หุน เพื่อให้เหนียวดี ไม่ขาด ทำเป็นห่วงคล้องคอก่อน หมายความว่า ห่วงลูกผูกคอ เป็นห่วงที่ ๑ แล้วเอาเชือกโยงมากลางตัว ทำเป็นห่วงตะกรุดเบ็ดผูกหัวแม่มือ แล้วรวบรัดผูกมือทั้ง ๒ ข้างให้แน่นไว้ที่หน้าอก หมายความว่า ห่วงทรัพย์ผูกมือ แปลว่า ทรัพย์กุศลและอกุศลเป็นเงาตามตัวของผู้นั้น แล้วโยงเชือกมาที่เท้าทำบ่วงผูกหัวแม่มือเท้าทั้ง ๒ ข้าง แล้วรวบรัดผูกข้อเท้าทั้ง ๒ ให้ติดกัน หมายความว่า ห่วงภรรยาผูกตีน นับว่าเป็นห่วงที่สาม แล้วนำผ้าขาวมาห่อให้มิด นำด้ายดิบมามัด ๕ เปลาะ บางทีก็ ๔ เปลาะ และนำเข้าไปใส่โลง เมื่อบรรจุศพในโลงเรียบร้อยแล้ว จะตั้งศพไว้ที่บ้านเพื่อบำเพ็ญกุศลก่อนก็ดี หรือจะเอาไปตั้งที่วัดก็ดี ต้องหันหัวโลงไปทางทิศตะวันตกเสมอ

ระหว่างทำศพ นิมนต์พระสงฆ์มี ๔ รูป มาสวดพระอภิธรรม ปกติการสวดมีพระ ๔ องค์ เรียกกันว่า พระคู่สวด เพราะสวดทีละคู่ เมื่อครบ ๗ วันนับจากวันตายมีการบุญหน้าศพ เรียกว่า ทำบุญ ๗ วัน พอครบ ๕๐ วันก็ทำบุญ ๕๐ วัน พอครบ ๑๐๐ วันก็ทำบุญ ๑๐๐ วัน

การปลงศพ หมายถึง การปลดเปลื้องภาระที่แบกไว้ในเรื่องศพให้เสร็จธุระไป การเผาศพ เมื่อนำศพไปวัดแล้ว นำศพไปที่กำบังที่จัดเตรียมไว้แล้วเปิดฝาโลงศพออกจากโลง เอาไม้ดัดเชือกตราสัง ดัดผ้าออก ให้ศพนอนหงาย เอาผ้าขาวมาพับปิดให้เรียบร้อยนำกิ่งไม้มาวาง รองผ้าบังสุกุล เสร็จนิมนต์พระมาชักผ้ามาบังสุกุล

ยกศพใส่โลง แล้วยกศพเวียนรอบเชิงตะกอนจากซ้ายไปขวา ๓ รอบ เมื่อเวียนครบแล้วเอาโลงกระแทกเชิงตะกอน ๓ หน แล้วยกขึ้นสู่เชิงตะกอน หันหัวไปทางทิศตะวันตก ต่อมะพร้าวให้แตกล้างหน้าศพ เสร็จแล้วจุดไฟเผา เชื้อไฟของใครก็ต้องจุดเอาเองห้ามส่งต่อกัน เมื่อกลับบ้านต้องล้างหน้า อาบน้ำ

การแปรรูปอัฐิ คือ เอาอัฐิในกองฟอนมาเรียงเป็นรูปคน โดยเก็บส่วนของกระดูกเข้าลำดับของรูปเท่าที่จะทำได้และหัวหันหน้าไปทางทิศตะวันตก ให้สมมติว่าตาย แล้วนิมนต์พระมาบังสุกุล แล้วเกลี่ยทำเป็นรูปใหม่ให้หันหัวไปทางทิศตะวันออก สมมติว่าเกิด และรวบรวมอัฐิเข้าถ่านแล้วนำไปบรรจุไว้ในเจดีย์

เสฐียรโกเศศ. **ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน**. พระนคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๑๐.

ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน

ความเป็นอยู่ของชาวไทย

๑. การสร้างบ้านแปลงเมือง

ในตำนานสิงหนวัติกุมารพงศาวดารโยนก กล่าวว่า มีกษัตริย์ชื่อ ชื่อ เทวกาล เป็นใหญ่กว่าไทยทั้งหลาย เสวยราชสมบัติในนครไทยเทศ คือ เมืองราชคฤห์นครหลวง ฮ่อ คือ ชาวชนแคว้นยูนนานตอนใต้ของประเทศจีน

พระเจ้าเทวกาลเป็นกษัตริย์ฮ่อ น่าจะหมายความว่า เป็นเจ้าเป็นใหญ่เหนือชาวชนต่างๆในแคว้นยูนนาน ที่ว่าเป็นไทยกว่าไทยทั้งหลาย จะหมายถึงชาติไทยเป็นเฉพาะหรือจะหมายถึงชาติต่างๆก็ได้ เพราะคำว่า ไทย มีความหมายว่า มีอิสระในตัว ที่ว่าพระเจ้าเทวกาลเสวยราชสมบัติในนครไทยเทศ หมายถึง ประเทศจีน เป็นที่ตกลงกันว่า ชนชาติไทยนั้นมีถิ่นฐานเดิมเมื่อสมัย ๒,๐๐๐ ปีขึ้นไป อยู่ในตอนใต้ของประเทศจีน และต้องมีผสมเป็นธรรมดาทั้งในทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม

เรื่องตำนานและพงศาวดารโบราณ มีข้อความว่า มีพระยานาค หรือ เทวดามาสร้างบ้านแปลงเมือง ถวายแก่ผู้มีบุญ ไม่ก็มีฤาษีเป็นผู้สร้างขึ้น แล้วก็เชิญใครต่อใครให้มาครอบครองเป็นเจ้าบ้านผ่านเมือง ฤาษีเหล่านั้น นับถือ พุทธศาสนา ต้องการจะประดิษฐานพระบรมธาตุไว้ในบ้านเมืองที่เป็นมงคลเมืองใหญ่ที่อันมีชัยภูมิ สำหรับสร้างบ้านแปลงเมืองของตนเอง เพราะที่ดินอันเป็นปาริภังค์ว่างเปล่ามีมากแต่ที่มีชัยภูมิคือเป็นทำเลดี ก็ต้องเป็นที่ใกล้แม่น้ำลำคลองหนองละหาน ด้วยจะได้ใช้ทำไร่นาอันเป็นอาชีพหลัก

๒. ข้าเจ้าบ่าวนายในประวัติศาสตร์

การสร้างบ้านแปลงเมือง ถ้าเจ้าของถิ่นเดิมเมื่อถูกรุกรานจนตัวและสู้ไม่ได้ หนีไม่พ้น ก็ต้องยอมพ่ายแพ้ราบตกเป็นเชลยของฝ่ายชนะ คราวนี้เกิดคน ๒ จำพวก คือ เจ้าหรือนายพวกหนึ่ง ซึ่งเป็นฝ่ายชนะและมีพวกข้าหรือบ่าวพวกหนึ่ง ซึ่งเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ แต่เดิมเมื่อมีอิสระในหมู่พวกของตนก็เป็นไทยแก่ตนทุกคน มีฐานะบทบาทไม่ต่างกันมากนัก แต่เมื่อชนะศึกหรือพ่ายแพ้ศึก พวกพ่ายแพ้ก็ต้องตกเป็นเชลย หมายความว่า เป็นพลเมืองชั้นเลว หรือสามัญของฝ่ายพวกชนะ จึงมักเกิดคำว่าข้าเจ้าบ่าวนายขึ้น

คนฝ่ายพ่ายแพ้ทั้งหมด ไม่ว่าชายหรือหญิง ไม่ต้องถูกฆ่า เพราะฝ่ายชนะเห็นว่าคนเหล่านี้อาจเอาไว้เป็นทาส บริวารและจะไม่มีภัยแก่ตน ก็ควบคุมตัวไป ต่อไปนานไป ต่อไปนาน พวกพ่ายแพ้ได้วิสาสะพบปะกับฝ่ายชนะอยู่บ่อยๆก็ค่อยๆเป็นชนชาติฝ่ายชนะไปทีละน้อย เพราะด้วยอำนาจวัฒนธรรมและขณะเดียวกันวัฒนธรรมฝ่ายแพ้ก็เข้าไปแทรกซึมปะปนกับของฝ่ายชนะบ้างจนเกิดมีวัฒนธรรมรวมขึ้นมา ซึ่งผิดมาจากของเก่า

๓. ข้าเจ้าบ่าวนายในแง่ภาษา

เจ้า เป็นคำไทยเดิม เจ้า แปลว่า ผู้เป็นใหญ่ ถ้าเป็นเจ้าแผ่นดิน เจ้าเมือง คือ ผู้เป็นใหญ่อยู่เหนือสิ่งนั้นๆ ถ้าเป็นแผ่นดินเจ้า ก็หมายความว่า แผ่นดินนั้น เมืองนั้นเป็นของเจ้าหรือของผู้เป็นใหญ่

นาย เป็นคำเดิมในภาษามอญ ในพจนานุกรม มอญ – ภาษาอังกฤษ ในคำแปลคำว่า นาย ในภาษาอังกฤษเรียกว่า Lord , Master แปลว่า เจ้าหรือนาย แต่ปัจจุบัน นาย ภาษามอญ ใช้ประกอบหน้าชื่อคนที่ เป็นชายสูงอายุ หรือผู้ซึ่งสมควรยกย่องควรให้เกียรติ นายในภาษาไทย เป็นคำประกอบตำแหน่งหน้าที่เพื่อยกย่องด้วย

ข้าและบ่าว ๒ คำนี้ เป็นคำไทยมาแต่เดิม แปลว่า ผู้รับใช้ ด้วยกันทั้ง ๒ คำ บ่าว เดิมหมายถึง ชายหนุ่มที่ยังไม่มีเรือน ในภาษาไทยถิ่นต่างๆ ที่บ่าวกลายเป็นความหมายว่า ผู้รับใช้ ก็คงเกิดจากเรื่องเกี่ยวกับการแต่งงานเพราะแต่เดิม เรื่องที่จะเรียกเงินทองเป็นสินสอดทองหมั้นไม่มี ก็มีเงื่อนไขให้ชายหนุ่มที่จะมาเป็นเขยที่จะต้องทำงานอยู่ในบ้านของฝ่ายหญิงตามกำหนดเวลาตามแต่ละตกลงกัน แล้วจึงจะแต่งงานออกเรือนไปได้

๔. บ้านเมือง

บ้านเป็นคำไทยเดิม หมายความว่า หมู่บ้าน เดียวนี้บ้าน หมายความว่า บริเวณที่มีเรือนตั้งอยู่ตามธรรมดา หมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ ก็ย่อมปลูกเรือนเรียงรายกันไปตามริมน้ำจนยืดยาว ถ้ามีคนตั้งบ้านเรือนมาก ย่านนั้นก็ต้องยาวออกไป หมู่บ้านที่อยู่ริมน้ำ ตอนหลังบ้านก็ทำเป็นสวนออกไปก็เป็นที่นา ป่าละเมาะ ป่าดง หมู่บ้านอย่างนี้ ภาษาอังกฤษเรียกว่า Strip Village หมู่บ้านเป็นแถบยาวไปตามแนวทิวน้ำหรือทางถนน

ถ้าเป็นหมู่บ้านอยู่ริมถนนยาวยืดยาว ก็เรียกบ้านโดยตรง ส่วนบ้านเรือนที่ตั้งอยู่ห่างจากริมแม่น้ำลำคลองก็มักปลูกอยู่ใกล้เคียงกันเป็นกลุ่มและอยู่ไม่ไกลจากหนองบึง เพื่อหาน้ำใช้ได้สะดวกหมู่บ้านแบบนี้ ในภาษาอังกฤษเรียกว่า Cluster Village แปลว่า หมู่บ้านรวมกันเป็นกลุ่ม ยังมีอีกหมู่บ้านหนึ่ง เรียก Scatter Village คือ หมู่บ้านกระจ่ายกันอยู่

ถ้าหมู่บ้านใดมีร่องคูและเทินดิน มีรั้วกำแพงกันล้อมรอบเป็นขอบเขตโดยเฉพาะเพื่อป้องกันศัตรูยกมาปล้นตี ก็อาจเรียกหมู่บ้านนี้ว่า เมือง

เหตุที่บ้านและเมือง มีลักษณะใกล้เคียงกันมาก จึงใช้คำซ้อนว่าบ้านเมือง หมายความว่า เป็นเขตซึ่งเป็นที่อยู่ของชุมชนชนเป็นคำรวมอย่างกว้างๆ

๕. เรื่องเกิดเป็นบ้านเมือง

การตั้งบ้านเมืองเดิมนั้น ก็จะตั้งให้ไปมาหาสู่กันได้กับเมืองเดิม ครั้นต่อมาหลายชั่วอายุคนเมืองต่างๆ ที่แยกออกจากเมืองเดิมแต่ยังนับถือเมืองเดิมอยู่ ก็ถือว่าเมืองเดิมเป็นเมืองหลวง หลวง หมายความว่า ใหญ่ยิ่งกว่าในจำพวกเดียวกัน ส่วนเมืองอื่น เรียกว่า เมืองลูกหลวง ส่วนเมืองเล็กเมืองน้อยนอกนั้น ก็คงเป็นเมืองออกเมืองขึ้น เพราะฉะนั้นเมืองหลวงและเมืองลูกหลวง ตามธรรมดาเป็นเมืองใหญ่ ย่อมมีเมืองบริวารแยกกันอยู่เป็นกลุ่มๆ เมืองใหญ่ที่มีเมืองบริวารเป็นเมืองขึ้น จึงได้ชื่อว่าเป็นหัวเมือง คือเป็นประธานหรือเป็นหัวหน้าของเมืองต่างๆ ซึ่ง เป็นเมืองบริวาร เมื่อหัวเมืองเหล่านี้ตกเป็นส่วนต่างๆ ของเมืองหลวงราชธานี ก็ได้ชื่อว่าเป็นหัวเมืองเอก ส่วนเมืองนอกนั้น ก็เรียกว่า เมืองโท ตรี จัตวา ตามลำดับ ผู้ใดซึ่งคนในบ้านยกย่องขึ้นให้เป็นผู้ดูแลทุกข์สุขของชาวบ้าน ถ้ามีลักษณะอย่างพ่อปกครองลูก ผู้นั้นได้ชื่อว่า เป็นพ่อบ้านพ่อเมือง คนอื่นๆ ก็เป็นลูกบ้าน ซึ่งเดี๋ยวนี้เรียกว่า พลเมือง

๖. สภาพของชาวบ้าน

เมื่อครอบครัวเกิดลูกหลานมากขึ้น ที่ดินสำหรับทำกินที่มีมาแต่เดิมไม่พอกับความต้องการของคนในครอบครัว บางคนต้องไปบุกเบิกป่าทำไร่นาใหม่ ในที่ซึ่งอยู่ห่างไกลบ้านออกไป จะไปเข้ากลับเย็นก็ไม่ได้ ต้องแบกไถและจูงวัวควายไปด้วยตลอดจนเครื่องมือเครื่องใช้ ดังนั้นต้องปลูกสร้างที่อยู่พักชั่วคราว เรียกว่า ทับไร่ทับนา โรงนา กระพ้อมนา

สภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ซึ่งอยู่รวมกันเป็นหมู่บ้าน คนในหมู่บ้านมีฐานะไม่ต่างกันมาก ถ้าเป็นคนมีก็เลี้ยงดูคนมาก เท่านั้น ทรายที่ในน้ำมีปลาในนามีข้าว ไม่มีความวิตกเรื่องอันตรายซึ่งมารบกวน ทุกคนมีไมตรีต่อกัน ตลอดจนมีโอกาสได้พักผ่อนหย่อนใจ เพื่อทำให้เกิดความชื่นบานแก่ชีวิตเป็นคราวๆ ทรายนั้นก็จัดว่าเป็นความสุขเบื้องต้นของชีวิต

๗. สภาพของชาวบ้าน

คนแต่ก่อน เห็นเรื่องการขยันขันแข็งทำมาหากินเป็นสิ่งสำคัญ คนแต่ก่อนรักอิสระเสรีในความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ไม่ชอบอยู่ในอาณัติหรือข้อบังคับของใคร สิ่งที่เป็นเครื่องบังคับใจ อยู่ในระเบียบวินัย ไม่ให้ประพฤติเลยขอบเขตก็คือ จารีตประเพณี อันเป็นวินัยและกฎหมายของคนแต่ก่อนไม่ให้ใครประพฤติฝ่าฝืน สิ่งที่ชาวบ้านถือว่ามิระเบียบแบบแผนเป็นจารีตประเพณีอยู่แล้ว

๘. สภาพของชาวบ้าน

เมื่อก่อนนี้ใครอยู่บ้านไหน แม้ห่างบ้านต่างตำบลก็รู้จักมักคุ้นกัน ถ้าพบปะเด็กที่ไม่รู้จักก็มักจะไต่ถามเด็กนั้นว่าเป็นลูกเต้าเหล่าใคร พ่อเด็กบอกให้ทราบก็อุทานว่า อ้อ ก็แสดงว่าพ่อแม่ของเด็กเป็นคนที่ดีและสนิทสนมกันมาก

๙. ระบบครอบครัว

ประเพณีตั้งชื่อบุตรตามลำดับที่ ๑, ๒, ๓ เดิมเพื่อให้สะดวกแก่การเรียกบุตร ชาวไทยแต่เดิมไม่มีนามสกุลใช้ เพราะปกติอยู่กันหมู่บ้านส่วนใหญ่ก็ล้วนเป็นญาติพี่น้องกันหรือไม่ก็เกี่ยวดองกันทั้งนั้น พอในสมัยหลังคนเพิ่มขึ้นจนจำไม่ได้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาฯ ริเริ่มให้ชาวไทยมีนามสกุลขึ้น บางสกุลเป็นสกุลใหญ่ ก็รู้จักกันได้ร่วมสกุลกัน

อีกอย่าง ระบบครอบครัวไทย ไม่ได้ถูกมัดไว้จนเป็นประเพณีว่า คนนามสกุลเดียวกันต้องช่วยเหลือกัน ผิดกับระบบครอบครัวในประเพณีจีนซึ่งถือแต่ แซ่เดียวกันต้องช่วยเหลือกัน

วิชาที่ว่าด้วยระบบครอบครัวของสังคมมนุษย์แบ่งครอบครัวเป็น ๓ ลักษณะ คือ

๑. ครอบครัวจุดเริ่มต้น ตัวใครตัวมัน ไม่พัวพันไปถึงญาติพี่น้อง นอกจากสามีภรรยาบุตร
๒. ครอบครัวขยายตัว ถือว่าคนในสกุลเป็นญาติทุกคนต่างมีหน้าที่จะต้องช่วยเหลือกัน
๓. ครอบครัวผสม ซึ่งถือว่าถ้าเป็นญาติ จะมาอยู่รวมกันเป็นหลายครอบครัวก็ได้

๑๐. การพักผ่อนหย่อนใจของชาวบ้าน

โดยเฉพาะส่วนใหญ่ในหมู่บ้าน การทำนาเป็นงานหนัก เพราะต้องทำงานอยู่กลางแจ้งกลางแดดกลางฝน กลางโคลนตมเป็นเวลานานและต้องออกจากบ้านไปทำงานตั้งแต่เช้าตรู่ที่จะกลับก็เย็นค่ำ การทำนามีอยู่ ๒ ระยะ เมื่อไถหว่านและปักดำแล้ว ก็มีเวลาว่าง คอยจนกว่าต้นข้าวจะงอกงามเติบโตและออกรวง และต้องคอยเอาใส่ใจตบแต่งคันนา และคอยปกป้อง หนอง ปู ตักแตน นกกระจาบบมากัดทำลายต้นข้าว เวลาว่างอีกระยะหนึ่ง ก็คือตอนเมื่อเกี่ยวกับและเอาข้าวเข้ายุ้ง การพักผ่อนหย่อนใจของชาวบ้านก็คือ เมื่อมีงานทำบุญ งานฉลองงานประเพณีต่างๆ

๑๑. นักเลงโต

หมู่บ้านไหนมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ก็อาจมีโจรผู้ร้ายมาจู่โจม ฉะนั้นในหมู่บ้านหนึ่ง ต้องมีใครเป็นคนเก่งในหมู่บ้าน เรียกกันว่า นักเลงโต มีหน้าที่ดูแลป้องกันนักเลงโตบ้านอื่นที่ไม่ใช่พวกเดียวกัน ประพฤติตนเป็นคนพาล เกะกะ ยกพวกมารุกรานรังแกหมู่บ้านหรือตำบลของตน ปกตินักเลงโตมักเป็นหนุ่มฉกรรจ์ และส่วนมากเป็นลูกหลานของพ่อบ้านในถิ่นนั้น คนที่เป็นนักเลงโตย่อมเป็นผู้มีใจกว้างขวาง กล้าได้กล้าเสีย อย่างที่เรียกกันว่า มีใจเป็นนักเลง มีลูกน้องเป็นบริวารและมีเพื่อนฝูงมาก

การนับถือศาสนาของชาวไทย

การนับถือศาสนา พุทธกับไสยศาสตร์ พุทธหมายถึง พุทธศาสนา ไสยหมายถึงลัทธิอื่นเนื่องด้วยเวทมนต์คาถา ไสยและไสยศาสตร์ ๒ คำนี้ใช้แทนกันได้ หมายถึง ความเชื่อและความรู้ เนื่องด้วยสิ่งลึกลับอยู่เหนือธรรมชาติ ซึ่งไม่สามารถทราบและพิสูจน์ได้ ด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ ชาวไทยทั้งที่เจริญและไม่เจริญมีความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์เป็นส่วนมาก

ถ้าเปรียบเทียบพุทธศาสนากับไสยศาสตร์ต่างกันมาก พุทธศาสนาสอนให้คนรู้จักใช้ปัญญาคิดด้วยเหตุผล การสั่งสอนของพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายไปในทางปฏิบัติเกี่ยวกับทางใจ มุ่งนิพพานเป็นจุดหมายปลายทาง คือ ดับกิเลส ดับทุกข์อย่างสนิทเด็ดขาด

สร้างวัด

หมู่บ้านใดไม่มีวัด ก็มีศาลมีศาลเทวดาประจำหมู่บ้าน ซึ่งภายหลังคบค้ากับชนชาติอื่นในทางวัฒนธรรม จึงเรียกใหม่ว่า ศาลพระภูมิ ภายหลังชาวบ้านนับถือพุทธศาสนาแล้วยังนับถือผีอยู่ แม้มีวัดก็มีศาลพระภูมิวัดด้วย แต่ลดตำแหน่งให้รองลงมาจากพุทธศาสนากลายเป็นเทพารักษ์ในพุทธศาสนาไป นอกจากเรื่องบุญกุศลวัดยังเป็นสถานที่สำหรับได้ชุมนุมกันในทางสังคมเป็นที่อาศัยพักแรมของผู้เดินทางไกลยิ่งกว่านี้วัดยังเป็นสถานศึกษา อันเป็นแหล่งที่เกิดศิลปวิทยาของคนสมัยก่อนด้วย

บ้านกับวัด

ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านและชาววัด เป็นชีวิตที่แยกไม่ออก ชาวบ้านพึ่งวัด วัดก็พึ่งชาวบ้าน กล่าวได้ว่าชีวิตชาวบ้าน ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายเกี่ยวข้องกับวัดตลอดไป

การศึกษาที่วัด

สถานที่เรียนก็คือ หอฉันหรือระเบียบกุฏิ เริ่มเรียนแต่เข้าไปหยุดเรียนตอนจวนเพล เมื่อฉันเพลแล้ว ตามปกติพระผู้เป็นอาจารย์มักจำวัด ปล่อยให้ลูกศิษย์ท่องอ่านและหัดเขียนหนังสือของตนไปเรียนรวมกันหลายคนไม่มีแบ่งชั้นเหมือนอย่างทุกวันนี้

อุปกรณ์ในการเรียน

มีเพียงกระดานสำหรับเขียน ไม้บรรทัด ดินสอปั้นเองด้วยดินสอที่ทำด้วยดินเหนียว

การเรียน

พระอาจารย์จะเขียนพยัญชนะ ก ข ลงบนกระดานดำให้อ่านก่อน แต่ให้ว่า พุทธายะ สิทธัง แล้วจึงว่า ตัวพยัญชนะ เด็กต้องท่องดังๆ จนจำได้ เรียกว่า เล่าเรียน

เสฐียรโกเศศ (อนุমানราชชน, พระยา). **ขวัญ**. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานสังสรรค์ศพ พันเอก หลวง เตชะเสนา (ยิ้ม เตชะเสน) ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๔ มีนาคม ๒๕๐๗ (กรุงเทพฯ : พระจันทร์, ๒๕๐๗)

มนุษย์มีความเชื่อในสิ่งหนึ่งตั้งแต่โบราณว่า เมื่อเกิดมาทั้งเด็กและผู้ใหญ่ไม่ว่า ชายหรือหญิง จะมีสิ่งนี้
สิงอยู่ในตัว ถ้าสิ่งนี้อยู่ในตัวเรา เราก็จะมีความสุขสบาย แต่ถ้าหนีไปก็ทำให้เจ็บป่วย เป็นทุกข์ สิ่งนั้น คือ
“ขวัญ” และขวัญ ก็จะเติบโตแข็งแกร่งตามอายุของบุคคลที่โตขึ้นด้วย

คติความเชื่อเรื่องขวัญนี้ ไม่ใช่มีเฉพาะในประเทศไทย แต่ชาวไทยในท้องถิ่นอื่นๆ เช่น ไทยใหญ่ ลื้อ ลาว ก็มีความ
เชื่อเรื่องขวัญเป็นทำนองเดียวกัน และมีคำพูดเรียกว่า ขวัญ เหมือนกัน ตลอดจนชนชาติอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น เขมร ญวน มอญ พม่า และมลายู ตลอดจนชาวป่า ชาวเขาต่างๆ ก็มีความเชื่อเรื่องขวัญเช่นกัน แต่
เรียกชื่อเป็นอย่างอื่น

“ขวัญ” ไม่ได้มีแต่คนเท่านั้น ช้าง ม้า วัว ควาย ตลอดจนสิ่งไม่มีชีวิต เช่น เสาเรือน เรือ เกวียน แม้กระทั่ง
บ้านเมืองก็มีขวัญเป็นเฉพาะประจำเหมือนกัน เดว่าขวัญเป็นส่วนสำคัญของสิ่งต่างๆ ถ้าไม่มีขวัญสิ่งนั้นก็จะ
ตายไป

“ขวัญ” คือ สิ่งที่มีอยู่ประจำตัวคนและสัตว์ตลอดจนกระทั่งสิ่งต่างๆ ขวัญมีตัวตน ชอบคำยอ ชอบคำ
หวาน คนโดยมากเชื่อว่าสิ่งมีชีวิตไม่ได้มีแต่ร่างกาย แต่มีวิญญาณ แปลว่า ความรู้สึกตัวจิตใจก็ได้ นอกจากใจ
และวิญญาณ สิ่งอยู่ในร่างกายแล้วยังมีสิ่งที่ไม่เห็นตัวเหมือนกัน เรียกว่าชีวิต ชีวิตไม่ใช่ใจ เพราะชีวิตไม่รู้สึก
เหมือนใจ ชีวิตไม่ใช่วิญญาณ ชีวิตมีอยู่ประจำในตัวคน รู้แต่ดับผิดกับวิญญาณซึ่งถือว่าไม่มีแตกดับ

เวลาตกใจมาก มักพูดว่าใจหาย ขวัญหาย แต่ขวัญหายนั้นแรงกว่าใจหาย เพราะขวัญหายทำให้ไม่
สบายเป็นไข้ได้ ถ้ามีอาการอย่างนี้เรียกว่า ขวัญหนีดีฝ่อ

คำต่างๆ ที่เกี่ยวกับ เช่น ขวัญแขวน ตกใจ ขวัญหนีออกจากร่างกาย กล่าวขวัญ กล่าวถึงคนอื่น ชมดี
ให้ร้ายเขา ชูขวัญ ทำให้หวาดกลัว มุ่งร้ายหมายขวัญทำให้ได้รับความเดือดร้อน ฯลฯ

คำอื่นที่เกี่ยวข้องกับขวัญ มีง คล้าย ขวัญ คือเป็นสิ่งที่ลึกลับไม่มีตัวตนประจำอยู่ในตัวคน สัตว์ และเป็นสิ่งไม่มี
ชีวิตบางอย่าง เป็นลักษณะจะว่าเหมือนกับขวัญก็ได้ มีง แปลว่า ชีวิต ขวัญนั้นออกจากร่างกายทางหม่อม เพราะ
เราถือว่าหัวเป็นส่วนที่ประเสริฐของร่างกาย หม่อมเป็นที่สถิตของขวัญ

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, เสฐียรโกเศศ พระราชปราชญ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ว่าด้วยเหตุแห่งความตายในท่ามกลางอายุ, เรื่องเที่ยวตามทางรถไฟ, เรื่องเมืองสวรรค์ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
ฌาปนกิจศพ นายวิทยา วุฒิธรรม ณ เมรุวัดเวตวันธรรมวาส ๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๒ โรงพิมพ์ การศาลา
๒๕๑๒

พระราชปราชญ์

ชีวิตมนุษย์ ถ้ารักษาดี ๆ ก็คงจะอยู่ได้จนแก่เฒ่าแล้วจึงตาย เป็นธรรมดา แต่เหตุที่รักษาไม่ได้ มีอยู่ ๔
อย่าง

๑. เกิดมาพิการ แก้ไขให้หายเป็นปกติไม่ได้

๒. ตายด้วยความไม่รู้ เช่น ฝนตกฟ้าร้องฟ้าผ่าลงมา

๓. รู้ว่าสิ่งนั้นเป็นหนทางแห่งความตาย แต่อยาก จะออกมันให้ได้ จำต้องทำ เช่น

สูบฝิ่น ปล้น

๔. รู้ว่าสิ่งนั้นเป็นหนทางแห่งความตาย แต่จำเป็นต้องทำถ้าทำแล้วตายก็เป็นตายดี เช่น

สงคราม

เที่ยวตามทางรถไฟ บางปะอิน

รถไฟสายเหนือจากกรุงเทพฯ – บางปะอิน ระยะทาง ๕๘ กม. บางปะอินเดิมมีเกาะใหญ่ เป็นของสกุลวงศ์พระมารดาของพระเจ้าปราสาททอง ต่อมาพระเจ้าปราสาททองครองกรุงศรีอยุธยา ทรงอุทิศที่ดินถวายบ้านเป็นพุทธบูชา ให้สร้างวัดชื่อ “วัดชุมพลนิกายาราม” สิ่งที่น่าสนใจในบางปะอินก็จะมีพระที่นั่งที่สำคัญ ๕ องค์ คือ

- พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เป็นปราสาทกลางน้ำ
- พระที่นั่งวิมานิมุข เป็นท้องพระโรงเป็นที่ทำการพิธี
- พระที่นั่งภูมิเสถียร เป็นพระที่นั่งสร้างด้วยไม้ มักจะประทับในฤดูน้ำ
- พระที่นั่งเวหาศจำรูญ สร้างแบบจีน ประทับในฤดูฝนและฤดูหนาว
- พระที่นั่งวิสุทธิตศนา เป็นหอสูงสำหรับดูแผนที่

เรื่องเมืองสวรรค์

สูงขึ้นไปจากพื้นดินได้ ๔๖,๐๐๐ โยชน์ ถึงสวรรค์ชั้นแรก เรียก จาตุมาหาราชิกภูมิ แปลว่า แดนแห่ง ๔ มหาราช คำว่า สวรรค์ซึ่งอยู่บนท้องฟ้าเป็นที่อยู่ของเทวดา เดิม หมายถึงชั้นฟ้าของพระอินทร์แห่งเดียวเท่านั้น ตรงกับลัทธิของศาสนาฮินดูหรือไสยศาสตร์ สวรรค์แปลว่าที่มีแต่ความสว่างรุ่งเรือง เมืองฟ้าของพระอินทร์ ชื่อว่า สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แปลว่า เทวดาผู้เป็นใหญ่ ๓๓ องค์ เมืองของพระอินทร์ ชื่อ เมืองสุทัศน์ แปลว่า ดวงม พระอินทร์มีหน้าที่ให้ความสว่าง และความชุ่มชื้นเป็นประโยชน์แก่การเพาะปลูก พระอินทร์มีมเหสี ๔ องค์ ชื่อ นางสุธรรมมา นางสุชาดา นางสุนันทา นางสุจิตรา นอกจากนี้ยังมีนางฟ้าสาวใช้และนางฟ้าพ่อนรำถวายอยู่รอบๆ

เสฐียรโกเศศ. **ชีวิตของชาววัด**. ช่วยวัยในงานบุญอายุครบ ๖๐ ปี ของพระครูสุธีรรคณาจารย์ เผยแผ่จังหวัดปราจีนบุรี วัดอุดมวิทยาราม ๒๔ มกราคม ๒๕๔๙.

ชีวิตของชาววัด

ตามประเพณีชาวไทย ผู้ชายทุกคนต้องเคยผ่านชีวิตวัดมา เมื่อเล็กก็เป็นลูกศิษย์วัด บางคนบวชเป็นเณร โตเป็นหนุ่มอายุ ๒๐ ปี บริบูรณ์ก็บวชเป็นพระภิกษุสงฆ์ ผู้ที่บวชเรียนแล้วเรียกว่าเป็นคนสุก คือเป็นคนที่ได้รับการอบรมมาดีแล้ว

การหาของบวชจะมีการทำกันเอง นำผ้าขาวมาตัดเย็บ ตั้งพิธีพร้อมกันที่วัดซึ่งจะมีบวชนาค ดำข่มขันธ ลา ข่มิน มะกรูด มะนาว เขม้าย้อมเหลืองแล้วตากให้แห้ง ตากให้แห้งแล้วพับ

คนบวช ก่อนบวช ๒-๓ เดือนต้องหัดอยู่ที่วัด ขานนาค หัดกราบไว้ ประเพณีกำหนดให้คนหนุ่มอายุครบ ๒๐ ปีได้บวชเรียน เพื่อป้องกันวัยคะนองของชายหนุ่ม ถึงวันสุกดิบ มีการแห่นาค เจ้านาคแต่งตัวนุ่งขาวห่มขาว แห่เสร็จก็มีเลี้ยงและทำขวัญนาค พอรุ่งเช้าก็เข้าพิธีแห่ เพื่อเข้าโบสถ์

พอชายหนุ่มเปลี่ยนสภาพมาเป็นชีวิตในวัด บวชแล้ว กิริยาจากก็ต้องมีศีล สำรวม อยู่ในระเบียบวินัย เป็นผู้ซึ่งใครๆก็กราบไหว้ ยิ่งความปลาบปลื้มมาแก่ญาติพี่น้อง หรือเจ้าภาพจัดการบวช พอครองผ้าแล้วไปฉันเข้าพร้อมพระภิกษุอื่น ที่บ้านโยมอาจมีฉลองพระบวชใหม่ เวลาราวตี ๔ เรียกว่า เวลาพระเคาะระฆัง จะเป็นสัญญาณหรือนาฬิกาปลุกบอกให้ชาวบ้านรู้ จะได้ลุกขึ้นหุงข้าวใส่บาตร และปลุกให้ตื่น

รุ่งเช้าเป็นเวลาพระออกบิณฑบาต จะเห็นว่าท่านเดินออกวัดเป็นแถวๆได้ระเบียบเรียบร้อย มีพระผู้ใหญ่เดินนำหน้า คอยระวังดูแลทางแถว ซึ่งเป็นพระบวชใหม่ การบิณฑบาตก็ไม่ได้เดินไปเปล่าๆ ต้องแผ่เมตตาจิตไปด้วย บิณฑบาตกลับมาวัดแล้วปลี้อั่งจิวรพักผ่อน พวกลูกศิษย์และเณรรับเอาอาหารบิณฑบาตรไปจัดตั้งเป็นวงเป็นสำรับไปที่บนหอนั่น

เมื่อพระฉันเช้าเสร็จ อาหารใดเก็บไว้ถึงเพลได้ก็เก็บไว้ นอกนั้นณเตรเด็กลูกศิษย์ก็กินกัน ถึงเวลาเพลวัดดี กลอง เป็นสัญญาณแทนนาฬิกาที่รู้ตัวพร้อมกัน พระก็มาฉันเพลเหมือนกับตอนเช้า ฉันเพลแล้ว ถ้าเป็นพระบวชใหม่ก็ต้องไปฟังสมภารให้อวาทศึกษาพระธรรมวินัยและท่องบทสวดมนต์ พระฉันเพลแล้วก็จำวัด จำวัดตื่นแล้ว พระองค์ไหนขยันก็กวาดลานวัด ถือว่าเป็นกิจของสงฆ์

เสฐียรโกเศศ. **สารคดีและประเพณีน่ารู้เกี่ยวกับเมืองสวรรค์และผิสาางเทวดา**. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, ๒๕๐๘

ผิสาางเทวดา

สิ่งใดตามปกติไม่สามารถจะมองเห็นตัวตนได้ แต่เราถือหรือเข้าใจเอาว่ามีฤทธิ์และอำนาจอยู่เหนือคน อาจให้ดีหรือให้ร้าย ให้คุณหรือให้โทษแก่เราได้ สิ่งอย่างนี้เรากลัวเกรงและบางทีก็ต้องนับถือด้วย เราเรียกสิ่งที่ว่านี้ว่า ผิ สิ่งใดที่ปรากฏเกิดขึ้นแก่เรา และเราไม่สามารถที่จะทราบหรืออธิบายได้ด้วยปัญญาและเหตุผล ผิดธรรมดาสามัญที่ควรจะเป็น สิ่งนั้นเราก็มักเรียกว่า ผิ และเรียกอาการที่ปรากฏขึ้นในธรรมชาติที่ประหลาดอัศจรรย์ว่า ผิ เป็นผู้บันดาลให้ปรากฏขึ้น

ผิฟ้าและเทพารักษ์ เป็นผิคาบเส้น เป็นพวกอยู่ในอากาศ อยู่ตามป่า ตามถ้ำ อยู่ในบ้านในเมือง บางทีเรียกว่าผิเทวดา ผินี้จัดเป็นผิธรรมชาติ

ผิบรรพบุรุษและผิวิบุรุษ เดิมเป็นคน พอตายก็สิงอยู่ในบ้าน ตามปกติเป็นผิญาติผู้ใหญ่ของครอบครัว จึงเรียกว่าผิบรรพบุรุษ

เหตุที่ผิเช่นสังเวย การที่จะทำงานอะไรเป็นพิเศษ ต้องมีการเซ่นบอกกล่าวให้ท่านทราบเสียก่อน เพื่อที่เราจะการสิ่งใดจะได้ลุล่วงไปได้ด้วยดี ดังนั้นเราจะเห็นมีพิธีอยู่หลายประเพณีที่ต้องปลุกศาลเพียงตาและมีการเซ่นสังเวยและบูชาเทวดา

ผิห่าและวิธีป้องกัน ผิห่าก็คือโรคห่า มันจะมาตามน้ำและอาหารที่สกปรก การป้องกัน คือ พยายามหลีกเลี่ยงกินน้ำและอาหารที่มีเชื้อของมันเข้าไป

ประเพณีปักไม้ขอ คือการไปกราบไหว้เจ้าป่าเจ้าเขาแล้วหักหรือทำไม้เป็นรูปขอนำเอาไปปักไว้หรือจะเอาไปเกี่ยวเอาไปแขวนไว้ แต่ให้สูงมีระยะเสมอเพียงตา เพื่อคารวะ ถ้าหาที่ปักไม้ได้ก็ปักไม้เป็นง่ามสำหรับเสียบปักขอ ถ้ารุ่งเข้ามาดูเห็นยังปักอยู่ ก็ถือว่าเจ้าป่าอนุญาตให้ตามทีขอ

รุกขเทวดาและนางไม้ จะอยู่อาศัยที่ต้นไม้ใหญ่ในป่า ท่านสร้างวิมานที่อยู่ ซึ่งเราไม่สามารถมองเห็น ถ้าใครไปตัดเข้าก็จะโกรธลงโทษแก่ผู้ตัดโค่น

ศาลเพียงตาและพระภูมิเจ้าที่ ที่ตรงช่องทางในป่า หน้าผา ธารน้ำ ห้วยน้ำลึกลง ชาวบ้านมักถือว่าผิเทวดาอยู่ ก็ไปสร้างศาลสำหรับให้ผิเทพารักษ์ไปสิงสถิต เป็นผิผู้คอยพิทักษ์ดูแลที่ตรงนั้นใครผ่านไปมาต้องหยุดแวะเพื่อบูชาลาไหว้ ขอความคุ้มครองป้องกันให้พ้นจากอันตราย ถ้าไม่มีศาลผิเป็นประจำก็จะสร้างศาลเพียงตา คือ ศาลชั่วคราวขึ้น เพื่อเป็นที่สำหรับสังเวย บูชา ท่านก็จะให้ความคุ้มครองแก่เราให้ได้รับความสุขสบาย ผิหรือเทวดาซึ่งอยู่ศาลนี้เรียกว่าพระภูมิเจ้าที่ หรือเรียกเฉพาะว่าพระภูมิบ้าน

พระภูมิเมือง เดิมเรียกหอเจ้าที่เมือง คือหอผิศาลหลักเมือง เรียกเป็นคำยกย่องเรียกพระภูมิเมืองหลวง เป็นพระทรงเมืองคู่กับพระเสื้อเมือง ถือว่ามีเทวดาสถิตเป็นประธานของเมืองอยู่

พระภูมิเจ้าที่ตามคติจีน พระภูมิเจ้าที่ของจีน คือ ใต้ หรือ ทุ๊ตี้ แปลว่า เจ้าที่ หน้าที่ของใต้เป็นผู้ดูแลทุกข์สุขของชาวบ้าน นอกจากนี้ยังเป็นผู้รับเอาวิญญาณของชาวบ้านที่เพิ่งตายไว้ในพิภพและคอยแนะนำวิญญาณว่าจะประพฤติดนอย่างไร

วิญญาณ คนโดยมากถือว่าเมื่อตายแต่ก็ไปเป็นผี เพราะฉะนั้นที่ว่าตายคือ ตายร่างกาย แต่เราซึ่งเป็นลมๆมองไม่เห็นนั้นถือว่าไม่ตาย สิ่งที่เป็นลมๆนี้เดิมเราเรียกว่าขวัญ เดียวนี้เราเรียกว่าวิญญาณเพราะฉะนั้นเมื่อวิญญาณยังไม่มีโอกาสมาเกิดมีรูปร่างเป็นคนอีกก็เป็นผีไปก่อน เหตุนี้ผีจึงไม่มีรูปร่างเป็นแต่ลมๆ

ผีเรือน คือผีที่สิงประจำอยู่เป็นผีเรือนตน ผีพ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ที่สิงอยู่ในเรือน เรียกรวมว่าเป็นผีเรือน มักถือกันว่าผีเรือนสิงอยู่ที่เสาเอกของเรือน ถ้าเป็นเรือนมีเสาดั้ง คือเสากลางด้านสกัดถือว่าสิงอยู่ที่เสานั้น

ผีประจำหมู่บ้านและผีประจำเมือง ศาลหรือหอผีประจำหมู่บ้าน มักสร้างไว้ตรงปากทางที่จะเข้าหมู่บ้าน บางหมู่บ้านจะสร้างเป็นประตูอย่างง่าย คือปักเสาไว้สองข้าง พาดขึ้นเป็นซื่อขวางไว้ข้างบน ประตูนี้เข้าเรียกชื่อบ้าน ถัดจากผีประจำหมู่บ้าน ก็ถึงผีประจำเมือง ซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษเหมือนกัน เมื่อสร้างบ้านแปลงเมืองขึ้นครั้งแรกและมักอยู่ในที่เดียวกับศาลผีพระภูมิเจ้าที่และศาลผีหลักเมือง

ผีมหาลักษ์ เป็นผีของผู้ซึ่งเมื่อยังเป็นคนมีชีวิตอยู่เป็นคนเก่งกล้าสามารถเป็นอัศวรย์ เมื่อผู้นั้นตายไปเป็นผี แต่ยังมีคนนับถือรักใคร่อยู่ก็ไปปลุกเป็นศาลเชิญให้มาอยู่

ผีชมบ ผีจะกละ ผีปอบ จะเป็นพวกเดียวกับผีกระสือ แต่กำลังจะหมดไปเหมือนกันผีปอบนั้นเป็นคนๆ แต่อาจเข้าไปสิงอยู่ในร่างกายคน แล้วกินอาหารที่คนกินเข้าไปแล้วทำให้คนๆนั้นผอมโสมมลง คนนั้นก็ตายไป คนเป็นปอบถ้าชาวบ้านรู้จะไล่ไปจากหมู่บ้าน

ผีกะ ผีกระสือ เป็นผีที่อยู่ในหมู่บ้าน ก็เป็นคนมีอาการลอกแลก ผิดปกติกว่าคนธรรมดา เมื่อมันเข้าใคร หมอผีจะเขียนคนเจ็บจนบอบช้ำ แล้วมันก็จะหนีไป ผีกระสือเป็นผีผู้หญิงมักเป็นยายแก่มีขบถกินของสดคาว ชอบออกหากินกลางคืน มันไปแต่หัวและตับได้ใส่ฟุ้งเท่านั้น

ผีโป่งค่าง มีรูปร่างเป็นต่างแต่หางสั้น และมีริมฝีปากข้างบนขีดจนเห็นฟันข้างบนยื่นออกมา เวลาคนหลับต้องระวังเพราะมันมักคอยมาดูดเลือด อยู่บนต้นไม้ใหญ่ใกล้ดินเค็มที่มีโป่งดินเค็ม

สาง หมายถึงกลิ่นผีที่มีตัวเหมือนตุ๊กเหมือนศพแห้ง ผี รุ่งเช้าท้องฟ้าเริ่มขาว, สัตว์ชนิดหนึ่งคู่กับเสือ

ผีเผด,เปรต มีรูปร่างหน้าตาน่าเกลียด มีถึง ๑๒ ชนิด ร่างกายของมันผอมโซ ออดอยาก กินแต่น้ำเลือด น้ำหนอง มีปากเป็นรูนิดเดียว ขนาดเท่ารูเข็ม คอยาว ลื่นยาว ส่งเสียงร้องกรีด หวิวหวีด เพราะปากมันเล็กลมดันออกมาแรงถูกเสียดสีกับริมฝีปาก

ผีหลังลวง มีรูปร่างอย่างคน แต่ข้างหลังเป็นรูกลวง มองเห็นเครื่องใน หนองใต้เต็ม

บัตรพลี บัตร-ใบไม้ใบตอง เย็บเป็นกระทงใส่กุ่มพลา ปลาบัว พลี-เสน รวมกัน บัตรพลี-กระทงเครื่องเซ่น เอากระทงเครื่องเซ่นวางในภาชนะทำกับหยวกเป็นถาดเพื่อนำไปง่าย

แม่มดคนทรง ส่วนมากเป็นหญิงมีอายุ ทำการทรงเจ้าเข้าผี

เสฐียรโกเศศ. **ชาติก่อนชาติหน้า**. เพื่อเป็นที่ระลึกและอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณแม่ยกแก้ว ชนบุรี ณ. ฌาปนสถาน วัดเสนาะทอง อ.ปากพอง จังหวัดนครศรีธรรมราช ๙ มีนาคม ๒๕๐๔

ชาติก่อนชาติหน้า

คนที่ตายไปแล้ว สิ่งที่เราเรียกว่า “เรา” ก็ตายไปด้วย เรื่องความจำ ความห่วงใยอาลัยรักก็หมดสิ้นไป สิ่งที่ยังเหลืออยู่เมื่อเราตายไปแล้ว คือผลของกรรมที่เราทำไว้ อันเป็นปัจจัยไปเกิดใหม่

ความเชื่อของแต่ละคนต่างกัน ดังนั้นเราต้องเคารพในความเชื่อของเขานี้เท่านั้นที่จะเป็นทางทำให้เข้าใจดีต่อกันและเห็นใจกัน

ถ้าพูดถึงศาสนาก็จะมีการบอกให้เห็นว่า กล่าวด้วยความเคารพศรัทธา ไม่ใช่กล่าวด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ เพราะว่าสิ่งที่เขาเชื่อนั้นอยู่นอกเหนือเหตุผล

เสฐียรโกเศศ. **ความกักดี ศาสนา จริยธรรม**. อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ ร.ต. ศักดิ์ เหมินทร์. ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส ๑๓ ธันวาคม ๒๕๐๕ ธนบุรี : ร.พ. สุทธสารการพิมพ์, ๒๕๐๕.

เรื่องความกักดี ศาสนา และจริยธรรม ย่อมมีอิทธิพลอย่างยิ่งกับผู้ที่เชื่อไม่ว่าในคติลัทธิใดๆ ถ้ามีใครแสดงอาการเหยียดหยามลบหลู่ ดูหมิ่น สิ่งที่เขาบูชา ผู้ที่เชื่อต้องพยายามป้องกันจนสุดความสามารถ สิ่งที่ทำให้พวกเขากลับมาปกป้องก็คือ ความเชื่อมั่นในสิ่งที่เขาเห็นว่ามีความจริง และเป็นสิ่งที่พึงแก่พวกเขา ความเชื่อเหล่านี้เกิดจากการแทรกซึมผสมกันเป็นความเชื่อที่ได้มาใหม่ ก็เอามาปรับปรุงกับของเดิมอันเป็นพื้นความเชื่อของตน เหตุนี้ลัทธิศาสนาของคนแต่ละเชื้อชาติ แม้จะได้ชื่อว่าเป็นผู้อยู่ในลัทธิศาสนาเดียวกัน

การที่จะรู้เรื่องอย่างนี้หรือไม่ว่า เรื่องใด มีอยู่ ๒ อย่าง

ความรู้บริสุทธิ์ เป็นการรู้และเข้าใจสภาพความจริงของสิ่งที่เรารู้ “ความรู้เพื่อความรู้เท่านั้น”

ความรู้ประยุกต์ เป็นเรื่องของการนำความรู้ ความเข้าใจมาปรับใช้ให้เป็นประโยชน์ แก่ความต้องการของตน

การเรียนรู้มี ๓ ระยะ

-รู้มาก เมื่อเริ่มเรียนใหม่ๆ ก็นึกว่ารู้หมดแล้ว

-รู้สูง เมื่อเรียนสูงขึ้นขอบเขตความรู้ก็ขยายขึ้น

-รู้ที่สุด (ปรมาตมธรรม) รู้เรื่องความจริงอันเป็นที่สุดของสภาพแห่งความจริง

ความกักดีหรือระบบความเชื่อ หมายถึง ความเชื่อและความเลื่อมใสร่วมกัน ถ้าความเชื่อใดเป็นความจริง เป็นที่พึงแก่เราได้แน่นอน ความเชื่อนั้นก็เกิดเป็นความเลื่อมใสขึ้น แล้วแสดงความรู้-สึกให้เห็น เช่น คนที่เชื่อว่าพระเจ้ามี และแสดงออกเป็นการบูชาสวดด้วยความเลื่อมใส ผู้ที่เชื่อระบบความเชื่อที่ในภาษาอังกฤษ เรียก IDEOLGY

การเคารพบูชาอย่างที่ชาวปาเขาประพฤติกันอยู่เป็นเรื่องของลัทธิเชื่อผีสิ่งทางเทวดา (ANIMISM) ไม่เหมือนการเคารพบูชาพระเจ้า ซึ่งไม่ได้เชื่อองมาย แต่เชื่อด้วยการอนุমানตามเหตุและผล บางทีความกักดีต่อพระเจ้านั้นมีอยู่ในสันดานมนุษย์ ไม่จำเป็นต้องเชื่อด้วยเหตุผลก็ได้ คนที่ต้องการมีอะไรไว้ยึดเหนี่ยวเป็นที่พึ่งบูชา ถ้าไม่มีอะไรจะเชื่อ จะกักดีก็ต้องสร้างขึ้นมา แต่สิ่งที่มนุษย์ยึดเหนี่ยวเป็น ความสุขความหวังนั้นมีต่างกัน

ศาสนา ศาสนา คือ ความเชื่อ ความไว้วางใจในพระเจ้า ซึ่งมีทิพลักษณะอยู่เหนือธรรมชาติและนับถือกันว่าเป็นผู้ทรงฤทธิ์อำนาจ สิ่งที่ชอบเร้นอยู่ในศาสนาก็คือความศักดิ์สิทธิ์ อันเป็นแรงอำนาจกระตุ้นใจแก่ผู้เชื่อให้เกิดความหวัง

จริยธรรม จริยธรรม เป็นเรื่องว่าด้วยความประพฤติของคน ว่ามีลักษณะที่ควรไม่ควรเป็นอย่างไร เรื่องของจริยธรรมซึ่งว่าด้วยความประพฤติชั่วดี ถูกผิด หรือเป็นบุญ เป็นบาป ของคนที่มีอยู่ในศาสนาต่างๆ จึงมีทั้งที่เหมือนกันและต่างกัน

ตอน ๒

ความภาคภูมิใจของไทย กล่าวได้ว่าคนไทยที่เป็นชาวพุทธ ยึดถือพระรัตนตรัย ด้วยความเลื่อมใสศรัทธา คือ เชื่อถือกรรม เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าสัตว์มีกรรมของตน อันเป็นความเชื่อซึ่งมีเหตุและผล

พุทธศาสนาสอนว่า ผู้ที่ประพฤติกรรมคือ ผู้ที่ละบาปบำเพ็ญบุญ และชำระใจให้ผ่องใส ย่อมเป็นความสุข

พุทธศาสนาที่มีอยู่ในประเทศไทย ในความเชื่อของชาวไทยมีอยู่ ๒ ศาสนา พุทธศาสนาผู้รู้และพุทธศาสนาประชาชน สองคตินี้มีความเลื่อมล้ำกันอยู่ในความเชื่อ แต่ก็ทั้ง ๒ อย่างนี้ก็ปนๆ เข้ากันได้ดี

ศาสนา ศาสนาเป็นเทคนิคแห่งการแสดงออกของความเชื่อความภาคภูมิใจความภาคภูมิใจเป็นเรื่องความรู้สึกที่อยู่ในใจ ศาสนาเป็นวิธีแสดงออกของความรู้สึกให้ปรากฏเห็นรวมกันเป็นศาสนา

จริยธรรม ได้แก่หลักศีลธรรมซึ่งมีแจ้งอยู่แล้วในพุทธศาสนา ผู้ใดประกอบกรรมทำบาปก็ได้รับโทษตามกรรมที่ทำไว้ ซึ่งเมื่อใช้โทษบาปแล้วรู้สึกสำนึกตน เพียรพยายามชำระจิตใจให้ผ่องใสและบำเพ็ญแต่การบุญกุศลก็เป็นอันหมดโทษ

เสฐียรโกเศศ. **ประเพณีแต่งงานบ่าวสาวของไทย**. พระนคร : รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๑.

แต่งงานเป็นระยะเริ่มต้นแห่งชีวิตครอบครัวของหนุ่มนุษย์อยู่ร่วมกันในสังคม ผู้มีชีวิตเป็นครอบครัวได้ คือ ชายหญิงต้องได้เข้าพิธีแต่งงาน เป็นปกติตามจารีตประเพณีที่มีอยู่ในสังคมนั้น และเป็นการประกาศต่อญาติมิตรของทั้งสองฝ่าย ได้เป็นสักขีพยานรู้เห็นว่าทั้งสองได้เป็นสามีภรรยาตามประเพณี และเพื่อให้เกิดขอบต่อเด็กที่เกิดมา เพราะความเชื่อของชาวจีน ชาวอินเดีย และชาวไทยที่คล้ายคลึงกัน คือ จะช่วยให้พ่อแม่ไม่ตกนรกหรือมีคนคอยเซ่นไหว้บรรพบุรุษ เป็นต้น และคำว่าแต่งงานเรียกต่างกันในภาคต่างๆ คือ ภาคพายัพ เรียก กินแขก ภาคอีสาน เรียก กินดอง ภาคกลาง เรียก กินสามถ้วย และภาคใต้เรียก กินงานหรือกินเนี่ยว

ลักษณะวิธีแต่งงาน มี ๓ วิธี คือ

๑. ฝ่ายชายต้องไปจุดธูปรำลึกพาตัวหญิงสาวเขาไปเป็นเมีย โดยไม่คำนึงว่าหญิงหรือญาติของหญิงเต็มใจหรือไม่ ประเพณีนี้ยังมีประเพณีกันอยู่ในหมู่ชนล้าหลัง

๒. ลักษณะแต่งงานระยะที่สอง เมื่อเกิดเป็นธรรมเนียมเรียกร้องเอา เงินทองหรือของใช้อย่างอื่น เป็นอย่างซื้อ ชายหญิงซึ่งในธรรมเนียมของชาวยินดู ก็มีกล่าวไว้ในคัมภีร์มनुธรรมศาสตร์ว่าเป็นวิาหะอย่างอสูร

บางที่ฝ่ายชายไม่มีเงินทอง จะซื้อหญิงมาเป็นภรรยา ก็ยอมเอาแรงงานตนเข้าแทนเงิน รับใช้การงานให้แก่บิดามารดาฝ่ายหญิงโดยมีกำหนดเวลาแล้วแต่จะตกลงกัน ลักษณะอย่างนี้มีอยู่ในหมู่ชนชาติต่างๆ เช่น ประเพณีเก่าของมอญ

ประเพณีแต่งงานของไทยแต่เดิมที่ยังหลงเหลือทำกันอยู่ในบางท้องถิ่น ก็มีเค้าลักษณะเช่นเดียวกันให้เห็นอยู่ เช่น ชายต้องไปอยู่บ้านหญิง ต้องปลูกเรือนหอ เมื่อหมั้นกันแล้ว ชายต้องไปอยู่บ้านหญิงรับใช้ ช่วยแรงทำงาน มีเกี่ยวข้าว นวดข้าว เป็นต้นให้แก่ฝ่ายหญิงจนกว่าจะถึงวันกำหนดแต่งงาน

๓. ตามประเพณีที่ชายหญิงแต่งงานกันด้วยความรักอันบริสุทธิ์ แต่ไม่ใช่แบบที่ชาวฮินดู เรียกว่า “คนธรรพวิวาห์” คือแต่งงานอย่างคนธรรพ ซึ่งได้เสียกันเอง โดยไม่ได้แต่งงานกันตามประเพณีนิยม

ภาคแต่งงาน

พิธีแต่งงานเริ่มขึ้นเมื่อ ฝ่ายชายจัดผู้ใหญ่เป็นผู้แทนไปสุขอฝ่ายหญิง ทางผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงจะตกลงยอมยกให้ และฝ่ายชายยอมรับทำตามข้อเรียกร้องของฝ่ายหญิง ครั้นถึงฤกษ์ที่ได้กำหนดตกลงกันได้ ฝ่ายชายจะจัดขันหมากหมั้น มีหมากดิบทั้งลูก ๔ ลูก พลุ ๔ เรียง บรรจุลงในขันใบหนึ่ง อีกขันหนึ่งมีขนาดเล็กกว่า บรรจุทองหมั้นหรือเงินหมั้นของแล้วแต่จะได้ตกลงกัน ลางรายแยกขันหมากเป็นขันคู่กลางรายไม่แยก

ฤกษ์และวันเดือนเกี่ยวกับการแต่งงาน มักเลือกแต่งงานกันเดือนคู่ คือเดือน ๖, ๙, ๑๒, ๒, ๔, และเดือน ๘ แม้เป็นเดือนคู่แต่เป็นเดือนแรกเข้าพรรษาจึงเว้นไม่แต่ง เปลี่ยนเป็นใช้เดือน ๙ แทน และวันแต่งงานก็มีคำกล่าวห้ามไม่ให้วันต่างๆ ดังว่า “เผาผีวันศุกร์ ปลูกผีวันอังคาร แต่งงานวันพฤหัสบดี” ท่านห้าม แต่เดี๋ยวนี้แต่งงานไม่เลือกวันก็มีบ้าง เช่น แต่งในวันพุธและวันพฤหัสบดีก็มีบ้าง

ก่อนแต่งงานก็ต้องมีการตกลงกันเรื่องเรือนหอ ซึ่งเป็นหน้าที่ฝ่ายเจ้าบ่าวต้องเตรียมเครื่องใช้ไม่สอย และสิ่งของต่างๆ สำหรับนำไปปลูกยังบ้านฝ่ายเจ้าสาว โดยอาจตกลงกันว่าทั้งสองฝ่ายช่วยกันออก เช่น เจ้าบ่าวออกพื้นและเสา เจ้าสาวออกฝาและหลังคา เป็นต้น

ขนมแต่งงาน ถ้าเป็นนอกกรุงเทพฯ ออกไปมักจะขาดขนมกงไม่ได้ เพราะเป็นขนมขึ้นหน้าขึ้นตา นอกจากนี้ยังมีขนมทองเอก ขนมชะมด ขนมสามเกลอ ขนมโพร่งแถม ขนมรังนก และขนมพะพาย ขนมละมุดก็มี ส่วนกับข้าวแต่งงานเป็นหน้าที่ของฝ่ายเจ้าสาวจัดเลี้ยง ห้ามไม่ให้มีแกงบอน ต้มยำและยำผัก เพราะเสียงของคำไม่ดี ส่วนการทำขนมเงินเกี่ยวกับพิธีแต่งงาน ถือเคล็ดว่า ถ้าโรยแป้งลงในน้ำร้อนแล้ว และเมื่อจับเส้นเรียบร้อย ก็ถือว่าบ่าวสาวคู่นั้นจะมีความสุขเจริญวัฒนา

การเคลื่อนขบวนขันหมาก

จะมีการตั้งกระบวน จะมีเจ้าบ่าวและเพื่อนเจ้าบ่าว สมทบไปในกระบวนด้วย หรือไปต่างหาก หรือไปอยู่ที่บ้านเจ้าสาวแล้วก็มี ถ้าไปพร้อมกับกระบวนขันหมากก็เพื่อไปร่วมพิธีไหว้ผีกับเจ้าสาว หรือไปช่วยเหลือทางบ้านเจ้าสาว ส่วนตอนเย็นจะมีพิธีรดน้ำ นอกจากเพื่อเจ้าบ่าวก็มีบ่าวนำไปด้วย ที่บ้านเจ้าสาวก็จะมีเตรียมกันประตูและมีเด็กถือพานหมากมาเชิญ พอจัดขันหมากเสร็จก็บรรทุกลงพานะ บางทีก็มีต้นอ้อยแดงผูกข้างหน้าเป็นเครื่องหมายแสดงว่า อาวามงคล ถ้าใช้ต้นอ้อยขาวหรืออ้อยไทยเป็น วิวาหมงคล พอได้ฤกษ์ ก็ยิงปืนเป็นการเคลื่อนกระบวนได้มาถึงครึ่งทางก็ยิงอีกนัด พอถึงบ้านเจ้าสาวก็ยิงอีก เพื่อให้ฝ่ายเจ้าสาวรู้ว่าขันหมากกำลังจะมาถึงจะได้เตรียมตัวต้อนรับ บางทีก็ใช้การลั่นฆ้อง รัวฆ้องเป็นสัญญาณ แล้วร้องให้อีวเป็นการรับ ส่วนทางฝ่ายเจ้าสาว จะหาเด็กผู้หญิงไว้จุก แต่งตัวให้งามเป็นผู้นำขัน พานขนาดเล็กมีหมาก ๔ ผล พลุจีบซอง ๑ เตรียมรอ พอกระบวนมาถึงก็ให้เด็กถือขัน พานหมากมาต้อนรับ เด็กที่ถือขัน พานหมากนั้น เรียกว่า เชิญขันหมาก เผาแก่ฝ่ายเจ้าบ่าวรับขันแล้วก็ให้ของแถมแก่เด็กและคันทัน ต่อจากนั้น เด็กก็จะพาเผ่าแก่ขึ้นเรือน พร้อมกระบวนขันหมากเป็นอันเสร็จพิธี หลังจากนั้นตอนเย็นก็จะมีพิธีรดน้ำและส่งตัวเข้าหอ

เสฐียรโกเศศ. **วิทยาศาสตร์และวรรณคดี**. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ อ.พิจิตร ศรีแสง. พระนคร : มงคลการพิมพ์, ๒๕๑๒. ๔๐ หน้า

เรื่องวิทยาศาสตร์และวรรณคดี เป็นเรื่องของรูปธรรมและนามธรรมที่ต้องมีการแยกออกอย่างชัดเจนในการศึกษา อาทิ เมื่ออ่านกวีนิพนธ์เรื่อง **พระอภัยมณี** หรือ **ลิลิตตะเลงพ่าย** หากอ่านเพื่อบำรุงปัญญาความรู้จากหนังสือที่เป็นกวีนิพนธ์ ก็ต้องพินิจพิเคราะห์ข้อความที่ปรากฏเป็นตัวหนังสือว่าแต่งถูกต้องตามหลักอักษรศาสตร์ มีข้อความที่เป็นประโยชน์จะนำไปใช้อะไรได้บ้าง ซึ่งถ้าอ่านแบบนี้เป็นการอ่านในแง่ของความรู้หรือวิทยาศาสตร์ และจะไม่มีโอกาสพบความงามไพเราะและความเพลิดเพลินจริงใจอันมีอยู่ในบทกวีนั้นเลย เพราะการอ่านเพื่อความสนุก ความงาม และความไพเราะ เป็นเรื่องของความรู้สึกเกี่ยวกับอารมณ์ที่นึกเห็นทางจิตใจ

ดังนั้นในเรื่องวรรณคดี ที่เป็นเรื่องของ ความงาม ความไพเราะ ความดี ความจริง และอะไรอื่นๆ ที่เป็นนามธรรมจะนำมาแยกแยะ วิเคราะห์เหมือนอย่างวิทยาศาสตร์ไม่ได้ ด้วยไม่มีรูปเป็นตัวตน จะกำหนดรู้ได้ก็แต่ในความรู้สึกของเราว่ามีคุณค่าแก่เราเพียงใดเท่านั้น ซึ่งในการอ่านหนังสือวรรณคดีจะอ่านอย่างเป็นตำราหรือเป็นความรู้ไม่ได้ ถ้าเรื่องที่อ่านมีลักษณะคาบเกี่ยวทั้งความรู้และความรู้สึกปนกันอยู่ เมื่อจะวิพากษ์วิจารณ์ก็ต้องแยกออกมาเป็นประเด็นว่าอย่างไรคือ ความรู้ที่เป็นรูปธรรม และความรู้สึกที่เป็นนามธรรม

นอกจากนี้ความรู้สึกเกี่ยวกับความงามเป็นสุนทรียภาพที่แตกต่างกันระหว่างบุคคลหรือระหว่างชาติ และเป็นเรื่องของนามธรรม เราจะกำหนดรู้สิ่งที่เป็นนามธรรมได้ว่ามีความสูง ต่ำ หนัก เบา แคไหนก็ด้วยความรู้สึกของเราเองเท่านั้น เพราะฉะนั้นความงาม ความไพเราะอื่นๆ จึงเป็นเรื่องของคุณค่าอันมีอยู่ในสิ่งที่ได้อ่าน ได้ดู หรือได้ฟัง และความรู้สึกเกี่ยวกับนามธรรมของคนเรานั้นก็แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับสติปัญญาความรู้และการศึกษาอบรม

ดังนั้นนานาอารยประเทศจึงจัดให้คนในชาติได้รับการศึกษาอบรมในเรื่องที่เกี่ยวกับสุนทรียภาพต่างๆนี้ อันเรียกในภาษาอังกฤษว่า Fine art (ไทยแปลว่า “วิจิตรศิลป์”ซึ่งไม่สู้จะตรงนัก) ประกอบด้วย สถาปัตยกรรม ปฏิมากรรม จิตรกรรม วรรณกรรมหรือวรรณคดี และดุริยางคศิลป์ ซึ่งนาฏศิลป์ ละคร รวมอยู่ในดุริยางคศิลป์

วิทยาศาสตร์เป็นเรื่องเกี่ยวกับรูปธรรม ส่วนศาสนา ศีลธรรม จรรยา ศิลปะและวรรณคดีเป็นเรื่องของนามธรรม แต่เป็นของคู่กันและพัวพันกันอยู่อย่างแยกกันไม่ได้ แต่ถ้าจะวิเคราะห์ศึกษาก็ควรแยกกัน

บรรณานุกรม

พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย

เล่มที่ 5, 9, 10, 12, 13, 16, 18, 19, 20, 21, 22

หนังสือภาษาไทย

กองคริสเตียนบรรณศาสตร์. *พระคริสตธรรมใหม่ ฉบับอมตธรรมเพื่อชีวิต* กรุงเทพฯ: 1997.

กาลตุง, โยฮัน., อิคเคะ, ไดซากุ., *สู่สันติ* (Choose peace / a dialogue between Johan Galtung and Daisaku Ikeda) เกจ, ริชาร์ด แอล. บรรณาธิการ, จัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. แปล, กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, 2540.

โกศล ช่อมก. *พุทธกระบวนทัศน์เชิงนิเวศวิทยาแนวโลก* วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ศาสนาเปรียบเทียบ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2544.

คล้าก, อาร์เธอร์ ซี. *2001 จอมจักรวาล* (2001 : A space odessey), ดาวเกษ. แปล, กรุงเทพฯ: ดวงกมล, 2521.

คล้าก, อาร์เธอร์ ซี. *2010 จอมจักรวาล 2: นิยายวิทยาศาสตร์คลาสสิก* (2010 odyssey two: the galactic science fiction) ฤดีดวง ศาสตร์สองวิทย์., วิชัย เชิดชูศาสตร์. แปล, กรุงเทพฯ: Science Fiction Publishing House, 2526.

คอร์เตน, เดวิด ซี. *เมื่อบรรษัทครองโลก* (When corporations rule the world.) อภิชัย พันธเสน. แปล, นนทบุรี: เสริมศึกษาลัย, 2542.

คาปรั้า, ฟริตซ์. *จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ 1-3 ทศนะแม่บทเพื่อการปฏิวัติวัฒนธรรมแบบใหม่* พระประชา ปล้นนั้มโม. และคนอื่นๆ. แปล, กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2544.

คาปรั้า, ฟริตซ์. *เต่าแห่งฟิสิกส์* วเนช. แปล, กรุงเทพฯ: เทียนวรรณ, 2530.

ครูสภา. *ประชุมพงศาวดาร* เล่มที่ 27 กรุงเทพฯ: 2511.

คาสตานด้า, คาลอส. *วิถีแห่งพลัง: เส้นทางแห่งปรัชญาของดอนฮวน* (Tales of Power) ภัควดี วีระภาสพงษ์. แปล, พงนา จันทรสันติ. บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ: เรไร 2538.

คาสตานด้า, คาลอส. *หยุดโลก: บทเรียนชีวิตจากดอนฮวน* (Lessons of Don Juan) พยับแดด แปล. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย 2538.

โคเอโย, เปาโล. **ขุมทรัพย์ที่ปลายฝัน** (The Alchemist) ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. แปล, กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2542.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **เสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ ๕** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉานาปณิกศพนางราชรัชดาร์กษ(อุบ ราชรัชดาร์กษ). กรุงเทพฯ: 2527

ชูเมกเกอร์, อี. เอฟ. **งานกับคุณค่าของชีวิต**: ข้อคิดทำท่ายเพื่อการสร้างสรรค์สังคมมนุษย์ขึ้นใหม่ (Good work) ภาวนา ยมกนิษฐ. แปล, พระประชา ปสนุนธมโม. บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2524.

ชูเมกเกอร์, อี. เอฟ. **แผนที่คนทุกข์** (A Guide for the Perplexed.) วิศิษฐ์ วังวิญญู. แปล, กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2524.

ซิมเมอร์แมน, คาร์ล ซี. **การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม** (Siam, Rural Economic Survey 1930-1931) ซิม วีระไวทยะ. แปล, กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2525.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ. กรมพระยา. **ความทรงจำ** กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาการ, 2518.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ. กรมพระยา. **นิทานโบราณคดี** พระนคร, โรงพิมพ์พระจันทร์, 2487.

ดิช นัท ฮันท์. **ปลุกรัก**: วิถีมองอย่างลึกซึ้งตามคติพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน สดใส ชันติวรพงษ์. แปล, กรุงเทพฯ: ศยาม, 2539.

ธรรมปรีชา, พระยา (แก้ว). **ไตรภูมิโลกวินิจฉัยกถา ฉบับที่ 1** (ไตรภูมิฉบับหลวง) กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2520.

ธรรมปิฎก, พระ (ป.อ.ปยุตโต). **พุทธธรรม** กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543.

ธรรมปิฎก, พระ (ป.อ. ปยุตโต). **มองสันติภาพโลกผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์** กรุงเทพฯ : ธรรมสาร, 2542.

นิตยา มาศะวิสุทธิ์. และคนอื่นๆ. **กวีนิพนธ์อเมริกันร่วมสมัย: บทวิเคราะห์และสรณินพนธ์** กรุงเทพฯ: ศยาม, 2544.

นีตเซ่, ฟรีดริช. **วิถีสู่อภิมนุษย์** (ตัดตอนจาก Thus Spake Zarathustra) กิรติ บุญเจือ. เรียบเรียง, กรุงเทพฯ: วิชาการ, 2524.

นีตเซ่, ฟรีดริช. **เทวาสายัณห์** (Twilight of the Idols, The Anti-Christ) เฉลิมเกียรติ ผิวนวล. แปลและเรียบเรียง, กรุงเทพฯ: ดวงกมล, 2519.

แบทซ์เลอร์, สตีเฟน. **พุทธพ้นลัทธิ: แนวทางแห่งยุคสมัยเพื่อการตื่นรู้** (Buddhism Without Beliefs: A Contemporary Guide to Awakening) อนิตรา โมเซอร์. แปล กรุงเทพฯ : สวณเงินมีมา, 2545.

แบร์, อีริค อาร์เทอร์. **แต่ค่าทาโลเนีย; และ ย้อนมองสงครามกลางเมืองสเปน** สดใส ชันติวพงศ์. แปล, กรุงเทพฯ: เทียนวรรณ, 2528.

พุทธทาสภิกขุ (เงื่อม อินทปัญโญ) **ฟ้าสาบระหว่าง ๕๐ ปีที่มีสวนโมกข์ ตอนที่ ๑** กรุงเทพฯ: สวณอุสม, 2529.

รพินทรนาถ ฐากูร. **สาธนา** ระวี ภาวิไล. แปล, กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม 2517.

ราโชทัย, หม่อม. (ม.ร.ว.กระต่าย อิศรางกูร). **นิราศลอนดอน** กรุงเทพฯ: คลุสกา 2524.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. **พระมหาสมณสาส์น เกี่ยวกับการพระศาสนา** พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. **ประมวลพระนิพนธ์ : การคณะสงฆ์** พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. **ประมวลพระนิพนธ์ : พระธรรมเทศนา** พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. **ประมวลพระนิพนธ์ : ธรรมคดี** พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. **ประมวลพระนิพนธ์ : ลายพระหัตถ์ เกี่ยวกับการศึกษา** พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. **ประมวลพระนิพนธ์: ประวัติศาสตร์-โบราณคดี** พระนคร: คณะรัฐมนตรี, 2514.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. **รายงานตรวจการคณะสงฆ์** พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2510.

วิจิตรมาตรา, ชุน. (สง่า กาญจนาคพันธุ์). **เด็กคลองบางหลวง 1** กรุงเทพฯ: สารคดี, 2540.

สมบัติ จันทรวงศ์., ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. **อยู่เมืองไทย: รวบรวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแด่ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.

สิงห์คำ โตะงาม. **ไสยเวท อาถรรพณ์ ลึกลับ อานุภาพแห่งมายิก** กรุงเทพฯ: อินทรี, ม.ป.ป.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. **ความเข้าใจในเรื่องมหายาน** กรุงเทพฯ: ศูนย์ไทยคดีศึกษา, 2542.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. **ลอกคราบวัฒนธรรมฝรั่ง: (มาเข้าใจวัฒนธรรมฝรั่งกันดีกว่า)** กรุงเทพฯ: อักษรสาส์น, 2530.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. **หนังสือสนุก** กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2540.

เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป. **ลัทธิของเพื่อน** กรุงเทพฯ: พิราบ, 2540.

เสถียร โพธิ์นันทะ.(แปลและเรียบเรียง) **วิมลเกียรติคุณเทสสูตร พระสูตรที่สำคัญที่สุดของมหายาน** กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2521.

อนุমানราชธน, พระยา. **เล่าเรื่องในไตรภูมิพระร่วง** กรุงเทพฯ: ศยาม, 2544.

เอโก, อุมแบร์โต. **สมัญญาแห่งดอกกุหลาบ** (The Name of the Rose) ภาควดี วีระภาสพงษ์. แปล, วิกิจ สุขสำราญ. บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คปไฟ, 2541.

ฮูโก, วิกเตอร์. **เหยื่อกรรม** (Les misérables) ชนิด สายประดิษฐ์. แปล, กรุงเทพฯ: กอผี, 2525.

เฮสเสะ, แฮร์มาน. **เกมลูกแก้ว**: เรื่องราวสังเขปเกี่ยวกับชีวิตของโยเซฟ คเนชท์ นายแห่งเกมลูกแก้ว พร้อมงานเขียนซึ่งตีพิมพ์หลังมรณกรรมของท่าน สดใส ชันติวรพงศ์. แปล, กรุงเทพฯ: แพรว, 2545.

เฮสเสะ, แฮร์มาน. **สเตปเปินวูลฟ์**: หมาป่าเปลี่ยวกลางทุ่งหญ้าผู้ต่อสู้เพื่อแสวงหาอิสรภาวะของมนุษย์ สดใส. แปล, กรุงเทพฯ: 2537

หนังสือภาษาต่างประเทศ

Batchelor, Stephen. *Buddhism Without Beliefs: A Contemporary Guide to Awakening*. Riverhead Books, March 1998.

Capra, Fritjof. *Uncommon Wisdom: Conversations with Remarkable People* Flamingo, 1988.

Carpenter, Edmund. (Edit.) *Anerca* Toronto J.M.Dent, 1959.

Clarke, Arthur C. *2001: A Space Odyssey* Roc; Reissue edition, September 12, 2000.

Clarke, Arthur C., Kubrick, Stanley. *2001 a space odyssey* NY: World Publishing, 1968.

Crichton, Michael. *Jurassic Park* Ballantine Books, 1990.

Crichton, Michael. *Timeline* Ballantine Books, October 24, 2000.

Foucault Michel. *Discipline & Punishment: The Birth of the Prison* NY: Vintage Books, 1995

Kubrick, Stanley. Phillips, Gene D. *Stanley Kubrick: Interviews (Conversations With Filmmakers Series)* Univ. Press of Mississippi (Trd.), 2001.

Lovelock, James. *Gaia: A New Look at Life on Earth* Oxford University Press (3rd edition), September 2000.

Loy, David. *The Great Awakening: A Buddhist Social Theory*. Boston: Wisdom, 2003

Ray, Paul H., Anderson Sherry Ruth. *The Cultural Creatives: How 50 Million People Are Changing the World* Three Rivers Press, October 2, 2001.

Roszak, Theodore. *Unfinished Animal: The Aquarian Frontier and the Evolution of Consciousness* HarperCollins, October 1977.

Schachter - Shalomi, Zalman., Ronald S. Miller. *From Age-Ing to Sage-Ing: A Profound New Vision of Growing Older* Warner Books, December 1997.

Stroll, Avrum. *Wittgenstein* Oneworld Publications Ltd, July 2002.

Tolkien J.R.R. *The Lord of the Rings: The Two Towers* Ballantine Books, April 1984.

บทความจากวารสาร

ธรรมทาน, คณะ “บันทึกเปิดผนึกยุคกึ่งพุทธกาล ในนามชาวคณะธรรมทานถึงเพื่อนพุทธบริษัททั่วไป” *พุทธศาสนา* ป.25 ล.1 กุมภาพันธ์ 2500.

รัตนันท์(นามแฝง) “คำคน...คำค้น” *มติชนสุดสัปดาห์* ปีที่ 21 ฉบับที่ 1072 วันที่ 5 มีนาคม 2544.

Allen Ginsberg. “Letter to the Wall Street Journal, 1966” *Tricycle* Fall 2001.

Hay, Fred J. “The Subject Specialist in the Academic Library” *The Journal of Academic Librarianships*, March 1990

Murphy, Elaine. “The Mad-house keepers of East London.” *History Today* Sep.2001

Peg Lopata. "Don't Miss a Beat: Why Rhythm is Used in Waldorf Education." *Paths of Learning* Number 4 Issue Number 4 (Spring 2000) Waldorf Education: Learning With Rhythms <http://www.pathsoflearning.net/library/waldorf.cfm>

ข้อมูลทางเว็บไซต์

Allen Ginsberg. "The Beats and the Boom: A Conversation with Allen Ginsberg"

Exclusive to LIFE's World Wide Web site by Seth Goddard

<http://www.life.com/Life/boomers/ginsberg.html>

Ball, Allan. "American Beauty: movies scripts", 1999

http://scifiscripts.name2host.com/msol/A_B.html

Capra, Fritjof. "THE EMERGING NEW CULTURE: Conversations on the leading edge of knowledge and discovery" with Dr. Jeffrey Mishlove, 1998.

<http://www.williamjames.com/transcripts/capra.htm>

Hayward, Michael. "Unspeakable Visions:The Beat Generation and The Bohemian Dialectic" An essay for CMNS 850: History of Publishing as part of Simon Fraser University's Master of Publishing degree program, August 1991.

<http://www.harbour.sfu.ca/~hayward/UnspeakableVisions/page1.html>

McBride, Carol Ann (Bunny). "A SENSE OF PROPORTION: Balancing Subjectivity and Objectivity in Anthropology An interview with Edmund Carpenter." Department of Sociology and Anthropology Kansas State University Master's Essay Graduate Department of Anthropology Columbia University, NY., August 1980

<http://faculty.virginia.edu/phantom/mcbride.html>